

Утицај глобализације на државно- правни поредак

Бу Дејан Симић

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
БРОЈ: IV-02-789/1
ДАТУМ: 6.11.2024. ГОДИНЕ
КРАГУЈЕВАЦ

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Дејан Д. Симић

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНИ ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК

докторска дисертација

Крагујевац, 2024.

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF LAW

Dejan D. Simić

**THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION
ON THE MODERN STATE-LEGAL
ORDER**

Doctoral Dissertation

Kragujevac, 2024.

Аутор
Име и презиме: Дејан Д. Симић
Датум и место рођења: 04.07.1979.
Садашње запослење: Главни стручни сарадник у сектору за Подршку тржишту и самњење губитака у Електродистрибуцији Србије
Докторска дисертација
Наслов: Утицај глобализације на савремени државно-правни поредак
Број страница: 241
Број слика: /
Број библиографских података: 188
Установа и место где је рад израђен: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
Научна област (УДК): 342.22 (043.3)
Ментор: Проф. др Срђан Ђорђевић, редовни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 20.10.2022.
Број одлуке и датум прихватања теме докторске/уметничке дисертације: IV-02-311/21 од 17.05.2023.
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата:
1. проф. др Срђан Ђорђевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област, Теорија државе и права председник Комисије;
2. проф. др Дејан Матић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Теорија државе и права, члан Комисије;
3. доц. др Драгана Ћорић, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, ужа теоријскоправна научна област, члан Комисије;
Комисија за оцену и одбрану докторске/уметничке дисертације:
1. проф. др Јелена Вучковић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа уставноправна научна област, председник Комисије;
2. проф. др Дејан Матић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Теорија државе и права, члан Комисије;
3. доц. др Драгана Ћорић, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, ужа теоријскоправна научна област, члан Комисије;
Датум одбране дисертације:

Autor
Ime i prezime: Dejan D. Simić
Datum i mesto rođenja: 04.07.1979.
Sadašnje zaposlenje: Glavni stručni saradnik u sektoru za Podršku tržištu i samnjenje gubitaka u Elektrodistribuciji Srbije
Doktorska disertacija
Naslov: Uticaj globalizacije na savremeni državno-pravni poredak
Broj stranica: 241
Broj slika: /
Broj bibliografskih podataka: 188
Ustanova i mesto gde je rad izrađen: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac.
Naučna oblast (UDK): 342.22 (043.3)
Mentor: Prof. dr Srđan Đorđević, redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
Oцена i odbrana
Datum prijave teme: 20.10.2022.
Broj odluke i datum prihvatanja teme doktorske/umetničke disertacije: IV-02-311/21 od 17.05.2023.
Komisija za ocenu naučne zasnovanosti teme i ispunjenosti uslova kandidata:
1. prof. dr Srđan Đorđević, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, uža naučna oblast, Teorija države i prava predsednik Komisije;
2. prof. dr Dejan Matić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, uža naučna oblast Teorija države i prava, član Komisije;
3. doc. dr Dragana Ćorić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, uža teorijskopravna naučna oblast, član Komisije;
Комисија за оцену и одбрану докторске/уметничке дисертације:
1. prof. dr Jelena Vučković, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, uža ustavno pravna naučna oblast, predsednik Komisije;
2. prof. dr Dejan Matić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, uža naučna oblast Teorija države i prava, član Komisije;
3. doc. dr Dragana Ćorić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, uža teorijskopravna naučna oblast, član Komisije;
Датум одбране дисертације:

Author
Name and surname: Dejan D. Simić
Date and place of birth: 04.07.1979.
Current employment: The main professional associate in the market support and loss reduction sector in the Electric Distribution of Serbia
Doctoral Dissertation
Title: The influence of globalization on the modern state-legal order
No. of pages: 241
No. of images: /
No. of bibliographic data: 188
Institution and place of work: Faculty of Law, University of Kragujevac, Kragujevac
Scientific area (UDK): 342.22 (043.3)
Mentor: Ph. D., Srdan Đorđević, full time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac
Grade and Dissertation Defense
Topic Application Date: 20.10.2022.
Decision number and date of acceptance of the doctoral / artistic dissertation topic: IV-02-311/21
Commission for evaluation of the scientific merit of the topic and the eligibility of the candidate:
1. Ph. D., Srdjan Djordjević, full time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac, president of the commission;
2. Ph. D., Dejan Matić, Associate professor, Faculty of Law, University of Kragujevac, member of the commission;
3. Ph. D., Dragana Ćorić, Assistant professor, Faculty of Law, University of Novi Sad, member of the commission;
Commission for evaluation and defense of doctoral / artistic dissertation:
1. Ph. D., Jelena Vučković, full time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac, president of the commission;
2. Ph. D., Dejan Matić, Associate professor, Faculty of Law, University of Kragujevac, member of the commission;
3. Ph. D., Dragana Ćorić, Assistant professor, Faculty of Law, University of Novi Sad, member of the commission;
Date of Dissertation Defense:

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Захвалност за подршку у изради докторске дисертације дугујем својој супрузи и сину, родитељима, као и ментору проф. др Срђану Ђорђевићу, чије су критике и сугестије допринеле да рад добије садашњу форму.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНИ ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК

Апстракт:

Предмет анализе ове докторске дисертације односи се на утицај глобализације на савремени државно-правни поредак. Први део дисертације представља истраживачки покушај да се сагледа теорија глобализоване државе и права. У циљу добијања свеобухватне слике, одговориће се на питања у вези појмовног одређења државе и права и њихове метаморфозе, односа државно-правног поретка и светског поретка. Посматраће се и однос између реалног међународног политичког, економског и правног поретка у односу на унутрашњи државно-правни поредак. Преиспитује се нова парадигма државе и права. У оквиру другог поглавља биће објашњен појам глобализације као чиниоца трансформације државе и права, у смислу да утиче на обнову државно-правне теорије хегемоних империја. Глобалне интеграције показују нужност прилагођавања и у фокусу је дебата о суверености као и децентрализација глобалног управљања. У светлу ових разматрања у трећем поглављу неопходно је направити спону са последицама глобализације на државе и право у контексту постојећих модела. У четвртном поглављу се обрађује тврдња да је посткомунистичка транзиција консеквенца неолибералног глобализма која је утицала на транзицију, где се увиђа да је демократска транзиција пут до глобалних интеграција. Глобализација је свеприсутни глобални феномен који је утицао на све сфере друштва, и у великој мери је изазвала отпор и партикуларни одговор глобалном утицају, што ће бити објашњено у оквиру петог поглавља. Указаће се на противречности глобализације и дифузију консеквенци, аспекте ресуверенизације, обнову и оживљавање партикуларних колективних и групних идентитета, конфликтне регионе и кризна жаришта у глобалном колоплету. На самом крају ове докторске дисертације биће приказана исходишта, перспективе и изгледи глобалних интеграција, са освртом на сва претходна поглавља.

Кључне речи: глобализација, XXI век, државно–правни поредак, светски поредак, трансформација држава и права, последице глобализације, неолиберални глобализам, димензије глобализације и утицај.

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE MODERN STATE-LEGAL ORDER

Abstract:

The subject of analysis of this doctoral dissertation refers to the influence of globalization on the modern state-legal order. The first part of the dissertation represents a research attempt to look at the theory of the globalized state and law. In order to obtain a comprehensive picture, questions will be answered regarding the conceptual definition of the state and law and their metamorphosis, the relationship between the state legal order and the world order. The relationship between the real international political, economic and legal order in relation to the internal state-legal order will also be observed. The new paradigm of the state and law is under review. In the second chapter, the concept of globalization will be explained as a factor in the transformation of the state and law, in the sense that it affects the renewal of the state-legal theory of hegemonic empires. Global integration shows the necessity of adaptation and the debate on sovereignty as well as the decentralization of global governance is in focus. In the light of these considerations in the third chapter, it is necessary to make a link with the consequences of globalization on states and law in the context of existing models. The fourth chapter deals with the claim that the post-communist transition is a consequence of neoliberal globalism that influenced the transition, where it is recognized that the democratic transition is the way to global integration. Globalization is a ubiquitous global phenomenon that has affected all spheres of society, and it has largely caused resistance and a particular response to global influence, which will be explained in the fifth chapter. The contradictions of globalization and diffusion of consequences, aspects of re-sovereignization, renewal and revival of particular collective and group identities, conflict regions and crisis hotspots in the global coloplet will be pointed out. At the end of this doctoral dissertation, the origins, perspectives and prospects of global integration will be presented, with reference to all previous chapters.

Keywords: globalization, XXI century, state-legal order, world order, transformation of states and rights, consequences of globalization, neoliberal globalism, dimensions of globalization and influence.

САДРЖАЈ

УВОД	1
ПРВО ПОГЛАВЉЕ	9
1. ТЕОРИЈСКА И МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА И ПРЕТПОСТАВКЕ	9
1.1. Теорија глобализоване државе и права	10
1.2. Држава – појам и метаморфозе државе и права	21
1.3. Праћење промена вредности интернационалног правног поретка из перспектива правних и политичких наука	27
1.4. Државно-правни поредак и светски поредак	73
1.5. Реални међународни поредак v.s. унутрашњи државно-правни поредак	74
1.6. Реинтегративна теорија државе или нова парадигма државе и права	78
ДРУГО ПОГЛАВЉЕ	81
2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ЧИНИЛАЦ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДРЖАВЕ И ПРАВА	81
2.1. Појам, аспекти и димензије глобализације	89
2.1.1. Досег и делотворност објективног глобализма	91
2.2. Дебата о суверености	92
2.2.1. Метаморфозе суверености	94
2.3. Класични модел, модели подељеног суверенитета, десуверенизација	98
2.4. Омнипотенција суверености	100
2.4.1. Мега-државе и хегемоне империје	108
2.5. Глобалне интеграције и нужност прилагођавања	127
2.5.1. Глобална моћ – децентрализација глобалног управљања	133
ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ	135
3. ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ДРЖАВУ И ПРАВО	135
3.1. Конструкција државно-правног поретка	140
3.1.1. Модел светске државе-владе	141
3.1.2. Модел зависне политике и државе, друштва и права	143
3.1.3. Модел међузависног деловања држава	144
3.2. Хармонизација права	146
3.2.1. Унификација и типизација права	146
3.2.2. Јавне политике државе	147
3.2.3. Правне политике државе	148
3.3. Децентрализација глобалног полицентризма	151
3.3.1. Лимити националне државе	152
3.3.2. Децентрализација глобалне политике и примат међународног права	153

3.4. Емпиријски облици глобалних интеграција	153
3.4.1. Између дифузног и глобалног суверенитета	154
ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ	158
4. ПОСТКОМУНИСТИЧКА ТРАНЗИЦИЈА КАО КОНСЕКВЕНЦА	
НЕОЛИБЕРАЛНОГ ГЛОБАЛИЗМА.....	158
4.1. Модел транзиционе државе	160
4.1.1. Типолошка мапа транзиционих исходишта државе и права	168
4.2. Транзиција права и друштва.....	169
4.2.1. Питање конгруенције друштва, државе и права	170
4.3. Демократска транзиција као пут до глобалних интеграција	172
4.3.1. Унотипска демократија као глобални модел интеграције	181
ПЕТО ПОГЛАВЉЕ	185
5. ОТПОРИ И ПАРТИКУЛАРНИ ОДГОВОР ГЛОБАЛНОМ УТИЦАЈУ	185
5.1. Противречности глобализације и дифузија консеквенци	192
5.1.1. Ресуверенизација и отпор глобализму	194
5.2. Обнова и оживљавање партикуларних, колективних и групних идентитета .	200
5.2.1. Глобално неуправљиве целине, региони и културе.....	204
5.3. Конфликтне консеквенце глобализације	204
5.3.1. Србија у глобалном колоплету	204
5.3.2. Исходишта, перспективе и изгледи глобалних интеграција	211
5.4. Димензије глобализације: степен, дубина и ширење глобализације	212
5.4.1. Covid 19	217
5.4.2. Рат у Украјини	219
5.4.3. Појас Газе	225
6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	232
7. ЛИТЕРАТУРА	233
8. БИОГРАФИЈА АУТОРА	241
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ	242
ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ	
ДОКТОРСКОГ РАДА.....	243
ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ	244

УВОД

У Уводу докторске дисертације биће образложен значај теме, јасно дефинисан предмет и метод дисертације, изложене хипотезе, исходишта и очекивања у односу на резултате истраживања и разлози опредељења за тему дисертације.

Прво поглавље, Теоријска и методолошка полазишта и претпоставке, садржи следеће делове односно насловне теме: Теорија глобализоване државе и права; Држава – појам и метаморфозе државе и права; Државно правни поредак и светски поредак; Реални међународни поредак в.с. унутрашњи државно-правни поредак; Реинтегративна теорија државе или нова парадигма државе и права.

Теорија глобализоване државе и права је синтетичка, општа теорија државе и права која, полазећи од теоријских становишта, саображава државу и право према новој реалности међународних односа. Она је емпиријска јер узима у обзир новонастале, релативно стабилне и релативно сталне реалне односе, процесе и творевине који имају општеглобални карактер. Савремена држава је од свог класичног модела преживела многе метаморфозе, од класичног вестфалског модела суверености до савремених модалитета суверених држава и суверене неједнакости држава. Из тога произилази да је и државно-правни поредак националних држава репликација међународног глобалног поретка у сва три елемента: нормативном, фактичком и вредносном. Савремена држава је колико реинтегрисана и реструктурирана према глобалним чиниоцима толико на појмовној равни нова парадигматска творевина.

Друго поглавље, Глобализација као чинилац трансформације државе и права, садржи следеће насловне целине: Појам, аспекти и димензије глобализације; Досег и делотворност објективног глобализма; Дебата о суверености; Метаморфозе суверености; Класичан модел, модели подељеног суверенитета, десуверенизација; Омнипотенција суверености; Мега-државе и хегемоне империје; Глобалне интеграције и нужност прилагођавања; Глобална – моћ централизација глобалног управљања.

Глобализација се различито дефинише како са становишта науке и идеологије тако и са становишта глобалних интересних структура, од чистих научних интерпретација па до мање или више идеологизованих и апологетских научних легитимација. Преиспитујући постојећа теоријска становишта, креирамо нове modele суверености саобразне фактициту међународних односа а полазећи од новопонуђене типологије савремених држава. Као институционалне форме глобалне детерминанте, разматрамо емпиријске облике глобалних интеграција и глобалну моћ која централизује одлучивање и управљање и конструише глобалне и регионалне механизме примене. Глобализација се овде одређује као један од фактора који мења структуру, унутрашње и спољашње функције државе, фактор који ствара једнотиписки правни систем, чинилац који доминантно мења лик савремене државе и права.

Треће поглавље, Последице глобализације на државу и право, садржи следеће делове: Конструкција државно-правног поретка; Модел светске државе-владе; Модел зависне политике и државе, друштва и права; Модел међузависног деловања држава; Хармонизацију права; Унификација и типизација права; Јавне политике државе; Правне политике државе; Децентрализација глобалног полицентризма; Лимити националне државе; Децентрализација глобалне политике и примат међународног права; Емпиријски облици глобалних интеграција; Између дифузног и глобалног суверенитета.

Глобализација конструише и пројектује савремене државно-правне поретке према структури моћи и интереса. Модел светске државе-владе, више је фактичко стање него што је правно –нормиран систем међународних односа. Зависне државе мање или више партиципирају у глобалном систему права као моћи. Овако конструисана модела структура глобалних међународних односа има већ реалне, релативно уобличене, фактичке структуре које су прихваћене и копиране на дивергентне и диференциране друштвене и културне праксе појединих држава региона. Право дели судбину глобалног утицаја јер постаје унифицирано и усаглашено чиме се лимитира независност и самосталност држава и демократске воље народа. Категорија дифузног суверенитета се поима као: варијабилна форма суверенитета, као привидни, као фиктивни суверенитет, као пасивно-адаптивна сувереност и као степенована суверена неједнакост држава.

Четврто поглавље, Посткомунистичка транзиција као консеквенца неолибералног глобализма, обухвата: Модел транзиционе државе; Типолошка мапа транзиционих исходишта државе и права; Транзиција права и друштва; Питање конгруенције друштва, државе и права; Демократска транзиција као пут до глобалних интеграција; Унотипска демократија као глобални модел интеграције.

Ово поглавље садржи савремени државно-правни поредак као део велике, глобалне историјске транзиције односно трансформације, који не обухвата само тзв. трећи талас демократизације посткомунистичких држава, већ као глобалну прекомпозицију интересних структура полицентричног централизма која преобликује понашања свих субјеката међународног права. Глобалну трансформацију не посматрамо само као покрет за ширење либералне демократије и владавине права, већ као институционализовану форму контроле оскудних вредности и добара на планетарном нивоу. Нове стратегије трансформације се односе и на нове облике и обрасце понашања великих мега-држава у хегемонској тежњи контроле светских односа. Тако глобална трансформација има за циљ и стварање једнообразних регионалних и националних друштава и заједница који се функционално уклапају у светски систем правила понашања.

Пето поглавље, Отпори и партикуларни одговор глобалном утицају, садржи: Противречности глобализације и дифузија консеквенци; Ресуверенизација и отпор глобализму; Обнова и оживљавање партикуларних колективних и групних идентитета; Глобално неуправљиве целине, региони, културе; Конфликтне консеквенце глобализације; Србија у глобалном колоплету; Исходишта, перспективе и изгледи глобалних интеграција; Димензије глобализације: степен, дубина и ширење глобализације; Ковид 19; Рат у Украјини; Појас Газе.

Како свака нова појава има противречне консеквенце, тако и глобални утицај ствара неочекиване ефекте у лику отпора и партикуларизма, односно антиглобалистичког одговора. Процеси ресуверенизације нису довољно артикулисани и учестали да би задобили глобални тренд. Ове зоне или регије односно тенденције показују становито стање неуправљивости а глобална моћ усмерава своје напоре на „сламање“ отпора и реинтеграције као пута ка већој управљивости и контроли. Србија је типичан пример утицајног, али споријег и мање ефикасног, процеса глобализације. Последњи део овог поглавља указује на области и регионе који се брже односно спорије прилагођавају глобалним управљачким механизмима. Различити степен развијености и различите културне и цивилизацијске целине су објективна али очекивана односно подразумевана варијабла антиципираног и пројектованог процеса ширења глобалних утицаја. Утицај епидемије и ратова на глобални државно-правни поредак.

Предмет истраживања докторске дисертације јесте утицај глобализације на савремени државно-правни поредак. Литература о значају и утицају глобализације углавном се усмерава на економске, научно-технолошке и културне апсекте, али узроци и последице глобализације на државу и право нису научно и систематски обрађивани са становишта теорије државе и права и јавног права.

Глобализација је учестали, карактеристичан, базични процес свеопштег међусобног повезивања на планетарном нивоу у политичком, економском, техничко-технолошком, комуникацијском, информативном, културном, а према томе и у правном смислу. Став о сличности свих историјских епоха глобализације треба преиспитати. Све досадашње епохе биле су мање или више глобалних претензија, али савремени процес глобализације је по садржини обухватнији, потпунији, општији, технолошки савршенији, са далеко значајнијим утицајем и контролом на поједине регионе, државе и области, тако да има глобалнији карактер, обухвата све битне елементе укупних односа и процеса који су у функционалном и симболичком смислу конзистентнији и делотворнији.

Сви суштински односи на националном плану државе и права су рецептивна репликација ових глобалних односа. Дакле, појаве и процеси који се нормирају нису својствени само појединим државама и друштвима, већ се ради о општим и заједничким својствима са којима се суочавају све државе и свака понаособ. Свака појединачна национална држава је глобално друштво у малом у коме се рефлектују сви карактеристични светски односи. „Локално постаје глобално, а глобално локално“.

Овај процес има неколико битних обележја: прво обележје је сам процес констелирања новог међународног поретка, који од униполаризма све више добија карактеристике мултиполаризма са једном доминантном силом, па с тога плурализам моћи унутар светских оквира тражи институцијализацију и стабилизацију; друго, унутар државе и права дешавају се два упоредна процеса, један је процес десуверенизације а други је процес ресуверенизације. Ништа мање није значајан процес усаглашавања и усклађивања државног и правног поретка који не иде без отпора и тешкоћа. Два основна разлога оптерећују овај процес: с једне стране, аргумент стабилизације националних влада а други се налази у природи традиционалног друштва.

Предмет нормативно-правне регулације је друштво у његовој укупности деловања, а ако такви друштвени односи све више задобијају глобални карактер, онда и право има функцију нормирања глобализованих односа унутар државе. Предмет истраживања дакле садржи већи степен општости и генералности. Право националних држава све више постаје материјализована воља глобалне моћи и воље глобалних субјекта, а држава средство глобалне моћи и воље глобалних интереса. Држава и право постају средство поопштавања универзалних вредности и интереса. Савремена глобализација коју доминантно диктирају интереси великих и утицајних група и држава супер-сила има доминантно тоталитарни карактер са хегмоном претензијом потпуне контроле не само материјалних ресурса, већ и свих видова и аспеката људске егзистенције посебно политичке, економске, правне и културне. Тај процес има изразе са посебним значењем, као што су: Мондијализација, доминација либералне идеологије, „позападњачење“, глобална „демократизација“ држава, ширење неолибералног капитализма и светског тржишта без националних баријера и ограничења, културни империјализам, „велика историјска транзиција“.

Логично се намеће теза о тенденцији глобалног управљања и глобалне нормативе регулације која показује два лика или аспекта: први је правно-етички и тиче се управљања глобалних али и општих и заједничких интереса и потреба уз поопштиву

етику управљања узимајући у обзир интересе свих земаља, региона, области и локалитета, а други је кратолошки, хегемони, интересно изражен мотив глобалних олигархија и политичких елита које настоје да се квазилегитимишу етички универзално, а које фактички рационализују појединачне и посебне интересе глобалних актера.

Државна територија није више суверен ексклузивитет класичне државности. Уместо тога, користимо друге изразе који сликају нову реалност, а то су: транстериторијалност, супертериторијални простор, интернационално, транснационално. Десуверенизација добија облике: хегемони или супраимперијални глобални суверенитет, партиципативни суверенитет, уступљен или дозвољен суверенитет, дифузан суверенитет. Посебно треба истаћи да зависне државе мање или више учествују у глобалном суверенитету са јасно одређеним улогама и степеном аутономије у односу на глобалну моћ, а често су, да се метафорички изразимо, само „шалтери“ деташиране и децентрализоване глобалне моћи.

Сувереност националне државе, толико учестала формулација, постаје предмет нормативне и фактичке проблематизације. Центар глобалне моћи је „изнад нације и државе“. Међународни поредак се може одредити као мултиполарни са доминантном силом-предводником која постаје модел препоручене глобалне друштвености. Полазећи од тога могуће је формулисати да се трансформација националне суверености ствара у четири облика: први је опстајање, стварање односно обнова суверених империјалних држава које су истовремено и „културно-цивилизацијска средишта“, други облик су релативно независне државе, трећи се односи на полу зависне државе које су од геостратешког значаја за државе-империје, и четврти облик су зависне државе/државице које готово немају своју самосталност и сувереност. Средиште суверене моћи се дакле помера на империјално-хегемон, глобални ниво где је евидентан евроатлански центризам. Суверена једнакост као принцип преображава се у реалитет суверене неједнакости држава.

Државно-правни поредак „националних држава“ под утицајем глобализма добија одређене и видљиве карактеристике. Нормативни елемент правног поретка подразумева нормативну универзализацију права и нормативно усклађивање са нормама међународних интеграција, као и нормирање једнотипског модела друштва, односа и процеса. И материјални и формални извори права су нормативно одређени међународном политиком, међународним правом, и другим политичким и правним актима, резолуцијама и декларацијама. Са друге стране, правни фактицитет полази од прелиминарног сазнања да фактичка понашања и радње правних субјеката имају мању или већу несразмерност у односу на нормативно-правну задатост. То је условљено бројним факторима, а пре свега, правном традицијом и наслеђем, константама правне културе појединачних друштава и држава, различитим степеном економског, цивилизацијског и културног развоја. Иако нормативитет и фактицитет никада не досежу тачке подударности и потпуног приближавања, посебно у западним и тзв. транзиционим државама, постоји мањи или већи степен удаљености између нормативног и стварног. Са треће стране, посебно треба указати на вредносни елемент правног поретка. Вредносни елемент правних поредака националних држава полази од сазнања да се универзалне вредности и савремена скала вредности „озаконјују“ и правно позитивирају. Посебно се истичу вредности: достојанство човека, индивидуална права и слободе, једнакост, правда, либерална демократија, слободно тржиште. Код овог елемента најдиректније долазе у однос идеологија и право. Идеологија либерализма доживљава неупитну импостацију, институционализацију и превођење у правне норме. Друге идеологије, посебно идеологија социјализма, опстају у облику либералног социјализма или социјалног либерализма, док национализам и традиционализам постају

саставни део законодавства али са становишта глобализма више су сметња него допринос глобалном праву. Не треба посебно наглашавати да је право односно владавина права универзална цивилизацијска вредност која је у неразвијеним земљама и државама у процесу консолидације демократије још увек у раној фази имплементације.

Основни **циљ истраживања** није само научна дескрипција, већ научно објашњење и разумевање утицаја глобализма на савремени државно-правни поредак. Преображаји државе и права, посебно у периоду глобализације и транзиције, представљају изазов за научно-методолошко истраживање емпиријских чињеница метаморфозе државе и могућност њене нормативне способности регулације друштвених односа који добијају глобални карактер. Поред научне дескрипције, типологизације, објашњења и разумевања истраживане појаве, јасно се наговештавају односно формулишу научни закони и одређени степен антиципације односно предвиђања интензитета, темпа, форми и степен глобалних интеграција. На основу тога, могуће је констатовати да се основни циљ истраживања ове дисертације изражава и у степену нивоа научног сазнања према неспорним методолошким критеријумима науке.

Методи истраживања. Утицај глобализације на државно-правни поредак захтева мултидисциплинарност у различитим друштвеним наукама, јер се ради о сложеној појави и држави односно праву које настаје и функционише под дејством различитих сложених и контингентних друштвених околности. Стога, основна становишта истраживања ове појаве проналазимо у оквиру неколико дисциплинарних видика: Теорија државе и права, Правне етике и Правне аксиологије, уз потребну суплементност Социологије права и Политикологије права.

Поред дисциплинарног, посебан значај има научно-теоријска оријентација која је претежно критичка и етичко-хуманистичка, док методолошки оквир подразумева, пре свега, неопходност употребе општих и основних научних метода. Конкретан научно-дисциплинарни приступ одређује и методолошки оквир који је доминантно правно-теоријски, односно, конкретније, теоријско критички, догматски, правно-херменеутички, правно-етички са суплементарним правно-социолошким, правно-политиколошким методама. Компаративно-правни метод је нашао своју пуну примену у поређењу декларативних и нормативних, глобалних и националних нивоа анализе. Примена нормативног и емпиријског метода треба да омогући степен имплементације глобализованих норми и стандарда у државно-правни поредак националних држава.

Основне истраживачке технике и инструменти дисертације биће систематска, критичка и реконструктивна анализа садржаја, као и научна опсервација и научно испитивање стварности у којима се савремена држава и право трансформишу и мењају. Полазећи од систематско-структуралистичке методе неопходно је истражити генезу утицаја, развој, садржину и форму као и предвидиве консеквенце глобализације на савремени државно-правни поредак.

Свака недовољно истражена област је академски и друштвено легитимна. Свако (са)знање је посебан допринос професији и друштву у целини. Научна оправданост истраживања утицаја глобализације на националну државу и право, изражава се у потреби обухватног, систематичног, искуствено поверљивог сазнања које је логички саобразно новој реалности глобализације и судбини националне државе и њеног права.

Друштвена оправданост истраживања ове дисертације се изражава у троструком смислу: прво, подизању правне културе друштва, како лаичке правне културе, тако и професионалне правне културе, друго, сазнања која се очекују овом дисертацијом допринеће превазилажењу заблуда, како апстрактног глобализма тако и тврдокорног,

конзервативног и неприлагодљивог национализма, и треће, ова дисертација може бити од користи креаторима политике и „законописцима“ да боље схвате, разумеју и примене глобалне стандарде али и уваже државни и национални интерес, да схвате и разумеју да се предмет нормирања (карактер и природа друштвених односа) морају добро познавати како би приступили процесу правне регулације.

Хипотезе произилазе из дефинисаног предмета истраживања, одређених циљева и одређених метода.

Општа хипотеза: глобални интегративни процеси мењају изворе, чиниоце, облик, садржај, функцију и суштину савременог националног државно-правног поретка. Он се трансформише обзиром на степен аутономности, отворености и зависности у односу на очекивања глобалних актера моћи и њихових норми и стандарда. Глобални односи рефлектују се на државно-правни поредак у двоструком смислу: прво као државни једнотипски модел уставно-правног поретка, и друго као релативизација и метаморфоза суверенитета и његово утапање у различите облике међународних интеграција. Базични односи на националном нивоу државе и права су мање или више успешан једнообразни модел репликације глобалних односа. Свака појединачна држава и њено право је глобално друштво у малом.

Посебне хипотезе: - Категорија суверености, посебно класични модел, се трансформише у нове облике и нивое суверености. Сувереност се изводи из нове типологије савремених држава а критеријуми типологизације се постављају с обзиром на степен самосталности и независности савремене државе. Из те категоризације произилазе и нови облици суверености, од хиперсуверенистичких држава, преко подељеног партиципативног и дифузног, уступљеног суверенитета до скоро потпуно зависних државних ентитета.

-Поред дифузије суверенитета на више нивоа и врста, глобална моћ десуверенизује националне државе и пружа могућност за сепаратне покрете, територијално ширење или смањивање „суверених територија“, распад државе и настанак низа нових држава који је отворен процес и за друге регионе и делове света. Подршка сецесионистичким покретима од стране великих сила је искључиво интересно инспирисана, јер не постоји јединствен критеријум за исте или сличне случајеве, већ је евидентно различито поступање у истим случајевима и ситуацијама. Међународно право и међународни политички стандарди немају општи и универзални односно обавезујући карактер за све субјекте глобалних међународних односа.

-Глобализација постаје основни материјални извор права, хетерогени (спољашни) чинилац националних држава и законодавстава, а такви извори као воља односно интереси глобалне моћи се формирају у савремени државно-правни поредак. Нормативни елемент државно-правног поретка изражава се у правном позитивирању као воља глобалних актера и аката међународног права. Вредносни елемент државно-правног поретка се изражава као имплементација универзалних вредности и стандарда и фактички елемент који се састоји од правног фактицитета и правног понашања у односу на глобални нормативни и вредносни оквир. Тако државно-правни поредак националне државе постаје и формално и садржински структурални део поретка глобалне структуре.

-Неолиберализам као специфична идеологија глобализма слаби национални капацитет суверености националних држава, сужава њене ингеренције у друштву, отвара њене границе утицаја крупног капитала, нагриза локалне и етничке идентитете и реинтегрише национално друштво у аморфну масу међународне конкуренције. Идеологија глобалног

неолиберализма смањује и унутрашње и спољне функције држава, а посебно основне функције државе. Слабљење одбрамбене функције државе условљено је неолибералним захтевом за штедњу и рационализацију државног апарата и смањивање укупних ресурса националне државе. Тако се и одбрамбена функција смањује и минимализује. Покидане везе између слободе појединаца и интереса националне државе такође представљају ефекат глобалног неолиберализма, чиме се умањује патриотизам и грађанска облигација према држави, а поспешује наднационална безлична орјентација људи.

-Модел интернационалног глобализма, као и уосталом што је био глобални модел социјализма као „светског процеса“, претпоставља не само одумирање националне државе него и одумирање националног права. Право дели судбину државе у ери тоталитарног глобализма. Право се хармонизује и усаглашава са глобалним облицима интеграције. Материјални извори права се мултипликују у облику глобалних чинилаца, а формални извори постају хетерономни. Устав и закони су рецепције „препоручене“ глобалне нормативности. Унификација, типизација и рецепција права не односи се само на уставно уређење и структуру устава, већ и „позитивирање“ либералне парламентарне демократије, људских права односно усклађивање или „имплементацију“ правних института.

-Имплементација неолибералне глобалне идеологије у унутрашње државно правно уређење претпоставља следеће консеквенце: преношење суверенитета на глобалне интегративне форме а то значи зависност у односу на јединствену политику евроатланских и других интеграција; губитак економског суверенитета у складу са начелом јединственог и слободног кретања капитала и радне снаге а у условима сиромаштва и економске кризе; као и, контроверзе између националног и европског грађанског идентитета, јер успешна друштвена глобална интеграција подразумева свест о заједништву и свест о припадништву јединственом светском простору.

-Глобализација, као и све друге појаве има позитивне и негативне импликације. Поред тога што мења лице савременог света у правцу потребног и неопходног повезивања у циљу решавања заједничких питања и проблема, она је и средство доминације и начин контроле оскудних природних и друштвених ресурса. Становиште суверене неједнакости указује на један важан сазнајни исказ: што су државе више суверене и моћније оне више намећу и контролишу глобалне друштвене процесе. Што је држава или међународна организација моћнија у економском, технолошком и културном погледу, она тиме постаје модел другим државама које су сиромашније и мање моћне. И међународно право дели судбину дуалне функције државе и права: колико су држава и право потребно опште добро јавног интереса, толико су и средство односно инструмент владања и контроле. Међународни односи су превасходно економски, политички и културни, а право и држава све више одраз глобалних политичких садржаја претворених у међународне норме, обавезујуће за све државе.

Државна власт налази се у перманентној кризи поверења и подршке (легитимитета), јер објективно не може да испуни разнородна очекивања која су диктирана глобалним домаћајима. Са друге стране, релативизација територије ствара двоструке последице: с једне стране јачају идентитетске и сепаратистичке орјентације и покрети у којима се кида идентитетска, држављанска, политичка, правна и лична веза са централним државним институцијама, симболима и репрезентима државне власти, а са друге стране, расту аспирације и очекивања сувереничког, националног, традиционалног блока да државна власт чак и силом реши питање одржања територијалног интегритета. Отпори глобализацији не иду само у правцу суверенистичких тенденција националних држава већ и у смислу проблема

усаглашавања правних система у условима постојања недвосмислене разлике у развоју реалног националног у односу на узорно евроатланско односно глобално друштво, између развијеног европског простора и сиромашних, периферних и немоћних у међународним односима. Усаглашавање правног оквира подразумева релативну подударност и сличност друштва која се усаглашавају. Развој српског друштва до друштвеног стандарда Европске уније тек је предуслов за правно усаглашавање Србије.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

1. ТЕОРИЈСКА И МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА И ПРЕТПОСТАВКЕ

Један од најпознатијих савремених социолога Ентони Гиденс посветио је много пажње анализи глобализације. Он сматра да је глобализација процес који је дубоко утицао на друштвене односе, економију, културу и политику у свету. Гиденс дефинише глобализацију као „интензивирање светских односа који повезују далеке локалитете у таквом обиму да локални догађаји добијају глобални значај“.¹

Ентони Гиденс наглашава да глобализација има позитивне и негативне ефекте, укључујући већу повезаност међу људима и земљама, бржи развој технологије, већу економску продуктивност и ефикасност, као и раст неједнакости и еколошке проблеме. Он сматра да глобализација изазива промене у друштвеним односима, посебно у односу на државу и суверенитет, и да је неопходно да се прилагодимо новим друштвеним и политичким околностима које глобализација доноси.

Глобализацију Гиденс дефинише као процес који укључује повезивање времена и простора на глобалном нивоу. Он наглашава да се због брзих комуникационих технологија, транспорта и других фактора, свет данас доживљава као јединствена целина у којој се дешавају глобални догађаји који имају утицај на животе људи широм света. Ентони Гиденс такође наглашава да је глобализација процес који има многе друштвене, политичке, економске и културне импликације које се рефлектују на нивоу локалне заједнице, држава и глобалног система.

Џозеф Штиглиц је наглашавао економске аспекте глобализације или економску глобализацију. Џозеф Штиглиц се сматра једним од најпознатијих критичара економске глобализације. Наглашавао је да су економске политике које су спровођене у име глобализације често довеле до раста неједнакости и сиромаштва, као и до дестабилизације финансијских система. Он сматра да постоји потреба за праведнијим и одрживијим обликом глобализације који би био усмерен ка побољшању живота људи широм света.

Роберт Дал, у својој студији „Демократија и глобални поредак“ износи основну мисао да је глобални поредак супротан демократским начелима и да је неопходно успоставити глобалне институције које ће осигурати демократско управљање глобалним питањима.

Роберт Дал сматра да је глобални поредак карактеризован недемократским одлучивањем, неправедном расподелом ресурса, неједнаким утицајем држава и корпорација на глобалне процесе и да се због тога често постављају питања легитимитета глобалних институција као што су Светска трговинска организација, Међународни монетарни фонд или Светска банка.

Он предлаже да се глобално одлучивање прилагоди демократским начелима, уз већу транспарентност и суделовање грађана и цивилног друштва, како би се осигурала праведнија расподела ресурса и решавање глобалних проблема попут сиромаштва, климатских промена или сукоба.

Под глобализацијом права можемо схватати степен до којег свет живи под једним скупом правних правила. Такав јединствени скуп правила може бити наметнут од стране једног принудног актера, усвојен глобалним консензусом или до којег се долази

¹ Shapiro, M, The Globalization of Law, *Indiana Journal of Global Legal Studies*: Vol. 1: Iss. 1, Article 3, 1993.

паралелним развојем у свим деловима света. Нисмо далеко одмакли ка режиму међународног права, било кроз успостављање јединственог глобалног даваоца закона и спроводиоца закона, било кроз снажан консензус нације и државе. Да јесмо, говорили бисмо о међународном праву, а не о глобализацији права. Не можемо чак ни са сигурношћу тврдити да је право постало глобално или универзално. У већем делу постколонијалног трећег света, правни режими колонијалних окупатора су избачени, али их је било немогуће заменити новим правним режимима или вратити предколонијалне правне режиме које су европски империјалисти пореметили. Када говоримо о глобализацији права, морамо бити свесни да говоримо о изузетно уском, ограниченом и специјализованом скупу правних појава.

Олброу је рано идентификовао недостатке теорија модерности да би објаснио изглед нашег времена. Он описује помак који се догодио од модерности ка глобалности и ову нову епоху назива глобалним добом. Олброу се посветио објашњењу епохалног помака јер је то дало основу за било какву концептуализацију глобалног доба. Он тврди да је ову промену донело најмање пет главних догађаја: „глобалне еколошке последице агрегатних људских активности; губитак безбедности тамо где оружје има глобалну деструктивност; глобалност комуникационих система; успон глобалне економије; и рефлексивност глобализма“. Према Олброу, овај помак од модерности ка глобалном добу је последица процеса који превазилазе националну државу. Као резултат тога, глобализација и њени токови су стекли предност, али не и елиминисали националну државу као доминантни оквир значења. Карактеристике глобалног доба не смеју да занемаре проблеме са очувањем модерности као главног оквира за разумевање нашег времена.²

1.1. Теорија глобализоване државе и права

Ако је глобализација главна парадигма нашег времена, онда би се и поглавље о глобализацији и праву могло назвати, једноставно, право нашег времена. Неколико правних области није суштински под утицајем глобализације. У стварности, наравно, утицај глобализације на правну мисао је до сада био ограниченији. То има различите разлоге. Први разлог је тај што је глобализација, иако је (или можда зато) опште прихваћена као нова парадигма друштва, остала изузетно нејасан концепт у општем дискурсу. Фундаменталне дебате о глобализацији из 1990-их су мање-више нестале, а да нису довеле до јасног консензуса. Други разлог је тај што је правна мисао до сада реаговала на глобализацију не истинском променом парадигме, већ све неспособнијим покушајима прилагођавања методолошког национализма који је обезбедио њену парадигму последњих двеста година. Исто се још увек може рећи за већи део друштвене теорије, која такође остаје унутар такве државне парадигме. Глобализација још увек није довела до истинске промене парадигме. Трећи разлог је, коначно, тај што глобализација поставља интердисциплинарне изазове, а интердисциплинарност у праву и глобализацији још увек изненађујуће недостаје. С једне стране, многе концептуалне и теоријске расправе о глобализацији игноришу или умањују право као важан фактор (осим повременог указивања на међународно право). Широко распрострањено схватање глобализације разликује три аспекта: економију, културу, политику. Закон, речима, одсутан. У правном мишљењу, с друге стране, глобализација је често или потпуно одсутна (где су расправе чисто доктринарне) или се појављује као једноставна идеја интернационализације која на неки начин утиче на право. С друге стране, правна теорија

² Albrow, M, *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*, Cambridge Univ. Press, 1996.

и доктрина су до недавно често оперисале превише поједностављеним концептима глобализације.³

Остаје апстрактно од одређених области у којима се глобализација и право сусрећу – људска права, међународно економско право, породично право, итд. Такве области се користе само као примери. Разлог је тај што глобализација није ограничена на ове области права; она прожима цео закон и стога је свуда важна. Глобализација није једна теорија или чак група теорија. Уместо тога, то је парадигма у настајању која лежи у основи свих тренутних теорија и државе и права.

Држава је одавно обезбедила прећутни оквир за наше размишљање и у друштвеној и у правној теорији. Ако глобализација превазиђе овај фокус, онда расправа о трансформацији коју она доноси мора ставити државу у центар. Глобализација и право се међусобно обликују – данашња глобализација је производ закона колико и утиче на закон. Одговарајућа теорија глобализације мора укључивати закон; одговарајућа теорија права мора имати бољу представу о глобализацији. Штавише, као што глобализација доводи у питање разлику између државе и друштва, тако она доводи у питање разлику између друштвене и правне теорије. Правне теорије не морају нужно бити под утицајем друштвене теорије; морају постати друштвене теорије.

Детаљнија анализа дебата сугерише да се морају разликовати три различита типа концепта глобализације. Ове три врсте називамо глобализацијом као реалношћу, глобализацијом као идеологијом и глобализацијом као теоријом. Унутар сваке врсте могу се водити плодне дебате. Међу типовима, међутим, такве дебате су мање корисне јер су типови углавном независни међусобно. Све три врсте су релевантне за закон, а последња – глобализација као теорија – најважнија је за правну мисао, јер се промене парадигме не дешавају ни у стварности ни у идеологији, већ у нашим начинима разумевања света.

Глобализација се, пре свега, односи на развоје у стварном свету који су, на неки начин, глобални. Многи такви развоји су добро познати. Неки се тичу односа између држава, посебно растуће међузависности, повећање глобалне трговине и глобалних тржишта (делимично омогућено либерализацијом трговине), глобалне комуникације (у великој мери захваљујући интернету), глобалних путовања и глобалних миграција, глобалне мреже (од онлајн играча до терориста), глобално уништавање животне средине и климатске промене, повећана хибридна култура и друштава, повећан утицај вредности и културе САД на остатак света. Сви ови развоји су несумњиво стварни иако је њихов обим понекад прецењен (на пример, већина потрошње је и даље домаћа). Али поставља се питање да ли сви ови догађаји представљају нешто категорички ново што бисмо требали назвати глобализацијом. Као одговор на ове забринутости, најкориснија аналитика глобализације је и даље она коју су предложили Давид Хелд и други касних 1990-их. Они сугеришу да глобализацију карактеришу четири елемента. Прва три од њих се односе на глобалне трансакције, а посебно на њихов обим, интензитет и брзину. Екстензитет описује ширење активности преко граница и удаљености. Интензитет описује величину међусобне повезаности својствену овим трансакцијама. Брзина описује како су ове трансакције добиле на брзини, ако је писмо из Европе у Сједињене Државе путовало недељу дана, а факс десет минута, е-маил, данас, стиже одмах. Четврти фактор се тиче онога што понекад називамо утицајем, а понекад мешањем глобалног и локалног – идеја да локални догађаји могу имати глобалне последице, а да се, с друге стране, глобални развој материјализује локално, често са значајним варијацијама.

³ Ralf, M, *Globalization and Law: Law Beyond the State*, in: *Law and Society Theory*, Duke Law School, 2013.

Повећање глобалних трансакција ствара нове изазове за правни промет. Мешање глобалног и локалног, огледа се у праву у све нејаснијим линијама између домаћег и међународног права. Ова аналитика омогућава да се избегну бројне грешке у вези са глобализацијом. Прво, глобализација није пуко преношење питања из локалне у наднационалну сферу, што би могло бити праћено преласком са домаћег на наднационално право (као што је случај у Европској унији, али не баш на међународном нивоу), нити се чини довољним размишљати о локалном и глобалном као о различитим сферама које се могу међусобно повезати – однос добро познат у праву као однос између домаћег права и међународног права, о чему ће се касније расправљати. Уместо тога, оно што налазимо је да локално и глобално међусобно конституишу једно друго - када говоримо о „глобализованом локализму“ и „локализованом глобализму“.

Глобална трговина се у великој мери ослања на локалне законе и домаће механизме спровођења – њен глобализам је локализован. Покрети за људска права, с друге стране, покушавају да остваре промене локалне политике формирањем мрежа – такође је њихов локализам глобализован. Друго, глобализација није само униформизација. Иако повећана комуникација и конкуренција понекад могу довести до једнообразности, културе, политике и закона – таква униформност увек остаје делимична. Као одговор на идеје о „крају историје“, научници су открили да постоје одрживе „варијанте капитализма“ у различитим капиталистичким земљама. Чини се да исто важи и у закону – различите земље и даље могу имати различите законе, а то може чак и бити од користи. Чак и тамо где закони формално изгледају исто, њихова стварна примена се често значајно разликује. Исто важи и за тезе о „американизацији“ права. Чак и ако је случај да је амерички закон имао огроман утицај у свету нарочито у изради уговора, у привредном праву, у уставном праву и сл., ово не ствара нужно униформност. Америчка култура и право су заузврат постали разноврснији. Енглески језик и кавкаска етничка припадност, некада јасно доминантни, уступају место све хибридованијој култури. Треће, можемо смислено упоредити нашу тренутну глобализацију са ранијим глобализацијама. Знамо да многа тренутна дешавања: интернационализација, либерализација, универзализација и западњаштво, нису нова и стога нису довољна за дефиницију глобализације као новог феномена. Међутим, ово је проблем само ако мислимо да глобализација описује само наш садашњи период и нисмо вољни да користимо назив за упоредива дешавања у прошлости – посебно у 19. веку.

Чак и када би емпирија била универзално прихваћена, ипак бисмо нашли различита тумачења ових емпирија, посебно у погледу права. Ово доводи до друге употребе термина глобализација — глобализација као теорија. Постоји неколико теорија глобализације. Заједничко им је одступање од парадигме која је доминирала и друштвеном и правном мишљу у последњих двеста година: методолошког национализма. Методолошки национализам описује приступ у друштвеној теорији који узима националну државу као претпоставку. Вимер и Шилер разликују, од помоћи, три начина у којима се јавља методолошки национализам. Прво, тврде они, друштвене теорије модерности су у великој мери игнорисале да се модерност – рационализација, трансценденција етничких, верских и (у извесној мери) економских разлика – десила, не само унутар националне државе; ове теорије су такође ишле уз упорни идеолошки национализам који се стога мора посматрати као конститутивни елемент модерности, а не као њен противник. Друго, социјална теорија је натурализовала националну државу и тиме је учинила оквиром своје анализе друштва, а не њеним објектом. Треће, и коначно, аналитички фокус друштвених наука и теорије спутан је границама националне државе. С обзиром на каснији модус, можемо говорити о држави као о сакупљачу или колектору друштвених процеса. Без обзира на то да ли је такав методолошки

национализам доминирао друштвеним наукама, чини се јасним да је он доминирао у правним дебатама. Овде се методолошки национализам преводи у оно што се зове Вестфалски модел — идеју да држава представља крајњу референтну тачку за домаће и међународно право. У овом моделу, сво домаће право је право унутар једне државе, док су у међународном праву једини актери државе и наднационалне институције које су државе успоставиле. Можемо уочити распрострањеност овог модела у свим правним дисциплинама. Расправе у јавном праву претпостављају постојање једне владе (унитарне или не). Приватно право је национализовано и не само формално, као закони (у земљама грађанског права), већ и у нашем разумевању. Право које није национално право схвата се у оквиру таквог методолошког национализма. Дакле, међународно право, схваћено као право између држава, перпетуира идеју државе као једине релевантне референтне тачке. Тамо где је право померено на наднационални ниво — као што је случај са правом Европске уније — оно остаје ухваћено у перспективи државе. Штавише, и тамо где се недржавно право описује као право, концепт коришћеног права је типично позајмљен из модела државног права. Сукоби између правних система се, у таквој перспективи, посматрају као изузетак; доминантно решење у међународном приватном праву је алоцирање међународних трансакција једној држави. Глобализација као теорија експлицитно одбацује такав национализам и тражи нове начине за теоретисање и друштва и права.

Халидеј и Осински, који се експлицитно ослањају на четири Хелдова фактора, разликују четири таква тумачења која су, истовремено, модели друштвене теорије. Први модел је светска политика, идеја глобалне конвергенције. Таква конвергенција обухвата право, које конвергира било формално, кроз појачано међународно и наднационално право, или неформално, кроз ширење закона и најбољих пракси. Други модел је оно што они називају анализом светског система — идеја о хегемонистичким државама и актерима који спречавају развој глобалних норми. У праву смо то дуго видели као наметање америчких закона и институција свету, било да се ради о трговачком праву, било у међународном јавном праву. Њихов трећи модел је постколонијални глобализам, увид у неравнотежу моћи између моћних и мање моћних земаља. Њена последица је да се закон на северу доживљава као неутралан и објективан, што га ствара и спроводи, док за актере на југу често изгледа фрагментирано и опресивно. Четврти модел, коначно, је право и развој, анализа законске реформе у земљама у развоју, на коју утичу (и често наметнуте) развијене земље.

Коначно схватање глобализације, ипак се разликује од предходних. Схваћена као идеологија, глобализација (и њена наличја), антиглобализација су политички пројекти, или идеални, можда утопијски (или дистопијски) погледи на то какав би свет могао бити. Глобализација као идеологија долази у више сродних варијанти. Једна варијанта је да је светска заједница (или глобално село, или космополитизам) та у којој је свако са сваким повезан. Тај свет би био хомогенизованији и једнообразнији, мање почивајући на парохијским погледима, уместо на вредностима заједничким човечанству. Појединци више не би били грађани појединачних земаља, већ грађани света — глобализацијски космополитизам. У праву то налазимо одражено у идејама светског права и светског суда које су биле популарне почетком двадесетог века, а недавно су поново постале популарне. Друга варијанта глобализације као идеологије је неолиберализација: идеја да тржишта треба да еманципују од држава и њиховог регулисања и тиме доводе до веће слободе и већег просперитета. Нови *mercatoria* посебно је правни идеал који изражава ову идеју. Ово је повезано са идејом индивидуализације — на исти начин на који држава губи своју регулаторну привлачност, тако се тврди, индивидуални агент је ојачан.

Глобализација као идеологија је наравно уско повезана са глобализацијом као реалношћу и као теоријом. Не само да су идеологије формулисане у светлу постојеће емпирије и теорије. Штавише, и све ближа светска заједница и успон неолиберализма често се представљају као неизбежне последице стања у свету какво је данас. Тако је, занимљиво, и међу заговорницима и противницима ових идеологија. Међутим чини се да је поштено рећи да је таква нужност лажна, или барем превише поједностављена. То није само зато што се будућност никада не може тачно предвидети (ово је, ако ништа друго, данас још истинитије него икада, због повећане брзине глобализације.) Таква нужност занемарује две ствари. Једна је низ алтернативних развоја који су могући, и теоријски и практично – алтернативне глобализације, алтернативне констелације. Други је степен до којег глобализација није само природна сила, већ конструкт људског деловања, чак и ако је та агенција децентрализована и плурална, а тиме и, у великој мери, права. То не значи да морамо одбацити глобализацију као идеологију. Напротив, ако је тачно да морамо радикално да преиспитамо улогу и облик закона у нашем друштву које се мења, онда су нам такве идеологије потребне као нормативно упутство. За разлику од тога, оно што би требало да одбацимо јесте мешање идеологије и емпирије.

За сва три концепта глобализације – стварност, теорија, идеологија, улога државе је централна. Ово је посебно у погледу права, јер је држава тако централна за наше савремено размишљање. Стога се чини прикладним детаљније сагледати како су елементи државе традиционално конститутивни за право, и како њихова трансформација под утицајем глобализације утиче и на право. Много дебата током 1990-их било је посвећено питању да ли је глобализација изазвала пропадање државе или не. Неко време, пад се чинио вероватнијим с обзиром на успон недржавних актера као што су мултинационална предузећа (МНП) и невладине организације (НВО), регулаторну конкуренцију и последична ограничења на дискрециону политику државе, пораст неолиберализма. Убрзо је ова литература о пропадању државе подстакла контра дебату која је наглашавала или да су државе остале јаке, или да су чак и ојачане глобализацијом. Та дихотомија опадања и стабилности била је незадовољавајућа из разних разлога. Прво, посматрање „државе” као апстракције од стварних држава је увек био проблем, посебно у међународном праву. То постаје све већи проблем у расправама о утицајима глобализације. Шта год да подразумевамо под глобализацијом, њени ефекти на земље попут Сједињених Америчких Држава или Кине су несумњиво другачији од оних на Сомалију или Андору, итд.

Друго, питање какав утицај глобализација има на државе имплицира да је глобализација спољни фактор. Питање стога занемарује у којој мери су државе (у великој мери кроз своје право) међу институцијама које креирају и обликују глобализацију. Исто важи и за многе расправе о праву и глобализацији: право се посматра као прималац глобализације, иако је право такође један од најважнијих креатора глобализације. На пример, међународна трговина се не дешава пре државне регулације; него су то омогућили либерализовани трговински прописи и споразуми (пре свега СТО). Слично томе, интернет није ван државе и никада није био; основан је уз снажну подршку владе САД; његово функционисање данас гарантује безброј законских прописа. Треће, дихотомија опадање/јачање је превише груба. Има више смисла говорити о трансформацији државе, а затим анализирати посебне карактеристике ове трансформације. Наравно, трансформација није ништа ново: државе су се увек, од свог настанка, стално трансформисале. Оно што може бити ново је специфично глобални карактер тренутних трансформација. Један од таквих аспеката је такозвана „дезагрегација” државе: увид да државе нису унитарни актери већ комбинују мноштво институција и актера који се могу носити са интернационализацијом и глобализацијом

на различите начине. Други аспект је повећан број неформалних мрежа које државе сада саме регулишу. Трећи аспект је повећана регулаторна конкуренција која врши притисак на способност држава да одрже своје системе благостања. Са овим упозорењима, ипак се могу описати неки општи налази. Иако све државе пролазе кроз различите трансформације, могу се описати уопштености, користећи традиционалне елементе државе. Традиционално, ми схватамо да државу чине три елемента: територија, становништво и административна структура. Трансформација државе у условима глобализације најплодоносније се може описати као трансформација ова три елемента.

Претпостављамо да се закони неке државе примењују само унутар њених граница и да се, сходно томе, овде не примењују закони друге државе. Ово је непроблематично све док су домаће трансакције у питању. То је чак било тачно, углавном, за питања међународног јавног и приватног права. У међународном јавном праву, идеја територијалног интегритета и искључиве јурисдикције остаје јака, иако дозвољава изузетке, и иако је идеја територијалности побољшана да укључи унутартериторијалне ефекте понашања које се дешавало на другим местима. На пример, сада је скоро универзално прихваћено да држава има јурисдикцију над кршењем антимонополских прописа који утичу на државна тржишта, чак и ако се понашање које је довело до кршења догодило на другом месту. Акције спровођења од стране државе су традиционално ограничене државним границама. Слично томе, територијалност је традиционално играла велику улогу за међународно приватно право (или сукоб закона), иако не влада апсолутно. Дакле, надлежност судова се углавном заснива на територијалним везама као што је пребивалиште окривљеног, или место деликта, итд. Територијалност такође регулише питања применљивог права: право које се примењује на деликт, на пример, традиционално је место где десио се деликт. Међутим, таква територијалност никада није била искључива. Не ретко се меродавно право утврђује на основу нетериторијалних фактора повезивања као што је држављанство странака. Овај велики значај територијалности за закон није случајност. Уместо тога, то одражава велики значај који је територијалност, традиционално, имала за суверенитет. Територијални интегритет и суверенитет су можда најважније карактеристике једне државе. Сада, глобализација доводи у питање овај значај територијалности на више начина. Прво, глобализација често чини географске удаљености мање релевантним. Не само да је путовање постало много лакше и доступно великом броју људи. Што је још важније, побољшана средства комуникације – што је најважније интернет – учинила су таква путовања далеко мање потребна у многим случајевима. Исти документ се сада може уређивати на различитим местима у исто време. Омогућени су глобални производни ланци. И друштвена интеракција је претрпела квалитативну промену. Друго, из истог разлога, државне границе су постале мање важне и мање ефикасне. Раније је можда било могуће задржати нежељене информације једноставним затварањем граница и цензуром штампе. Данас, с обзиром на глобални карактер интернета, и свеprisутност блогова и твитера, ово је постало много теже. Ово је поставило изазове за територијални карактер закона. Закон је реаговао на различите начине. Прва реакција је смањен нагласак на територијалним границама.

Новије теорије суверенитета и јурисдикције замењују територијалност државним интересима, држава све више има право да регулише чак и екстериторијално када се регулисано понашање тиче оправданог интереса. То је значило да су велике и моћне земље попут Сједињених Америчких Држава почеле да примењују своје законе све више и више екстериторијално, или да директно доносе законе у циљу промене политике на другим местима, на пример о минималној плати, слободи штампе и кривичном гоњењу верских групе. Друга реакција је појачана међународна сарадња у регулисању

прекограничних трансакција. Таква сарадња осигурава да ће права стечена у једној земљи бити призната у другим земљама; тиме обезбеђује неопходну стабилност за трговину. Трећа реакција је, иронично, поново успостављен нагласак на територијалним границама. Донекле контра интуитивно, судије су почеле да оправдавају територијални приступ закону управо повећањем прекограничних трансакција. У таквим аргументима, границе мењају свој карактер. Оне су можда некада биле стварне физичке границе између земаља; сада су постали формални субјекти за разграничење примене закона. Два су питања важна. Прво, територијалност је можда постала мање централна, али никако није постала ирелевантна. Приступ води, као један од главних изазова за нашу пренасељену куглу, и даље захтева територијалне везе; интернет нам не може обезбедити воду. Удаљености између великих градова са аеродромима сада се могу лако премостити; мале истурене станице су још увек тешко доступне. Борбе око територијалних граница – војних, али и правних, остају редовне теме вести. Понекад се такве борбе тичу јасно важних територија, попут текућих спорова између Израела и Палестинаца око територијалне власти у Израелу и Палестини. Понекад се тичу наизглед ирелевантних територија као што су неспутана острва Сенкаку, која су у великој мери спорна између Кине и Јапана. Последњи пример показује нешто друго. Разлог због којег су таква острва спорна често не лежи у њиховој непосредној корисности, већ пре у правним импликацијама суверене власти, посебно у способности државе да тврди суверенитет над морем око острва. Ово доводи до другог важног питања: улога и значај територије остају, у великој мери, функција закона. Интернет је детериторијализован не само због своје технологије већ и због тога како је (или није) правно регулисан. Ако се државе одупиру овој детериторијализацији, оне и даље имају средства да је избегну, као што показује пример Кине.

Други традиционални елемент државе је њено становништво. Романтична идеализација модерне националне државе сугерише да је становништво, схваћено као замишљена заједница (народ, нација), претходно, логички и историјски, на пример, прво је постојао немачки народ, затим је постојала немачка држава. У стварности, редослед је често обрнут, као што је Бенедикт Андерсон показао: национална држава, када је успостављена, дефинише сопствени народ. Дуго је постојала шанса да Аустрија постане део новооснованог Немачког царства; када се то није догодило, такође је било јасно да ће немачки народ бити дефинисан и кроз народ Аустрије. Ово последње већ показује у којој мери је држављанство функција не (бар не првенствено) културе или етничке припадности, већ уместо закона. Означавање држављанства је, традиционално, препуштено свакој држави (иако међународно право ограничава дискреционо право држава да лише своје држављане држављанства). Међутим, када се држављанство тако успостави, оно ствара одређена права и обавезе према држави. Права укључују посебно грађанска права (на пример избори); обавезе укључују посебно војну службу. Све у свему, држављанство претпоставља и ствара, традиционално, везу оданости и дефинише најважнији део идентитета појединца. Глобализација такође утиче на ову оданост и идентитет. Први утицај се односи на нагли пораст глобалне миграције. Миграција се одвија и међу богатим и високо образованим и међу сиромашним. Као последица тога, у многим земљама велики делови становништва су страног држављанства. Закон омогућава такву миграцију, тако што олакшава имиграцију за високо прижељкиване високе успехе, али и регулише имиграцију. А закон вуче последице из све више мултинационалног карактера његовог становништва. Прво, већина земаља је олакшала приступ држављанству, барем за пожељне високо квалификоване појединце. Национални идентитет се тако од питања судбине претвара у ствар избора, померајући и основу за обавезе верности. Друго, вишеструка националност добија све више и више прихватања, стара идеја да се може служити само једном господару уступа место

признавању вишеструких националних привржености. Треће, све више уставних права се даје и странцима и грађанима. Користећи Маршалову тријаду права као грађанска, политичка и социјална права, можемо видети да се све више грађанских и социјалних права проширује на стране држављане. У Европској унији, чак и основно политичко право учешћа на изборима сада се понекад даје чланицама других земаља ЕУ, барем за локалне изборе. Као последица тога, релативни значај националног грађанства опада.

Други утицај глобализације тиче се недржавних идентитета. Заједно са трансформацијом државе, налазимо све већи значај вишеструких идентитета и оданости од којих је национални идентитет само један. Нетачно је (као што се понекад чини) сугерисати да је плуралитет идентитета новина глобализације. Историјски гледано, као верски, сматрало се да су сви такви идентитети трансцендирани националним идентитетом. Или, другачије речено: национални идентитет је послужио да омогући све те идентитете – *e pluribus unum*. Оно што глобализација повећава јесте степен до којег се такви идентитети могу искусити на транснационалан начин. Пословни консултанти сада раде у мултинационалним фирмама. Конзервативци формирају међународне савезе. Шахисти се састају на мрежи да би играли са колегама широм света. Етничке групе су у стању да комуницирају широм света. Својим транснационалним статусом ови идентитети превазилазе стање које остаје, релативно, локализовано. Државе често препознају такве недржавне идентитете кроз своје право са мултикултурализмом и правним плурализмом.

Трећи елемент државе, коначно, је влада, или функционална администрација. То значи, прво, да држава, преко своје владе, има моћ да поставља обавезујућа правила као законе који не захтевају посебну сагласност оних којима се влада. То значи, друго, да држава, и само држава, има право да спроводи своје законе, ту можемо доћи до монопола насиља. Важно је разумети контингентност овог двоструког монопола на доношење закона и на спровођење, посебно зато што је често погрешно представљен у литератури о глобализацији. Прво, монопол је историјски, а не аналитички налаз. Монопол је тековина модерне државе, а не карактеристика сваке замисливе државе. Монопол није постојао у средњем веку, када се надметало више институција. Није постојао у Немачкој и Аустрији после Другог светског рата, или у Ираку после рата у Ираку, јер су окупационе силе задржале знатна права. Друго, и што је важно, монопол не значи да су државни закони једина обавезујућа правила у друштву. Одувек је било познато да су многе недржавне институције у стању да донесу обавезујућа правила и да их спроводе преко државних судова или путем арбитраже. Оно што монопол имплицира, овде, је само да таква овлашћења недржавних институција добијају своју правно обавезујућу снагу тек делегирањем или признањем од стране државе. Држава није једини законодавац, али је једина институција која је слободна да одређује чија правила треба признати као закон.

Први важан развој долази од повећане глобалне међузависности држава поменутих раније. Налазимо све више делегирања законодавних овлашћења на наднационалне институције, било да су оне глобалне (попут Уједињених нација) или регионалне (попут Европске уније). Налазимо све више сарадње међу државама, било формалне кроз уговоре и извршне споразуме, било неформалне кроз ад хок међународне консултације. Суверенитет се тако дели. Држава више нема апсолутну дискрецију у доношењу закона. Међутим, таква сарадња не ограничава нужно ефикасност државе. Напротив, мултинационална сарадња се често чини неопходном за бављење транснационалним питањима. Тачно, не говори се о паду суверенитета, већ о „новом суверенитету“. Овде се много тога оспорава; посебно у Сједињеним Државама, велики број научника и креатора политике покушава да заштити максимално самоопредељење

САД како је предвиђено Уставом од таквог заједничког суверенитета. Без обзира на то да ли је таква одбрана нормативно привлачна, оно што је упадљиво из методолошке перспективе тако се заснива на методолошком национализму: вредности националног устава узимају се као неопходна полазна тачка расправе, тако да је исход – давање приоритета националном у односу на транснационално законодавство – готово логична неопходност. Друга важна и много дискутована последица тиче се значаја недржавних норми. Неке такве норме су религиозне, као у питању да ли исламски и јеврејски разводи треба да буду признати у Енглеској или Канади. Неке такве норме су засноване на етничкој припадности, као што је питање да ли треба да будемо блажи према премлаћивачима који долазе из култура у којима је пребијање нечије жене уобичајено. Неке од таквих норми су економске, као што је наводни приватно створени закон који регулише односе између глобалних предузећа, такозвани нови *lex mercatoria*. Држава обично узима у обзир таква правила, а да их не признаје као закон. Један такав начин је инкорпорација, трансформација недржавног права у државно право, као што се десило са већим делом каноноског права приликом настанка грађанског права. Друго је поштовање — претварање недржавног права у чињенице ради пресуђивања, што се традиционално дешава са комерцијалним обичајима, али често и са обичајним нормама недржавних заједница. Трећи је делегирање – трансформација недржавног права у подређено право, при чему су правила недржавних заједница истовремено призната и подређена законима државе. Позиви да се недржавна правила морају признати као закон, у сврху сукоба закона, до сада су углавном одбацивана. Постало је модерно да се ново стање права назива глобалним правним плурализмом. Ово често имплицира сугестију да друштвене реалности захтевају да проширимо наш често искључиви фокус на државно право и назовемо и друге ствари правом: поднационално, национално, наднационално (међународно) и недржавно право. Такве категорије су корисне, али имају очигледна ограничења. Једна таква граница је, аналитички, да категоризација још увек дефинише сваку врсту правног поретка по томе како се односи на државу: поднационално право стоји испод државе; наднационално право стоји изнад њега, недржавно право стоји поред њега. Уместо да превазиђе државну парадигму права, категоризација не зависи само од те парадигме, већ је и проширује тако што се у њу уклапају чак и нормативни налози који традиционално нису били њен део.

Друго, и с тим у вези, неке од категорија нису много корисне. Недржавно право, на пример, је категорија која мора да групише тако различите феномене као што су исламско право и корпоративни стандарди понашања. Тешко је видети шта ове законе држи заједно, и разликује их од државног закона, осим чињенице да они нису државни закон. Треће, теорије глобалног правног плурализма често спајају емпиријске налазе (многа правила широм света нису државни закони) са теоријским концепцијама (све ово треба да теоретизирамо као законе) и идеолошким позицијама (морамо дати веће поштовање недржавним наређења, мада колико тачно често остаје нејасно). Све у свему, иако су феномени описани под насловом глобални правни плурализам изузетно релевантни, чини се да је њихов третман као правни плурализам од ограничене употребе. Међутим, један теоријски изазов се појављује без сумње. Традиционално, било је могуће третирати правни систем као интерно кохерентан и на крају заснован на неком највишем правилу. У правној теорији, Ханс Келсен је ово највише правило (које је за њега било хипотетичко) помињао као основну норму.

Данашњи свет са својим преклапајућим законима и захтевима на регулаторну власт, са куповином на форумима и регулаторним сукобима, не може се тако лако уоквиривати као такав систем. То не значи да су старе теорије, успостављене за државу (и утемељене на методолошком национализму) постале бескорисне. Сугерисано је, не

без уверљивости, да се однос између права ЕУ и права појединих држава чланица може замислити као однос између два одвојена правила признавања. Чини се јасним да двојни монопол државе више не може бити одржив било на емпиријским или теоријским основама. Биће потребне нове теорије права.

Прерано је рећи да ли ће нова парадигма заменити методолошки национализам који је обликовао наше размишљање о праву током последњих векова, и ако јесте, како би ова нова парадигма могла да изгледа. Међутим, кандидат постоји у ономе што се зове транснационално право. Транснационално право, као теорија права изван државе, привлачно је посебно из перспективе друштвене теорије, јер покушава да комбинује и доктрину и теорију, и право и друштвену стварност. Другим речима, обећава да ће испунити услов наведен на почетку за разумевање права и глобализације, односно приступ који сматра да су обоје дубоко међусобно повезани. Концепт транснационалног права је првобитно формулисан средином прошлог века, од стране Филипа Џесупа. Џесуп је користио термин да опише корпус закона „да укључи све законе који регулишу радње или догађаје који превазилазе националне границе. Укључено је и јавно и приватно међународно право, као и друга правила која се у потпуности не уклапају у такве стандардне категорије.” Ово је, другим речима, било схватање права дефинисано не његовим изворима или његовом формом, већ његовим предметом, функционалним концептом. Иако је формулисан пре дискусија о глобализацији, показао се корисним у условима глобализације. То је зато што су саме границе које транснационално право покушава да превазиђе – оне између јавног и приватног права, али и оне између међународног и домаћег права – управо су оне границе које су уско везане за националну државу и стога су постале упитне. Џесуп није расправљао о додатној граници, али је постала истакнута и важна и у глобализацији – граница између (формалног) права и не-закона. Ова граница је од посебне важности из перспективе друштвене теорије, јер њен пад захтева од нас да редифинише однос између права и друштва.

Раније смо описали како се прави разлика између домаћег и међународног права. Право је било репрезентативно за вестфалски модел, а тиме и за методолошки национализам у правној теорији и доктрини. У њиховим класичним концепцијама, међународно и домаће право бавило се различитим проблемима и стога би се ретко преклапало: међународно право се бавило међународним односима између држава; домаће право се бавило односима између државе и појединца (јавно право) или између појединаца (приватно право). Ова дихотомија је увек била крхка, али је разбијена у двадесетом веку. Међународно право, с једне стране, укључује недржавне актере, посебно невладине организације (НВО) и мултинационалне корпорације. Штавише, међународно право је почело више да се фокусира на појединце – у праву људских права с једне стране, у међународном кривичном праву с друге стране. На тај начин је међународно право дошло до онога што се раније сматрало унутрашњим стварима суверених држава и почело да разбија идеју апсолутног државног суверенитета. Домаће право је, с друге стране, морало да се интернационализује, што се више суочавало са ситуацијама које се не могу јасно лоцирати унутар једне државе. Како су дефинисани својим циљевима, међународно и домаће право више нису тако различити као што су некада били. Данас је то директна последица глобализације и пропадања „државе као контејнера“. Без обзира на то, међународно и домаће право остаје формално различито, а теорија транснационалног права која игнорише ову формалну разлику морала би бити мањкава.

Разлика која се доводи у питање транснационалним правом је разлика између јавног и приватног права. Јавно право је право које уређује односе између државе и појединца; приватно право уређује односе између појединаца. На неки начин, ова

разлика постоји у свим домаћим правним системима, иако има различита значења у различитим правним системима и мање је релевантна у неким (попут енглеског права) него у другима (као што је француски закон). Ова разлика између јавног и приватног је била оспоравана већ крајем деветнаестог и почетком двадесетог века. Чинило се да реплицира либералну концепцију друштва, у којој су постојале уредно раздвојене јавне и приватне сфере, и у којем се јавно (држава) и приватно (тржиште, породица, друштво) не би мешале једно у друго. У друштвеној теорији, антилиберална критика неколико варијанти (феминистичка, критичка, деконструкционистичка, итд.) прокламовала је урушавање дистинкције и наглашавала јавну релевантност наизглед приватних сфера економских и личних односа. У правној теорији, сходно томе, прокламован је колапс разлике јавно/приватно, као и јавни карактер приватног права. Идеја која стоји иза овог аргумента је следећа: чак и приватно право за своју примену зависи од државе и њених институција. У оној мери у којој приватни тужиоци остварују своја приватна права, они, дакле, позајмљују суверенитет од државе. С тога би требало бити јасно да критика разлике између јавног и приватног није специфична за глобализацију; то је општи елемент антилибералне критике. Глобализација, међутим, доводи у питање разлику између јавног и приватног на посебне начине. Најважнији од њих се, опет, односи на превазилажење методолошког национализма: када држава изгуби привилеговани положај, јавно право (као закон који регулише односе државе са приватним странкама) такође губи свој посебан положај. Традиционалне регулаторне функције државе обављају приватни актери. Држава, с друге стране, себе види у конкуренцији са другим државама и приватним лицима на глобалном тржишту за инвеститоре; почиње да личи на приватне глумце. Ово постаје јасно у неколико „сазвежђа“. Најочигледнији може бити прокламовани спој међународног јавног и приватног права. Још један од њих се појављује у међународном инвестиционом праву, које често упарује државе и инвеститоре на супротним циљевима. Овде обе стране имају асиметрична овлашћења (држава има суверенитет, инвеститор има имовину), и није јасно, ни по моћи ни по закону, шта је супериорније. Друга област у којој односи постају нејасни је партијска аутономија у међународно приватно право. Закон који се примењује на уговоре је све више одређен избором стране, а не интересима владе; штавише, комерцијалне стране често делегирају своје спорове арбитрама уместо државним судовима. Као резултат тога, неколико основних функција државе – доношење закона, доношење пресуда су, у ствари, приватизоване. Оно што преостаје држави јесте да призна резултате таквих избора и да спроводи клаузуле о избору права и арбитражне одлуке. Дакле, такав партијски избор на неки начин окреће традиционалну хијерархију између државе и партија. Ово би се могло посматрати као последица пада државе, као што је раније описано. Али мора се подсетити (поново) да ова растућа партијска аутономија је заправо творевина државе и њених закона. Важно је видети да се дистинкција међународно/домаће и разлика јавно/приватно трансформишу истовремено, са можда изненађујућим резултатима. У оквиру државне парадигме било је могуће рећи да је сво приватно право јавно право јер држава има моћ (и дискрецију) да га спроводи. То, међутим, важи само за домаће право. С тога, уз мало претеривања, можемо рећи да је сво међународно право приватно право. И заиста, видимо такав развој догађаја. На исти начин на који друштвене институције (попут тржишта и породице) постају транснационалне док државе остају локалне, тако се приватно право денационализује, док јавно право остаје локално.

Прокламовани наводни аутономни закон међународних тржишта, је најистакнутији пример. У стварности, таква реконституција разлике између јавног и приватног, као што је разлика између домаћег и међународног, није ништа ново:

приватно право је већи део своје историје схватано као транснационално, док је јавно право увек било везано за државу.

Трећа разлика је посебно истакнута у новијим теоријама транснационалног права, она између (формалног) права и друштва и његових норми. Ова разлика је дуго била важна за правну теорију и праксу, из различитих разлога: само се закони сматрају обавезујућим; само одлуке закона имају снагу преседана; Правна питања се додељују судијама, док о чињеничним питањима понекад могу одлучивати пороте, итд. Као последица тога, оно што се сматра правом је давно засновано, углавном на основу формалних критеријума. Ово је тако, иако разлика никада није била јасна: на пример, сматра се да обичајно право произилази из обичаја. Али оно што га чини законом је његово признање од стране државе. Та разлика никада није била свеобухватна; увек је било јасно да су појединци спутани не само законом већ и вишеструким другим нормама. Сада, глобализација доводи у питање ову разлику. Разлог није само, како се понекад проглашава, опадање значаја државе као регулатора. Ако ништа друго, званични закони су постали важнији него што су били у прошлости: држава регулише све више послова. Уместо тога, разлика почиње да се урушава јер критеријуми који се користе у правном позитивизму за дефинисање онога што треба да се сматра законом постају упитни. Правни позитивизам захтева неупитно полазиште — устав, суверени народ — и то полазиште је у готово свим варијантама везано за државу. Једном када превазиђемо наш методолошки национализам, од нас се тражи да оправдамо управо ову полазну тачку. Постајемо свесни да је сама полазна тачка творевина закона, а не само његов претходник. Резултат тога је да право и друштво морамо разумети као међусобно конститутивне: право ствара друштво и у њему, али право такође ствара друштво на начин на који га налазимо. Емпиријски, ово можда није новина. Али такво међусобно уређење сада постаје и теоретски неизбежно. То је зато што се након окончања методолошког национализма држава више не може, аналитички и теоријски, разликовати од друштва. То постаје специфична пракса у оквиру које се преговара о нормама, било да их називамо правним или другачије.

Транснационално право не изгледа од велике помоћи: ако транснационално право обухвата сва правна правила, може се сматрати да губи сваки разликовни потенцијал. Ако је све транснационално право, ништа заправо није. Транснационално право није теорија, као што ни глобализација није теорија. Ако ништа друго, транснационално право је опис онога што емпиријски налазимо као право изван државе, и теоријска концептуализација права након слома методолошког национализма. Транснационално право описује почетну тачку, а не крајњу тачку размишљања о праву. Највећи део стварног посла на превођењу глобализације у закон, и обрнуто, тек треба да се уради.⁴

1.2. Држава – појам и метаморфозе државе и права

Право се непрестано развија између свог задатка да гарантује, штити и тиме очува одређене вредности и потребе да се развија и прилагођава новим захтевима. Чини се да

⁴ Ralf, M, *Globalization and Law: Law Beyond the State*, in: *Law and Society Theory*, Duke Law School, 2013.

се у одређеним периодима промене убрзавају. Тренутно се у различитим академским дисциплинама широко дели осећај да међународни поредак, а посебно међународно право, пролазе кроз фундаменталну промену - метаморфозу. Индикације су вишеструке, али оно што остаје тешко је одређивање упорности и правца ове трансформације. Политика из 1990-их обновила је интересовање за „прелазак на закон” у међународним односима. Некима се чинило да нова глобална сцена дозвољава даљи корак: ка међународном правном поретку који је више заснован на вредностима који би укључивао и давао права ширем спектру актера. Данас већина научника нерадо предвиђа директан успон међународног правног поретка, а појединачне руптуре, оспоравања или директно одбацивање могу се тумачити као знак опадања. На пример, да ли повлачење Велике Британије из ЕУ сигнализира општи тренд ренационализације и окретања од међународних институција уопште? Или су то посебни случајеви у којима све већи ауторитет неких међународних институција доводи до њихове политизације? Да ли је руска анексија Крима симптом глобалне промене моћи која доводи у питање успостављена правна правила и њихове основне вредности, или је то само уобичајено у свету који је увек видео дела великих сила? Док неки очекују „колапс светског поретка“, други тврде „да послератни поредак и даље ужива многе елементе стабилности“. Процене и нормативна оцена промене и њен дуготрајни правац зависе од примењеног мерила, колико и од становишта посматрача. На пример, учешће држава у међународним институцијама указује на континуирану посвећеност и да су „све донедавно мерљиви показатељи поретка заснованог на правилима остали углавном стабилни и нису показивали доказе брзог пада“. Међутим, они такође сматрају да „постоје важне области које се добро објављују у којима изградња нових институција очигледно заостаје за очигледном потребом. Ове области укључују прописе за климатске промене, финансијска тржишта и сајбер активности, између осталог“. Када се општа политичка клима променила након проласка века, дошло је до значајних успоравања, препрека и чак озбиљне кризе су се дешавале за главне уговоре. Формално међународно законодавство се успорило у годинама између 2000. и 2010. (у поређењу са пет деценија раније).

Метаморфоза би захтевала да се мења више од једне правне норме или одређене међународне институције. „Промена подразумева да се неке ствари мењају, али друге ствари остају исте [...]. Метаморфоза подразумева много радикалнију трансформацију у којој старе извесности модерних друштава падају и настаје нешто сасвим ново.” Другим речима, предлаже се да се анализира да ли се промена дешава унутар датог система правних норми или је то више фундаментална системска промена. У ту сврху морамо сагледати механизме како се норме мењају из перспективе правне и политичке науке, као и да се приближимо референтној тачки где се промена претвара у метаморфозу. Сматрамо да се до такве тачке може доћи када се одређене законом заштићене вредности заиста мењају (промена правних вредности) или где се одбацује сама идеја заштите одређених вредности путем закона (делегализација вредности). Контрастирајући промену норми и метаморфозу, такође желимо да испитамо услове под којима се чувају међународно правне вредности и да идентификујемо механизме који међународним нормама дају отпорност.

Бројна недавна емпиријска запажања подржавају закључак да су и правне норме и ауторитет међународних судова постали предмет оспоравања. Државни и недржавни актери оспоравају ваљаност правних норми, лобирају за суштинску промену и/или поново тумаче одређене норме. Поред тога, неке владе доводе у питање ауторитет међународних судова и/или покушавају да ограниче овлашћења међународних институција да надгледају поштовање или решавају спорове. Примећујемо да државе

настоје да поврате аутономију снижавањем нивоа обавеза према међународном праву, односно повлачењем из уговора. Институционалне хијерархије су доведене у питање. Највероватније не постоји један једини разлог за ова оспоравања: промена идентитета, промена констелација моћи и различити интереси могу имати ефекта.

Промена идентитета је приметна у многим регионима света који се окрећу од глобалног мултилатерализма и наглашавају регионалне или националне идентитете. У великом броју земаља норме које су дуго сматране чврстим озбиљно су доведене у питање. У источноевропским земљама, на пример, промене власти у земљи имају ограничена основна грађанска и политичка права, као што је слобода штампе. У овим случајевима, аутократски, популистички и/или националистички покрети отворено се боре против суштине норми. Остаје да се види да ли ће европске институције за људска права моћи да обуздају ове изазове. Популистичко-националистички заокрет видљив је и у западним земљама, у Сједињеним Америчким Државама (САД) под Трамповим председништвом, где су чак и оне међународне институције које су САД дуго подржавале, као што су норме слободне трговине. Промена констелација моћи доводи у први план дуготрајна огорченост против наводних „западних“ норми или правних инструмената. Пример за то су људска права уопште и права жена посебно.

Неколико транснационалних криза, као што су општа избегличка криза широм света или светска финансијска криза, и, најистакнутије, нове претње безбедности, довеле су до преформулисања интереса и биле су праћене критиком постојећег нормативног поретка. У том контексту, државе су изразиле забринутост да су правни оквири или неефикасни или неправедни, односно да стварају неједнаке дистрибутивне ефекте. Поред тога, неки су тврдили да норме ограничавају неопходно и потенцијално делотворно деловање држава. Сходно томе, неке државе су покушале да прошире свој опсег деловања, ако је потребно, доводећи у питање оне саме норме које ограничавају потенцијалне одговоре. Примери укључују покушаје након 11. септембра да се прошири право на самоодбрану од недржавних актера и да се заобиђе забрана мучења и злостављања. Иако ови развоји јасно указују на то да многе правне норме, на пример норме људских права, више не напредују линеарно, морамо темељно истражити последице ових притисака. Истраживања међународне политике и међународног права нису била заборављена на ове знаке кризе. Дошло је до значајног померања у истраживању оспоравања и његових последица. Други су тренутне реакције протумачили као оспоравање либералног интернационализма или шире као оспоравање либералног западног писма или чак „повратак анархије“. Теорија међународних односа и међународна правна наука подједнако су почеле да анализирају реакције против међународних судова и трибунала, док се дешавања у уговорном праву или посматрају кроз сочиво стагнације, успона или опадања или као оспоравање мултилатерализма. Неки се фокусирају на знаке кризе у одређеним пољима политике, као што је право људских права, док други бирају шири приступ и испитују „Успон и пад међународног поретка након хладног рата“ или успон или пад међународне владавине права. Ми тренутно посматрамо фундаменталну трансформацију међународног права која представља посебан изазов за идентификацију ове трансформације док пролазимо кроз њу. Долазимо до тога да је неопходно развити методолошки чврста мерила за процене и интерпретативне оцене. У ту сврху предлаже се фокус на праћењу промена вредности интернационалног правног поретка из перспектива правних и политичких наука.

Сама идеја да међународни правни поредак какав је настао од 1945. и поново од 1990. године штити заједничке вредности (интересе или добра) може се посматрати као једна од његових карактеристика. Када је Волфганг Фридман у својој књизи о променљивој структури међународног права из 1964. године окарактерисао

метаморфозу међународног правног поретка од закона координације до закона сарадње, улога вредности је представљала важан аргумент. За разлику од традиционалног права нација, које се заснива на претпоставци сукоба националних интереса, које настоји да стабилизује и регулише, кооперативно међународно право захтева заједницу интереса [...]. Изазов који представљају промене у структури међународног друштва нашег времена не значи укидање сопственог интереса у међународним односима; то, међутим, радикално утиче на димензије и циљеве личног интереса. Такви нови развоји као што су међународне финансијске и социјалне агенције, или европске заједнице у развоју, провизорни су израз нових светских интереса за безбедност, опстанак и сарадњу за очување и развој виталних потреба и ресурса човечанства. Међународно право [...] је данас у великој већини фактор напретка и еволуције. Ово прихватање наратива о напретку међународног права заснованог на заједничким вредностима од тада је био један од доминантних наратива у међународној правној науци: од 1990-их, развио је теоријске оквире за описивање уоченог кретања ка јачем међународном поретку заснованом на вредностима. Најдалекосежнија анализа и предвиђање која је уско повезана са (пре)оптимистичком атмосфером 1990-их, о „конституционализацији“ међународног права. Ослањајући се на ранија истраживања о „међународној заједници“ и њеној конституционализацији, речено је да је „вредносно сиромаштво“ класичног билатералног међународног права превазиђено кроз оријентацију на заједничке вредности правно конституисане међународне заједнице, као што је садржано у концептима „интереса заједнице“ или „вредности заједнице“. За разлику од једноставног процеса јуридикације, ове вредности су морале да покажу „одређени квалитет ваљаности“.

Тако су неки аутори подвлачили еволуцију хијерархија у међународном праву на основу норми са карактером *jus cogens* или квалитетом *erga omnes*. Такво „везивање држава вишим вредностима“ омогућило је да се међународно право схвати као аутономни закон у односу на државу која ограничава суверену моћ и пратећа хијерархизација правних норми одражава давање приоритета одређеним вредности над другима. У међународном правном дискурсу ово тумачење није остало неоспорно. Ово се, на пример, тиче ослањања на људска права како би се оправдао рат или тесне међусобне повезаности између идеје заједничког универзалног морала и европског империјализма. Али ова критика се такође може тумачити као „неслагања око степена до којег међународни правни поредак у ствари одражава тежње свих оних који су њиме погођени, о томе у којој мери већ ради на правди, и о потенцијалима и обећањима да међународно право заправо може да одржи“. Ова критика не искључује да се заокрет ка међународном поретку заснованом на вредностима схвати као суштинска карактеристика међународног права какво се развијало од 1945. и убрзано од 1990.

С’обзиром на трајне дубоко усађене сукобе вредности и огромне разлике у развоју и расподели моћи широм света, једна од сврха међународног права је да понуди оквир и речник кроз који веома различити актери могу да формулишу своје захтеве и тврдње, оправдања и оспоравања за идентификацију заједничких вредности и успостављање институције да их имплементирају. Међутим, када су заједничке вредности идентификоване и заштићене међународним правним инструментима, оне представљају постигнути консензус, понекад веома фундаменталан. Овде постаје релевантна друга функција међународног права, а то је да „закључа“ одређене вредности и рецепте понашања. На основу свог правно обавезујућег дејства и механизма за спровођење, ови правни инструменти ће задржати промене у границама. Владе (и други актери) користе међународне организације и институције и користе закон како би ефикасно спровели политичке преференције (и њихове основне вредности) у одређеном

тренутку у односу на будуће политичке изборе. Дакле, закон осцилира између промовисања стабилности и омогућавања промена. Институције или материјалноправне норме могу се мењати да би се побољшале и прилагодиле. Сфера примене одређене норме може постати шира или ужа услед промене: укључивања немеђународних сукоба и систематског кршења основних људских права у концепт „претње миру“ из чл. 39 Повеља УН може се посматрати као релевантан пример.

Али ако се вредности уграђене и заштићене нормом или кластером норми промене, то имплицира нешто фундаментално. Тренд, чак и онај скривени и имплицитни – да се доведе у питање да би употреба силе требало да буде забрањена у међународним односима отворио би пут у другу врсту међународног (правног) поретка. Дакле, тамо где се вредности мењају упркос њиховој легализацији, сама промена је фундаментална. Ова претпоставка одражава приступе у друштвеним наукама: друштвена промена је суштински елемент модерности који је и сам дефинисан сталним осећањем и процесом развоја. Овај процес развоја и промене, међутим, не задира се у одређене темељне концепте и извесности. Једном када се ове извесности раскидају, трансформација постаје фундаментална. Убрзани процеси легализације током 1990-их резултирали су консензусом да се идентификују и закључају низ заједничких вредности, које су чак изразиле вредносну приоритизацију са хијерархијом норми заснованих на концепту императорских норми.

Међународно право је очигледно променило нагласак међународног права заснованог на Повељи са принципа оријентисаних на државу и недовољно развијених обавеза људских права ка поретку који је више заснован на вредностима који је имао за циљ да заштити појединца, као и друга заједничка добра или интересе, као што је земљина атмосфера, природа и животни ресурси, заједнички простори или одрживи развој. Раскид консензуса да ове заједничке вредности треба да буду правно заштићене међународним правом у основи би довео у питање широко распрострањени наратив међународног права и трансформисао би идеју међународног права сарадње. Ми оклевамо да анализирамо питање да ли се већ суочавамо са променом норми или чак метаморфозом кроз конкретна сочива оспоравања либералног интернационализма и либералних вредности.

Либерални интернационализам је термин који се често користи за описивање одређеног скупа спољне политике Сједињених Америчких Држава почевши од Вудроа Вилсона. Либерални интернационализам има за циљ успостављање међународног (правног) поретка заснованог на „отворености, сувереној једнакости, поштовању људских права, демократској одговорности, широко подељеним економским приликама и утишавању ривалства великих сила, као и колективним напорима да се одржи мир, промовишу владавину права и одржавају низ међународних институција прилагођених решавању и управљању заједничким глобалним проблемима“. Сједињене Америчке Државе као водећа либерална сила у двадесетом веку створиле су либерални међународни подсистем на западној хемисфери током Хладног рата и, након 1990. године, имале за циљ да прошире овај систем на глобалном нивоу. Фокусирајући се на ову перспективу, тренутни процеси оспоравања могу се посматрати као криза америчке хегемоније која трансформише међународни поредак у постамерички или пост-западни поредак, у азијски. Варијација ове перспективе претпоставља да је без хегемоније САД сам либерални интернационализам у кризи и да као последица тога еродирају структуре управљања засноване на отвореној трговини, мултилатерализму и кооперативној безбедности. Што је још фундаменталније, неки аутори тврде да се наратив о напретку либералне модерности завршава.

Међународно право је у извесној мери било део наратива о напретку модерности. Људска права која су оличена у Међународном пакту о грађанским и политичким правима се често посматрају као срж либералних вредности и недавне публикације су, на пример, нагласиле улогу либералног интернационализма за стварање забране употребе силе. Међутим, фокусирање на наводни либерални карактер овог међународног правног поретка као производа америчке хегемоније повлачи за собом ризик да се анализирају тренутна оспоравања унутар антагонистичког оквира „остатак против Запада“ и да се створе индиције да је део метаморфозе посебно изражен у дезинтеграцији традиционалних парадигми, као што су север и југ или запад и остало.

Многе правне норме и институције које су развијене од краја Хладног рата формално су прихватиле државе широм света из различитих идеолошких позадина. Уговори, као што су Оквирна конвенција Уједињених нација о климатским променама су уживали и још увек уживају велики број ратификација. Исходним документом Светског самита из 2005. године државе су прогласиле глобални правни поредак заснован на таквим вредностима, без обзира на њихово идеолошко порекло. Насупрот томе, Сједињене Америчке Државе су се успротивиле многим темељним конвенцијама, које оличавају прелазак на међународно право сарадње засновано на вредностима, које нису ратификоване или блокиране у њиховом прогресивном развоју, од Додатних протокола до ИЦЦПР-а над Сједињеним Америчким Државама. Фокус на либералном интернационализму није погодан за разумевање тренутних превирања.⁵

Висковић се опређељује за стипулативно-прагматско дефинисање права у уверењу да свака дефиниција права уз научни има и практички и идејно усмеравајући учинак. Изложени појам права дефинише се као јединство различитости или друштвени процес састављен од становитих друштвених односа којима је потребно присилно дисциплинирање, друштвених вредности и циљева којима се такви односи оцењују и пројектују, и друштвених норми које полазећи од владајућих вредности и циљева такве односе присилно уређују. Предмет права састављен је од јединства друштвених односа, вредности и норми. Изражава се идеја о потреби напуштања етатистичке идеологије.⁶

Између тумачења права и интегралне теорије постоји низ веза, а између осталог и став правног културализма, као смера интегралистичке мисли, да је предмет тумачења свако правно-релевантно понашање, а не само правна норма, као што сматра традиционално усмерена нормативистичка мисао.⁷ Друштвени односи, вредности и норме су састојци (елементи) права, а уједно и извори права: друштвени односи су материјални извори права, правне вредности су вредносни (или етички) извори права, док су правне норме формални извори права.

Врбан саопштава неке епистемолошке аспекте права и правне науке од када се право „у развоју западне цивилизације одвојило од морала, вере и политике“. Чини се да се о рефлексима марксистичке социологије права има још пуно тога рећи и са становишта прошлости, и са становишта садашњости, и са становишта „краја“ историје и „почека“ глобализације.⁸

⁵ Krieger, H. and Liese, A. A Metamorphosis of International Law?: Value Changes in the International Legal Order From the Perspectives of Legal and Political Science, *KFG Working Paper Series*, No. 27, 2019.

⁶ Висковић, Н, *Појам права. Прилог интегралној теорији права*, Правни факултет у Сплиту, Логос, 1981.

⁷ Висковић, Н, *Теорија државе и права*, Биротехника ЦДО, Загреб, 2001.

⁸ Врбан, Д, *Социологија права*, Голден маркетинг, Загреб, 2006.

1.3. Праћење промена вредности интернационалног правног поретка из перспектива правних и политичких наука

Политичке науке су генерално подељене у три поддисциплине: постоје преклапања између свих ових поддисциплина. На пример, истраживања трансформације из диктатуре у демократију. „Међународна политика“ се тиче свих акција међународних актера, као и области безбедности, благостања и владавине, али и међудржавних односа. Уобичајени термини су „глобална политика“ и „светска политика“.⁹

Релевантни су и други међународни актери: Међувладина политика обично игра улогу у међународним преговорима „Велике силе“ заузимају средњу позицију у овом погледу, њихове политичке и војне способности омогућавају им да допру изван региона. Теорије се такође разликују по значају који придају држави. Традиционално, држава формира најважнију концентрацију друштвене моћи како би осигурала сигурност заједнице како изнутра тако и споља. Развој „света држава“ заснованог на функционалним државама често се повезује са термином вестфалског система држава.

Као резултат тога, државе су прихваћене као одлучујући међународни актери. Ово указује и на признавање државних граница и формално-правну равноправност држава као врховне политичке власти, која није подложна ниједној вишој власти. Од значаја је и концепт суверенитета. Суверенитет се у политичким наукама, политичким наукама и међународном праву схвата као модеран државни интерно и екстерно конститутивни захтев на власт као и један од суштинских оправдања за његов монопол на власт. Савремена територијално дефинисана суверена држава је сходно томе, у свом деловању, независна и, у принципу, равноправна са другим државама, слободан субјект као и суштински актер у међународном систему.“ Нација је политичка заједница заснована на заједничким карактеристикама, које могу бити етничке природе (језик, вера, порекло, култура) или на основу заједничких вредности (слобода, једнакост, братство). Национализам је уобичајена идеја у Европи, али постоје државе у свету које теже изградњи нације или се боре да добију државу без државе (нпр. Курди, Палестинци).

Револуционарне, рационалистичке/либералне и реалистичке школе теорија праве потпуно различите претпоставке о природи света и људској природи. Типични представници ових школа могу се наћи и у политичкој теорији и у практичној политици. Тако је и дошло до друштвеног конструктивизма: свет идеја, језик, знакови, друштвена пракса и интерпретација. Поглед на свет овде није одређен материјалним основама. Полазна тачка друштвеног конструктивизма је комуникативна. Разлике између четири теоријске школе постају јасне, на пример, када се разматра улога „моћи“ – основног концепта политичких наука.

Међународна политика, као и свака политика, је борба за моћ. Без обзира на крајње циљеве међународне националне политике, моћ је увек непосредни циљ. Државници и народи могу дефинисати своје циљеве у смислу религиозног, филозофског, економског или друштвеног идеала. Али кад год настоје да остварују своје циљеве путем међународне политике, они то чине тежњом ка моћи. Моргентауов поглед на свет заснива се на претпоставци да политиком управља свет анархичних држава. Мир се чини могућим у међународном систему само ако је снага умерена или контролисана. Постојање објективних закона у политици имају своје корене у људској природи. Слика човека заснива се на хобсовској претпоставци о тежњи за моћи као људској особини.

⁹ Stahl, B, *Internationale Politik verstehen: Eine Einführung*, UTB GmbH, 2017.

Дипломатија у ширем смислу је настала са првим политички организованим друштвима и комуникација између различитих група. После 1648. развијена је заједничка међудржавна комуникација у виду процеса и симбола, а дипломатско право у Бечкој конвенцији о дипломатским односима кодификовано и проглашено универзалним на Бечкој конференцији 1961. године. Савремена дипломатија је заснована на вестфалском државном систему, дипломата је директан представник државе и везан је њеним упутствима. Ова функција се спроводи по принципу ротације дипломата распоређених у земљи, чиме се такође жели спречити опасност да се дипломата превише идентификује са својом циљном земљом (постаје урођеник).

Дипломатија пре свега служи у сврху потврђивања интереса других субјеката међународног права кроз комуникационе процесе. У овом контексту, дипломатија је оруђе за спољнополитичко деловање, процес дијалога и преговора којим државе воде своје односе и остварују своје циљеве средствима рата. Дипломатија тако обезбеђује хардвер за спољну политику земљи помажући да се уреди и организује „споља“. Дужности дипломатске мисије се фокусирају на најмање пет области: заступање, заштита грађана у иностранству, преговарање, извештавање и унапређење (развојне сарадње, али такође од стране предузећа). Свака држава има комплет дипломатских алата који може да користи. Позитивни инструменти су јавне похвале, позиви, уговорне обавезе и обећања, признање државе, мере финансијске подршке до формирања савеза, испоруке наоружања и војна подршка у оружаном сукобу. Дипломатско неодобравање: између осталог у свесном ћутању и игнорисању, одбацивање декларација у јавности, позивање амбасадора, непризнавање државе, економске санкције (бојкот, ембарго, казнене тарифе, забрана увоза, итд.) до декларације рата и војне акције. Овај традиционални систем дипломатије допуњен је новијим дешавањима (тајна дипломатија, јавна дипломатија). Они у демократским државама све више увиђају потребу да говоре пред јавношћу и учине своју политику кредибилном. Владе све више користе јавну дипломатију као облик односа са јавношћу. Медији се не користе само у ауторитарним режимима да шире поруке од оних на власти. Принудна дипломатија је сада укинута.

Са становишта енглеске школе, тренутни развој у свету је проблематичан, јер је све мање реда за спровођење. Феномен неуспешних држава (на пример сексуално насиље) води дипломатским принципима који се не поштују у потпуности. Из перспективе енглеске школе, дипломатија се мора поштовати и неговати да се носи са негативним последицама хегемонистичког система као и са онима у настајању, да ублажи анархију. Државе треба да раде на јачању међународног друштва, то би значило реформисање и јачање Уједињених нација, успостављање међународне заштите животне средине и финансијске организације, јачање светског трговинског поретка као што је развој међународних правних стандарда за коришћење информационих технологија. Даљи развоји у правцу глобалног друштва су свакако добродошли. Међународни кривични суд се користи као користан инструмент за поновно спровођење у међународном друштву.

Савремена историјска епоха Хладног рата (1947-1989) обликовала је политичко мишљење елита и развој нове дисциплине у оквиру међународне политике. Анархија је далеко најважнији принцип међународног система. Државе су једини битни актери у међународном систему. Ни домаћи политички актери ни ограничења немају спољнополитички значај. У том погледу држава концептуално личи на црну кутију — процеси унутар државе су ирелевантни за међународне резултате политика. Све државе теже опстанку и моћи, управо зато могу да се ослоне само на себе (принцип самопомоћи). Одређена стабилност једино се може постићи када су две најмоћније

државе отприлике подједнако јаке (равнотежа снага = однос снага). Ако се два савеза формирају око два подједнако јака противника, овај систем такође може бити стабилан на дуги рок („биполарни систем“). У биполарном систему су повучене јасне линије и јасан је однос снага две суперсиле. Ово је праћено релативно малим ризиком од међусобног погрешног процењивања у погледу деловања на међународном плану. Резултат је висока стабилност и смањење ратне рањивости система. Због приближно једнаких могућности, сукоб исток-запад је личио на биполарни систем. Исто важи и за стабилност зона утицаја коју најмоћнија држава обезбеђује. Неореализам веома високо цени стабилност биполарног система. Неореалистичка теорија је и даље једна од најутицајнијих и најзначајнијих, поготово у објашњењу хладног рата. Услед појаве транснационалних актера у светској политици (терористичка мрежа дела, ослободилачки покрети), и трансформација рата има експланаторну вредност неореализма, јер не придаје никакву релевантност недржавним актерима.

Хантингтонова главна теза почива на реконфигурацији светске политике која више није под утицајем политичких идеологија као у Хладном рату. Свет се може поделити на осам различитих култура Религија, језик, порекло, историја, начин живота и институције су одлучујући критеријуми за културу. Људи више него икада траже идентитет и институције се све више ослањају на своја верска уверења. Хантингтон истиче да културне карактеристике, вредности, лојалност и институције могу имати значајан утицај на понашање држава, а настаје и „културни реализам“. Највећа претња миру у свету, дакле, произилази из сукоба запада и држава које су се историјски показале као посебно насилне. Запад може опстати само ако Сједињене Америчке Државе реafirмишу свој западни идентитет. Сукоб цивилизација је постао популарна реч у јавном дискурсу.

Неолиберални институционализам сада поставља три претпоставке о структури међународног система који нуди могућности за сарадњу и за превазилажење сукоба. Прво, државе су рационално-егоистички актери који максимизирају корисност. Либерални теоретичари углавном претпостављају да државе теже профиту. Једна држава ће увек имати више користи од друге. Друга претпоставка о карактеру међународног система тиче се очекивања безбедносне политике. Због своје бирократске организационе структуре и њиховог експлицитног скупа правила, УН је међународна организација и тиме се разликује од других облика међународних институција као што су режими и конвенције. Под претпоставком да су државе рационалне и максимизирајући користи, постојање УН има смисла са њихове тачке гледишта, јер постављају подстицаје за кооперативно понашање; јер штеде трансакцијске трошкове; ублажавају проблеме поверења; стварају извесност очекивања за будућност. Велике силе једноставно не виде никакву добит у УН за себе. Из овог разлога су претходне реформе УН пропале.

Међународна трговина је важна и у исто време веома контроверзна тема. Моравчик је своју теорију посебно развио за појашњење европских интеграција, али је његова тврдња усмерена на објашњење било какве међувладине сарадње. Позадина теорије је аналитички концепт међудржавности, која је настала средином шездесетих година као варијанта школе реалистичке теорије. Заједничка референтна тачка је држава, коју представља власт, која је једина релевантног актера у међународном систему. У трговинској политици државе имају различите интересе. Стари свет трговине био је свет у коме су производни системи били национални и где су постојале препреке, трговине су се односиле на заштиту домаћих произвођача од стране конкуренције. Насупрот томе, нови свет је свет у коме је производња транснационална дуж глобалних ланаца снабдевања робом и услугама и где се препреке у трговини односе на заштиту

потрошача од ризика. Још нисмо потпуно изашли из старог света, још нисмо потпуно у новом свету; ми смо негде између.

Карл Маркс је развио своју доктрину комунизма тумачену као историја класних борби. Док капиталисти поседују средства за производњу, радници су ти који стварају стварну вредност. Једноставно речено, ово резултира од разлике између обављеног посла и исплаћене зараде. Држава се понаша као идеални тотални капиталиста, то јест, не као представник појединачних капиталиста, већ као чувар самог капитала. Док се Маркс углавном фокусирао на економске процесе, Грамши се питао, како се трајна позиција моћи мањине капиталиста може одржати у друштву. Увео је концепт хегемоније, што је с једне стране стварна позиција моћи, на пример приватне својина средстава за производњу, али и дугорочно обезбеђење ове позиције помоћ хегемонистичког консензуса. Историјски блок преобликује друштвене класе и трансформише их у активан и легитиман систем доминације. То се може десити, на пример, кроз компромисе, али и кроз институције које ширити одређену идеологију.

У октобру 2009. Мохамед Нашид, председник Малдива, и његов Кабинет, сусрели су се под водом сат времена у пуној ронилачкој опреми. Оно што се на први поглед може чинити апсурдним, испоставило се да није превише невероватна ситуација за Малдиве: држава је једна од најдубљих на свету и сноси последице, посебно приметно у виду пораста нивоа мора, и могу бити ненасељени до краја 21. века. Питање зашто политичари имају такве потешкоће са глобалном климатском политиком требало би да буде одговорено теоријом колективне акције, коју Манцур Олсон објашњава у свом делу Логика колективног деловања: јавна добра и теорија група. Олсон прави основну разлику између „приватних добара“ (потрошачка добра, капитална добра и др.) и „колективна добра“ (такође: јавна добра). Неискључивост значи да се нико не може искључити из употребе ако је једном добро синхронизован. Рационална економска тежња појединаца на дуге стазе руши средства за живот свих. Економским језиком ово значи: преко домаћег индивидуалног тржишног понашања, део еколошких трошкова се екстернализује, општа заједница или држава морају сносити ове „друштвене трошкове“. Обе карактеристике, којима се дефинише колективно добро, важе за добру „чисту“ светску климу“. Може се чак говорити и о глобалном колективном добру, пошто специфична група на коју се добро односи је целокупна светска популација. Колективно добро, „чисто окружење“ је сумирање доброг. То значи да се појединачни доприноси сабирају (уштеде у емисији гасова стаклене баште) и сходно томе није битно када, где и ко даје прилог. Када се сагледају трошкови и користи, постаје јасно зашто је обавезујући споразум о клими мало вероватан: острвске државе и најмање развијене земље траже највећу корист од производње колективног добра. Теорија јавних добара покушава да опише шта утиче на понашање појединца као и на понашање групе. То идентификује развојне проблеме који могу настати када сви актери унутар групе рационализују, понашају се на начин који максимизира корисност (рационални избор). Зато може да се објасни неуспех теорија и неуспеха политике у глобалном управљању. Проблем је, међутим, у томе што је теорија у великој мери заснована на специфичностима економије и претпоставкама. С једне стране, она се у великој мери ослања на стратешке аспекте рационалности. С друге стране, претпоставке које се приписују актерима су одбачене. С обзиром на људско понашање, дискутабилно је да ли сви актери стално делују на максимизирању корисности и на потпуно рационалан начин. Уместо тога, многа друштва то чине кроз друштвени притисак и културне промене друштвених колективних добара као чиста животна средина или стварање безбедних путева. Са становишта теорије колективних добара, оквирни услови морају бити више интернационални и климатску политику треба суштински променити. Неопходно је

створити више подстицаја који подстичу државе да активније учествују у процесу обликовања.

Транснационални актери се третирају као не-државни појединци или организације (мултинационалне корпорације или организације као што су Гринпеас/Амнести Интернационал) који у оквиру међународног света делују преко државних граница. Од када је идеја о слободним морима постала глобална, међународне воде изван обалног појаса дефинисане су као „слободна мора“. Принцип за слободна мора значи да немају суверена ван оближњих приобалних вода (државно власништво), али међународна заједница држава и транснационалне компаније се могу користити њима.” Поред комерцијалног значаја као транспортне руте за светску робу сама мора носе бројне сировине и с обзиром на све већу потражњу, потражња и цене копнених сировина, мора постају све атрактивнија. У временима оскудице сировина, на пример, сирова нафта се више не налази само у плитким водама, прибегава се вађењу из дубоког мора (до 3000 метара дубине воде). На пример, на југу Луизијане, нафта је црпљена из дубине воде од око 1500 метара. Платформа је била у власништву Трансокеан-а, компаније са седиштем у Швајцарској. Прекокеански је изнајмио ову платформу за истражно бушење британској БП (Бритиш петрол) групи. Независна комисија из америчке владе експерата је дошла до закључка да сваки дан до 40.000 барела сирове нафте може да се излије у море. БП је постигао нагодбу са владом САД (казна од 20,8 милијарди долара, у ратама током 18 година). Репутација БП-а је озбиљно нарушена овим инцидентом, са последицама које трају и данас. Бритиш Перторл је првобитно негирао одговорност за несрећу.

Сукоби се могу посматрати као стања напетости између актера. Са сукобом идентитета претпоставља се да колективни идентитети група настају из колективних историјских искустава, заједничко име, заједничка верска припадност, језик, начин живота и обичаји. Једна група схвата овај идентитет као свој и као нешто посебно јер знају како се разликују од нечег „другог”. Контра-идентитет даје сопствени идентитет и има смисла. Разликовање „својих“ може бити другачије али доводи до сукоба идентитета када групе виде сопствени идентитет као сложни са одговарајућим „другим“. Групе често посматрају сукобе идентитета као игре са нултом сумом у којима добро не могу подједнако користити све стране: ако једна страна освоји деоницу добара, друга страна губи тај део. Ово је евидентно у израелско-палестинском сукобу идентитета око одређених територија. Кроз мајсторске наративе који се одржавају у култури сећања, човек се оријентише у групама у садашњости и дефинише политичке циљеве. Улога жртве помаже да се заједница ослободи сваке кривице тако што јасно прави разлику између себе као жртве и другог извршиоца. У блискоисточном сукобу је подељена прошлост, где обе стране инсистирају на својој жртви и невиности у сукобу. Сваке године од 1967. године израелски политичари се често враћају у прошлост у циљу успостављања императива безбедносне политике. Овај приступ „безбедност на првом месту“ доминира израелском политиком у мировним преговорима. Кроз виктимизацију стичу се и историјски, морални и емоционални разлози да би се створила негација одговорности за сукоб.

Социјално конструктивистичка теорија Александра Вента може објаснити зашто су мировни напори у региону више пута били неуспешни. Из перспективе социјалног конструктивистичког приступа, људи конструишу значење материјалног и друштвеног окружења у прошлости, садашњости и будућности кроз употребу знаковних система, посебно језика. Различите културе чине друштвене структуре међународног система. Унутар култура, актери могу бирати између смислене, забрањене и „незамисливе” акције. Вент разликује два аспекта у процесу интеракције и концептуализује три

идеално-типичне структуре (културе анархије): хобсовска култура, локална култура и кантовска култура. Вентов механизам „социјалног учења“ прво објашњава стабилност сукоба уз континуирано формирање комплементарних идентитета улога: јер и једно и друго очекујући непријатељство од других због главних наратива, понашају се непријатељски и тиме их стварају. Пример је превентивни рат из 1967. године. Надовезујући се на део анализе, Вентова социјално-конструктивистичка теорија може објаснити начин сукоба и његову стабилност. Међутим, теорија оставља нека питања отворена: Вент само третира у свом раду државе као актере, јер се за њега оне само-могу претпоставити као конзерваторски ентитети. Ово резултира као апликација на проблем, јер Палестинске власти на пример нису држава по међународном праву. Концептуализацијом државе као црне кутије, теорија закључује више различитих идентитета друштвених група које треба устројити у правне оквире.

Југословенски ратови“ између 1991. и 1999., с правом се могу назвати „ратовима Осовине“. Ови сукоби могу да се посматрају у више подобласти: било да је реч о спољној политици Сједињених Америчких Држава и Европске Уније, о националним спољним политикама у Европи, о развоју НАТО-а и УН, проширење ЕУ, заједничка одбрамбена политика ЕУ, развој догађаја у међународном праву, о војној технологији и облицима рата, сексуалног насиља или етничког конфликта и сукоба – у свим овим областима југословенски ратови су одиграли значајну улогу. А основно питање на које треба дати одговор је: у којој мери војне интервенције могу бити оправдане? „Интервенција“ игра посебну улогу.

Међународна заједница се у свом решавању сукоба ослањала на следеће инструменте: изолација и санкционисање страна у сукобу, ембарго УН на оружје, понуде за преговоре, хуманитарна помоћ, ограничен пријем избеглица. Дат је дијапазон мировних планова које су предводиле УН, ЕУ и САД, али нико од њих није могао да заустави борбу. Ембарго на оружје се показао неефикасним, јер је српска страна имала војну надмоћ. Било је и илегалног оружја у сукобу. Добровољачке јединице, на пример из Авганистана (на бошњачкој страни) и грчке (за Србе) ојачале су обе стране. УН су донеле одлуку о великој мисији помоћи у складу са Поглављем 6-те Повеље и послале неколико хиљада плавих шлемова (из Француске, УК, НЛ, итд.). У том циљу, створили су „сигурне зоне“, заштитне зоне УН у којима је становништво требало да буде безбедно од борби. У јулу 1995. догодило се једно од већих страдања у Европи након завршетка 2. светског рата, у Сребреници, са више хиљада жртава. С обзиром на масакре и пропале мировне планове Клинтонова администрација је променила спољну политику САД: створен је нови савез између Хрвата и Бошњака („Федерација“). У анализи, с једне стране, требају да буду важни аналитички и међународноправни појмови разумевања сложених савремених историјских догађаја: геноцид, интервенција, хуманитарна интервенција, принцип одговорности за заштиту, а са друге стране такође динамика развоја међународног права у последњој деценији с обзиром на хуманитарне интервенције. Поставља се питање експликативног разумевања ових интервенција: у којој мери су војне интервенције морално легитимисане? Амерички филозоф Мајкл Чел Волзер се бавио овом тематиком у време Хладног рата и био је инспирисан америчком интервенцијом у Вијетнаму. Уз помоћ и других примера развио је принципе „праведног рата“. Полазна тачка било је запажање да међународно право, с једне стране, постулира забрану употребе силе као врховну норму. Поред тога, одређене норме за вођење рата (*ius in bello*) као што су Женевска конвенција и Хашка конвенција о копненом рату су успостављене. У исто време, била је доминантна реалистичка школа, и питања о етици и моралу повукла су се у други план у корист стриктне оријентације ка моћи. За разлику од принципа забрана употребе силе у међународном праву, реалисти виде рат као

нормално средство за интерес и самим тим као трајно обележје света. Волцер је желео да премости јаз претпоставком да у принципу постоје и „праведни ратови”: борба нападнутих земаља против фашизма у Другом светском рату на пример. Међутим, треба имати у виду да пацифисти не деле исто мишљење: за њих рат као такав није оправдан. Ради се о апстрактном мишљењу о моралном оправдању рата због чега се приступ приписује идеалистима либералне теоријске школе. Валцерава размишљања о „праву на рат“ треба разјаснити на основу два аспекта: вођење превентивног рата и мешање у грађанске ратове и под којим околностима, пита он, да ли је оправдано водити превентивни рат. Повеља УН каже да су само одбрамбени ратови оправдани, а сви други облици рата неоправдани. Традиционална, легалистичка позиција би подржала дотичну владу све док она још увек контролише земљу. Победника би тада међународна заједница признала као легитимног новог владара. Али, пита се Волцер, да ли је ово чисто политички мотивисано и да ли има морални смисао? Пре свега, мора се разјаснити питање да ли се право на самоопредељење мањине не противи забрани интервенције. Такво право на самоопредељење онда се може приписати политичкој заједници унутар државе ако су вољни и способни да сами одлучују о својој политичкој будућности. Међународна заједница је могла да интервенише и раније у Југославији.

Што се тиче ратовања НАТО-а у рату на Косову, постоје неки легитимни проблеми: принцип рата без ризика са бомбардовањем на великим висинама и цивилним циљевима. НАТО није ефикасно интервенисао на Косову, али је бомбардовао мете у Србији како би извршио политички притисак на Милошевића. Као резултат ваздушних напада, акти насиља на Косову су се чак повећали. Позивајући се на теорију праведног рата, војна интервенција може бити оправдана ако испуњава одређене критеријуме, уколико не, онада прелази у агресију. Војне НАТО интервенције у Босни и на Косову могу се сматрати оправдани. „Рат је лош“ – „не-интервенција је добра“. Таква је била неинтервенција међународне заједнице у Хрватској и Босни (1991-94) не само морално сумњива већ и неефикасна. Теорија не пружа једноставну контролну листу за легитимност интервенција.

Након завршетка Хладног рата, спољна политика Сједињених Америчких Држава је кренула у новом правцу, кроз сет војних решења: осамдесетих година прошлог века САД су још увек имале 19 војних операције у 14 земаља, већ је 1990-их било 108 војних операција у 53 земље. Сједињене Америчке Државе су реаговале на ударе 11. септембра ратовима у Авганистану и Ираку. Други образац се тиче све критичнијих односа са УН. Неуспех из перспективе САД, мисије УН у Сомалији и Босни дискредитовале су светске организације. Напад на Ирак 2003. без одобрења Савета безбедности је ишао руку под руку са овим презиром према Уједињеним нацијама. Трећи образац се односи на колебање између унилатерализма и мултилатерализма. Бушова администрација је навела разлоге за рат у Ираку који су испали погрешни. Остаје питање: како је дошло до рата у Ираку? Теорија секјуритизације може се користити да одговори на ово питање. Она обухвата безбедносне претње из социјално-конструктивистичке перспективе, апстрахована од материјалних основа претњи, проширује концепт безбедности на невојне претње, може да прикаже промену безбедносних претњи. Секуритизација жели да објасни како потенцијалне безбедносне претње могу постати политички релевантне. Језик не само да осликава стварност, већ и сам својеврсну стварност ствара: сам је исказ који је чин. Изговарањем речи нешто се ради. За анализу, аутори уводе различите појмове, од којих су најважнији референтни објекти, актери секјуритизације и публика. Рат у Ираку може бити оцењен као политичка катастрофа, коришћењем трошкова од преко три трилиона евра у САД. Број погинулих војника и цивила у рату у Ираку је у распону од око 500.000 и много већи. Упркос

сигурним тврдњама Бушове администрације, у Ираку није откривено оружје за масовно уништење, нити директна веза Садамовог режима са Ал-Каидом. Рат у Ираку је повукао за САД огроман губитак легитимитета на међународном нивоу. Филозоф Јирген Хабермас је рекао: „Амерички ауторитет лежи у рушевинама“. Теоријски приступ служи као драгоцен алат за анализу и који није применљив само на класичне безбедносне претње. Као посебан фокус истраживања секјуритизације су — „рат против тероризма“, питања миграција, свет и климатске промене, (јавно) здравље и религија.

Неуспех државе и сексуално насиље су најбоље приказани у Конгу. Након брзог стицања независности Конга од колонијалне државе Белгије, немири налик грађанском рату, покушаји регионалне сецесије и криза Владе су у фокусу. Патрис Лумумба је убијен, а Мобуту је покренуо државни удар 1965. уз помоћ западних шефова тајне службе да би дошао на власт. У наредним годинама све више је деспотски владао земљом. После 1990. године, многи људи у Конгу су отворено демонстрирали против њега и захтевали демократске изборе. Ни међународна заједница није штедела критике.

Дана 6. априла 1994. године, на аеродрому у главном граду Руанде, Кигалију, становници Руанде и Бурундија погинули су када је пуцано на њихов авион. До данас није јасно ко је извршио напад. Био је то увод у геноцид широм земље. Неуспех државе, или концепт „неуспешног стања“ (фаилед стате), користе Политичке науке од 1990-их. Фокус је дакле на држави која друге државне функције — безбедност, благостање и владавина права — више не може да обезбеди. Као и теорија државе уопште, овај модел је под јаким утицајем европских друштвених искустава и оријентисан је посебно на државотворне процесе у Европи у 17. и 18. веку. Основна функција државе сходно томе види се у успостављању монопола на употребу силе; држава контролише оружане снаге региона и полиције, обезбеђујући на тај начин безбедност за своје становнике од неконтролисаног насиља појединаца и група. Успостављање и одржавање монопола на употребу силе захтева да држава има приступ економским ресурсима: да финансира војску и даље инвестира, на пример у инфраструктуру и образовање (социјална заштита). Национална територија има правно подручје. Такође и шефови држава морају бити подложни закону у истој мери као и остали људи. Ова функција такође укључује законитост, а тиме и поузданост и способност администрације.

„Рат се, у овом или оном облику, појавио са првим човеком“, рекао је амерички председник Обама у свом говору за Нобелову награду за мир 2009. Неки заговорници феминистичких приступа би се сложили. Не постоји једно феминистичко гледиште: нуди се широк спектар, неки се уско ослањају на постојеће теоретичаре, други се усуђују на потпуно нове приступе. Заједничка полазна тачка: жене су спречене да слободно развијају свој потенцијал и структурно су у неповољном положају јер је преовлађујући поглед на свет андроцентричан. Ове друштвене неједнакости, према претпоставци феминистичких теорија треба елиминисати. Што се тиче питања како то постићи, међутим, постоје сасвим другачије идеје, које су у подељене у три главна тока:

- Либерални/емпиристички феминизам
- Радикални/погледни феминизам
- Социјално-конструктивистички/постструктуралистички/постмодернистички/постпозитивистички феминизам (постструктурални/постмодерни феминизам)

Сва три преовладавајућа феминистичка приступа се разликују у погледу предложеног типа и уочених прилика за друштвене промене. Сексуално насиље је тешко зауставити. Неуспех државе је у тој мери пропорционалан у којој је и покретач сексуалног

насиља, тако да га је важно зауставити. Улагање у дисциплину и обуку војника такође обећавају побољшања. Пре свега, јачање спровођења закона игра важну улогу, на пример од стране Међународног кривичног суда, пред којим се већ налази неколико Конгоанаца. Чак и у миру, патријархат је тешко реформисати. Напротив, жене се углавном прилагођавају датим узорима и виде еманципацију прилично дискутабилном. Потребно је критичко испитивање концепта моћи и друштвених услова. Баш као и друштвена конструкција: разматрање аспеката васпитања, а тиме и (не)преношења традиције. Друштвени конструктивисти истичу улогу језика и његову промену у промени менталитета: увођење родних питања, ма колико то нервирало државнике.

Феминистички приступи су од суштинског значаја за разумевање масе, интензивирајући се од сексуалног насиља у ратовима у Конгу. Сексуално насиље има разорне, дугорочне ефекте на све области функционисања једне државе. УН су посвећене јачању положаја жена, не само због извештаја. Савет безбедности УН донео је Резолуцију 1325, 2000. године на тему „Жене, мир и безбедност“ у којој се залаже за кажњавање починилаца сексуалних деликата, нуди посебну заштиту за жене у ратним зонама, као и за однос жена у мировним преговорима и реконструкцији. Године 2010. је основао ентитет Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена (УН Women). Безбедност и ескалација сукоба: нпр. сиријски рат, су такође од значаја за појашњење.

У Уједињеним Нацијама се још 2014. говорило о „највећој хуманитарној кризи нашег доба“. Број мртвих и рањених је вероватно прешао преко 400.000, број избеглица је у светским размерама достигао нови „максимум“, рат се проширио на Ирак и терористички напади су потресали земље попут Турске, Француске и Немачке. "Када је разум изграђен на песку, он се ломи под гневом."

Сиријски рат се може поделити у четири узастопне фазе:

а) фаза протеста која је почела избијањем мирних протеста против Асадовог режима фебруара 2011. на наоружавање устаника.

б) фаза ескалације која је трајала од септембра 2011. до маја 2014. Године: радикализација и брутализиација рата, и драматизација избегличких покрета;

в) фаза регионалне експанзије: у мају 2014. пада Исламска држава и грађански рат постаје међународни оружани сукоб. У септембру 2014. САД (и друге западне земље касније) су нападе ваздухом ИС у Ираку, затим и у Сирији.

г) фаза обележена поразом побуне (од 2017).

Уобичајени модел динамике сукоба је представљен у наставку. Модел пружа девет нивоа ескалације:

1. Учвршћивање: „глумци“ постају свесни напетости, напрежу се; нема подела на различите партије; решење кроз дијалог је још увек могуће;

2. Дебата, полемика: међусобно разграничење и обезвређивање привремено постојећих подгрупа; тактичко размишљање, покушај да се добије одобрење од других; радње уместо речи: доминација невербалног понашања, повећане претње; емпатија-губитак; повећање групне кохезије; "треба нам акција"

3. Сlike и коалиције: клишеи и предрасуде о другима, ширења, приписивања негативних улога, покушај изградње коалиције;

4. Губитак људи: директни вербални напади, оптужбе за издају; изолација; уочени вредносни несклад са страном групом;

5. Стратегије претњи: међусобне претње, уцене, захтеви за санкцијама, интензивирање постављањем ултиматума (самопосвећеност/угрожени кредибилитет);

6. Ограничени удари уништења: нижи релативни губици се посматрају као добитак, ограничено уништење;

7. Фрагментација: парализа циља и уништење непријатељског система;

8. Заједно у амбис: тотална конфронтација, прихватање сопствене смрти.

Сиријски рат је изазван човеком, политички пожељан и део је низа других страшних ратова након завршетка Хладног рата, као што су ратови у Конгу и Југославији. Као позадински услови за избијање рата су пропала десет покушаја Сирије да се прилагоди глобализацији - јер је напуштена модернизација привреде, брутална репресија над јединим транснационалним реформским покретом у арапском свету. Арапско пролеће може утолико бити шок прилагођавања за арапске републике: двоструки демографски изазов (брзо повећање становништва, пораст младих) и родна дистрибуција нису нашли политички одговор. Асадова промишљена стратегија режима да прво силом угуши протесте па да елиминише сунитско становништво - бомбардовањем, и отровним гасом — означава прелазак на политику идентитета Новог рата. Брутални насилници, Иранска револуционарна гарда, шиитске организације из Ирака, Хезболах и руско ваздухопловство, са своје стране, доприносе брутализицији рата. Политика идентитета, природа ратовања и финансирање фаворизовали су радикализацију зараћених страна, пре свега салафистичко-цихадистичке оријентације. Борба за отворену, демократску Сирију гурнута је у страну борбом за шиитско-алавитски бедем, исламски калифат, или независни Курдистан. Ексклузивни идентитети боје начин рата и тако све зараћене стране чине ратне злочине и злочине против човечанство. Посебно се истиче ИС, која је одговорна за овакве масовне злочине: пропагандне сврхе да окупи истомишљенике из целог света за његов „свети рат“.

Теорија нових ратова не може се лако интегрисати у теоријске школе међународне политике: глобализација као суштински услов контекста а импликације ратне економије представљају типичне либералне аргументе. Међутим, позивање на вредности космополитске алтернативе чини идеалистички однос. Мери Калдор интензивно проучава теме 'Рата'. Треба напоменути два ограничења. Теорија пружа компилацију аналитичких термина и својстава конфликта који се могу сажети у образац Нових ратова, али не даје одговор на питање "зашто"? Контекстни услови глобализације су превише нејасни, да би смо могли да нађемо концизну примену на конкретне случајеве попут Сирије. Карактеристике циљева, ратовања и финансија имају потенцијал да објасне ескалацију, али су у почетку у стању само за објашњење статичког стања. Мери Калдор (2013) је касније признала да се многе карактеристике Нових ратова, налазе и у традиционалним ратовима. Ипак, она се држи "нових" ратова, јер су то углавном претпоставке о природи ратова које би разликовале „старе“ од „нових“ ратова.

Конфликт у Украјини од 2013. године свакако се може посматрати из различитих перспектива било да је то дипломатија, интервенција, европска политика суседства или демократски мир. Имплицира се промена спољне политике код обе стране, што је од великог значаја за међународну политику. Постојала је и полемика између две државе о статусу Крима, која се одржавала на референдуму у виду проглашења независности Украјине, иако њихово становништво у великој мери чинеи Руси. Украјина се више оријентисала на ЕУ и према НАТО-у. Питање континуитета и промене у спољној политици је битно у истраживању спољне политике. Већина приступа предвиђа најмање

три нивоа: спољнополитичка средства и инструменти који се користе (на нивоу понашања), друго, политички циљеви који се планирају остварити у средњорочном периоду (ниво циља) и треће, ниво мотива који су у основи акција (нпр. моћ, интерес или идентитет). Ова градација омогућава нијансирано испитивање спољнополитичких промена. На тај начин се може проценити да ли је кримска криза само девијација у понашању промењених циљева и мотива Русије, или да ли представља суштинску промену рефлектујућих мотива. У научној расправи је у великој мери сумња да је „хибридни рат“ нешто структурно ново.

Друга важна полазна тачка за промену понашања су такозване дијаде које осликавају односе између појединих држава, на пример руско-амерички, руско-украјински или немачко-руски односи у последњих неколико година: да ли је било сукоба између држава и како су они решавани, односно како су их односи решавања променили? Могло би се испитати у којој мери је Русија поштовала међународно право у претходним сукобима. Спољнополитички циљеви једне државе обично се постављају и спроводе на неколико година, и трајнији су од спољнополитичког понашања. Циљеви спољне политике долазе с једне стране у основним концептима власти у Русији, на пример, концепт спољне политике, концепт националне безбедности или војна доктрина. Нова стратегија ратовања (хибридни рат) и промењена Путинова реторика појачавају перцепцију промењених спољнополитичких циљева. Спољнополитички мотиви (моћ, корист, идентитет) су такође евидентни у спољној политици Русије. Како да разумемо промену руске спољне политике у украјинској кризи? Теорије идентитета припадају социјално-конструктивистичкој теоријској школи. Основно питање гласи: шта је руски идентитет? Руски идентитет је повезан са украјинским у кризи и припајању Крима Руској Федерацији. „Идентитет“ се схвата као „слике индивидуалности и посебности („сопства“) који држи и пројектује актер и формира (и модификује током времена) кроз односе са другима“⁴⁴ Национални идентитет чини основу и легитимацију за одлуке (разлози за деловање) и тако посредно дефинише шта је могуће и замисливо, а шта немогуће и незамисливо. Теорија идентитета везаног за дискусус чини промену у спољној политици разумљивом.

Политички системи са демократским карактеристикама нису нова појава. Већ у античко доба, Грци и Римљани су такође познавали концепт демократије иако је у то време још увек искључивала неке групе становништва као што су жене или робови. Први талас демократизације започео је у првој половини 19. века развојем демократије у Сједињеним Америчким Државама и Француској. Под демократизацијом Хантингтон разуме групу прелаза са недемократских до демократских режима у одређеном временском периоду који знатно премашују број супротних прелаза. Такав талас укључује и (делимичну) демократизацију и либерализацију у државама које то не чине. Савремени свет већ има три таква таласа демократизације.

Модерна демократија је везана за развој националне државе. Први покушај ка демократији догодио се у првој половини 17. века када су демократске идеје и покрети постали значајно обележје друштвеног преображаја у Енглеској. Међутим, ове идеје у то време још нису биле политички утемељене и постале су популарне тек у САД, и током америчке и француске револуције, где је први талас демократизације има своје корене. Први контраталас започео је већ 1922. године „Маршом на Рим“, када је фашизам јачао са Мусолинијем у Италији. Други, кратки талас демократизације (1943-1962) почео је у Другом светском рату, када су силе победнице одлучиле да уведу демократске институције. Са трећим таласом демократизације, који је започео 1974. до краја португалске диктатуре, демократски системи заменили су ауторитарне режиме у око 30 земаља у Европи, Азији и Латинској Америци. Почевши од јужне Европе (Грчка,

Шпанија, Португал), проширио се 1970-их у Јужној Америци, Азији и на источну Европу, дошло је до правог тријумфа демократије. У Европи је овај процес започео уласком у Европску унију. Остали су демократски покрети и промене у Африци и на Блиском истоку после догађаја „арапског пролећа“. Неуспех Арапског пролећа уклапа се у глобалну реакцију у вези са глобалним процесом демократизације. Од 2007. године, квалитет демократија у успостављеним демократијама је опао и многе раније дефектне демократије су се вратиле ауторитарним режимима: у Русији, Мађарској, Румунији и Тајланду. Тунис је из „арапског пролећа“ изашао као једина земља где је постигнута углавном мирна транзиција ка демократији.

Облик владавине једне државе је по много чему занимљив за проучавање спољне политика. Нарочито утицај демократског система на реализацију људских права код куће, склоности рату и политичкој стабилизацији државе чине централни фокус анализе многих међународно политичких студија. Већ Имануел Кант је у свом есеју „О вечном миру“ навео да су демократске структуре доминације предуслов за стабилне мировне поретке у међународним односима. У Колумбији у лето 2016. године је био последњи насилни сукоб у западној хемисфери. Теорија демократског мира покушава да објасни управо овај феномен спољне политике држава. Демократије не воде ратове једна против друге. Степен политичке конкуренције, слободних избора, политичког учешћа, гаранција грађанских слобода, отвореност процеса регрутовања, институционално ограничење и контрола извршне власти реализују се, у првом плану. Ове карактеристике су засноване на дефиницији демократије. Упркос примедбама и контроверзама, теорија демократског мира је доказана на много начина.

У основи, главни аргумент демократског мира је унутрашња политичка смиреност која одређује спољнополитичко понашање и може да се припише либералној школи теорије. У конкретном случају, ово је допуњено социјално-конструктивистичким аргументом. Демократски мир се сматра веома чврстим налазом, на неки начин чак и као „Право међународних односа“.

Европска унија (ЕУ) је 10. децембра 2012. године добила Нобелову награду за мир за њихове заслуге у обезбеђивању мира и људских права у Европи, поготово помирења између Немачке и Француске. Данас рат између Немачке и Француска је незамислив. Ово показује како добронамерним напорима и изградњом међусобног поверења, историјски непријатељи могу постати блиски партнери. ЕУ тренутно пролази кроз тешку ситуацију економских тешкоћа и знатних друштвених немира. ЕУ је трансформисао већи део Европе са континента рата у континент мира.

Неофункционализам и даље може дати важан допринос објашњавању доприноса развоју европских интеграција. Европска унија се значајно проширила током свог постојања. Са придруживањем Хрватске (јул 2013.), број земаља чланица ЕУ порастао је на 28. Одлазак Велике Британије смањио је величину ЕУ на 27 држава чланица — државе имају интерес за чланство. Порекло данашње Уније сеже у 1951/1952. год. Пријемни кругови у последњих неколико година могу се посматрати као позитиван процес. Велика европска питања „мир, просперитет и безбедност кроз проширење“ замишљени су да се постигне политички успех. Међутим, чињеница је да велики део становништва ове успехе не приписује ЕУ, резултат је Брегзита. Извесни су проблеми и са Кипром и Румунијом и Бугарском, у вези идеалне идеје ЕУ и са онима из стране ЕУ, имплементација аквизиције није била довољно стриктна. Изазови се манифестују у политичкој нестабилности у земљи и застоја у Савету. Франк Шимелфениг успева да успостави везу између економских разлога и да конструише стратешке до идејних разлога, тако да реторичка акција има високу објашњавајућу вредност. Сва три аспекта

су смислено комбинована кроз теорију. Оно што, међутим, упада у очи јесте да социјално-конструктивистички механизам деловања има тенденцију негативне конотације. Користе се углавном пежоративни изрази као што су срамота или (само)заробљавање. Реторичка акција је такође нешто негативно, јер политичари маскирају своје намере лепим речима. У том контексту поставља се питање да ли је социјални конструктивизам подједнако добар у објашњавању преференција земаља кандидата? Кад би ово био случај више не би било потребе за либералним приступом. Конструктивизам је додуше много сложенији јер може демонстрирати одакле потичу преференције држава. Да ли је Шимелфениг постао недоследан у погледу теорије истраживања? Јер теорија задржава своју вредност само ако је коначана и захтева мало претпоставки. Друштвеним алконструктивизам треба да објасни само оно што неолиберализам не може да објасни. Сходно томе, може се тврдити да различите теоријске примене оправдане су све док се примењују на различита питања.

Југоисточна Азија чије су земље у форми сарадње са АСЕАН-ом спада у зону мира. „Једна визија, један идентитет, једна заједница“ је званични мото. 1967., основано је Удружење нација југоисточне Азије (АСЕАН). Југоисточна Азија је политички, економски и културно хетероген регион и промовише теме од заједничког интереса. Циљ је: основне мере за изградњу поверења као и превентивна дипломатија у Азијско-пацифичком региону треба да се спроведу. То би требало да доведе до предвидљивог обрасца односа у азијско-пацифичком региону и стога се може конструктивно осмислити - „деловати заједно“.

Циљеви АСЕАН-а формулисани су у Декларацији из Бангкока из 1967. године у економском и културном контексту. Касније, безбедносна политика је доминирала дневним редом. Девет година касније развијен је механизам, усаглашен са Уговором о пријатељству и сарадњи - Декларација о сагласности АСЕАН-а. Она говори о механизмима мирног решавања сукоба, експлицитном одрицању/престанку или употреби силе и успостављање централног секретаријата АСЕАН-а у Џакарти. Поред тога, уведен је концепт „отпорности“, прелазак са економије и културе на циљеве безбедносне политике. Главни циљ сваке државе (и сваке владе) је унутрашња политичка и економска стабилност. Главни инструмент за економски успех су контролисани домаћи механизми прерасподеле. АСЕАН је несумњиво најуспешнија регионална организација изван Европе, али постоје критике да је ово лажна институција. У овој заједници може се препознати облик учења идентитета. Безбедносна заједница са јаким идентитетом се не формира преко ноћи, он еволуира. Политички резултат је изванредан: нема више рата у југоисточној Азији 50 година.

Логика анархије супротстављена је логици заједнице. Концепт безбедносних заједница, на пример, објашњава како и зашто је настао Регионални форум АСЕАН. Адлер и Барнет заједницу карактеришу као друштвено конструктивистичку. Нематеријалне варијабле као што су „ново тумачење средине“ и „друштвено учење“ су у фокусу. Све ово заузврат доводи до исхода као што су поверење и идентитет, али који имају значајне, материјалне последице: рат постаје незамислив. Ова студија случаја има за циљ да успостави везу између теорија и придружених метода у циљу како би се разјасниле везе и додирне тачке између њих. У септембру 2012. године избила је конфронтација између Јапана и Кине због ненасељеног архипелага у Источном кинеском мору. Питање власништва је остало отворено. У Кини су избили највећи антијапански протести од 1972. и навод кинеског министра иностраних послова био је да је Јапан украо острва кршећи територијални суверенитет Кине. Министарство спољних послова Кине позвало је Јапан да предузме „конкретне мере да исправи своје грешке“. Истог месеца Кина је поднела саопштење УН. Политички систем Народне

Републике Кине је једнопартијски социјалистички. Владавина у Кини долази од Комунистичке партије. Председник Сталног комитета Политбироа комбинује највише функције и шеф је државе и војске. Обама је захтевао дипломатско решење сукоба. Уобичајени дипломатски канали су се требали користити за мирно решење спора. Америчка државна секретарка Хилари Клинтон позвала је странке да остану "хладне главе". Јапан је парламентарна монархија. Извршну власт чини кабинет на челу са премијером.

Група од преко 180 невладиних организације су апеловале на политичаре и Уједињене нације да предузму мере против кршења кампања за људска права у Судану. 2009. године, и чинило се, услишена је жалба: Међународни кривични суд у Хагу расписао је налог за хапшење председника Умар ал-Башира. Годину дана касније, оптужба је чак проширена на геноцид. Организације за људска права су говориле о прекретници у историји међународног кривичног права и победи људских права. Оптужница против ал-Башира 2009. године изазвала је критике шефова афричких држава, који су то видели као неоколонијални процес. У 2014. години, истраге су обустављене због недостатка изгледа за успех. У априлу 2019. Ал-Башир је свргнут након протеста. У контексту мировних преговора између представника суданске прелазне владе и побуњеника у фебруару 2020. Одлучено је да се изручи ал-Башир Међународном кривичном суду.

Са фокусом на спровођењу људских права, теорија постиже индиректно значајан допринос побољшању света. Премисе каузалног модела: у овом моделу се могу анализирати само суверене државе, јер у групама као што су војсковође или међународне терористичке организације не може се користити спирални модел.

Немачка спољна политика заснива се на широком консензусу самозадовољства. Влада изолује своју спољну политику далеко од јавности. Становништво нема интереса за сложена и тешко разумљиво међународна национална питања, аргумент је политичара. Игнорисање спољног света у предизборним кампањама сугерише сву компетентност и свемоћ националне политике. Спољну политику Савезне Републике карактерише општа перцепција континуитета. Најважније области немачке спољне политике су европска политика, глобално управљање, трансатлантски односи.

Четири важна најновија догађаја су:

1. „Источна политика“
2. Признање Хрватске и Словеније
3. „Не“ рату у Ираку, - Савезни канцелар је најавио да ни под којим околностима неће учествовати у инвазији на Ирак
4. Уздржани у Савету безбедности (Либија)

Сматра се да је теорија грађанске моћи најбоља и најпознатија за опис немачке политике. Свакако постоје и други термини који круже за описивање, називајући немачку спољну политику „трговинском или економском моћи“, „централне моћи“ или „моћи мира“ (претежно у политичким). Међутим, ови концепти су далеко мање теоретски зрели од концепта грађанске власти. Његова снага лежи у концептуалној јасноћи, будући да било која подручја политике и догађаји се могу испитати и проценити помоћу теорије. Критичари теорије грађанске моћи примећују "нормализацију" немачке спољне политике: немачке елите су „ресочијализоване у смислу политике моћи“ и тиме све више личе на елите других великих европских сила попут Француске или Велике

Британије. Теорија грађанске моћи је статички модел у коме се промена концептуално не разматра.

У другој половини 2015. године догодило се незамисливо: стотине хиљада људи су кренули из избегличких кампова широм Сирије и кретали се преко Балкана ка Немачкој. Хиљаде миграната из Авганистана, Сирије али и Централне Африке су кренули према Европи. 2015. године, путем иницијалне регистрације системи Савезне службе за миграције и избеглице (БАМФ) евидентирали су 1.019.894 уноса од тражиоца азила у Немачкој. Исте године 476.649 захтева за азил поднета су у Немачкој, више него икада раније за годину дана. Различите иницијативе Европске комисије су спроведене, у вези са пријемом избеглица. Од марта 2016. године, блокиран је пут ка Европској унији преко земаља западног Балкана. Може се претпоставити да ће доћи до промене путева за миграцију, који су и опаснији путеви – на шта већ указује број погинулих у Средоземном мору, као и на још већи број избеглица у малим, политичким и економски слабијим земљама као што је Либан. Дестабилизација земаља домаћина такође покреће миграциона кретања.

Развојна сарадња значи узимање новца од сиромашних у богатим земљама да би се дало богатима да дају сиромашним земљама. Теорија се може користити да покаже да развојна сарадња у земљама које имају јако и транспарентно друштво које тражи ренту, има ефекат стабилизације система. Тиме се објашњава континуитет пре него промена. Системско стабилизацијски ефекат развојне сарадње не треба прецењивати. Системске промене су могуће, као што је недавно уочено током преокрета у ратовима у арапском свету. Све више људи тужило се за свој део пензија. Постојао је „притисак одоздо“ и „ауторитарна погодба“. Теоријски потврђени ефекат стабилизације система за најсиромашније има посебно озбиљне последице. Они су углавном искључени из система расподеле пензија и из развојне сарадње и њихово учешће у привредном животу је строго ограничено. Поред тога, постоје и трошкови за неограничену корупцију и мито, на пример властима и полицији, што може резултирати да породицама на крају недостаје новац за школарину или чак храну. Развојна сарадња се углавном одвија преко влада и власти. Подстицаји за улазак у пензијски систем нуђењем моћнима су сходно томе високи.

Теорије МП (међународне политике) чине основу за евалуацију посматраних појава. Студија случаја за Ирански програм нуклеарног наоружања показује колико интерпретација, процена и акција, препорука емпиријског случаја зависи од избора теорије. Према неореализму, међународни систем је стабилан када сила равнотежа постоји, потенцијално агресивне државе из страха од пораза се одвраћају (као у случају Хладних ратова). У погледу регионалне стабилности, нуклеарни програм треба посматрати позитивно. Безбедносна дилема такође игра улогу у неолибералном институционализму. Ирански нуклеарни програм је са становишта неолибералног институционализма упитан, под условом непоштовања уговора јер може да се оцени као негативан и претећи. Када се узме у обзир системска друштвена конструкција, долази се до другачијег резултата за ближи поглед на иранско-израелске односе. Иранско руководство Израел сматра првенствено јеврејском државом, које и даље не признаје право Израела на постојање и више пута негира Холокауст. Иран са нуклеарним оружјем би стога представљао егзистенцијалну претњу Израелу. Обећања Техерана о већој транспарентности су само привидна, ирански нуклеарни програм се са израелске тачке гледишта оцењује веома негативно.

Дипломатија је грана државне службе која се стара о званичним односима са иностранством. Она представља националне интересе на међународном нивоу и стога

захтева суверене државе. Неки мисле да се у доба светске унутрашње политике више не може говорити о спољној политици, већ само о међународним односима. Цео концепт суверенитета је заснован на погрешном приступу. Са тим се више не може схватити сложеност данашњег света. „Дипломатија је застарела саму себе“, ова тврдња се чује изнова и изнова. Хуго Гроцијус, оснивач међународног права, одлучио је почетком 17. века да се дипломатија, која се у свом модерном облику са сталним посланствима тек развила, одмах укине. Лав Троцки је желео да дипломатију сахрани са капитализмом.¹⁰

Међународно право и дипломатија имају задатак да обуздају чисту моћ у међународним односима и замене је поузданим правилима која подједнако важе за све уговорне стране. Ово ствара правну сигурност и стабилност. У последњих неколико деценија направљен је значајан напредак. Било би немогуће замислити огроман успон који су међународни односи доживели у свим областима као резултат глобализације без ширења међународног права. Али то не значи да треба превидети слабости међународног поретка који још постоје. Забрана употребе силе може се применити само у мери у којој је државе поштују. Ако су САД решене да спроведу војну операцију без одобрења Савета безбедности УН, нико их не може зауставити. И поред све јуридикације међудржавних односа, у већини спорова не постоји врховни орган који би кршење уговора могао да позове на одговорност против своје воље.

Либерални светски поредак који је настао после Другог светског рата на крају је заснован на крхкој основи, а то је модерни државни систем. Ово се стално мења. Она налази израз у променљивим политичким констелацијама, од којих свака покушава да прогута сопствене идеје о међународном праву. Моћ је укроћена само док се државе могу сложити око заједничког разумевања принципа међународног права. Са опадањем западне моћи, тренутно доживљавамо све веће довођење у питање принципа међународног права који су преовладали под знаком западне доминације. Дипломатија мало може учинити да се то промени. Може се одвијати само тамо где је неко спреман да обузда моћ. Ако то није случај, не може интервенисати. Моћ измиче дипломатији.

Дипломатија је углавном интересна политика, иако се држава може посветити и универзалним вредностима. А политика интереса није у суштини ништа више од политике моћи. Моћ наставља да одређује поље снага у спољној политици. Али међународни односи се не свode само на грубо наметање моћи, већ и на њено укроћење, ублажавање њеног утицаја, укроћивање у обавезујућу мрежу међународног права. Ту у игру улази дипломатија. Својом стратегијом усмереном на очување мира, она тражи пројекцију насиља, демонстрацију снаге, брутални диктат претњи и потискују захтеве не губећи из вида моћно-политичке амбиције сопствене државе. Дипломатија је политика моћи у цивилизованом облику.

Морал потиче од закона и религије. Постављају се границе за појединца и за колектив. Оне се односе на дужности изван личне сфере моћи. Дипломатија напредује у сукобу између моћи и закона. Тамо где нема ни закона ни перспективе закона, не може бити ни дипломатије, а тамо где интереси власти нису у питању, ма колико се учтиво представили, дипломатија нема везе. Дипломатија је интерес или политика моћи - али се бори мирним средствима, снагом речи. Стога је то мировна политика *per se*. Она увек настоји да избегне војну конфронтацију. Тамо где не успе, оружје обично одређује закон акције.

Сви зависе од дипломатије или пак не. Атини је била потребна дипломатија, Александру Великом није. Уместо дипломата, пришао је војницима. Нису моћне

¹⁰ Widmer, P, *Diplomatie*, NZZ Libro, 2018.

империје и велике државе развиле дипломатију. Са својом војном моћи иза себе, могли су, по потреби, и без овог инструмента. Тако је остало све до модерног доба. Рим је неговао дипломатију, али само маргинално. Много је већи акценат стављен на развој права које је наметнуто покореним народима. Затим је послао службенике за спровођење закона, а не дипломате. Мање државе, с друге стране, пре свега трговачке нације, биле су зависне од дипломатије. Републике попут Венеције или Дубровника често су се отварале и дипломатским путем осигуравале своја тржишта. Дипломатија им је заменила војске које нису имале. Византија је дипломатијом држала околне народе под контролом. Као резултат тога, издржала је навалу миграција хиљаду година дуже од западног Римског царства.

И данас средње и мање државе више зависе од дипломатије него велике. Тамо где превлада закон, они могу да цветају, где се само моћ рачуна, они су угрожени. Дипломатија се данас предаје на многим академијама и колеџима. За курсеве су заинтересоване амбициозне дипломате и међународни државни службеници, али и слушаоци из других области желе да знају шта је то спољна политика и њени званични представници у иностранству. Међутим, то се може научити само у ограниченој мери у универзитетским салама. Дипломатија није наука, или можда и може бити у неком погледу. Она не поштује закон. Однос између узрока и последице је увек различит, пошто се оквирни услови стално мењају. Спољне околности, познавање људске природе, разумевање локалних обичаја и традиције су важнији него у другим професијама.

Поред држава, све више недржавних актера, као што су међународне корпорације, невладине организације или удружења, врше свој утицај на међународне односе. За разлику од државних актера, они немају демократски легитимисан мандат за то. Када недржавни актери имају одлучујући утицај на међународне односе, говори се о „транснационалним односима“.

Функционисање и место дипломатије у укупном контексту спољне политике стално се мењају. Чак и ако су се техничка средства и начин рада радикално променили, на пример пренос поруке путем гласника, затим телеграфом и коначно преко виртуелних платформи за извештавање, задатак дипломате увек остаје исти: он мора да представи информације пренете саговорнику на начин да се он увери у аргументацију. Упркос овој критичној прелиминарној напомени, дипломатија се, наравно, значајно променила у свом спољашњем изгледу од Бечког конгреса. Три очигледне промене су:

- Заједница држава
- Демократизација дипломатије
- Информациона и комуникациона револуција

Правила дипломатије су везане за главне правне основе: Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961. године и Бечка конвенција о конзуларним односима из 1963., године. Свако ко се бави дипломатијом мора да поштује одређена правила или обичаје. Постоји дипломатски кодекс понашања, који је делом утврђен у међународним конвенцијама, а делом у обичајном праву и пракси. Пре свега, дипломатија има много везе са међународним правом - или, да употребимо новији израз, са међународним јавним правом. Садржи правила која су неопходна за уредан суживот суверених држава. Међународно право створиле су државе за државе. Државе су дуго времена биле једини субјекти међународног права. Појединац се појавио само у медијатизованом облику, што значи да је држава морала да учини своју бригу појединца да би она била значајна по међународном праву. У данашње време то више није тако. Много тога се променило од

Другог светског рата, иако су државе и даље далеко најважнији субјекти међународног права. Са снажним узлазним трендом, посебно у областима као што су људска права, међународно хуманитарно право или међународно кривично право, појединци постају носиоци и примаоци међународних права и обавеза које се могу потврдити пред међународним судовима или надзорним телима.

Пошто су државе суверене, свака држава подлеже само оним међународним правним обавезама које је добровољно преузела. Нико није приморан да поштује закон на који се није обавезао. Једини изузетак од овога је обавезно међународно право, *ius cogens*. Ради се о основним нормама које ниједна држава не сме занемарити, на пример забрана геноцида, забрана мучења или забрана ропства. Затим постоји посредна област у којој се оспорава искључива надлежност националне државе. Ту спадају, на пример, тешка кршења заштите сопственог становништва или права националних мањина. Као део Миленијумских циљева из 2005. године, УН су пропагирале међународно заштитно право да се користи када режим брутално делује против сопственог народа; или је КЕБС у Копенхагенском завршном документу о људској димензији (1990) навео да кршења права националних мањина нису искључиво унутрашња ствар једне државе. Међутим, обе декларације су само политичке природе и стога нису правно обавезујуће.

Задатак међународног права је да обузда грубу силу у међународним односима и да је замени поузданим правилима која подједнако важе за све уговорне стране. Ово ствара правну сигурност и стабилност. У последњих неколико деценија направљен је значајан напредак. Било би немогуће замислити огроман успон који су међународни односи доживели у свим областима као резултат глобализације без ширења међународног права. Забрана употребе силе може се применити само у мери у којој је државе поштују. И поред све јуридикације међудржавних односа, у већини спорова не постоји врховни орган који би кршење уговора могао да позове на одговорност против своје воље. Либерални светски поредак који је настао после Другог светског рата на крају је заснован на крхкој основи, а то је модерни државни систем. Ово се стално мења. Долази до изражаја у различитим политичким констелацијама, од којих свака покушава да спроведе своје идеје о међународном праву. Моћ је укроћена само док се државе могу сложити око заједничког схватања принципа међународног права. Са опадањем западне моћи, тренутно доживљавамо све веће довођење у питање принципа међународног права који су преовладали под знаком западне доминације. Међународни правни поредак је такође одраз међународног односа снага.

Међународно право је уско повезано са развојем дипломатије. Стручњаци за међународно право и дипломате покушавају да ограниче моћ, а посебно употребу силе. Односи између држава треба да се уређују договореним правилима, а не законима најјачих.

Данас је обичајно право у великој мери проширено на друге изворе међународног права, посебно међународне уговоре и опште прихваћена начела права. Међутим, важење међународног права као елементарног правног система између држава и даље се заснива на сагласности суверених држава.

Концепт о томе шта је дипломатија значајно се променио од раног модерног периода, у корак са развојем међународног права. Између њих постоји блиска узрочна веза. Без међународног права не би било дипломатије какву познајемо. У његовом пореклу лежи воља да се спрече сукоби између држава и да се сукоби који су избили преговарањем, а не насиљем, окончају.

Када држава стекне независност, она тражи признање од других држава. Има активна и пасивна посланичка права, односно може слати своје дипломате и примати стране. Посебно ће се трудити да што пре буде примљена у Уједињене нације. У литератури међународног права оспорава се у којој мери држава која стиче атрибуте суверене државе, односно има територију, народ и државну власт, ипак захтева признање од других држава. Неки овај акт сматрају конститутивним, други само деклараторним. Вероватно је тачно да садржи деклараторне и конститутивне елементе (Косово и Палестина). Држава коју не признаје велика већина других држава неминовно упада у невоље. Признањем држава изражава – а то је конститутивни елемент – прећутно или експлицитно (са изјавом о признању) своју спремност да успостави дипломатске односе. Признање иде држави а не влади. Стога је изричито признање нове владе непотребно. Све док држава има дипломатске односе са другом државом, наставак ових односа је прећутно признање. Међутим, ово се не односи на односе који су искључиво ограничени на конзуларне послове.

У контексту јавне дипломатије, парламентарци такође претендују на дипломатску улогу. Неколико међународних и регионалних организација има парламентарну скупштину, као што су Европска унија, Савет Европе, ОЕБС или НАТО. Национални парламенти су дуго били уједињени у Интерпарламентарну унију (ИПУ). Ова организација, са седиштем у Женеви, основана је 1889. године. Уопштено говорећи, труд који је укључен у парламентарна путовања оправдава се добробитима међународних контаката, размене искустава и дијалога.

Мултилатерална дипломатија захтева систем суверених држава. Настала је у периоду ренесансе и раног модерног доба, након што је сломљена временска превласт цара и неоспорна духовна надмоћ папства. Наравно, прошло је још много времена пре него што је мултилатерална дипломатија успела да се успостави поред билатералне дипломатије. Тек након Другог светског рата са Уједињеним нацијама и њеним бројним подорганизацијама остварила је прави искорак.

Већ дуже време постоје велике конференције са многим дипломатама. Тек након Вестфалског мира из 1648. нова стварност се одразила и на дипломатском нивоу. Мултилатерализам нуди солидну платформу за колективне преговоре за неколико независних и равноправних држава које желе да се баве неким питањем у исто време. Они обично раде према одређеним, унапред одређеним правилима и доступни су само члановима. Ако преговори трају дуго, платформе често постају институције са својом тежином. Мултилатералну дипломатију су увек пратила велика очекивања. А онда се десио распад мултилатерализма у наднационалним институцијама. Актери - глумци су:

- Државе
- Међународни секретаријати
- Уједињене нације
- Међународне организације ван система УН
- Регионалне организације
- Европска унија
- Клубови: Г-7 и Г-20
- Недржавни актери.

Епохални изазови играју посебну улогу у временима великих историјских преокрета. Сада живимо у таквом времену. Крај Хладног рата, последице перестројке, укључујући самораспад бившег Совјетског Савеза, поновно уједињење Немачке, борбу за нови устав, садашње стање у Европи, нове блоковске формације у Америци и азијско-пацифичком региону, растућа моћ Кине и, на крају, али не и најмање важно, политичке и друштвене последице климатских промена не само да стварају промењене принуде да се делује, већ и позива на научно и концептуално преиспитивање.¹¹

Моћ и доминација, с обзиром на процесе доношења одлука и дато учешће, постојећи међународни поредак и преовлађујући обрасци дистрибуције у светској економији морају се неуморно испитивати да би се утврдило да ли испуњавају елементарне критеријуме доброг поретка, разумљивих облика прихватљиве легитимације и партиципативна зрелост субјекта и подједнако одговарају елементарној аутономији група и удружења, или да ли се покрену и одржавају моћни механизми манипулације. Политичке науке увек ходају танком линијом између критичке дистанце и конструктивне одговорности. Мора се додати значајна културна дубина, и то у разумној мери у смислу етничке и цивилизацијске ширине - налазимо се на раскрсници цивилизацијске кризе на глобалној основи. Ово је постало актуелније после 11. септембра 2001. године, који је изразио различите вредносне оријентације. Климатске промене и све већа потражња за енергијом не само да ће погоршати сукобе у дистрибуцији на глобалном нивоу, већ ће такође јасно ставити до знања да развојне моделе треба проверити за њихову глобалну одрживост и да се развију алтернативе.

Промене су резултат процеса глобализације, денационализације, међународних и регионалних интеграција (ЕУ, СТО итд.), демократског назадовања и ауторитарних тенденција. Додатни проблеми као што су међународни тероризам и глобалне климатске промене, феномени попут Брежита и Трампа који су били незамисливи пре само неколико година, релевантност алтернативних чињеница у политичком дискурсу и поновно оживљавање десничарског национализма, промене које су донели друштвени медији, дигитализација и вештачка интелигенција, иако није суштински нова у свом садашњем облику, ипак је посебна у својим садашњим облицима, као што је „Black Lives Matter“, непрестано представљајући компаративну политику новим изазовима. А то је посебно тачно у контексту пандемије Covid-19.

Међународни систем је у суштини анархичан систем. Анархија је принцип уређења друштвених система; то је супротно од хијерархије. Хијерархија се заснива на односу супериорности и подређености, командовања и послушности између друштвених актера. У анархичном систему, с друге стране, актери су у формално равноправном односу једни према другима. С једне стране, међународна политика се суочава са истим основним, суштинским захтевима за расподелу вредности као и свака друга политика: гарантовањем безбедности, очувањем природних основа живота, повећањем благостања и поштовањем и унапређењем индивидуалних слобода и људских права. Међутим, међународна политика се суочава са посебним изазовом да ове услуге обавља у условима анархије. У овим условима, проблеми су обично не само већи, већ су и тежи за обраду и решавање. За разлику од уређене државе, у међународном систему не постоји монопол на употребу силе. Не постоји поуздана светска полиција која би обезбедила безбедност и ред међу државама. Свака држава је одговорна за сопствену безбедност и набавља оружје и формира оружане снаге које сматра неопходним у ту сврху. Када би се ово оружје и оружане снаге заправо користиле само за одвраћање и одбрану, то не би био озбиљан проблем – осим значајних трошкова

¹¹ Lauth, H, J, Wagner, C, Politikwissenschaft: *Eine Einführung*, UTB, 2020.

наоружања и војске. Али исто тако лако се могу користити за претњу или борбу против других држава како би се остварили државни интереси. Пошто ниједна држава заиста не може бити сигурна да ће друге државе користити своје оружје и оружане снаге само одбрамбено, постоји егзистенцијална несигурност у међународном систему. Рат – организована употреба физичког насиља између друштвених група, увек је могућност у архаичном систему. Смањење несигурности, обуздавање и спречавање ратова, као и ограничавање и смањење наоружања су с тога међу централним изазовима међународне политике. Сходно томе, истраживање узрока рата и трке у наоружању и услова за стабилан мир је главни приоритет у академској анализи међународне политике.

У економској сфери, анархични међународни систем првенствено ствара проблеме ефикасности. Пре свега, бројне државне границе обезбеђују фрагментисана тржишта, која имају веће трошкове и цене од интегрисаног светског тржишта. Због повећања благостања, међународна политика се зато суочава са изазовом уклањања трговинских баријера и интеграције тржишта. Међутим, ако ово успе, јавља се проблем „неуспеха тржишта“. На националном нивоу, држава улази у исправљање тржишних недостатака. Он регулише тржиште и кривично гони и кажњава преваре. Обезбеђује јавна добра која се финансирају из пореза (као што су школе или саобраћајна инфраструктура) која тржиште не би произвело или би их произвело само уз непожељно високе трошкове, и регулише коришћење заједничких ресурса (попут воде или здраве животне средине). Као држава благостања она на крају користи законе и прераспodelу да би ублажила тешкоће и сиромаштво, повећала социјалну једнакост и ојачала права радника. У анархичном међународном систему услови за такву политичку корекцију тржишта су неједнаки и неповољни.

У систему суверених држава, индивидуалне слободе и права зависе искључиво од поретка и вршења власти од стране држава. Међународни покушаји да се на то утиче одбацују се као неприкладно „мешање у унутрашње ствари“. Проблем државног суверенитета у анархичном међународном поретку је, с једне стране, што тај суверенитет не само да штити слободе и права оних грађана од спољног мешања који живе у либералној и демократској држави, већ штити и државе које негирају основне слободе и права грађана, или их чак муче, протерују или убијају ако пркосе владајућем поретку или се не уклапају у идеолошки програм тог поретка. У области слободе, централни изазов међународне политике је промовисање признавања и гарантовања основних људских права од стране држава. Други проблем међународне анархије је гарантовање индивидуалних слобода и права ван државних граница.

Теоријску расправу у међународним односима карактеришу дебате између главних теорија или школа мишљења све док тај предмет постоји. „Прва дебата“ на ову тему била је између „реализма“ и „идеализма“ (или „либерализма“) отприлике у првој половини 20. века. Ова дебата се већ суштински бавила суштинским питањем међународних односа: да ли се међународна анархија може превазићи или бар ослабити до те мере да се њене најпроблематичније последице могу избећи на основу друштвених дешавања или циљаним политичким деловањем? Идеализам је на ово питање одговорио потврдно и видео приступе обуздавању анархије у транснационалним односима размене, међународним институцијама и ширењу демократских система, између осталог. Из ових приступа касније су се развиле независне теорије: транснационализам, институционализам и либерализам. Реализам је, с друге стране, сматрао да су ова дешавања сувише слаба да поткопају „стварност“ међународне конкуренције моћи. Касније се ова дебата изнова и изнова покретала у мало другачијем облику. Током 1970-их и 1980-их, „неореализам“ и „(неолиберални) институционализам“ су се суочили. Током 1990-их, контроверза је била између „рационализма“ (који је укључивао и

реализам и институционализам) и „конструктивизма“. Теоријски приказ међународних односа суштински је подељен између реализма, институционализма, трансационализма, либерализма и конструктивизма.

Централни објекти истраживања међународних односа су узроци и услови рата, мира и међународне сарадње у анархичном међународном систему. Променљива учесталост оружаних сукоба може уверљиво да објасни реализам и либерализам. Реализам објашњава временску варијабилност ратних догађаја кроз фазе концентрације и дифузије моћи у међународном систему. У фазама консолидације моћи и стабилне хегемоније постоји релативно мала вероватноћа рата; насупротив томе, оружани сукоби су посебно вероватни у фазама дифузије моћи и политичких преокрета. Након завршетка Другог светског рата, када су САД биле на врхунцу своје моћи и америчка хегемонија се консолидовала, оружани сукоби су били релативно ретки. Са повећањем моћи Совјетског Савеза 1960-их и повезаном дифузијом моћи, број оружаних сукоба се повећао, достижући свој врхунац у фази доношења одлука и преокрета у хегемонистичком сукобу средином 1980-их. Са неуспехом совјетског изазова и консолидацијом нове америчке надмоћи, број оружаних сукоба се поново смањило током 1990-их. Релативно повлачење из глобалне политике и губитак моћи од стране САД под председницима Обамом и Трампом поново су били праћени повећањем сукоба.

Са либералне тачке гледишта, ратни догађаји одговарају таласима демократизације у међународном систему. Раст демократија доводи до опадања ратова – додуше са временским одмаком, јер је демократизација често праћена насиљем. У ствари, рана фаза ниске учесталости рата поклапа се са таласом демократизације након Другог светског рата. Са његовим завршетком 1960-их, учесталост ратова је такође порасла. Пад оружаних сукоба од средине 1980-их на крају одговара обновљеном таласу демократизације, док је тренутни талас аутократизације у корелацији са порастом оружаних сукоба.

За опадање међудржавних ратова након Другог светског рата могу се навести бројни фактори, који се сви међусобно допуњују и појачавају: биполарни државни систем и нуклеарно одвраћање из реалне перспективе, опадајућа функционалност рата и раст међународних институција од перспектива институционализма, све веће трансационално умрежавање (трансационализам), демократизација (либерализам) и нормативно, међународно право забране рата (конструктивизам). Ови фактори не делују против грађанског рата – насиље се може пренети или чак ограничити на домаћу сферу јер су међудржавни ратови прескупи, имају мале изгледе за успех и тешко их је легитимисати.

Узроке пораста грађанског рата такође објашњава реализам. „Демократски мир“ се односи на налаз да демократске државе не воде ратове међу собом. Анализа ових феномена мира уско је повезана са теоријом међународне политике. Док се дуги мир првенствено испитује и објашњава из реалистичке перспективе, демократски мир је централни налаз и предмет либералне теорије. Реализам разлике и промене у међународној политици приписује првенствено двома променљивим структурама: структури моћи и технологији - нуде полазну тачку за проглашење дугог мира, јер је 1945. година означила и прелазак са мултиполарне на биполарну структуру моћи и почетак нуклеарног доба. Међутим, технолошко објашњење је јасније дефинисано од енергетско-структурног. Док се у биполарном систему може очекивати само мање ратова великих сила него у мултиполарном, технологија може објаснити зашто уопште нема ратова између нуклеарно наоружаних великих сила.

Да демократије не воде ратове једна против друге вероватно је једини емпиријски закон међународних односа. Иза овог закона, међутим, стоји двоструки налаз. Иако демократије одржавају мир међу собом, оне саме по себи нису мирније од других држава. Демократије ће подједнако вероватно бити укључене у ратове као и недемократије. Ратови између демократских и недемократских држава су вероватнији него ратови између недемократских држава, а у тим ратовима демократије ће чешће бити агресор него жртва напада. Убедљива декларација о демократском миру мора да се помири са овим двоструким налазом.

Класична либерална објашњења, која једноставно приписују демократски мир карактеристикама демократије – пре свега демократској норми ненасилног решавања сукоба или инерцији у доношењу одлука и транспарентности демократских система – могу објаснити зашто су демократије мирне међу собом, али не и зашто су мирније од других држава. Ово захтева „системску допуну“ подсистемској либералној теорији.

Конструктивистички додатак уводи фактор идентитета: демократије конструишу друге демократије као део сопствене заједнице вредности и као пријатеље, док их недемократије конструишу као „друге“ или чак као непријатеље. У поређењу са недемократијама, демократије се стога не осећају везаним сопственим нормама ненасилног решавања сукоба – оне се примењују само на сопствену заједницу. Штавише, пошто недемократске државе тако очигледно крше сопствене политичке норме, демократије се према њима понашају посебно агресивно. Демократске владе иду у рат само када очекују победу, бојећи се да ће бити изгласане; а када ратују, користе све своје ресурсе да заиста победе. Из ових разлога, ратови између демократија били би изузетно скупи (а ризик за губитника изузетно висок) да би их демократске владе избегавале. Ако су ратови вредни и изгледа да их је лако добити, демократије им се у принципу не противе. Рат не избија између јаких и слабих демократија само зато што се слабе демократије плаше ризика од пораза и попуштају пре него што избије рат. С друге стране, истиче се и улога међународних институција за демократски мир. Међународне институције помажу да се превазиђе безбедносна дилема између држава.

Развој међународних односа карактерише динамичан развој међународних институција. Од друге половине 19. века број међународних уговора континуирано се повећавао, а број међународних организација и њихових држава чланица такође се значајно повећао у неколико оснивачких таласа истовремено. Поред квантитативног раста међународних уговора и организација у периоду после Хладног рата, дошло је до квалитативног раста. „Легализација“ међународних режима и организација се, између осталог, види у начину на који међународни судови решавају спорове, повећању могућности санкција од стране међународних организација и учешћу појединаца и невладиних организација у режимским поступцима.

Као пример може се приказати легализација међународног трговинског режима ГАТТ-а (General Agreement on Tariffs and Trade). Године 1948. ГАТТ је створио мултилатерални трговински режим заснован на међусобној недискриминацији и либерализацији трговине. У почетку је, међутим, било готово искључиво ограничено на снижавање царина на индустријску робу. „Нецаринске трговинске баријере“ (као што су стандарди за производе) додате су касније – иако на добровољној основи. Поред тога, ГАТТ је имао слабу организацију. Секретаријат ГАТТ-а имао је само ограничену аутономију, а процедуре за решавање спорова могле су да буду блокиране од стране појединачних држава у било ком тренутку.

Године 1994. дошло је не само до свеобухватне ревизије ГАТТ споразума, већ и до оснивања међународне трговинске организације, СТО (Светске трговинске

организације). С једне стране, нови ГАТТ је проширио трговинску регулативу: трговини индустријском робом придружила се трговина услугама (ГАТС) и заштита права интелектуалне својине (ТРИПС). Конкретно, ТРИПС (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) споразум је био значајна иновација јер је ГАТТ на тај начин интервенисао изван елиминисања нецаринских трговинских баријера у домаћи домен регулисања имовинских права. Поред тога, земље чланице су се сложиле да интегришу трговину пољопривредним производима и текстилом у ГАТТ. С друге стране, државе чланице су сада морале да прихвате и имплементирају сва ГАТТ правила као обавезујућа. Коначно, механизам за праћење и решавање спорова је значајно ојачан. Државе чланице више не могу да избегну панел за решавање спорова, његову пресуду и санкције. Правила проширеног и легализованог режима сада се примењују на 164 државе (са 23 чланице оснивача ГАТТ-а).

Развој међународног режима деловања такође одражава промену трговинских концепата између индустријализованих и земаља у развоју. Током 1970-их, на пример, многе земље у развоју су се противиле даљој либерализацији светског тржишта и заговарале више протекционистичких идеја и гарантоване цене сировина у оквиру УНЦТАД. У тренутној рунди преговора за регулисање светске трговине, међутим, критикују се постојећи протекционистички ставови водећих земаља ОЕЦД – организација за економску сарадњу и развој (САД, ЕУ, Јапан) и тражи се слободан приступ тржишту. Међутим, ово се односи само на конкурентне земље у успону (као што су Бразил, Индија, Кина), док се друге – посебно афричке земље – плаше већих губитака благостања због све веће слободне трговине.

Из институционалне перспективе, почетна међузависност доводи до успостављања међународних институција које стварају или омогућавају даљу међузависност, што се заузврат решава јачањем институција. Механизам преливања је овде посебно ефикасан. Ако се међузависности у области политике „А“ успешно регулишу, то доводи до захтева за даљом институционализацијом, ако добит од регулације „А“ остане неоптимална, ако област политике „Б“ није такође регулисана или регулација „А“ има негативне ефекте на „Б“ и „Б“ се стога такође мора регулисати колективно.

Након што су царине на индустријску робу у великој мери либерализоване у ГАТТ-у, друге заштитне мере као што су нецаринске трговинске баријере или прописи о квотама су се показале као значајније препреке слободној трговини. Ово је створило повећану потражњу за регулисањем и либерализацијом нецаринских заштитних мера. Либерализација наставља да мења интересе држава. Она јача извозно оријентисана и конкурентна подручја привреде и узрокује да се неконкурентна подручја смањују под притиском јефтиног увоза. Као резултат тога, државе постају све више заинтересоване за даљу либерализацију како би се створили још бољи услови за извозно тешке секторе привреде, а мањи је отпор либерализацији неконкурентних сектора. Ово објашњава зашто се регулација у ГАТТ-у проширила на пољопривреду и текстил, где су протекционистички интереси у почетку били већи од интереса либерализације. Када се трговина либерализује у великом делу света, настају повољни услови за извозно оријентисана предузећа. Јуридикација ГАТТ-а се на крају може приписати растућој сложености и ризицима. Прво, трговински режим је постао сложенији како се повећавао број споразума под његовим окриљем. Друго, како се број чланова повећавао, не само да се повећавала хетерогеност интереса, већ је члановима постајало све теже да разазнају ко поштује правила, а ко не. Треће, како је удео трговине у економској активности држава и у њиховој додатној вредности наставио да расте, улози за чланице ГАТТ-а су се повећавали. Што је трговина важнија за добробит државе, то је већи њен интерес да

осигура да се правила заиста поштују од стране свих трговинских партнера. Смањење флексибилности ГАТТ правила и њихово централизоване праћење и санкционисање били су функционални у овој ситуацији. Већ неколико година, међутим, СТО је у озбиљној кризи, која није само последица интензивирања сукоба север-југ, већ и америчко-кinesког трговинског сукоба и америчке блокаде механизма за решавање спорова.

Сличан развој се може уочити у глобалној заштити људских права као и у светској трговини. Првобитно необавезујуће одредбе (посебно Универзална декларација о људским правима из 1948.) замењене су правно обавезујућим уговорима (као што су Међународни пактови о људским правима из 1966.). Све већи број држава је такође потписао ове уговоре (око 160). С друге стране, поступци заштите људских права постали су све независнији од држава и сличнији судским поступцима. Прихваћене су појединачне или групне жалбе на масовна кршења људских права од стране државе. Поред тога, Уједињене нације такође могу наручити студије о појединачним земљама. Коначно, 1998. године донет је статут Међународног кривичног суда који поступа у случајевима геноцида, ратних злочина и злочина против човечности.

За разлику од светске трговине, међутим, овај развој се може недовољно објаснити у институционалном смислу, јер не постоји ни функционална потреба за међународном сарадњом (аналогно тржишном неуспеху) нити ефикасан међународни реципроцитет (аналогно заштитним и казним тарифама). Људска права се тичу само односа између државе и народа који живе у њеној власти. Држава која жели да поштује људска права само треба да се посвети томе и створи неопходна домаћа правила и процедуре. Није му потребна подршка других држава, нити је битно како се друге државе понашају на њиховој територији. Конструктивистички конструктивизам, с друге стране, развој међународне сарадње не приписује функционалности већ легитимности међународних норми и правила. Сходно томе, глобални режим људских права одражава међународну културу у којој људска права уживају висок ниво легитимитета и представљају важан део идентитета међународне заједнице. Стварно спровођење људских права далеко заостаје за њиховим формалним признавањем.

Посебан развој у међународној политици представљају европске интеграције. Ни у једној другој међународној организацији превазилажење међународне анархије није напредовало даље: у многим областима политике државе чланице су делегирале своја суверена овлашћења на наднационална тела или их бар примењују заједнички уместо аутономно. Ово се пре свега односи на унутрашње тржиште, трговинску политику и монетарну политику. У складу са принципима директног дејства и примата европског права, европска правила се примењују у државама чланицама чак и ако нису експлицитно транспонована у национално право и имају предност над сукобљеним националним правилима. Наднационална тела ЕУ – укључујући Комисију, Парламент и Суд правде – имају уговором загарантована овлашћења у европском законодавном процесу и у примени и примени европских правила која су независна од влада држава чланица. С друге стране, Европској Унији недостају типични атрибути државе. Европска Унија нема монопол на употребу силе – ни интерно преко европских полицијских снага ни споља преко европске војске. Она нема порески суверенитет и иначе једва да има независан приход. Њен „устав“ је у суштини заснован на међународним уговорима, за чије измене увек морају да пристану и ратификују све државе чланице: не постоји јединствен европски суверенитет народа.

Сходно томе, проучавање Европске Уније варира између концепата и теорија међународних односа и оних упоредне анализе политичких система. У овој подели рада,

интеграциске теорије које потичу из међународних односа су првенствено одговорне за објашњење уставних промена и развојних корака европских интеграција: пренос политичких надлежности са државе на ЕУ у све више области политике („продубљивање“) и проширење ЕУ са првобитних шест на тренутно 27 држава чланица („проширење“). Централна теоријска расправа овде је између међувладиног и супранационализма.

Многе опасности и изазови који су тренутно у фокусу међународне политике на Западу могу се пратити уназад до чињенице да је државни суверенитет ослабљен – делом намерно, делом ненамерно. Преовлађујући безбедносни проблеми нису међудржавни ратови, већ грађански ратови у државама у колапсу и међународни тероризам, који делује без јасно приписане државне базе. Не империјализам и протекционизам, већ „глобализација“, раст прекограничних економских процеса који измичу политичкој контроли и регулацији, представља централни изазов за међународну економску политику. Измештањем релевантних политичких одлука из демократизованог националног контекста, настаје међународни ниво, који је оптерећен демократским дефицитима, отвара нове проблеме слободе. У том контексту, међународна политика се мање бави проблемом обуздавања необузданог државног суверенитета. Пре се ради о компензацији обезвређеног државног суверенитета и враћању способности обликовања политике у оквиру међународне сарадње и организација.

Међутим, не треба заборавити да су „стари“ проблеми анархије и даље актуелни или су поново актуелни у многим деловима света. Услови које теорије међународне политике идентификују као фактори који ограничавају анархију високо су концентрисани у светским зонама мира и стабилности: бројне и јаке међународне институције, високи нивои транснационалне интеграције, стабилне демократије и једна култура пријатељства. У зонама сукоба, с друге стране, интензивирају се услови неограничене међународне анархије: никакве или слабе међународне институције, мала транснационална интеграција, недемократски режими и култура непријатељства. Коегзистенција зона мира и сукоба и необузданог и униженог суверенитета значи да су сви проблеми и теорије међународне политике и даље актуелни. Тренутна дешавања такође доводе у питање налаз „укроћеног суверенитета“ и на Западу. Као реакција на „обезвређени суверенитет“, антиглобалистичке, популистичке партије и програми добијају подршку који доводе у питање либерални светски поредак отворених тржишта и јаким међународним институција и посвећени су повратку националног суверенитета. Председништво Доналда Трампа у САД и „Брегзит“ су истакнути примери ове тенденције.

Политичка филозофија, као грана политичких наука, првобитно је била један од елемената у оквиру свеобухватних филозофских система и стајала је мање-више равноправно са етиком, епистемологијом и онтологијом, логиком и естетиком. Њихов задатак није био ништа мање него да оправдају задатак уређења гена људске коегзистенције у надметању или праћењу теолошких тумачења света. Овај политички задатак је од почетка био тежак јер се није радило само о филозофији легитимације поретка уопште, већ о проналажењу „доброг“ или „најбољег“ поретка и ови модели су били, или су барем могли постати, директно релевантни за праксу. Политичка филозофија једноставно се схвата као објашњење принципа тренутно постојећег легитимног политичког поретка – уставне демократије. Такви приступи конструишу политичке принципе „политички, а не метафизички“, експлицирају принципе који су већ имплементирани. Многе савремене теорије јасно показују да се политичка филозофија развила у веома независну поддисциплину која је релативно независна од метафизичких парадигми. Савезна Република Немачка квалификује се као демократска (и социјална)

савезна држава и члан 20 став 2 ГГ детаљније објашњава: „Сва државна власт произилази из народа.“

Антропологије или модели човека чине другу централну предметну област унутар политичке филозофије. У том контексту, потребно је запитати се одакле тип себичне особе има своје идеалне „корене“, да ли он сада представља једини одговарајући актерски модел и ако не, на које алтернативне концепте се позивају они који описују феномен отуђења. Једнако од фундаменталног значаја су и питања праведности расподеле добара унутар друштва које је у великој мери или искључиво произведено економским акцијама.

Будући да се преокупација уградњом појединачних актера може учити не само у кантовском либерализму, већ и уопште у теоријама посвећеним методичком индивидуализму. У оквиру економске теорије политике, која се заснива на основној премиси самодовољног, себичног појединца, то се већ неко време узима у обзир код концепта „друштвеног капитала“. У овом контексту, друштвени капитал се схвата као ресурс чије постојање омогућава постизање одређених друштвено позитивних или негативних акционих циљева кроз сарадњу.

Концепт „друштвеног капитала“ је такође коришћен да одговори на политичка и научна питања. Роберт Д. Путнам и др. (1993) је у студији покушао да докаже да је постојање хоризонталног поверења, односно поверења међу грађанима, одлучујуће за функционисање политичких институција. По правилу, вертикално поверење постоји и унутар организација, односно између базе чланова с једне стране и највишег менаџмента с друге стране. Али у односу између бирача и представника, за разлику од (малих) организација, један суштински фактор је у најбољем случају присутан у ограниченој мери: учљивост и контрола повереника од стране оних који дају поверење. Често тек са значајним закашњењем постаје очигледно како је заиста коришћен ресурс поверења који је стављен на располагање. Гледано на овај начин, разочарење у политику може се посматрати и као последица злоупотребе датог поверења. Постало је јасно да класичне аргументационе обрасце усвајају и савремени филозофи и да неколико основних ставова, од којих су неки контрадикторни, могу коегзистирати.

Хобсов Левијатан на импресиван начин показује како се међу рационалним егоистима може створити стабилан правни поредак, али врло мало може рећи о суштинским захтевима таквог поретка. И управо зато што су политичка пракса и традиционалне политичке институције одувек имале смисао и представљају депозите значења (нпр. у погледу питања правде), херменеутички надахнут приступ предметној области политичке филозофије такође мора бити супротстављен концепт.

С једне стране, чини се да филозофска критика инструменталног разума, односно критика живота која је у сваком погледу рационално осмишљена, и даље игра истакнуту улогу. С друге стране, нормативно аргументована политичка филозофија не сме више да игнорише чињеницу да „економска рационалност“ има своју врсту просветитељског потенцијала и да, са своје стране, већ замишља себе „иза“ практичног разума кантовске провенијенције.

Следећи проблеми вероватно ће привући још већу пажњу: јуридикација међународних односа мимо билатералних или мултилатералних споразума и повезано питање легитимности хуманитарних интервенција и одговорне избегличке и миграционе политике. Кант не верује да је стање међународног безакоња или безакоња у принципу одрживо – разумна бића су позвана да раде на правним односима у свим својим односима. Напуштање природног стања између држава, које је због тога

неопходно, требало би да се одвија у две етапе, које Кант одређује у првом и другом „дефинитивном члану“ мировног тракта: прво, устав сваке појединачне државе мора бити „републички“ и друго, међународно право треба „да се „темељи на федерализму слободних држава“. Стога се може тврдити да са „Повељом Уједињених нација“ и „Универзалном декларацијом о људским правима“ после Другог светског рата, утабана је прва етапа на дугом путу ка успостављању трајног међународног правног и мировног поретка, чак и ако нису све државе постале републиканске у Кантовом смислу. Чини се да постоји мишљење већине да се нормативни садржај овог квази-устава може применити и против оних држава чланица УН које толико масовно крше људска права на својој територији. Ако ово гледиште превлада, онда се мора говорити о фундаменталној промени у концепцији суверенитета држава. Трећи хитан међународни проблем недавно се појавио у контексту избегличке политике. Људско право на слободу кретања на глобалном нивоу, указују на обавезу материјално богатог Запада да пружи помоћ у хуманитарним ванредним ситуацијама и на (делимичну) кривицу Запада у често драматичној ситуацији у многим незападним земљама. Противници отворених граница позивају се на одговарајући државни суверенитет и повезано право да одлучују ко може да уђе или да се усели, а ко не, узимајући у обзир и изгледе интеграције и аспект користи. На таква питања није могуће одговорити без прибегавања емпијским студијама истраживача миграција о домаћим друштвима, односно без одговора а приори.

Научни приступ стварности увек претпоставља теорију. Циљ политичке теорије је да да опише изјаве о политичкој стварности и да обезбеди инструменте за даљу анализу. Овде се могу издвојити различите подобласти: Политичка историја идеја бави се политичким идејама и идеологијама и њиховим развојем од антике и тако пружа скуп аргумената, концепата и решења. Политичка филозофија систематски истражује читав низ нормативних питања у оквиру политичких наука, нпр. правда, легитимност. Филозофија науке у политичким наукама бави се метатеоријским претпоставкама, односно пита се о основним условима и могућностима политичко-научних исказа. Коначно, ту је област теорије која је овде првенствено у питању, а то су емпијско-аналитичке теорије и модели (понекад се називај и „позитивна“ политичка теорија), помоћу којих се сложена политичка стварност бележи, уређује и пре свега, објашњава или даје прогнозе. У зависности од нивоа апстракције, овде се може наћи широк спектар: поред појединачних генерализација, којима припада већина студија политичких наука, постоје „теорије средњег домета“, које се протежу на подобласти које су ограничене временски, географски или садржајно (нпр. о гласачком понашању у Немачкој). Макротеорије политике покушавају да схвате предметну област политика као целину, нпр. теорија политичког система или старија теорија државе.

Међутим, у политичким наукама постоји мали консензус о томе шта се сматра теоријом. С једне стране, то је због чињенице да преовлађују различити појмови теорије, а са друге стране због тога што се формирањем и употребом теорија може поступати прагматично или „пуристички“. Поред тога, друге прелиминарне одлуке су имплицитно или експлицитно укључене у формирање теорија, као што су антрополошке премисе, тј. основна слика човека. Могу се навести три основне карактеристике за развој модерне политичке теорије: диференцијација, отвореност и емпијски рационализам. Оно што је одлучујуће за оно што је модерно у теорији јесте њено научно-логичко оправдање: најважнији циљ је рационално знање засновано на искуству, које тумачи стварност из њених видљивих појава, док вредности, прописа и сл. уредно су одвојени. Конкретно, програм логичког позитивизма радикализовао је поглед на науку који је требало да маргинализује политичку филозофију, која се више бавила нормативним питањима. Фокус је сада био више на тврдњи да се добију интерсубјективно проверљиве изјаве о

политичкој стварности, односно о томе како је политичка стварност структурисана и зашто је таква каква јесте, али не и онаква каква би требало да буде. Од тада је водећи принцип био постулат рационалности: логичка и лингвистичка прецизност, интерсубјективност (разумљивост) и оправданост.

Упркос разноликости њеног предмета, бриге модерне политичке теорије могу се сажети на следећи начин: она се првенствено бави обезбеђивањем модела који могу да објасне колективне друштвене појаве. Ипак, спектар савремених теорија политичких наука представља се у великој разноликости, што је резултат различитих степена апстракције, обима. Што сте ближе теми и што је она ограниченија, то је изглед поддисциплине хетерогенији. Покушај да се овај мозаик оправда у скученом простору није ни могућ ни неопходан. У наставку, фокус је на много више модела и образаца објашњења који дају информације о типичним процедурама, као и о карактеристичним тачкама развоја теорије. Једно од централних питања формирања теорије, не само у политичким наукама, јесте који модел обећава адекватан приступ анализи друштвених и политичких појава и који стандарди се за то примењују: Структуралне теорије виде људе као јаче одређене друштвеним и политичким поретком, чије је очување неопходно за заједнички живот. У глумачкој парадигми, с друге стране, људи се јасније виде као они који обликују своје околности. У складу са зацртаним теоријским дуализмом, објашњења су подељена у два блока. Структуралним моделима и теоријама заједничко је то што прате политичке појаве и догађаје до колективних појава. Они не укључују само теорију система и теорије модернизације у вези са њом, већ и старије институционалне приступе. Настојања да се „теорија државе“ успостави као емпиријска друштвена наука повезана је са одвајањем политичке науке од чисто правне теорије државе с почетка 20. века, која је до почетка Вајмарске републике служила као стандард за размишљање. Ова „социологизација“ теорије државе најјасније се може видети код Макса Вебера.

Хелер је дефинисао државу као територијалну власт која у последњој инстанци наређује друштвене акте у одређеној области. Разликује се од других организација по карактеру суверене јединице за доношење одлука и операције и, пре свега, по монопољу на употребу силе. Суштинско питање Хелерових теоријских разматрања државе је како се државно јединство пред антагонистичким класним друштвима може моделирати у односу на антагонистичка класна друштва, без одустајања од достигнућа индивидуалне слободе и једнакости - само у демократској и социјалној уставној држави.

Као „организовани поредак“ и „регулишућа организација“, држава је и нормативна структура (правни систем) и организација моћи. Либерално обећање слободе и једнакости регенерише се у правни формализам ако друштвено-економска стварност *de facto* ускраћује одговарајућа права. Државно јединство је угрожено ако се не може заснивати на заједничкој политичкој култури праведности међу грађанима и групама. Држава може да наметне послушност, али њено деловање не може бити засновано само на насилним средствима на дужи рок. „У пракси, владавина државе у нормалним временима се у много већој мери заснива на спонтаности и друштвено неопходном одобравању него на (државно организованој) принуди“.

Основни концепти Хелеровог и Веберовог концепта државе делују и данас, али се формирање модела и теорија све више удаљавало од система категорија теорије државе. Конкретно, идеја да држава контролише политички центар - и изнад - друштва тешко би се могла одржати с обзиром на процесе друштвене диференцијације. Приступи теорији државе и повезаном институционалном размишљању трајали су дуже, посебно у немачкој политичкој науци, али су и овде коначно гурнути на маргину 1960-их. Они

приступи који су се још увек придржавали државе нашли су тешкоће да адекватно концептуализују политичку стварност својим концептима. У новије време, ово укључује питање „државности“ или недостатка државности („неуспешне државе“) и њиховог значаја за развој и демократију.

Иако се често користи као синоним, појам „политичког система“ представља најважнији конкурентски концепт „држави“ када је у питању анализа макрополитичких јединица (земља, националних држава). Појава системског мишљења поклопила се са периодом жестоке дебате унутар америчке политичке науке о статусу и правилној пракси политичке теорије. Све до 1930-их година традиционална политичка теорија у САД се првенствено бавила политичком филозофијом и историјом и обрадом политичких идеја, док су се практична истраживања углавном бавила институционалним студијама. Против ове традиције, под утицајем логичког позитивизма, формирао се емпиријски оријентисан контра-покрет, који је у почетку био подсвесни. Политичку науку треба сматрати политиком само ако се систематске анализе уочљивих феномена спроводе у складу са природним наукама, при чему се теоријске изјаве (хипотезе) проверавају коришћењем емпиријских запажања. На макро нивоу, системско-теоријски модели су понудили одговарајући оквир за оријентацију.

Системски приступ се као општа теорија система појавио 1940-их и 1950-их година у САД, нпр. као покушај супротстављања све већој специјализацији наука интегративним концептом и развојем уједначеног речника. Систем се састоји од скупа елемената који су међусобно повезани. Њихово додељивање једно другом резултира - са одређеним степеном континуитета у структури система. Као такав, систем се издваја од свог окружења. Да би се одржао (интегрисао) систем или његове структуре, морају се обезбедити одређене услуге (функције): на пример, функција политичког система за укупан друштвени систем се састоји у производњи обавезујућих одлука.

За Талкота Парсонса, пионира теорије социолошких система, друштво у целини чини свеобухватни систем, који је подељен на даље подсистеме са одговарајућим функцијама (економија, култура, политика, заједница). Комплексност и диференцијација модерних друштава, коју термин држава или дихотомија држава-друштво није могао да схвати, стога се експлицитно узима у обзир у овом моделу. Парсонс полази од питања шта чини да друштва опстају. Своје аргументе заснива на софистицираној теорији акције, која се ипак значајно разликује од приступа методолошког индивидуализма. Централна за њега је идеја да је друштвена интеграција повезана са успостављањем нормативних оријентација, тј. индивидуални поступци су претежно обликовани нормама које се интернализују. Сви системи друштвеног деловања – од малих група преко организација до друштва у целини – дизајнирани су као отворени системи, подложни су сталним утицајима и сметњама из свог окружења, које морају да процесуирају на исти начин као и унутрашње непожељне догађаје. Према Парсонсу, да би гарантовали очување и стабилност, сви друштвени системи стога морају испунити четири основне функције: прилагођавање, постизање циља, интеграцију и одржавање латентног обрасца (очување образаца вредности). Системи морају развити адекватне структуре. У погледу друштва у целини, то се постиже подсистемима економије, политике, заједнице и културе. Парсонс је претпоставио да еволуција друштава у модерно доба води само кроз диференцијацију ових функционалних система. Истон је пратио Парсонсова разматрања са својом теоријом политичког система, који је он замишљао као посебно диференцирани подсистем друштва: у њему су вредности и добра ауторитативно постављени и распоређени. Ове ауторитативне одлуке захтевају обавезујућу важност за друштво у целини и повезане су са одговарајућим опцијама санкција за њихову примену. Као и код Парсонса, Истон се

такође фокусира на питање очувања (упорности) политичког система у условима промене окружења.

Уноси из окружења (инпути) могу бити захтеви као и ослободилачки. Услуге подршке (нпр. порези, лојалност) материјално и нематеријално неопходне, захтеви (нпр. за смањење пореза, ангажовање војске или измене закона о колективном преговарању) представљају конкретан подстицај за деловање система. Политички систем сада трансформише ове инпуте у резултате, односно посебне мере (закони, уредбе) којима се друштвено понашање регулише („контролише“) на обавезујући начин (нпр. закон о изменама и допунама закона о колективном преговарању). Ови резултати заузврат утичу на друге инпуте у животној средини, али се бар повратна информација може прочитати из реакција животне средине: закон ће користити неким групама, а штетити другима, и тако може утицати и на подршку и на нове захтеве. Политички систем функционише и опстаје све док може да испуни своје две основне функције: доношење одлука с једне стране и обезбеђивање обавезујућег прихватања с друге стране. Међутим, одлуке не смеју бити произвољне: будући да политички систем мора да обезбеди функционалне услуге друштву, оне такође морају бити адекватне. До поремећаја може доћи и ако повратна информација (више) не функционише. Универзални карактер концепта система отворио је нове могућности, посебно за поређење различитих друштава и земаља.

Важност структуралних и, посебно, системско-теоријских концепата може се показати коришћењем два веома различита примера, који такође одражавају процват таквих приступа. Први случај укључује опште дебате о могућностима обликовања политике у западним друштвима, која је играла улогу у немачкој политичкој науци 1970-их и 1980-их. С друге стране, вреди ближе размотрити моћ објашњења структуралних теорија заснованих на истраживању трансформације, које је добило замаха у току демократизације од 1980-их.

Методолошке теорије су засноване на методолошком индивидуализму. Индивидуализам дели уверење да се све политичке појаве могу и морају у принципу објаснити из појединачних акција. Оне се фокусирају на чињеницу да је све што постоји у смислу друштвених (политичких, културних, економских) појава и процеса око нас на крају настало зато што су се конкретни појединци понашали у складу са тим. Овде постоји одређени распон приступа: Поред старијих модела, као што су Веберова теорија акције и бихејвиорализам, овде треба поменути приступе теорије рационалног одлучивања (рационалног избора) и сродне теорије игара.

Економске теорије политике су „модерне“: због својих једноставних (универзално важећих) премиса и емпијске проверљивости, оне нуде нимало исцрпљен резервоар и за теоријско-систематске и за теоријски вођене емпијске анализе. Масовна појава микро-теоријских објашњења у стилу приступа рационалног избора наишла је на једнако масивну критику, која се не најмање плашила „економског империјализма“.

Сходно томе, фундаменталне критике су првенствено усмерене на слику човека и концепт рационалности. Овде се посебно упозорава да људи губе из вида своје разнолике друштвене односе и да се може створити само искривљена слика стварности. Такође се критикује да је концепт рационалности подложен преуској „економској“ оријентацији, при чему се рационалност углавном изједначава са чињеницом да људи себично теже и спроводе своје сопствене циљеве у односу на друге. Међутим, такве критике често су подложне неспоразуму који игнорише забринутост економских теорија, јер се не тврди да се људи емпијски понашају увек и свуда према

индивидуалним прорачунима трошкова и користи. Уместо тога, претпоставља се да је модел користан алат који се генерално може користити за генерисање корисних претпоставки за анализу друштвеног и политичког контекста. Рационално се такође не поистовећује са чињеницом да су индивидуални (материјални) интереси максимизирани или чак намеравани да буду максимизирани. Анализе које су пратили Даунс или Олсон су показале да њихове претпоставке дају коначна објашњења за велики број предвиђених феномена. Даунс је користан да укаже на важан тренд у развоју демократских друштава моделовањем политичког процеса као тржишта. Међутим, модел максимизације гласова занемарује све оне факторе (нпр. традиционалне партијске припадности) који су и даље ефективни у стварности све док се у великој мери нису приближили тржишном моделу. Слично, Олсону се може замерити и чињеница да се његова теза о формирању дистрибутивних коалиција може појединачно, али не и систематски емпиријски доказати. Међутим, ово су само примери који указују на суштински проблем у приступу. Састоји се у томе што виткост модела занемарује бројне факторе који утичу и на реалне процесе. На крају, дакле, недостаје одговарајућа диференцијација тако да се објашњења не могу дати само делимично.

Посвећени теоретичари актера претпостављају да се промена система у правцу демократије може у крајњој линији пратити до рационалних акција укључених актера (старе режимске елите, демократске опозиције, цивилног друштва или мобилисаног становништва). Сходно томе, не постоји структурални детерминизам који гарантује демократизацију. Тачније, исход такве транзиције је контингентан, односно неизвестан, јер њен ток зависи од промене стратешких ситуација у којима су актери опремљени различитим и променљивим ресурсима с једне стране и имају различите алтернативне правце деловања. Либерализације су неретко покретане јер је умерени део аутократског режима погрешно проценио да може да контролише такав процес и, ако је потребно, да га заустави ако је у супротности са њиховим интересима – односно да комбинују задржавање власти са проширењем подршке. За објашњење је стога важно сукцесивно моделирати променљиве ситуације, коалиције, стратегије и сукобе. Ово указује да су на крају само теорије актера способне да објасне стварни ток транзиције. Постоје делови политичке стварности за које микротеоријска објашњења у стилу рационалног избора изгледају посебно погодна, док у другим случајевима не могу да доживе своју универзалну експланаторну тврдњу.

Економски институционализам се у почетку развијао као критика претпоставки неокласичне економске теорије (нова институционална економија). Њихови представници претпостављају да односни институционални поредак има утицај на деловање актера. Међутим, фундаментални концепт *homo economicus* и друге основне претпоставке неокласицизма нису потпуно напуштене. Уместо тога, тврди се да су институције компоненте одговарајућих акционих ситуација и да тако делују као спољни фактори на рационалне одлуке појединаца тако што оцртавају могућности и границе деловања (прилике, ограничења). Глумци се и даље третирају као да имају релативно стабилне преференције и да су деловали кохерентно и стратешки. С друге стране, институције које су замишљене као правила или сетови правила могу се мењати, а актери су „играчи“. Различити институционални подстицаји – као што су промене у изборном систему, антимонополско законодавство, итд. – резултирају различитим опцијама деловања са истим преференцијама. Као резултат тога, мењају се и стратегије деловања и одлуке актера и на крају резултати акције. Социолошки неоинституционализам, с друге стране, супротставља се чисто индивидуалистичким покушајима објашњења, а тиме и концепту институција према којем оне делују само као спољна ограничења преференција појединаца. Уместо тога, тврди се да институције нису чисто спољашње у

односу на актере и акциону ситуацију, већ да одлуке актера увек треба разумети у контексту друштвених институција. Предност диференцијације теоријских дебата или чак читаве поддисциплине је проширење посебних дискурса, већа конкуренција идеја. Прагматичан начин објашњења релативно сложених емпиријских појава може се пратити и средствима која већ постоје и која су проверена. На овај начин се структурним факторима могу открити основни коридори акције унутар којих актери морају деловати. То могу бити социо-структурне варијабле, али и специфични институционални аранжмани који ограничавају степен слободе и дизајнерске опције актера.

Политичка економија није традиционална, јасно структурисана поддисциплина политичких наука, већ лежи „између” политичких наука и економије. Одликује се плуралношћу перспектива и теоријских концепата. То је евидентно већ на концептуалном нивоу. У политичкој пракси велику улогу има велики број циљева и актера, због чега ову област често карактеришу насилни сукоби и велике разлике у интересима. Кратак осврт на историју економске мисли помаже нам да уочимо напредак и заблуде у развоју концепата и парадигми. Ово је утолико истинитије што је садашња идеја да привреда представља независну област којом доминирају тржишта конструкција из осамнаестог века. Од старогрчког све до хришћанског средњег века, постојало је јединство политике, етике и економије. Иако су од 19. века одувек постојале расправе о различитим аспектима економског понашања (нпр. порези, лихварство или проблеми имовинских права), тек модерна филозофија природног права отвара приступ опису специфичних образаца интеракције у подсистема који је диференциран од модерног друштва, што представља експлицитни раскид са аристотеловском традицијом. Са Адамом Смитом, економија је почела да постаје независан облик знања и да се диференцира у различите струје.

Политичка економија се бави међусобним односима пословања и друштва или политике:

1) Поступак је интердисциплинаран и теоријски плуралан. Важно је да се различитост концепата и ставова представи на неутралан начин и да се инкорпорирају налази политичких наука и економије.

2) Ниво анализе формира макроекономију (или стварно постојеће облике капиталистичких економија). Важне теме су економија, привредни раст, запосленост (или незапосленост) и инфлација (или дефлација).

3) Реч је о институцијама – укључујући тржишта – које уоквирују понашање појединачних и колективних актера. Ово не укључује само државне институције као што су парламенти, владе и централне банке, већ и синдикате, удружења послодаваца/пословних и индустријске и занатске коморе. У Савезној Републици Немачкој, савезна структура и чланство у Европској унији такође се морају узети у обзир.

4) Примат економије и политике чине два аналитичка напонска стуба. Економија се на први поглед појављује као „нада“ или као „ограничење“ и „судбина“ којима морају бити подређене друге бриге друштва. За неке, тржиште је функционалан, ефикасан механизам који производи просперитет и истовремено чини елемент слободе. С друге стране, у то се сумња и тражи се већа активност државе. У екстремним случајевима још више планирања и контроле привреде. Између ове две крајности налазе се приступи који у први план стављају друштвено укорененост привреде и претпостављају међузависност – односно узајамни утицај – бизниса и политике. Ефикасна економија се стога посматра као интеракција специфичних институционалних аранжмана у политици и привреди,

при чему постоје значајне разлике између капиталистичких и демократија тржишне економије. Мешавина се тражи и у односу на остваривање циљева слободе и једнакости.

Феномен међузависности јавља се у свакодневном схватању с једне стране као зависност политике од економије у смислу да популарност, а тиме и вероватноћа избора или реизбора влада и партија зависи од економске ситуације.

У кејнзијанској теорији и на њој заснованој економској политици фокус је на укупној економској тражњи као агрегату. Међутим, ово је веома нестабилно и одвија се у економским циклусима. Појављују се типичне констелације: током рецесије, незапосленост расте док је инфлација ниска, па чак и пада. Насупрот томе, ово се повећава у фазама процвата, док пуна запосленост тада преовладава. Овај компромис, такође познат као Филипсова крива, постао је важна основа за политику стабилности, како је Хелмут Шмит једном рекао: „Боље је 5% инфлације него 5% незапослености. Како приход расте – Кејнсов „психолошки закон” – потрошња потрошача опада, а штедња постаје важнија. Људи раде не само да би могли да задовоље своје тренутне потребе потрошње, већ и да акумулирају уштеђевину и богатство.

Критичари кејнзијанизма указују на чињеницу да незапосленост настаје не само из недостатка потражње већ и из техничког напретка; тако да је делимично структурна, а не само узрокована економијом. У Савезној Републици такође постоје даље потешкоће у спровођењу глобалне контроле. Федерални систем ствара значајне проблеме у координацији: савезне, државне и локалне власти не следе увек исту стратегију. Милтон Фридман, који је покренуо „контрареволуцију“ против кејнзијанизма, постулира да би монетарна стабилност била корисна за економски развој и да би се то могло постићи само кроз стално растућу понуду новца. Отуда назив монетаризам. Фридманов рад у економској теорији и политици, као и његови политички и популарни коментари, учинили су га "можда најутицајнијим економистом" друге половине 20. века. Централна теза монетаризма је да монетарне варијабле не утичу на реалну економију. У Теорији функције потрошње, Фридман наглашава да, супротно кејнзијанском приступу, приватна домаћинства одређују ниво својих издатака за потрошњу према својим дугорочним очекивањима прихода; Краткорочне промене у доходу се углавном игноришу и сходно томе антицикличне владине мере за повећање прихода и одговарајући мултипликативни ефекти немају ефекта. Стога је једини задатак централних банака да омогуће да новчана маса расте истом брзином као и реална економија. При томе се везује за „квантитетску теорију новца“, према којој новчана маса одређује стопу инфлације једне привреде. Фридман је постао посебно познат по идеји да сва социјална давања замене негативним порезом на доходак за породице испод границе сиромаштва.

Често критикована слаба тачка монетаризма лежи у проблемима и у његовој једностраној оријентацији ка теорији богатства. Постоји општи консензус да су одлуке о потражњи приватних домаћинстава првенствено одређене индивидуалним богатством (и редовним приходима). За компаније је, међутим, таква фиксација у најмању руку сумњива. На крају крајева, компаније се често оснивају само на основу идеје и позајмљују капитал само да би се пласирале на тржиште. Још једна слабост је идентификована у понуди новца. Када би се то поставило као циљ, могло би се десити да циљеви новчане масе централне банке буду нарушени монетарним трансакцијама и финансирањем која се не узимају у обзир у обиму новца централне банке. Осим тога, мања новчана маса би могла да обезбеди већу брзину циркулације новца – што значи да рестриктивна дефиниција новчане масе не би имала утицаја на политику стабилности. Коначно, монетаризам се такође критикује због његовог сужавања на безусловну

рационалност појединачних актера и економских јединица, при чему даје само искривљену слику стварности.

Интереси се каналишу кроз институције и ове конфигурације обликују системе и економске моделе. Они укључују системе доношења одлука као што су тржишта, преговори, хијерархија и организације као што су компаније, удружења и држава. С једне стране, институције су историјски расле и одувек су постојале у друштву; у том погледу, све економске активности су увек друштвено „уграђене“. Функционална тржишта стога захтевају институционалне прописе и заштитне мере, које обично обезбеђује држава, као што је уговорно право. За политичке науке, анализа институција је једно од класичних питања предмета. Надовезујући се на такве институционалистичке теоријске приступе, могуће је разликовати више емпиријских и компаративних варијанти капитализма.

Анализа поља политике постоји од 1970-их са анализом материјалних области политике или владиних поља деловања, као што су тржиште рада, социјална, еколошка или финансијска политика. Тиме се даје суштинска објашњења шта су „оквирни услови“ у терминологији економије. Основни поступак је одређивање области политике. Распрострањена је класификација према номиналним, углавном институционалним критеријумима. Према овоме, управо је економска политика област којом се бави Министарство за економске послове и сродни политички актери и организације. Међутим, овде треба напоменути да, упркос истој спољној употреби језика, промене могу да се десе током времена и у међународном поређењу. Термин економска политика у Сједињеним Америчким Државама има много неолибералнију ноту него у Француској или Шведској. Политика одређује политику.

Анализа поља политике користи концепт циклуса политике да структурира предмет свог истраживања у смислу времена. Прави се разлика између следећих фаза: тематизација и дефинисање проблема, дизајн дневног реда, формулисање политике и доношење одлука, имплементација политике и евалуација, раскидање или преформулисање политике.

Структурно, области политике се могу схватити као мреже у којима се комуницирају интереси и доносе и спроводе политичке одлуке. Важне димензије формирају укључени актери, њихове функције и структуре, врста и степен институционализације, као и применљива формална и неформална правила одлучивања и понашања, однос снага у области политике и стратегије актера. Сходно томе, политичке мреже могу бити мање или више затворене или централизоване или их карактеришу више конфликтне или кооперативне стратегије. Оне такође могу више бити у политичком систему или се проширити далеко у економију. Типични обрасци понашања актера у решавању проблема могу се перпетуирати као политички стилови, при чему се овде мисли мање на карактеристике укупних политичких система него на специфична политичка поља. Наведено се може резимирати на следећи начин:

- социо-економска школа
- теорија извора енергије
- доктрина партијске разлике
- политичко-институционалистичке теорије
- међународна хипотеза
- доктрина политичког наслеђа

Социо-економски приступи претпостављају висок ниво међузависности између бизниса, друштва и политике; државну политику тумаче као функционалну реакцију на промене у привреди и друштву. Они тврде да с једне стране увек постоји социо-економски проблем, јавља се притисак (нпр. незапосленост) и то доводи до политичких реакција; с друге стране, ресурси и богатство једне земље играју улогу, јер држава тешко може да делује без ових економских предуслова. Приступи у којима политика чини разлику окрећу се против овог социо-економског детерминизма. То значи да су у питању ресурси моћи, интереси и сукоби, те стога странке и удружења или неокорпоративизам играју главну улогу. Према теорији партијских разлика или тези „партије су важне“, оне представљају различите друштвене класе или преференције бирача, имају различите програме и тако производе различите државне активности. Левичарске партије (укључујући синдикате) теже да се боре против незапослености интензивније од буржоаских партија; Обрнуто важи за монетарну стабилност – феномен компатибилан са Филипсовом кривом.

Државне активности се обрађују под кључном речју „политичка контрола“ – у последње време често називана и управљањем. То укључује државне интервенције у друштву, и у економији. У ту сврху су доступни различити инструменти контроле, који функционишу по одређеним принципима и имају за циљ одговарајући ефекат – на пример понуда, подстицај, заповест/забрана, убеђивање/образовање и узор. Можемо разликовати више модела.

У класичној интервенцији, држава је одговорна за постављање стратешког курса и пројекција и уз помоћ своје администрације у великој мери организује расподелу ресурса и друштвену координацију.

Супротан је модел минималне државне интервенције, који тржиште види као идеалан механизам координације и дистрибуције, али ипак приписује држави важну функцију друштвене координације, односно да промовише оптималан ток тржишних процеса кроз законска правила.

Новији концепти контроле настављају да наглашавају активно и стратешки оперативно стање, али је то у суштини ограничено на именовање циљева, што препушта имплементацију деловима друштва и организацијама. Контрола се тумачи још мекше од умерености. Друштвена самоорганизација је стога у бољој позицији да осигура координацију.

Држава и све већа релативизација државне контроле није у крајњој линији последица чињенице да у многим случајевима постоји неуспех контроле. Зато што регулаторни програми понекад нису изводљиви (проблем имплементације) или адресати одбијају да прате (проблем легитимације и мотивације) или законодавац нема довољно знања из области контроле (проблем знања) или држава не може да интервенише у системским процесима са доступним инструментима на циљани начин (проблем управљивости).

Различити приступи анализи политичких поља и управљања првенствено су унутар политичког система, а мање у тржишној економији. Ипак, они претпостављају међузависност обе области и такође постулирају релативно високу неопходност и способност државе да контролише привреду. Фокус је на конкретним државним програмима и структурама, као што је активна политика тржишта рада, где је фокус више на развоју и евалуацији инструмената и њихових ефеката – а мање на макроекономској контроверзи између кејнзијанаца и неолиберала или монетариста.

Такође је важно схватити да се политика не представља као произвољан, идеологизован процес, већ да има регуларност и функционалност.

Развој ка флексибилнијим тржиштима рада у вези са процесима глобализације и применом нових технологија интензивних знања иду руку под руку са далекосежним процесима реструктурирања у производњи и организацији, чији ток није увек оптималан и безболан за појединца. Промене у индивидуалним приликама на тржишту рада, неједнакости и неистовремености тешко се могу избећи и могу довести до „нове поделе рада“. Пораст значаја виших квалификација у индустрији и услугама генерално је приметан на тржиштима рада. Прогнозе за наредних неколико година указују на веома значајан пад тражње за нискоквалификованим радницима. Зато су неопходне државне мере – односно тржиште рада и политика запошљавања. Термини се не заснивају ни на једној општеприхваћеној дефиницији. У принципу, међутим, може се рећи да се о политици тржишта рада говори када су мере усмерене на обликовање тржишта рада и његових оквирних услова и када се на понуду и потражњу за радном снагом утиче квантитативно и квалитативно – било кроз државне агенције за запошљавање и накнаде за замену плата (компензаторна политика тржишта рада), било да се ради о превенцији и промоцији професионалне мобилности (активна политика тржишта рада). Политика запошљавања, с друге стране, има за циљ свеукупни ниво запослености и користи све оне мере које имају за циљ да унапреде како ниво запослености, тако и регионалну и секторску структуру запослености кроз економске инструменте и инструменте за подстицање раста.

Разговара се о великом броју начина и инструмената за елиминисање масовне незапослености и промовисање запошљавања. Може се направити груба разлика између три стратегије запошљавања и политике тржишта рада:

- глобална контрола оријентисана на потражњу,
- економске политике на страни понуде
- мере активне политике тржишта рада.

Монетарна политика обухвата све мере економске политике које имају за циљ снабдевање националне привреде новцем уз истовремено одржавање стабилне вредности новца. Стабилност цена значи да расте цена појединачних производа, али цена у целини остаје константна – и стога је супротна инфлацији. Монетарна стабилност је важан циљ економске политике, при чему је страх од инфлације обично много већи од њених стварних последица. Просечна стопа инфлације у ЕУ-15 је увек била испод 2,6 одсто од 1996. године. Међутим, ова ситуација би се могла променити као резултат раста цена сировина и енергије широм света. Фискална политика обухвата све мере које побољшавају економску ситуацију променом државне потрошње и државних прихода (нарочито пореза).

Увођењем евра као заједничке валуте 12 држава чланица монетарне политике Европске уније – ступањем на снагу треће фазе Европске економске и монетарне уније (ЕМУ) 1. јануара 1999. године, Европска централна банка (ЕЦБ) са седиштем у Франкфурту, делегирала је следеће послове монетарне политике:

- утврђивање монетарне политике у оквиру монетарне уније;
- обављање девизних трансакција;
- управљање девизним резервама земаља евра;
- унапређење платних система унутар монетарне уније.

Националне централне банке су се тако одрекле свог суверенитета. Данас њихови председници само доносе одлуке о монетарној политици заједно са Извршним одбором ЕЦБ у Управном савету. Од тада националне централне банке и њихове филијале (у Немачкој су то државне централне банке) спроводе одлуке Савета Европске Централне Банке. Према члану 105 ЕЦВ, Европски систем централних банака (ЕСЦБ) је првенствено посвећен стабилности цена. Слично као у случају Бундесбанке, постулира се позитиван институционални ефекат на стабилност цена. За централну банку, међутим, концепт аутономије превазилази независност од упутстава из члана 108. Такође укључује личну, финансијску и оперативну аутономију:

Разлози за аутономију централне банке су економски, политички и технички. Прво, уједињење монопола на издавање новчаница и убирање пореза довело би до фискалне инфлације; друго, централна банка није погођена актуелним политичким контроверзама и стога може да спроводи непопуларне, али стабилизацијске мере; Треће, централна банка може ефикасније да доноси одлуке у малим телима, што смањује кашњење у одлучивању. Монетарна политика индиректно утиче на понуду новца и кредита привреди покушавајући да контролише ликвидност банака. Инструменти које централне банке користе заједно се разликују. Најважнији инструменти – укључујући оне ЕЦБ – укључују стопу минималне резерве (минимални депозити кредитних институција код централних банака), операције на отвореном тржишту (куповина и продаја хартија од вредности од стране централне банке) и трајне олакшице (краткорочно позајмљивање).

Од самог почетка постојао је ризик да заједничка европска валута постане нестабилна или „мека“ уколико поједине земље значајно повећају свој дуг. Због тога је Европски пакт за стабилност и раст створен 1997. године. Током финансијске кризе 2008. године, регулатива је значајно ојачана различитим инструментима за праћење (нпр. „пакет шест“, „два пакета“) и Уговором о стабилности, координацији и управљању (фискални споразум). Овај скуп мера је сада саставни део Европског семестра, механизма координације економске политике ЕУ. Пакт за стабилност и раст обавезује државе евра да спроводе строгу буџетску дисциплину. На основу критеријума конвергенције из Мастрихта, ово се заснива на две референтне вредности. С једне стране, нови дуг земље чланице не може прећи 3% бруто домаћег производа годишње (критеријум дефицита). С друге стране, укупан дуг земље, мерен односом бруто јавног дуга према бруто домаћем производу по тржишним ценама, не сме да пређе 60% (критеријум дуга). Ови критеријуми се затим привремено поништавају ако посебни догађаји у државама чланицама (нпр. природне катастрофе или економске кризе) доведу до повећаног финансијског оптерећења. Непоштовање ових критеријума покреће двостепени механизам санкционисања.

По правилу, коришћење инструмената монетарне политике не може се посматрати изоловано од фискалне политике. Буџетски дефицит који настаје као резултат експанзивне фискалне политике обично се може финансирати само задуживањем (повећање каматних стопа) или повећањем понуде новца. У оба случаја, монетарна политика је директно погођена. Насупрот томе, ефективност фискалне политике је у великој мери одређена усвојеном монетарном политиком. Пошто практично не постоји блиска координација између монетарне политике ЕЦБ и фискалне политике земаља еврозоне, чини се да је монетарна политика једино средство које се може брзо и потенцијално ефикасно користити за стабилизацију економија еврозоне.

Постоје међузависности између монетарне и фискалне политике. Они утичу једни на друге и тако могу да се супротставе ефектима једни других. На пример, заостравање

понуде новца и повећање каматних стопа (затегнута монетарна политика) могу да неутралишу ефекте активне фискалне политике. То се може десити када држава повећа потрошњу да би додатно смањила незапосленост, али истовремено централна банка повећава каматну стопу тако да се спречи могућа инфлација.

Глобализација је постала једно од најважнијих политичких питања. Процеси глобалног умрежавања привреде створили су предуслове за глобалну економију, чија се структура огледа у вишестепеном систему и чији се преговарачки систем може описати као „глобално управљање”.

Термин „глобализација“ подједнако је поларизован у политици и заинтересованој јавности и често доводи до веома емотивних дебата. Аргументи о најбољој стратегији за борбу против незапослености и подстицању економског раста, о реформи система социјалног осигурања и смањењу трошкова рада који нису плаћени, о оптималној пореској политици, о дугу земаља у развоју или о заштити климе и постепеном укидању нуклеарне енергије, ће се догодити посматрано и дискутовано у контексту глобализације. Термин је вишеслојан и сложен, често се идеолошки погрешно користи.

Термин глобализација се користи да опише тенденције ка повећању светске економске, политичке и друштвене међузависности уопште, које резултирају далекосежним променама у оквирним условима националне и међународне политике. За процесе глобализације је карактеристично да је аутономија деловања националне државе ограничена као резултат све веће међузависности у различитим областима и да је политички простор деловања све више одређен функцијама. Другим речима, мора се стално преиспитивати на ком политичком нивоу се неки проблем најбоље може решити. У случају глобализације, морају се разликовати четири димензије, а то су комуникациона технологија, економска, политичка и друштвена димензија.

Иновације у транспортним и комуникационим технологијама створиле су неопходне услове за интензивирање слободне трговине и међународне поделе рада. Они делују као мотор економске глобализације и убрзавају структурну промену ка информационом и услужном друштву кроз даљи технички напредак. Глобално ширење информација путем масовних медија такође доводи до глобалне конвергенције преференција потрошача и структура потражње. Глобална политичка решења промовишу економску динамику глобализације. Међународна климатска политика је један пример. „Одрживи развој“ је овде уско повезан са иновацијама у еколошкој технологији и имплементацијом глобалне трговине емисијама. Развојна сарадња и промоција структура тржишне економије све су више повезани са принципом одрживости.

Глобализација економије није нова појава. Прати нас вековима. Адам Смит (1776) је већ приписивао просперитет подели рада и међународној трговини. У току индустријализације крајем 18. и почетком 19. века, техничке иновације су у више наврата довеле до глобализационих покрета, у току којих се глобална трговина све више повећавала. Међутим, тек је развој савремених информационо-комуникационих технологија и транспортних средстава 1980-их створио услове за глобални маркетинг и набавку висококвалитетних добара и услуга.

У економском смислу, глобализација значи процес којим производња и подела рада у различитим земљама постају све више међузависни. У погледу економске политике долази до либерализације спољне трговине и унутрашње дерегулације.

Умрежавање култура и економија пружа бројне могућности:

- позитивни резултати међународне поделе рада;

- повећање продуктивности рада и ефикасности ресурса кроз растући трансфер знања и технологије;
- глобална демократизација, владавина права, једнакост, одрживост;
- усклађивање еколошких и друштвених стандарда на високом нивоу.

Међутим, у последње време све више људи препознаје и опасности у процесима глобализације:

- губитак потенцијала контроле и легитимитета националних држава;
- економске нестабилности;
- „Трка до дна“ у платама и социјалним стандардима;
- даљи недостаци за земље у развоју, растућа неједнакост;
- прекомерна експлоатација природних ресурса.

У Немачкој, главни помаци у променама су резултат немачког јединства, глобализације робних и финансијских тржишта и техничких промена (нпр. дигитализација). Трансформација планске привреде у тржишну показала се знатно дуготрајнијом, тежом и скупљом него што се претпостављало на почетку транзиције. Процене претпостављају суму трансфера од 1,5 билиона евра за 1990. и 2004. годину. Критичан аспект овога је обим који је оптеретио државни буџет и значајно допринео јавном дугу. Такође се критикује да је била грешка да се социјалним трансферима даје приоритет у односу на инвестиције. Ова оријентација је везана за пренос друштвено-политичких институција, правних и бенефицијских система у Источну Немачку. У исто време, овај пут је довео до значајног пораста доприноса за социјално осигурање – а тиме и трошкова рада који нису плаћени. Све ово значајно смањује простор за деловање државе данас. Оно што упада у очи у међународном поређењу јесте касна промена курса Немачке ка уравнотеженом буџету и смањењу националног дуга, што су бројне земље успешно предузеле. И не само у буџетској политици, већ и у областима раста и запошљавања.

Поред тога, након структурних промена у последњих неколико деценија, велика привреда попут Немачке више се не може описати као хомогена. Уместо тога, немачки економски модел је конгломерат.

Политичка теренска анализа или анализа политике испитује појединачне области политике – као што су економска, социјална и еколошка политика или политика образовања и истраживања. „Анализа политике је откривање шта владе раде, зашто то раде и какву разлику то чини“. Анализа поља политике стога поставља питање о садржају политике и о томе како је до ње дошло, или другачије речено, о поступцима и пропустима доносилаца политичких одлука. Концепт политике се тако разликује од две друге димензије концепта политике. Истраживачки интерес политике фокусира се на актере, њихове интересе и потенцијал за акцију и бави се питањима као што су легитимност политичког поретка или узроци консензуса и сукоба. Објекти спознаје политике су политичке институције, процедурална правила и норме. Они постављају формална и неформална правила игре у политици, која су и резултат и предуслови политичких процеса и садржаја.

Анализа политика се, с друге стране, бави сличностима и разликама у специфичним карактеристикама појединих области политике и настоји да их објасни систематским разматрањем објеката и ефеката политичких активности. Овде се могу

направити различите класификације политика, на пример према називним ознакама као што су економска или социјална политика, према материјалној или нематеријалној природи области политике или према коришћеним принципима контроле, као што су подстицаји или санкције. У емпиријском проучавању политичког садржаја од великог значаја су и димензије политике и политизма. Анализа поља политике добија практично-политички значај у томе што њени представници могу утицати на креирање будуће политике у виду савета о политици заснованих на ранијим сазнањима о развоју у појединим областима политике.

Када је реч о анализи процеса у коме су настале међународне институције за заштиту озонског омотача, то је део међународних односа. Ако је централно питање зашто неке индустријализоване земље планирају да укину нуклеарну енергију, док другима не смета овај извор енергије, онда је вероватније да ће се то приписати компаративној политици. Истовремено, растуће међународне међузависности, које узрокују да државе све више слабе свој принцип територијалности, замаглиле су линију поделе између поддисциплина међународних односа и поређења политичких система. Ово заузврат отежава додељивање анализе поља политике једној од две поддисциплине поменуте у конкретним појединачним случајевима.

Постоје два налаза у развоју истраживања политике: (1) теорије су најразвијеније у оним областима у којима је методолошких проблема релативно мало, а стање података задовољавајуће (нарочито у међународном поређењу); (2) формирање теорија се више не своди умногоме на поједностављене узрочне претпоставке, већ покушава да узме у обзир све релевантне аспекте (са становишта контроле) – најјасније у институционалном приступу и у анализи мреже или у управљању. Због повезаног повећања теоријске сложености, развој теорија за објашњење области политике није лакши са овим аналитичким концептима, али се показало да су прикладнији ситуацији него приступи из ранијих фаза.

Упркос концептуалним ограничењима традиционалних приступа, достигнућа истраживања политике су изузетна. Систематска истраживања у класичним политичким областима економске и социјалне политике су била у стању да уверљиво објасне бројне везе у погледу успеха и неуспеха, иако емпиријске промене у овим областима непрестано гурају да се спроведу нови тестови на постојећим претпоставкама. Све веће прихватање родне перспективе последњих деценија често пружа нове увиде и налазе у различитим областима политике. У компаративној перспективи, истраживање политике је такође сагледало карактеристике креирања политике и истакло не само оно што владе раде, већ и оно што не раде. Коначно, истраживања процеса контроле нису била у стању да одрже еуфорију лако калкулативног планирања („крај илузије изводљивости“), али су јасно анализирали проблеме политичке контроле и изнела нове опције контроле.

Можемо уочити два централна тренда у области анализе политике. Прво, методолошки и теоријски напори су се стално разликовали. Треба истаћи све већу употребу интерпретативних поступака након „аргументативног заокрета“ у последње две деценије. Истраживање о социјалном учењу проширило је опсег, као и повећано интересовање за истраживање евалуације. Са овим напорима диференцијације, ситуација истраживања не постаје једноставнија, већ прикладнија субјекту. Уско повезан са овим развојем је увид да линеарни и вертикални модели управљања имају висок степен под-сложености и да стога треба да буду допуњени или модификовани моделима на више нивоа или мрежним концептима.

Ово се већ односи на други тренд који одражава процесе глобализације. У многим областима политике, креирање политике не може се замислити као чисто национални

подухват, ни у политичком планирању ни у анализи политичких наука. Јер друштвени и економски односи у међународној арени остављају све мање простора за чисто националну координацију. Истовремено, националне државе су уступиле и институционална овлашћења наднационалним организацијама и међународним режимима, што такође говори у прилог ширења концепта анализе. Размишљања о широкој области глобализације и европеизације сугеришу општу реорганизацију истраживања политике. Док су прве фазе развоја теорије биле претежно окарактерисане национално фокусираном анализом, дефицити овог ограничења су сада систематски укључени и отворени за „неограничени“ свет. Међутим, то не би требало да значи игнорисање или занемаривање контролисаности међународног нивоа, већ се она увек мора анализирати у контексту глобалних утицаја и међузависности.

Основу упоредног (компаративног) истраживања чине (упоредне) методе које систематизују поређење и разликују га од ад хок исказа. Скреће се пажња на плуралитет ове области истраживања. Не постоји такав механизам као упоредни метод, широк спектар, у распону од студија случаја заснованих на теорији до студија у више земаља са великим бројем случајева. Могу се наћи „квалитативне методе“ као и квантитативне методе. Оба приступа користе јасно дефинисане процедуре генерисања података, прикупљања и евалуације података. Статистичке методе различите сложености, макроквантитативне и интерпретативне методе се користе појединачно или у комбинацији да би се могло одговорити на упоредна питања. Многе студије инерахују са специфичним варијаблама и типологијама или идеалним типовима који помажу у систематизацији упоредних истраживања. Овај приступ увек треба да буде вођен теоријом.¹²

Поред значаја разумевања метода, у оквиру упоредне политике је битно разумети и теоријске приступе. У наведене приступе спадају историјско-генетички приступ, бихевиористички заокрет, теорија система, приступи рационалног избора, истраживање политичке културе и неоинституционализам. Они су релевантни за политичке науке у целини, као и за друштвене науке уопште. Фокус је на њиховом значају за компаративну политику. Све теорије релевантне у овом контексту уводе се у своје концепте, а затим узимају у њихову тематску истраживачку примену. Теоријски приступи постављају основу за бављење подобластима и предметним областима компаративне политике. Теоријски приступи за појединачне области политичких наука имају различите вредности. Институционализам и неоинституционализам су од већег значаја за област „упоредне институционалне теорије (политике)“ него за друге области, попут политичких процеса (политике). Насупрот томе, приступ политичког истраживања културе интересантан је за процесе политичког посредовања. Бројне теорије су обједињене у истраживању „анализе политичког поља (политике)“. Неки приступи (теорија система, рационални избор и теорија игара) су такође релевантни широм света.

Поред ових глобалних теорија, постоје и теоријски приступи средњег домета који се односе на појединачне кључне области политичких наука. На пример, након дефинисања појма институције, важно је схватање институција и повезана истраживачка питања, која имају различите теоријске импликације. Полазећи од класичног схватања институција (на пример председништво против парламентаризма) и њених предности и мана, преузимају се новији приступи који се баве дебатом о консензусу и већинској демократији (Лијпхарт) и приступом играча вета (Тсебелис), као и њиховом повезивању. Али централне расправе о компаративној институционалној теорији (држава и крхка државност, типови режима и истраживање трансформације) такође је потребно разумети на циљани начин. Поред тога, разматрају се неформалне институције које су резултат

¹² Lauth, H, J, Pickel, G, Pickel, S, *Vergleich politischer Systeme*, UTB, 2013.

разматрања неоинституционалистичких истраживања. Када је реч о неформалним институцијама рефлектују се претходно разматрани приступи (Лијпхарт, Тсебелис, итд.). Овде се може дати прикладан пример промене институционалне истраживачке перспективе, на пример, у погледу устава и владавине права. Друга важна разлика односи се на разлику између демократије и аутократије.

У области политичких процеса, поред институционализованијих односа размене између партија или интересних група и грађана, појављују се различити правци развоја, које је од значаја разматрати. Оне се грубо могу поделити на процесе на нивоу понашања (политичко учешће, гласачко понашање) и на нивоу става (политичка култура), и који су у великој мери комплексни. Овоме се додају и разноврсни процеси размене између грађана и политичког система (државе) у области политичке комуникације и посредовања политичких интереса. У фокусу су текућа питања о цивилном друштву, као и разматрања о социјалном капиталу друштва. Овде је све више фокус на питањима друштвене интеграције и кохезије политичких заједница. Због повезаности процесног нивоа партија и избора и њиховог системског уграђивања, од значаја је и разматрање о изборном и партијском систему, о којима се често говори у области политике. На пример, може се успоставити веза између генезе партијских система (расцепа) и самих партијских система. Због резултујућег пропусног опсега, пажња је усмерена ка разумевању политичких процеса из перспективе ставова и политичке културе, као и на деловање и политичко понашање, као и на њихову системску повезаност.

Степен хетерогености у друштву може се утврдити помоћу различитих индекса (језик, етничка група, друштвена структура, религија итд.), али се мало говори о могућем распаду друштва. Тек када чланови друштва перципирају ове разлике као дискриминаторске и где постоји могућност поделе, ова опасност постаје акутна. Исто важи и за ефекте друштвене неједнакости. Основа легитимитета политичког система је погођена само у мери у којој се ова или правила расподеле на којима се заснивају (као што су порески системи) перципирају као неправедна. Објективне чињенице и њихова субјективна перцепција су варијабле које треба разматрати одвојено. Може бити да је субјективна перцепција често ефикаснија од чињеница. Овај ниво перцепције се мора узети у обзир и уверљиво укључити у моделирање стварности. Помиње се експлицитно укључивање истраживања културе са његовим различитим методолошким могућностима – као што је анкетно истраживање, али и квалитативна запажања и идентификација неформалних институција овде су од помоћи.

Са конструктивистичке тачке гледишта, доследна компаративна анализа не захтева само свеобухватну рефлексију сопствених научних инструмената (теорија и метода), већ и контекстно осетљиво виђење стања истраживања. Важно је ухватити самоинтерпретације друштава и политичких процеса, које онда омогућавају адекватну процену значаја појединачних фактора. Дакле, само они фактори могу се схватити као узрочници које као такве перципирају укључени актери. Формирање теорије се тада показује као сходно томе тешко и променљиво. Истовремено, такве истраживачке стратегије треба да буду у стању да боље анализирају све појаве у којима мишљења и идеје играју значајну улогу. Ово се, на пример, односи на сложену легитимацију политичке владавине. Такав приступ истовремено указује на захтевну оријентацију квантитативних културолошких истраживања и захтева индуктивнију оријентацију компаративних студија.

У међувремену, конструктивистички приступ се усталио у истраживањима међународних односа. Међутим, још је прерано говорити о одговарајућем конструктивистичком заокрету у компаративној политици, чак и ако је дебата сада

почела. Али чак ни његова имплементација вероватно не би ограничила постојећу разноликост апликација. Баш као што постоје присталице једног теоријског приступа и присталице другог, различите теорије су погодније за једно или више других питања. Приступ политичког истраживања културе у великој мери доприноси истраживању стабилности политичких система, док теорије игара боље моделирају констелације одлучивања у области политике, а неонинституционалистички приступи могу добро пратити сложене процесе политичког одлучивања. Ово не утиче на фундаменталну релевантност у компаративној политици приступима актуелним проблемима на теоријски вођен начин.

Приступ у области компаративне институционалне теорије (политија) се фокусирају на димензију политике, а тиме и на упоредна институционална истраживања. Овде се сусрећемо са институцијама које се налазе на различитим нивоима апстракције (држава – систем власти). Теоријска разматрања такође играју важну улогу у истраживању, али су повезана са специфичним питањима која се баве узроцима и последицама посебних, конкретних институција или скупова институција. Поред узрочног, теоријска разматрања служе систематском стварању категорија (концепта анализе) и категорија које затим чине основу емпиријских студија (попут анализе њихових фактора утицаја и њиховог ефекта).

Поред прецизирања разумевања институција, евидентирају се и основни делови политичког деловања код државе и нације. Објашњења на нивоу режима, која се баве институционалном структуром аутократије и демократије и њиховим подтипovima, надовезују се на наведено. Узимају се у обзир и недавна истраживања о разумевању ових типова режима и додатних диференцијација, као што су хибридни режими или дефектне демократије. Даља објашњења анализирају различит институционални дизајн на нивоу система власти. Обрађени су парламентарни и председнички системи власти, консензус и већинске демократије и концепт играча у вету.

Улога и значај институција за компаративне политичке науке су такође препознати. Употреба институција у компаративној политици испуњава три функције: Прво, функцију наручивања, у којој треба разјаснити уверљивост одговарајуће класификације. Уз адекватну класификацију типова режима или система власти, већ сазнајемо доста о емпиријским налазима и њиховој дистрибуцији. На тај начин се могу повезати одговарајуће изјаве о надлежностима и процесима у различитим државама. Поред инвентара, временско проширење истраге такође омогућава да се забележи историјски развој (као што су процеси демократизације). Овај описни запис води до друге функције: узрока ових процеса. Институције су овде постављене као зависне варијабле. Истражују се разлози који су довели до њиховог настанка и промене. У овом контексту, може се позабавити и питањем њихове управљивости. У трећој функцији, институције се посматрају као независне варијабле и анализирају се њихове последице и утицаји (профил учинка и утицаја).

На нивоу владавине права мора се разјаснити у којој мери државна правила имају свеобухватан утицај на понашање или да ли постоје конфликтни системи норми. На нивоу режима, није у питању само одговарајућа класификација емпиријских налаза с обзиром на основне типове и подтипове, већ и одређивање постепених карактеристика – односно квалитета. Чак и у великом броју успостављених демократија могу се извести занимљива запажања (на пример, као што показује детаљна студија о квалитету демократије у САД).

Нивои поделе власти и система власти омогућавају још интензивнију диференцијацију емпиријских налаза. У области поделе власти сусрећемо се са многим

актерима који желе да контролишу политичку моћ на формалан или неформалан начин. Расподела друштвене и економске моћи се такође мора узети у обзир, пошто се концентрације моћи у овим областима такође трансформишу у политички процес. Подела моћи и контроле су важне компоненте различитих концепата владиних система и такође илуструју њихов значај из ове перспективе. Истовремено, други фактори улазе у концепцију система власти. Поглед на емпиријска открића је такође показао да стварна функционална логика дефинитивно може да одступи од концепта идеално-типичних модела. Неформалне праксе и институције су такође утицајне, као што термини „коалициони председнички“ и „суперпредседнички егзекутивизам“ јасно показују. Систематско укључивање неформалних институција у облику корупције такође је указало на границе формативне моћи формалних демократских правила. Само у условима потпуно постојеће државности и владавине права, постојеће поделе власти и у одсуству нормконфликтних система, системи власти могу да испоље идеално-типичне развојне форме. Па чак и ово упозорење само формулише неопходан, а не довољан услов за очекивано понашање. Сама жеља за већом ефикасношћу владе може резултирати новим облицима сарадње, као што показује коалиционо председништво. Међутим, и тада институције обликују делокруг деловања и потврђују општу тезу да су институције битне.

Кључна област истраживања појавила се последњих деценија, у циљу мерења демократије или режима, што је произвело све већи број различитих мерних инструмената. Концентрација информација креирала је централна питања компаративне политике о разлозима демократије или аутократије, њиховим последицама и мешовитим облицима доступним за емпиријску анализу. Ово је изазвало доста нових проблема о којима се тренутно расправља. У исто време, аутократије су се такође вратиле у фокус истраживања. Оне више не представљају преосталу категорију демократија које нестају, већ се све више анализирају у погледу њихове диференцијације. Питања стабилности, квалитета и ефикасности режима остају централна.

Политички процеси (политика) сада се могу лоцирати на овој институционалној лествици, као и учинак политичких система у различитим пољима политике. Даље, указује се на значај политичког истраживања културе за анализу политичких процеса. Политичка култура поставља централни оквир за политичко деловање – било у смислу садржаја, али и у смислу „институционалног учења“. Њен значај за политичке науке није ограничен само на демократију, већ је снажно усмерен ка њој. Нарочито новије анализе, на пример о људском развоју, указују на значај политичке културе или њених елемената за развој демократије. Било да су ови приступи у контексту теорије модернизације или узимају културне отиске као што је религија у расправи о сукобу цивилизација важност културног фактора за правац и успех процеса демократизације су од великог значаја. Било да се ради о интеграцији или сукобима, у дебати се наводе углавном политичко-културолошки разлози.

Повећано интересовање научних истраживања довело је до покретања истраживања политичке културе ка истраживању културне демократије. Овај дрифт је праћен ширењем истраживачког поља изван Америке и Европе, које је до сада релативно ретко емпиријски истраживано. Информације о културном укоренењу политичких процеса у Азији и Африци до сада су биле оскудне. Међутим, управо ту се могу очекивати следећи таласи демократизације. Постоји велико интересовање за релевантне информације, јер оне пружају индикације о потенцијалном успеху или неуспеху демократизације под одређеним оквирним условима.

Питање предности културе над структуром је још увек неразјашњено. Спорно је да ли се прво успоставља политичка структура (увођење демократског система институција), а затим се политичка култура неминовно усклађује са оним што претпоставља институционалистички приступ, или се прво развијају елементи демократске политичке културе, који се потом готово намећу демократској политичкој структури. Ово захтева детаљне анализе хронолошких секвенци, које посебно пружају информације о политичкој култури на почетку процеса преокрета. Међутим, тешко да се може оспорити да су процеси институционализације или културна осетљивост само ограниченог значаја.

Од значаја је такође и разумевање политичког учешћа и актера, као и политичких процеса и везе између грађана и државе. Сматра се да је однос између грађана и државе у центру политичких процеса. Разматрање и истраживање политичких процеса је стога од посебног значаја за анализу савремених државних система, посебно демократија. Успешна размена између грађана и политичког система неопходна је за стабилност и функционалност демократских система. Дакле, демократије зависе од легитимитета становништва. То поткрепљују различити резултати упоредних политичких културолошких истраживања. Истовремено, политички процеси су најдинамичнија компонента политике. Њихови процеси су увек подложни суштинским променама, јер политика мора да одговори на променљиве захтеве становништва с једне стране и да узме у обзир социо-економске и структурне промене у друштву (глобализација, нове интересне групе, експанзија корупције) с друге стране. Реакције и интереси становништва зависе од различитих друштвених и економских оквирних услова, и нису уједначени.

У области политичких процеса дешавају се одлучујуће промене у политичким системима. Функције процеса се мењају, као и дизајн функција система, што касније утиче на области политика. Наведено може укључивати модификацију изборног система, као и промену партијског система или структуре удружења, што може утицати на промену целокупног изгледа политичког система. Недостатак политичке подршке може довести до промене типа система, а све већа корупција може довести до различитих политика прихода и пореза. У анализи се морају узети у обзир и променљиви оквирни услови и актери укључени у њихов рад. Разноврсност политичких процеса је упадљива. Политичке партије, невладине организације и медији делују у позадини процеса комуникације, социјализације и интернализације – посебно у савременим грађанским друштвима и демократијама. Функционисање политичких процеса и постојање одговарајућих канала такође дају важне идентификационе карактеристике за тип владара. Демократије се лако могу разликовати од аутократија, којима недостаје већина ових компоненти, на основу њиховог плуралитета комуникационих канала, разноликости партија, демократске политичке културе и постојећег грађанског друштва.

Политичка култура и партиципативно понашање грађана сада су од посебног значаја – посебно за упоредна истраживања. Ако први поставља централне премисе за опстанак политичког система изван државе и структура, учешће иде у срж демократске слике о себи. Овде је интересовање за поуздане типизације и оцене ове колективне компоненте велико. Анализе истраживања политичке културе су у великој мери компаративне. Упоредно истраживање учешћа које на неким местима је уско повезано са политичким културолошким истраживањима (нпр. повезано са претпоставком промене вредности), након кратког процвата 1970-их и 1980-их година XX века и релативног затишја које је уследило, чини се да долази до јасног оживљавања изван истраживања упоредних избора. Интеграција разматрања политичких културолошких истраживања у неонституционалистичке перспективе показује могућу компатибилност

раније различитих теоријских перспектива, што је посебно корисно за анализу политичких процеса. Истраживачка перспектива која је овде наведена укључује испитивање организованих интереса – партија, удружења и других актера у цивилном друштву.

Политички процеси су кључни за однос између грађана и државе и, посебно у демократијама, стварају мост између политичког система и друштва. Успостављање канала процеса такође служи за идентификацију постојећег типа правила. Политички процеси представљају динамичку страну компаративне политике.

1.4. Државно-правни поредак и светски поредак

Глобални поредак се односи на систем који дефинише међународне односе и утврђује хијерархијски распоред држава и других актера на глобалној сцени. То обично укључује правила, институције и процесе који су успостављени како би се регулисали међународни односи, попут система УН-а, међународног трговинског система и међународног права.

Глобални поредак обично одржава доминантне геополитичке, економске и културне снаге у свету, као и њихове интересе и вредности. У прошлости су глобални поредак углавном обликовале велике силе, попут Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, али су данас укључене и друге државе, као и невладине организације, мултинационалне компаније и други глобални карактери.

Постоји много различитих виђења и теорија о томе како би требало да изгледа глобални поредак, као и о томе ко би требало да га обликује и контролише. Неки заговарају мултилатерализам и сарадњу међу државама, док други заговарају више унилатералистичких приступа и јачање националне суверености.

Државно-правни поредак се односи на систем правила и норми који дефинишу односе између државе и њених грађана, као и између различитих органа власти у држави. Овај систем укључује устав, законе, правилнике, судску праксу и друге облике правних норми које регулишу понашање државе и њених грађана.

Државно-правни поредак је темељ модерних држава и успоставља основна права и обавезе грађана, као и ограничења и надлежности органа власти. Он се разликује од глобалног поретка, који се односи на међународне односе и правила која регулишу односе између држава.

У државно-правном поретку, правила и норме се примењују кроз правни систем државе, укључујући судове, тужилаштва, полицију и друге органе власти који су задужени за примену закона. Државно-правни поредак је такође важан за очување владавине права, поштовање људских права и осигурање правде за све грађане.

Постојање и прогреса и ризика чине главне теме дела Улриха Бека. Ризик, страх, све веће неповерење у науку и технологију и њене резултате вођене профитом, уобичајена перцепција да сада постоје границе научног напретка и даљег економског раста и индустријализације, постали су ендемске карактеристике касне модерне културе. Бекова теза је покушај да се разуме ова изузетна трансформација друштвених ставова и страхова, као и покушај да се испитају међупросторне силе у игри између технологије, науке, политичких и друштвених институција, и ризичне последице истих за појединца и друштво у целини. За Бека, очигледан резултат успеха индустријске модерне била је њена широка просторна дистрибуција, њена способност да прелази границе и

инфилтрира се у културе, где глобализација није бенигни процес. За Бека, долазак глобализације доводи у питање територијалност и суверенитет националне државе, смањује ауторитет државе и њених грађана да делују једнострано или независно, и компромитује економски суверенитет тако што приморава државе да делују на начине и усвајају политику која је широко сразмерна хировима веома мобилног капитала. Денационализује тржишта, ствара међународне обрасце конкуренције за стране инвестиције и приморава државу да одговори међународном, а не чисто домаћем бирачком месту; нешто за шта није дизајниран јер је његова основа за легитимност и одговорност лоцирана интерно, али велики део њених материјалних потреба сада се остварује кроз спољну економску интеракцију. Демократска аутентичност грађанства је нарушена рефлексивном модерношћу, а механизми одговорности и поштења, иначе обележје модерности и индустријског друштва, компромитовани су све утицајнијом улогом економских актера и процеса који нису у земљи. Глобализација тако резултира „игром моћи између територијално фиксираних политичких актера (владе, парламента, синдиката) и нетериторијалних економских актера (представника капитала, финансија, трговине)“ и резултира „политичком економијом неизвесности и ризика“ где бег капитала, штрајкови капитала, пресељење, офшор производња и ангажовање спољних сарадника, могу да изазову економску безбедност државе и њених грађана. За Бека, ефекти овога имају тенденцију да се спуштају каскадно, уливајући владину политику укидањем државе благостања као резултат буџетских ограничења. Настаје „домино ефекат“ јер се држава повлачи од својих традиционалних обавеза и преузима их на своје грађане, повећавајући ризик са којим се појединци суочавају тако што своју добробит чине резервом индивидуалне одговорности кроз самообезбеђивање (приватно инвалидско и животно осигурање, на пример, осигурање за случај незапослености, повећана лична штедња, итд.).¹³

1.5. Реални међународни поредак v.s. унутрашњи државно-правни поредак

Реализам је једна од главних теорија у међународним односима која се фокусира на конкуренцију и конфликт међу државама. Према реализму, државе су основни актери у међународном систему и понашају се у складу са својим националним интересима, што укључује очување своје моћи, утицаја и безбедности.

Реализам се ослања на претпоставку да међународни систем није уређен на начин који би омогућио хармоничне односе међу државама, већ да постоји природна тенденција ка конфликту и ривалству. Према овој теорији, државе се међусобно такмиче за ограничене ресурсе и утицај, што води до сукоба и ратова.

Реализам претпоставља да државе имају ограничено поверење једна у другу и да се ослањају на сопствене снаге како би се заштитиле од претњи других држава. Према овој теорији, политичка моћ, војна снага и економска моћ су кључни фактори који одређују положај државе у међународном систему.

Реализам је једна од најутицајнијих теорија у међународним односима, а њени основни принципи се могу применити у анализи многих међународних питања, укључујући безбедоносна питања, трговинске односе, регионалне сукобе и глобалне односе моћи.

¹³ Beck, U, *What is Globalization*, London Polity Press, London, 2002.

Поред реализма, постоји неколико других теорија у међународним односима и међународном поретку, као што су:

Либерална теорија прескриптивно се фокусира на међународну сарадњу и поверење између држава. Према либерализму, сарадња и дијалог могу довести до мирног решавања конфликта и постизања заједничких циљева. Међутим, реално либерална теорија се трансформисала у прагматичну либералну идеологију која ставља акценат на слободно тржиште, људска права и имплементацију ширења модела либералног друштва, економије, политике и права на националне државе.

Конструктивизам се фокусира на значај идеја, норми и уверења у међународним односима и њихову импостацију на диференцирани реалитет глобализма. Према конструктивизму, конструисане норме и уверења обликују понашање држава у међународном систему према одређеном моделу. Конструктивизам има обележја хегемонског глобализма.

Теорија феминистичког глобализма: ова теорија наглашава значај рода и пола у међународним односима, и тежи ка равнотежи моћи између мушкараца и жена у свим аспектима друштва, укључујући и међународни систем.

Теорија зависности има два аспекта: први је функционална међузависност између држава а друга се фокусира на економске и политичке односе између богатих и сиромашних држава, и тврди да сиромашне државе зависе од богатих држава у економском и политичком смислу. Међутим, зависност нема само значење економске и политичке зависности већ и зависност слабих држава у односу на главне токове глобализма.

Теорија еколошког глобализма се фокусира на значај одрживог развоја и заштите животне средине у међународном систему. Према теорији зелене политике, одрживост је важна за дугорочну стабилност међународног система. Колико год да је ова теорија рационални одговор на одрживост планете, толико се еколошки проблеми политизују и стављају под приоритет експлоатације глобалног природног богатства и профитирање од еколошких изазова.

Постоје и друге теорије у међународним односима, а свака теорија пружа другачији поглед на међународни систем и односе међу државама.

Теорија глобалног поретка разликује униполарни, биполарни и мултиполарни међународни поредак: Поред трихотомije типологије, могуће је утврдити и мешовите моделе глобалног поретка, а такође је могуће унутар једне врсте поретка идентификовати различите варијације.

Униполарни међународни поредак се односи на ситуацију у којој постоји једна доминантна сила или држава која има моћ да намеће своју вољу и остварује своје интересе у свим међународним пословима. У овом сценарију, једна држава је економски, политички и војно доминантна у односу на све остале државе у међународној заједници.

Најбољи пример униполарног међународног поретка био је период након краја Хладног рата када су Сједињене Америчке Државе биле једина супер сила на свету и имале су највећу економску, војну и политичку моћ. У овом периоду, Сједињене Америчке Државе су могле да успоставе свој утицај широм света и врше велики утицај на међународне одлуке и догађаје.

Међутим, униполарни међународни поредак је често критикован због своје недемократичности и неспремности да уважава ставове и интересе других држава. Уз то, униполарни поредак може бити нестабилан јер једна држава има одговорност за

одржавање глобалне стабилности, док друге државе немају довољно моћи да учествују у међународној политици.

Биполарни међународни поредак је ситуација у којој постоје две доминантне силе или блока сила које су у сукобу или надметању једна са другом. У овом сценарију, сваки блок има своје савезнике и утицај у свету, али су две доминантне силе те које играју кључну улогу у међународној политици.

Најбољи пример биполарног међународног поретка био је период Хладног рата када су Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез биле две супер силе које су водиле глобалну борбу за утицај и превласт. Ове две силе су биле у сукобу идеологија, економских система и политичких интереса, што је довело до глобалне поларизације и раздора.

Биполарни међународни поредак може бити стабилнији од униполарног, јер постоји равнотежа снага између две доминантне силе које покушавају да одрже мир и стабилност у свету. Међутим, ова стабилност може бити угрожена у ситуацијама када дође до директне конфронтације или кад се једна доминантна сила приближи превласти над другом.

Уз то, биполарни међународни поредак такође може бити критикован због недостатка могућности за друге државе да учествују у међународној политици и због могућности да се свет подели на блокове који се међусобно супростављају.

Мултиполарни међународни поредак се односи на ситуацију у којој постоји више доминантних сила које имају утицај на међународне односе. У овом сценарију, свака доминантна сила има своје савезнике и интересе, али ниједна сила нема апсолутну превласт над другим силама.

У мултиполарном међународном поретку, различити регионални или економски блокови могу играти значајну улогу у међународним пословима. На пример: Кина, Русија, САД, Европска унија, Индија и Бразил су све доминантне силе које имају значајан утицај на међународне одлуке и догађаје.

Мултиполарни међународни поредак може бити стабилнији од униполарног или биполарног, јер постоји равнотежа снага између неколико доминантних сила које раде заједно да одрже мир и стабилност у свету. Међутим, мултиполарни међународни поредак такође може бити сложенији и спорији у доношењу одлука јер захтева договор и сарадњу између више сила.

Мултиполарни међународни поредак такође пружа могућност за већу демократизацију и учешће других држава и актера у међународној политици. Уз то, мултиполарни међународни поредак може подстакнути развој регионалних сарадњи и интеграција које могу бити корисне за економски раст и развој.

Могуће је поставити тезу о постајању принудног и консензуалног међународног поретка. Разрада ове тезе подразумева тезу о интегрисаном конфликту и тезу о конфликтном минималном интегрализму.

Можемо рећи да постоји тенденција ка консензуалном међународном поретку држава у смислу све веће глобалне повезаности. Међутим, потпуно консензуални међународни поредак још увек није постигнут и у многим случајевима постоји ривалство и сукоб између различитих држава, група држава и међународних организација.

Глобална повезаност се може видети кроз различите облике сарадње и повезивања, као што су међународни споразуми, трговинске везе, заједнички напори у заштити околине и борби против климатских промена, технолошке иновације и развој инфраструктуре. Ове и друге врсте сарадње указују на то да постоји тенденција ка успостављању консензуалног међународног поретка.

Међутим, и даље постоје различити изазови и препреке за постизање потпуно консензуалног међународног поретка. Неки од тих изазова укључују разлике у политичким системима, идеологијама, економским интересима, култури и вредностима.

Поред тога, постоје и бројни конфликти и неспоразуми који спречавају успостављање потпуно консензуалног међународног поретка.

Укратко, док постоји тенденција ка консензуалном међународном поретку држава, још увек постоје препреке и изазови у постизању тог циља. Потребно је даље радити на успостављању дијалога, сарадње и компромиса како би се остварио виши степен консензуса у међународним односима.

Принудни међународни поредак се разликује од консензуалног међународног поретка по томе што се постиже применом силе или претњом силом, а не кроз споразуме и преговоре. У овом моделу, једна држава или група држава настоји наметнути своју вољу другим државама, користећи силу или претњу силом, како би се осигурало спровођење политика и циљева који су им важни.

Принудни међународни поредак може се применити у различитим ситуацијама, укључујући војне интервенције, санкције и притисак да се друге државе прихвате одређених политика или решења. Међутим, примена принудног међународног поретка често је контраверзна и може изазвати отпор других држава или народа који су погођени њиме.

Примена принудног међународног поретка често је повезана са изазовима за људска права, демократију и владавину права, а може довести и до даље нестабилности и сукоба. Стога се, уопштено, даје предност консензуалном међународном поретку, који се постиже дијалогом, сарадњом и преговорима, и који поштују независност и суверенитет држава. Овде се може довести у везу теза о интегрисаном конфликту и теза о конфликтно минималној интеграцији.

Димитријевић је желео да покаже на који се начин принципи који стоје у основи доминантних теорија глобалне правде односе према државама које немају јасно успостављене основе легитимности и које се налазе у процесу демократизације. Полазиште је да глобално друштво нема апсолутну одговорност када је реч о резултатима које су ове државе постигле током покушаја превазилажења унутрашњих неправди, али да нетранспарентност глобалних услова у којима се ови процеси одвијају онемогућавају да дате државе обезбеде трајне основе стабилности, те бивају ограничене у стању перманентне недовршености.¹⁴ Дузинас закључује да обнова античког космополитизма може утрти пут новој политици заједнице.¹⁵

¹⁴ Димитријевић, Н, Србија као недовршена држава, *Реч*, 69/15. 2003, стр.6-20.

¹⁵ Дузинас К, Људска права и империја, *Службени гласник*, Београд, 2009.

1.6. Реинтегративна теорија државе или нова парадигма државе и права

Историја државе и права је промена типа државе и права, иако је суштина државе и права остала иста. Роберт Дал говори о три велике трансформације држава: прва је настанак античких држава полиса, друга је трансформација полиса у националне државе и трећа је трансформација националне државе у глобални поредак, при чему глобализација мења лик класичне државе и подређује се глобалним облицима управљања. Ново поимање се односи на модел глобализоване државе, која у глобалном систему моћи и управљања представља децентрализовану форму глобалног одлучивања.

У данашњем глобалном поретку се може говорити о новим изазовима и променама у односу држава и права, али не нужно о новој парадигми. Држава и право су и даље кључни елементи у међународним односима и међународном поретку. Не нужно нова парадигма, али нова реалност која иде ка новој парадигми државе.

Међутим, постоје промене у начину на који се државе понашају у међународном систему, као и у начину на који се развија међународно право. На пример, све више држава се фокусира на међународну сарадњу и мултилатерализам, уместо на унилатерално понашање и примену силе. Такође, постоји растући тренд у успостављању регионалних организација које промовишу сарадњу у различитим областима.

У погледу развоја међународног права, постоје промене у начину на који се право примењује и интерпретира. На пример, постоји растући нагласак на људска права и правду, као и на заштиту животне средине. Такође, све више држава се придружује међународним споразумима и конвенцијама које се баве овим питањима.

У суштини, држава и право и даље играју кључне улоге у међународним односима и међународном поретку, али се развијају и мењају у складу са новим изазовима и трендовима у свету. Нова парадигма не нужно подразумева нови тип суверенитета држава, али постоје различите интерпретације и приступи када се ради о суверенитету држава у данашњем глобалном поретку. Традиционално, суверенитет се односи на неограничену власт државе над њеном територијом, народом и ресурсима.

Међутим, у данашњем глобалном поретку, државе су све више под утицајем међународних организација и споразума, као и других међународних актера. То доводи до неких изазова у погледу традиционалног концепта суверенитета. На пример, у неким случајевима, државе могу бити ограничене у својој способности да одлучују о питањима која се тичу њихове територије и народа, када се те одлуке могу одразити на друге државе или међународну заједницу у целини. Такође, постоје нека питања, попут људских права и заштите животне средине, која се сматрају глобалним проблемима и за која се сматра да их морају решавати међународне организације и институције, као и државе.

Међутим, то не значи да се традиционални концепт суверенитета потпуно мења. Суверенитет држава и даље је кључан елемент у међународним односима и међународном поретку. Нова парадигма се више фокусира на потребу за сарадњом и координацијом између држава и међународних организација како би се решавали глобални проблеми и изазови који утичу на све државе.

У условима глобализације, може се говорити о моћи и хегемонији, али постоје неке промене у начину на који се ове категорије схватају и примењују. На пример, у свету који се све више ослања на економску сарадњу и међузависност, економска моћ постаје све важнија. Државе које имају снажну и развијену економију имају већу способност да утичу на међународне односе и постигну своје циљеве. У том смислу, моћ

се све више мери економским факторима, као што су трговина, инвестиције развој технологије.

Међутим, то не значи да традиционални облици моћи, као што су војна снага и политичка моћ, нису више важни. Државе и даље имају различите нивое политичке и војне моћи, а моћ се може користити за утицај на међународне односе.

Што се тиче хегемоније, у свету који се све више ослања на међузависност, постаје теже одржавати хегемонију у традиционалном смислу, јер су друге државе све више повезане и зависе једне од друге. Међутим, хегемонија се и даље може постићи кроз економску моћ и утицај, као и кроз успостављање међународних правила и институција које су погодне за хегемонију једне државе или групе држава. Дакле, иако се у условима глобализације категорије моћи и хегемоније мењају, оне и даље играју важну улогу у међународним односима и међународном поретку.

Неолиберална инспирација промене државно-правног поретка довела је до недовршене државности јавног и правног поретка и неприлагођене грађанске културе. Према томе, процеси транзиције у либералну парламентарну демократију нису испунили ни доктринарна, ни идеолошка, ни грађанска очекивања, процеси који су „устукнули“ пред легатом наслеђених структура моћи и наслага прошлости. Таква, недовршена држава, дефектна демократија и сиромашно и неразвијено друштво нису емпиријско полазиште за успешну евроинтеграцију и интериоризацију стандарда људских права. Геостратешки положај балканских државица, конфликтни потенцијал простора и неприлагођеност актера транзиције, успоравају чак и уназађују процесе евроинтеграције. Дестимулативан однос великих центара моћи, њихова несензибилност за природу ових простора, унутрашња конфликтна логика менталитета – такође представљају сметњу изградњи функционалног и делотворног државно-правног поретка без кога нема ширих интеграција и адаптација у међународном простору.

Неолиберална околност промене државно-правног поретка одвија се у оквирима концепата десуверенизације, екстернализације, имплантације и релативизације државе и права. Ово је пут класичног државног поретка чија је судбина губитак класичног суверенитета и идентитета, утапање у глобални поредак са међународно делегираним оскудним ингеренцијама.

Неолиберални идеолошки императив Европске уније претпоставља и одговарајућу промену државно-правног поретка потенцијалне чланице. Ова промена се односи на промену традиционалног начина веровања и понашања које је наслеђено из претходног режима, с једне стране, а са друге стране, промене унутар установљеног система политичког државног и правног уређења после октобарских промена у Србији. Превазилажење старих навика стечених у претходном режиму представљају кочницу за нови образац деловања које се очекује од евродруштвене интеграције Србије. На равни унутрашње установљеног постмилошевићевског периода неопходне су промене како самог система који је нефункционалан, персонализован, корумпиран тако и промена унутар система. Промене унутар система подразумевају усаглашавање не само правног система него и друштва које регулише то исто право.

Имплементација неолибералне идеологије у унутрашње државно правно уређење претпоставља следеће консеквенце: преношење суверенитета на европску унију а то значи степен зависности у односу на јединствену политику европске уније; губитак економског суверенитета у складу са начелом јединственог и слободног кретања капитала и радне снаге а у условима сиромашта и економске кризе; контроверзе између националног и европског грађанског идентитета, јер успешна друштвена интеграција

Србије у Европу подразумева свест о заједништву и свест о припадништву јединственог европског простора.

На нивоу правног усаглашавања постављамо упитну хипотезу, како је могуће усагласити правне системе ако постоји недвосмислена разлика у развоју реалног српског у односу на европска друштва, између развијеног европског простора и сиромашне и нарушене Србије становито немоћне у међународним односима. Усаглашавање правног оквира подразумева релативну подударност и сличност друштава која се усаглашавају. Развој српског друштва до друштвеног стандарда Европске уније тек је предуслов за правно усаглашавање Србије.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ЧИНИЛАЦ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДРЖАВЕ И ПРАВА

Тачно је да глобализација утиче на унутрашњи државно-правни поредак, јер се државе све више међусобно повезују и зависе једне од других у економском, политичком и културном смислу. То значи да глобални фактори, као што су међународни економски трендови, глобалне мреже комуникације и информација, међународно право и институције, могу имати значајан утицај на начин на који државе уређују своје унутрашње правне системе.^{16 17}

На пример, глобална економска конкуренција може натерати државе да прилагоде своје правне прописе како би привукле стране инвеститоре и побољшале своју економску позицију. Такође, међународни стандарди људских права и заштите животне средине могу утицати на унутрашње законодавство и правне прописе држава.

Међутим, важно је напоменути да државе и даље имају суверенитет у одлучивању о својим унутрашњим правним системима. У том смислу, глобални фактори могу утицати на државне политике и правне прописе, али количина одлука о унутрашњем државно-правном поретку остаје у рукама државе.

Живели смо у свету суштински неприкосновеног суверенитета већ неколико генерација и почели смо да размишљамо о томе као о природном стању ствари. Међутим, идеја о државама као аутономним, независним ентитетима се урушава под комбинованим налетом монетарних унија, глобалне телевизије, интернета, владиних и невладиних организација. Многи су прогласили смрт суверенитета држава, док неколицина и даље верује да је суверенитет и даље основа интеракције између држава. Према Степхену Д. Краснеру, суверенитет никада није био тако жив као што многи савремени посматрачи сугеришу. Конвенционалне норме суверенитета су увек биле оспорене. Неколико држава, посебно Сједињене Америчке Државе, имале су аутономију, контролу и признање током већег дела свог постојања, али већина других није. Упорно се продире у политике многих слабијих држава, а јаче нације нису биле имуне на спољни утицај. Кина је била окупирана. Уставне аранжмане Јапана и Немачке режирали су Сједињене Америчке Државе после Другог светског рата. Велика Британија је, упркос одбијању евра, „део“ Европске уније. Суверенитет је и даље веома привлачан слабијим државама, чије су домаће структуре биле под утицајем спољних актера и чији лидери имају врло мало контроле над прекограничним кретањима или чак активностима унутар сопствене земље. То је зато што им суверенитет обезбеђује међународно признање, које им гарантује приступ међународним организацијама, а понекад и међународним финансијама. Такође нуди статус појединачним лидерима. Док су велике силе Европе избегавале многе елементе суверенитета, Сједињене Америчке Државе, Кина и Јапан немају ни интереса ни склоности да напусте своје обично ефективне претензије на домаћу аутономију.

Владе и активисти се подједнако жале да мултилатералне институције попут Уједињених нација, Светске трговинске организације и Међународног монетарног фонда прекорачују своја овлашћења промовишући универзалне стандарде за све, што

¹⁶ Милорадовић, А (ед), *Глобализација*, Пан Либер, Осиек/Загреб, 1999.

¹⁷ McGrew, A, *Democracy Beyond Borders? Globalization and the reconstruction of democratic theory and practice, The Transformation of Democracy*, Cembr. Univ. Press, 1997.

заузврат мења обим државних овлашћења. Наше анализе глобализације имају тенденцију да остану концептуално нетачне, емпиријски танке, историјски и културно неписмене, нормативно плитке и политички наивне. Иако се широко претпоставља да је глобализација кључно важна, генерално немамо појма шта тачније, она подразумева. Глобализација је била истакнута тема код географа и социолога, као и економиста и политиколога, и проучава се у оквиру сваке парадигме, од неокласичне економије преко постмодерне друштвене теорије до реалистичке теорије међународних односа до марксизма. Колико год појам глобализације био раширен, још увек има оних који оспоравају концепт и инсистирају да не постоји ништа слично глобализованом селу. Веровање да је цео свет сада, у великој мери, једно огромно глобално слободно тржиште је илузија. Литература о глобализацији је конфузна јер не долази до објашњавања разлика од интернационализације: мора се направити јасна разлика између међународног и глобалног.

Цртица у интернационалном означава разлику (неадекватне) концепције 'глобалног' заснованог на постојећем, чак и променљивом систему националних држава, од (правих) концепција глобалног заснованог на настанку глобалних процеса и глобални систем друштвених односа који није заснован на националним карактеристикама или националним државама. Не може се порећи да је глобализација била део људске историје. То је био део кретања историје. Глобализација је обезбедила да старе разлике између интернационалне и домаће политике постају све ирелевантније. Глобализација се „односи на процесе у којима многи друштвени односи постају релативно одвојени од територијалне географије, тако да се људски животи све више одигравају у свету као једно место”. Стив Смит и Џон Бејлис схватају глобализацију као „процес повећања међусобне повезаности друштава тако да догађаји у једном делу света све више утичу на људе и друштва широм света.

Међународна организација рада дефинише глобализацију као процес растуће међузависности између свих људи ове планете. Према њима, људи су економски и социјално повезани трговином, инвестицијама и управљањем. Ове везе су подстакнуте либерализацијом тржишта и информационим, комуникационим и транспортним технологијама. У ствари, глобална економија постоји још од 16. века, заснована на развоју међународне трговине, страних директних инвестиција и миграција. Не може се порећи чињеница да су економска и политичка независност и међузависност међусобно повезане. Многи су тврдили да глобализација користи свима. Она ствара и дистрибуира богатство, испоручује јефтиније и разноврсније производе и услуге и подстиче демократизацију. Упркос овим тврдњама, о којима сведочи драматичан раст страних инвестиција, огромна већина страних инвестиција и даље се дешава између најбогатијих земаља света. Чак и унутар света у развоју, још увек су јаче земље те које примају највећи део страних инвестиција. Већина малих држава верује да глобализација води до доминације слабих од стране богатих и моћних држава. Имајући у виду ове и антиглобалистичке протестне покрете широм света, постављамо питање „шта је глобализација учинила суверенитету држава?

Као што је раније речено, глобализација је термин који се користи да опише један од најсавременијих феномена нашег времена; укључујући ширење идеја, пракси и технологија кроз различита сада доступна комуникације и интеракције. То је довело до интернационализације већине питања људске и државне егзистенције. То није само либерализација тржишта, иако је у многим случајевима то био резултат. Дефиниција Ентонија Гиденса прикладно описује овај феномен: „интензивирање друштвених односа широм света који повезују удаљене локалитете на такав начин да су локална дешавања обликована догађајима који се дешавају много миља далеко и

обрнуто“. Ово укључује промену начина на који разумемо географију и доживљавамо локалност. Осим што нуди прилику, са собом носи и значајне ризике повезане, на пример, са технолошким променама. Глобализација, дакле, има снажне економске, политичке, културне и друштвене импликације на суверенитет.

Глобализација се често посматра као безлична сила која уништава животе обичних и беспомоћних људи и заједница. Традиционални одговор радничких покрета ка глобалном капитализму, заснован на класној политици, генерално није успео, и нова је анализа заснована на политици идентитета (пола, сексуалности, етничке припадности, старости, заједнице, система веровања) преузела маха. Данас, постоји доста „глобализационих“ перспектива; на пример, глобализација права, социјалног благостања, криминала, рада и политике. Главни изазов глобалном капитализму у економској сфери је аргумент да богате земље „мисле глобално и делују локално“. Посебно богате земље и неколико напредних земаља у развоју су те које су у стању да искористе предности глобалне економије. Сиромашне земље нису у могућности да добију и као резултат тога, јаз између богатих и сиромашних земаља, и богатих и сиромашних људи унутар земаља је нарастао. Међутим, мултилатералних трговинских преговора и успостављања споразума су примери важног помака у потрази за економским развојем за све, укључујући људе Африке мање развијених земаља које су се суочавале са тешким сиромаштвом.

Важан део економске глобализације данас је растућа дисперзија процеса производње у многе дискретне фазе које се спроводе на много различитих места. То што више није толико завистан од производње једне фабрике и једне радне снаге даје капиталу јасну предност, посебно у односу на ударно оружје које је некада давало огромну негативну моћ радничкој класи. Глобални производни ланци могу бити поремећени стратешки планираним прекидима, али они генерално делују више као непријатности него као право оружје рада против капитала. Међународна подела рада и њена последица, глобализација производње, уграђују флексибилност у систем тако да не само да капитал може да мигрира било где у свету да пронађе најјефтиније поуздане производне изворе рада, већ и мали број радне снаге не може више одлучно да „држи капитал“. да откупе повлачењем свог рада. Питање демократије је централно за напредак снага глобализације и праксе и перспективе друштвених покрета који им се супротстављају, како локалних тако и глобалних. Владавина права, слобода удруживања и изражавања, слободни избори, као минимални услови, колико год били несавршено одржани, дугорочно су неопходни за глобални потрошачки капитализам заснован на масовном тржишту као и за алтернативне друштвене системе. Најзначајнији утицај глобализације на суверенитет држава је то што је променила обим државне власти и контроле, а не да створи неки суштински нови начин организовања живота. Ипак, смањење државне власти и контроле није извршено из принуде, већ је пре смањење слободне воље моћи. Ова слобода одлучивања шта да се ради са државном моћи је сама по себи производ суверенитета држава. Иако се може показати да је глобализација смањила одређене државне моћи, и даље је у сувереној моћи државе да одлучи да не буде део интегрисаног глобалног живота. То је избор који нација чини у вршењу својих суверених овлашћења. Међутим, централни изазов је осигурати да глобализација постане позитивна сила за читав свет. Док глобализација нуди велике могућности, сада су њене користи веома неравномерно подељене, док су њени трошкови неравномерно распоређени. Уједињене нације су на тај начин сасвим прикладно приказале ову ситуацију; Свесни смо да се земље у развоју и земље са економијама у транзицији суочавају са посебним потешкоћама у одговору на овај централни изазов. Дакле, само кроз широке и трајне напоре у погледу разноликости, глобализација се може учинити

потпуно инклузивном и правичном. Ови напори морају укључити политике и мере, на глобалном нивоу, које одговарају потребама земаља у развоју и економија у транзицији и које се формулишу и спроводе уз њихово ефективно учешће.¹⁸

У својој књизи "Моћ географије: десет мапа које откривају будућност нашег света", Маршал се бави географијом и њеним утицајем на политичке процесе у 10 одабраних региона, који ће обликовати глобални политички простор у 21. веку. У књизи су обједињена знања из многих дисциплина. Како Маршал на самом почетку каже: За младе *Covid* генерације које су дале свој допринос. Сада је ваше време! На Блиском истоку, моћна тврђава Ирана и њен непријатељ Саудијска Арабија сучељавају се у Персијском заливу. У Индо-Пацифику, Аустралија се налази заглављена између две најмоћније нације нашег времена: Сједињених Држава и Кине. У Средоземном мору, Грчка и Турска су стациониране у сукобу који датира још из античких времена и који можеу сваком тренутку да ескалира насиљем.¹⁹

На самом почетку XX века рата, Сједињене Државе и Совјетски Савез су владали светом, а наведено постаје далека успомена. Улазимо у нову еру ривалства између више великих сила, у којој се различити играчи, укључујући мање играче, жустро боре за центар пажње. Геополитичка драма већ расте изван Земље, јер различите земље полажу право ван наше атмосфере, на Месец и даље у свемир.

Можемо упасти у дилему када поредак који је изгледао чврсто успостављен већ неколико генерација почне да посустаје. Али то се дешавало и раније, као што се дешава и сада и дешаваће се и у будућности. Већ неко време поново идемо ка „мултиполарном“ свету. После Другог светског рата, наступила је биполарна ера, са капиталистичким системом предвођеним Американцима на једној страни и комунистичким системом које су предводили старо Руско царство и Кина с друге. Ова ера је трајала око педесет до осамдесет година, у зависности од тога где постављамо паузе у времену. Током 1990-их година XX века, према неким посматрачима, постојала је кратка „униполарна“ деценија у којој је америчка моћ била практично неоспорна. Али сада је очигледно да се враћамо у ситуацију која је била норма током већег дела људске историје: такмичење различитих ривала на власт.

Када је тачно почела обновљена промена тешко је одредити; не може се идентификовати ниједан догађај који је покренуо промену. Понекад има тренутака када осетимо да се нешто дешава и одједном се створи магла политике моћи. На пример, распад Савезне Републике Југославије 1991. године довео је до година непријатељстава и крвопролића. Тада је НАТО бомбардовање приморало Србе да напусте Косово и трупе КФОР-а су биле спремне да окупирају регион. Али читав дан су кружиле гласине да се руска војна колона из СФОР-а са седиштем у Босни приближава да заштити српске интересе.

До овог тренутка, Русија је била осиромашена, несређена и сенка саме себе. Она је деценију посматрала како НАТО напредује ка својим западним границама како једна источноевропска нација иза друге бирају владе, владе Европске уније и/или оне које желе да се придруже НАТО-у. Руски утицај је такође ослабио у Латинској Америци и на Блиском истоку. Али 1999. године, Москва је вероватно донела одлуку о западним силама – до ове тачке и не даље. А Косово је било црвена линија. Председник Јељцин је наредио руској војсци да интервенише, а неки верују да је у томе учествовао и

¹⁸ Oji, A. E, Effect of Globalization on Sovereignty of States, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence*, Vol. 2, 2011.

¹⁹ Marshall, T. *Die Macht der Geographie im 21. Jahrhundert*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2021.

националистички политичар у успону Владимир Путин. Руска оклопна колона изјурала је дуж главног пута ка аеродрому, где су стигли три сата пре НАТО трупа КФОР-а. Руси су се убацили у град и вратили се на светску сцену. Руси су јасно ставили до знања да желе да играју у главном геополитичком догађају године и преокрену ток историјског тренда који је толико дуго радио против њих. Крајем 1990-их, чинило се да Американци више нису имали противника на свету, а Запад је тријумфовао у целости. Али сада је почео контранапад. Русија више није била страшна сила каква је била, једна од многих, морала је изнова да потврђује своју позицију: у Грузији, у Украјини, у Сирији и где год требају да потврде своју моћ.

Након четири године касније Садама Хусеина је збацила коалиција предвођена америчко-британском коалицијом, али прави трансфер власти је тек предстојао. Под сунитским Садамом, многи шиитски верски ритуали су били забрањени, укључујући јавно бичевање. Више од милион шиита из целе земље се сјатило у Карбалу у врелом дану. Многи од њих шибили су се по леђима или секли ножевима по челу све док прашина на улицама није постала крваво црвена. Било је јасно да ће Иран, шиитска теократија преко источне границе, сада учинити све да осигура да успостави владу којом доминирају шиити у Ираку, чиме се премошћује јаз између шиитских снага у Сирији и Либану и шири своју моћ на Медитеран. То је геополитички било готово неизбежно. Изгледало је религиозно, али и политички, и предвиђа се да ће овај фанатизам изазвати немире до обала Медитерана. Политичка равнотежа се променила, а све већа моћ Техерана у региону довела је у питање могућу америчку доминацију на Блиском истоку. Карбала је била само позадина за овај развој - и нажалост била је обојена крваво црвено.

Ово су била само два кључна момента који су помогли да се створи компликован свет у коме се данас налазимо, где се безброј сила судара, гура и коегзистира у једној комплексној игри. Али дају и увид у правац ка ком идемо. Слика је постала још јаснија после 2010. како су се одвијали догађаји у Египту, Либији и Сирији. Египатски председник Мубарак свргнут је државним ударом од стране војске, која је користила насилно улично позориште да прикрије своје планове. У Либији је пуковник Гадафи свргнут и убијен, а у Сирији се председник Асад борио да остане на власти пре него што су га Руси и Иранци спасли. У сва три случаја Американци су јасно ставили до знања да неће ни прстом мрднути да заштите владаре са којима су деценијама добро пословали. Током осам година председавања Барака Обаме, САД су се полако повлачиле са међународне сцене, а током четири године мандата председника Трампа та плима се убрзала. У међувремену, друге земље које се брзо развијају, попут Индије, Кине и Бразила, постале су нове светске силе и покушавају да повећају свој утицај на светску политику.

Иако се многим није допала чињеница да су Сједињене Америчке Државе преузеле улогу „светског полицајца“ у ери после Другог светског рата, у томе се може видети колико позитивних, толико и негативних карактеристика. На крају крајева, не може се а да се не примети да у одсуству таквог светског полицајца многе различите земље и интересне групе покушавају да ставе своје државе комшије под контролу. И што је више различитих укључених страна, то је већа опасност да ће стабилност трпети услед тога.

Империје расту и пропадају. Савези се склапају и распуштају. Европски поредак после Наполеонових ратова трајао је око шездесет година; „Хиљадугодишњи Рајх“ је био само нешто дужи од једне деценије. Нико не зна колико ће се брзо променити однос снага у наредних неколико година. Без сумње, и даље ће постојати економски и геополитички гиганти који имају велики утицај на светску политику: САД и Кина,

Русија, Европска унија са својим бројним нацијама, Индија, која економски цвета. Али и мање нације се рачунају у овој борби за превласт. Савези су део геополитике, и управо зато што је светски поредак тренутно у флукуацији, великим силама су потребне мање државе на њиховој страни исто колико и обрнуто – мањим државама. Земље попут Турске, Саудијске Арабије или Уједињеног Краљевства могу користити такве савезе да се позиционирају за будуће позиције моћи. Све је у оптицају током овог периода у коме се налазимо.

Много је фактора који одређују и помажу у одређивању наше транзиције у неизвесну и дубоко подељену деценију: глобализација и антиглобализација, Covid-19, нове технологије, климатске промене и друге појаве имају ефекта. Испитивање неких од догађаја и сукоба 21. века који могу имати далекосежне импликације у мултиполарном свету. Иран, на пример, обликује будућност Блиског истока. Одметничка држава са нуклеарном агендом која свој утицај заснива на одржавању отвореног „шиитског коридора“ ка Медитерану преко Багдада, Дамаска и Бејрута. Њен регионални ривал, Саудијска Арабија, изграђена је на нафти и песку и одувек се ослањала на Сједињене Државе. Али потражња за нафтом се смањује како се САД враћају генерисању сопствене енергије, а њен интерес за Блиски исток ће почети да бледи.

На другим местима, вода изазива сукобе. Као „водоторањ Африке“, Етиопија има одлучујућу предност над својим суседима, посебно Египтом. Ово је једно од најважнијих позоришта могућих водених ратова у овом веку. Истовремено, овде се може посматрати моћ технологије, јер Етиопија користи воду за производњу струје, што би требало да побољша њену судбину.

У великим деловима Африке, као што је Сахел, шикари на јужној ивици Сахаре, ова опција не постоји. Овај регион је растрган ратом и насиљем. Обухвата древне географске и културне антагонизме, и као резултат тога, Ал-Каида и Исламска држава су се овде неконтролисано шириле. Неке од избеглица увек теже ка Европи, а оно што је већ велика хуманитарна криза могло би да се погорша. Као капија Европе, Грчка је једна од земаља које осећају прве знаке сваког новог таласа миграција. У сваком случају, то је због једног од геополитичких жаришта наредних година - источног Медитерана. Поред тога, новооткривена гасна поља у Егејском мору су у епицентру пажње ЕУ. Држава чланица Грчка је такође доведена у сукоб са Турском, која постаје све агресивнија. Међутим, савијање мишића Анкаре није ограничено само на источни Медитеран. Амбиције Турске су далеко шире. Не само неоосманска агенда, која произилази из империјалне прошлости, већ и ситуација на раскрсници Истока и Запада пробудила је у Анкари потребу да Турска постане глобална суперсила.

Још једна нација чије је царство у великој мери изгубљено, живи на групи хладних острва на западном крају европских низина. Велика Британија тренутно тражи нову улогу. Од Брегзита је постала европска средња сила која тражи политичке и економске савезе широм света. Међутим, изазови са којима се суочава долазе не само споља, већ и изнутра. У Уједињеном Краљевству, на пример, једно од питања које треба решити је независна Шкотска.

Шпанија, једна од најстаријих европских држава, такође је у опасности од распада. ЕУ не може да подржи каталонску тежњу ка независности; али одбацивање нове државе која би могла да се појави могло би отворити врата руском или кинеском утицају. Сукоби у Шпанији сасвим јасно показују колико су неке националне државе и наднационалне алијансе постале рањиве у 21. веку.

Даље, рат Русије у Украјини укључивао је многа изненађења. Највеће је, међутим, то што се рат уопште догодио. Русија је била у миру и уплетена у сложену глобалну економију. Упркос бројним упозорењима, укључујући и самог Владимира Путина, инвазија је ипак била шок. Маршал се осврће на топографију Русије: прстен планина и леда је окружују. Њена граница са Кином је заштићена планинским венцима, а од Ирана и Турске је одвојена Кавказом. Између Русије и западне Европе стоје Балкан, Карпати и Алпи, који чине још један зид. Северно од тих планина, раван коридор, велика европска равница – повезује Русију са њеним добро наоружаним западним суседима преко Украјине и Пољске. Маршал је приметио како је овај јаз у природним утврђењима Русије више пута излаган нападима.

Постоји назив за Маршалову линију размишљања: геополитика. Иако се израз често користи слободно да значи „међународни односи“, он се прецизније односи на став да географија – планине, копнени мостови, водостаји – управља светским пословима. Идеје, закони и култура су интересантни, тврде геополитичари, али да бисмо истински разумели политику, морамо пажљиво погледати мапе. У свом циничном погледу на људске мотиве, геополитика личи на марксизам, само са топографијом која замењује класну борбу као мотор историје.

Геополитика такође подсећа на марксизам по томе што су многи предвидели његову смрт 1990-их, са завршетком хладног рата. Ширење тржишта и ерупција нових технологија обећали су да ће географију учинити застарелом. Кома је стало да контролише Малачки мореуз или луку Одеса – када су мора пуна контејнерских бродова и информација које се одбијају од сателита? „Свет је раван“, изјавио је новинар Томас Фридман 2005. године. Била је то прикладна метафора за глобализацију: добра, идеје и људи глатко прелазе границе.

Ипак, свет се данас чини мање равним. Како ланци снабдевања пуцају и глобална трговина посустаје, терен планете изгледа више кршевит него без трења. Непријатељство према глобализацији, које су каналисале личности као што су Доналд Трамп и Најџел Фараж, расло је већ пре пандемије, која ју је подстакла. Постхладноратовска нада у глобализацију била је „обмана“, и сада видимо „ретериторијализацију света“. Суочени са новим непријатељским окружењем, лидери повлаче старе стратешке водиче са полице. Вера у отворени међународни систем заснован на трговини посустаје.

Геополитичко размишљање је мрачно и са скептицизмом гледа на наде у мир, правду и права. На дуге стазе, ми смо створења нашег окружења. Судари плоча стварају планинске ланце и велике реке које носе свој седимент доле у низине, обогаћујући тло. Древна Грчка, Египат, Персија, Асирија, долина Инда, и Рим били су близу ивица плоча. Ефекти географије могу бити импресивно трајни.

Геополитичка мисао, иако пригушена од њеног повезивања са нацистима, ипак је оставила трага у хладном рату. Кључни амерички стратег, Џорџ Ф. Кенан, умањивао је идеолошку компоненту сукоба. Хладни рат је економски поделио свет, а његов крај је довео до рушења трговинских зидова. Деведесете су доживеле махнитост трговинских споразума и изградње институција: Европске уније, Северноамеричког споразума о слободној трговини и, изнад свега, Светске трговинске организације. Број регионалних трговинских споразума се више него учетворостручио између 1988. и 2008. године, а они су се такође продубили, подразумевајући темељнију координацију. У том периоду трговина се утростручила.

У исто време када је трговина смањивала вероватноћу рата, војне технологије су промениле свој облик. Само неколико месеци након пада Берлинског зида, Садам Хусеин је предводио ирачку инвазију на Кувајт. Ово је била геополитичка афера старе школе: Ирак је окупио четврту по величини армију на свету, а освајањем Кувајта контролисао би две петине светских резерви нафте. Штавише, његове огромне копнене снаге биле су заклоњене великом пустињом без трага којом је било скоро немогуће пловити.

Заливски рат представљао је „револуцију у војним пословима“ о којој се много расправљало, ону која је обећавала да ће оклопне дивизије, тешку артиљерију и велику пешадију заменити прецизним ваздушним ударима. Небо пуно дронова није значило светски мир. Али шампиони нових технологија су барем обећали чистије борбе, са мањим бројем убијених цивила, заробљених и посланих трупа. Револуција у војним пословима омогућава моћним земљама – углавном САД и њиховим савезницима да циљају појединце и мреже, а не целе земље. Чинило се да је ово означило помак од међународног рата ка глобалном полицијском раду и од крвљу натоњених поремећаја геополитике ка глаткијој, иако понекад смртоносној операцији глобализације.

Али да ли је глобализација заправо заменила геополитику? Деведесетих је мапа смањена на две димензије због ваздушне снаге. Па ипак, „тродимензионална мапа“ је обновљена у планинама Авганистана.

Глобални извоз, који је брзо растао од 90-их, достигао је врхунац око 2008. Данас је „деглобализација“ – значајно повлачење трговине – вероватна у блиској будућности, а европска интеграција се суочила са огромним неуспехом са Брегзитом. Као да је и знак, сада овај копнени рат у Европи.

Чак и моћни лидери, према геополитичарима, не могу учинити много да пркосе мапи. Пејзаж који је направио човек, а не природни, ће обликовати наше поступке – укључујући начине на које смо преправили физичко окружење. Географија није „непроменљива“, већ је итекако променљива. А где идемо, старе мапе неће помоћи.

Маршал тврди да су морски путеви, реке и планински ланци једнако одлучујући за поступке једне нације као и идеолошки и културни фактори који добијају више пажње, и да су ти фактори сами делимично одређена географијом. У овоме, он је један од неколико актуелних писаца чија дела имају за циљ да ставе „гео“ назад у „геополитику“. Популарност овог жанра има смисла у време када се свет враћа на начин размишљања традиционалнијег сукоба великих сила између националних држава.

Маршалов метод је да пружи кроз историју, која показује како су ратови и политичке одлуке били под утицајем физичке територије. Овом књигом, он се супротставља трендовском схватању међу мисаоним лидерима да, како он то каже, живимо у „равном свету“ у којем су финансијске трансакције и комуникације путем сајбер простора урушене, а пејзаж је постао бесмислен.“ Чак и док инсистира да су карте и даље важне, он одбацује оптужбе за детерминизам, тврдећи да он само описује границе које географија поставља на одлуке лидера. Он у принципу није марксиста, али би се вероватно сложио са Марксом да „људи сами праве своју историју, али је не праве како им је воља“.

Међутим, Маршал се никада не бави променљивом природом оружаног сукоба. Он види државе као стално мотивисане страхом од инвазије или жељом за територијалним проширењем. Па ипак, конвенционални сукоби између држава око контроле територије данас су готово нечувени. Изузеци, упади Русије у њене постсовјетске суседе, или кинеске претње Тајвану, само доказују правило (остаји

распада Совјетског Савеза и кинеског грађанског рата). Када се земље данас боре око територије, битке су строго ограничене. Неколико Маршалових објашњења су пандан за опадање територијалних сукоба – међу њима су ризици од нуклеарног рата, пораст глобализације и економске међузависности и тврдња да је људско друштво генерално постало цивилизованије и рационалније, што све заједно има велике везе са географијом. Чак и без експлицитних борби око територије, мапа је и даље важна, чак и у ери дронова и ратовања „изнад хоризонта“. Британска изолованост очигледно је играла улогу у Брежиту, и мало ко би порицао да је ирански планински терен помогао да се заштити од инвазије. Али значење географских карактеристика се мења као и остатак света. Острва, на пример, не обликују увек на исти начин животе оних који живе на њима. Тамо где су јој британске флоте повезане са океаном помогле да допре до света у доба наутике, њене обале су је сада драматичније одсекле од остатка Европе. Географски детерминизам, који се такође назива геодетерминизам, је убедљиво сочиво у разумевању метаисторијског наратива, али су му потребни други токови да би у потпуности разумели или објаснили систолу и дијастолу специфичних историја и степен до којег ће постојати могућа кореспонденција у блиској будућности.

2.1. Појам, аспекти и димензије глобализације

Проучавање глобализације обухвата широк спектар дисциплина, те је тешко навести све аспекте који су важни за проучавање овог феномена. Ипак, неки од кључних научних аспеката и димензија који се често узимају у обзир у проучавању глобализације су:

1. Економски аспекти – обухватају проучавање глобалне трговине, инвестиција, технолошког развоја, финансијских токова и других економских фактора који утичу на глобализацију.
2. Политички аспекти – укључују проучавање међународних односа, међународног права, глобалне политике, регионалних интеграција, међународних институција и других политичких фактора који обликују глобализацију.
3. Друштвени аспекти – обухватају проучавање друштвених процеса, као што су миграције, културне промене, промене у друштвеним нормама, идентитетима и вредностима.
4. Еколошки аспекти – укључују проучавање утицаја глобализације на животну средину, климатске промене, управљање природним ресурсима и одрживи развој.
5. Технолошки аспекти – обухватају проучавање технолошког напретка, иновација, дигитализације, телематике и других технолошких фактора који утичу на глобализацију.
6. Филозофски аспекти – укључују проучавање етичких, моралних и филозофских аспеката глобализације, као што су универзалне вредности, људска права, одговорност према другим друштвима и питања глобалне правде.

7. Антрополошки аспекти – обухватају проучавање културних разлика, друштвених система и обичаја, религија и других аспеката који утичу на разумевање глобализације.

У проучавању глобализације, важно је разумети да ова појава утиче на све аспекте живота, те је с тога интердисциплинарни приступ кључан за разумевање и објашњење овог феномена.

О државама и новој географији моћи у контексту мреже (суб)империланих градова говори нам и Сасен (2004).²⁰ Глобализација је званично пред колапсом по мишљењу Шола, који сматра да смо остали у хаотичном вакууму. Владе и грађани неочекивано поново потврђују своје националне интересе. Чини се да су Сједињене Америчке Државе одлучне да игноришу своје критичаре. Европа се бори са расизмом, тероризмом и обновљеним унутрашњим национализмом. Свет тражи одговоре на афрички дуг, епидемију сиде и фундаментализам. Осим што анализира негативне аспекте глобализма, Шол такође истражује његове успехе, као што су запањујући раст светске трговине и успон Индије и Кине.²¹

Сенет указује на главне разлике између ранијих облика индустријског капитализма и глобалније, грозничавије, све променљивије верзије капитализма које заузимају његово место. Граница између потрошње и политике се раствара.²² Реформатори и приватних и јавних институција проповедали су да флексибилне, глобалне корпорације пружају модел слободе за појединце, за разлику од искуства фиксних и статичних бирократија које је Макс Вебер једном назвао „гвозденим кавезом“. Сенет тврди да је модел нове економије створио нове друштвене и емоционалне трауме. Само одређена врста људског бића може напредовати у нестабилним, фрагментарним институцијама: култура новог капитализма захтева идеалног себе оријентисаног на краткорочни период, фокусираног на потенцијалне способности, а не на постигнуће, спремног да попусти или напусти прошло искуство. Императив је трајнији облик сопства и које практичне иницијативе би могле да се супротставе погубним ефектима „реформе“.

Све већа глобализација економског, друштвеног, политичког и културног живота кључна је карактеристика савременог света, где Шолте улази у узроке, карактер, последице и импликације и како се користи од глобализације могу максимизирати, а њени штетни ефекти минимизирати.²³

Симаи комбинује приступ глобалног система са тврдоглавим уважавањем политичке реалности, непоколебљив у дијагнози прошлих неуспеха и садашњих неадекватности глобалног управљања, и сецира димензије и опасности света у транзицији.²⁴

Склаир се фокусирао на оно што разликује транснационалне (глобализирајуће) од националних и међународних снага, процеса и институција. Глобализација је мање-више исто што и вестернизација или американизација или мекдоналдизација, све више критичара почињу да деконструишу једносмерну пристрасност у глобалној литератури. Модел глобалног капитализма, дајући приоритет капиталистичком глобалном систему и посвећујући мање пажње другим глобалним силама, ризикује да испадне једностран.

²⁰ Сасен, С, *Губитак контроле? Суверенитет у доба глобализације*, Београдски круг, 2004.

²¹ Saul, R, J, *Collapse of Globalism and the Reinvention of the World*, Penguin Canada, 2006.

²² Sennett, R, *The Culture of the New Capitalism*, Yale Univ. Press, New Haven, London, 2006.

²³ Sholte, J, A, *Globalization. A Critical Introduction*, Palgrave, Basingstoke/New York, 2000.

²⁴ Simai, M, *The Future of Global Governance Managing, Risk and Change in the International System*, Institut of Peace Press, Washington, 1994.

Како се капитализам глобализује, његове кризе се интензивирају. Могу се идентификовати две главне кризе, криза класне поларизације и криза еколошке неодрживости.²⁵

Централна карактеристика идеје глобализације је да се многи савремени проблеми не могу адекватно проучавати на нивоу националних држава, односно у смислу сваке земље и њених међународних односа. Уместо тога, потребно их је концептуализовати у смислу глобалних процеса. Неки теоретичари су чак отишли толико далеко да су предвидели да глобалне силе, под којима се обично подразумевају транснационалне корпорације и глобалне економске институције, глобална култура или глобализујући системи/идеологије веровања различитих типова, или комбинација свега овога, постају тако моћне, да је даље постојање националне државе под озбиљном сумњом. Мора се повући јасна разлика између међународног и глобалног.²⁶ У источној Азији ММФ је приморао земље да повећају каматне стопе, увећавајући финансијску кризу.²⁷

2.1.1. Досег и делотворност објективног глобализма

Роберт Дал нуди три различите перспективе глобализације. Скептици, хиперглобалисти и трансформационалисти дали су три различите перспективе о глобализацији које се често спомињу у научним круговима. Ове три перспективе нуде различите интерпретације и ставове о глобализацији.

1. Скептици – Скептици тврде да глобализација није нова појава и да се у прошлости догодила у облику интензивне трговине и миграције. Они тврде да глобализација није довела до тога да државе изгубе своју сувереност и да се не може говорити о хомогенизацији културе. Скептици такође оспоравају тврдњу да је глобализација довела до тога да економска моћ постане једина битна.
2. Хиперглобалисти – Хиперглобалисти сматрају да је глобализација довела до тога да се економска моћ преноси са држава на мултинационалне корпорације и да државе постају неважне. Они тврде да су глобални економски трендови пресудни за обликовање свих других аспеката друштва и да ће глобализација довести до све веће интеграције свих земаља у јединствени глобални систем.
3. Трансформационалисти – Трансформационалисти тврде да глобализација није само економска појава, већ да утиче на све аспекте друштва, укључујући политику, културу, идентитет и односе међу државама. Они сматрају да глобализација има позитивне и негативне последице и да ће друштво пролазити кроз драматичне промене како се глобализација буде развијала.

Ове три перспективе о глобализацији нису једноставне и лако дефинисане, већ често представљају дијалектику између економских и других друштвених аспеката. С тога је важно узети у обзир све три перспективе приликом проучавања глобализације и покушати разумети како се оне међусобно преклапају и како утичу на друштво и политику.

²⁵ Sklair, L., *Globalization: Capitalism and its Alternatives*, Oxford Univ. Pres, 2002.

²⁶ Sklair, L., Going global: Competing models of Globalization, August 1999, *Journal of World-Systems Research* 5(2).

²⁷ Stiglitz, E., Globalization and Its Discontents, London-New York, *Economic Notes* 32(1):123-142, 2002.

У научној домаћој, поготово међународној науци, још увек се не прави довољна разлика у значењу појмова глобализације и глобализма. Глобализација је историјски закономеран процес економског, финансијског, информативног, технолошког и другог повезивања људи и држава, који по себи води бољем животу, док је глобализам само друго име за нови тоталитаризам и хегемонизам. Велики број националних држава се данас налази у стању перманентне кризе, а државна криза је пре свега криза државне суверености. Националне државе губе њихову моћ коју преузимају транснационалне корпорације. Новим светским финансијским олигархијама сметају и нације и националне државе, зато што представљају колективне субјекте који спутавају проток финансијског капитала и стоје на путу транснационалних компанија. Држава, њен политички систем, безбедносни систем.... се разара изнутра и споља на различите начине, посебно одузимањем економске суверености. Глобализација је превасходно економски процес, а тек онда политички, информативни, културни, итд., што значи да је њена стратешка мета национална економија. Сам појам национална економија данас све више губи изворно значење, зато што је све мање везана са државом – нацијом и животним потребама њених грађана. Мада многи индикатори указују да националној држави још није место у музеју старина, али да је у будућности чекају многобројна искушења, план о стварању светске државе, на садашњем ступњу развоја цивилизације представља глобалистичку утопију.²⁸ Европска Унија је прототип недогматике у контексту глобализације.²⁹ Космополитизам је ознака која је данас добрим делом изгубила смисао. На то место, легитимно, у правилу долази синтагма *global village*, коју уводи Меклуан. Концепт светског села угрожава грађанина.³⁰

2.2. Дебата о суверености

Још од Бодина и Хобса, концепт суверенитета је био темељни политички концепт који перципира свет. Оно што га чини таквим јесте његова способност везивања. Концепт обухвата политичке идеје поретка према унутра (безбедност, мир, хијерархија) и споља (једнакост држава, забрана интервенције, итд.), израђује претпоставке о суштини права, основној конфигурацији јавне власти, и повезује све ове идеје једне са другима.³¹ Због његовог изванредног статуса, многи мислиоци су изнова расправљали о концепту, као резултат историјских прекретница као што су Француска револуција или два светска рата, и покушавали да га помире са ситуацијом која је настала. Током Француске револуције, на пример, Бодинов кнежевски суверенитет замењен је суверенитетом народа. Повезана идеја заједничке воље, њено формирање и идентификација разликују се од јединствене воље кнеза. Неки аутори у томе виде допринос „деарбитризацији” суверенитета; други аутори не деле ово гледиште. Међутим, структурно, идеја народа као конституента остала је у складу са логиком идеје суверенитета. Јер и овде се, као и у свим овим дебатама, постављало питање ко је или шта је био суперанус. Које или шта се мора приписати посебан квалитет „бити врховна власт или врховни поредак људског понашања”: народу (народни суверенитет), закону (правни суверенитет), парламенту (парламентарни суверенитет) или држави (државни

²⁸ Ракић, М, Десуверенизација националне државе, економије и безбедности у условима глобализације, *Мегатренд Ревуја*, Vol. 11, No 4, 2014: 405-416.

²⁹ Ракић, Б. Вучић, М, *Недогматски о европској интеграцији*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2015.

³⁰ Пуховски Ж, *Апорије политичке глобализације*, Пешчаник, 2015.

³¹ Ђорђевић, S, *Sovereignty of Bosnia and Herzegovina*, Архив за правне и друштвене науке, br. 3, 329- 342, 2000.

суверенитет)? Међутим, академска расправа о концепту суверенитета се променила.³² Успон „глобалног информационог капитализма“, улога мултинационалних концерна, значај наднационалних организација, појава транснационалних миграционих мрежа и још много тога довели су до „преиспитивања суверенитета“. Током бројних различитих процеса разграничења, интеграције и (социјалне) диференцијације, који су генерално повезани са глобализацијом, суверенитет државе, како изнутра тако и споља, је фундаментално доведен у питање. Расправе о концепту суверенитета нису нове; оно што је ново је заправо чињеница да је „објекат обухваћен концептом суверенитета“ сам по себи предмет расправе, односно постојање самоконституисаног коначног ауторитета (структуре).³³ Питање да ли суверенитет треба да настави да има место у нашем политичком и правном речнику померило се у први план академског дискурса. Да ли је концепт и даље прикладан за категоризацију и описивање политичких и правних дешавања, и да их учини разумљивим? Неки аутори тврде да се може уочити „вертикална дисперзија суверенитета“ и да смо већ ушли у еру постсуверенитета; други не деле овај став. Дебата о концепту постала је прилично збуњујућа. Социолози, правни научници и политиколози описују и замишљају светски поредак у којем концепт суверенитета осцилира – и емпиријски и нормативно, између безначајности и редефинисања. Суверенитет је тако постао „спорни академски концепт“. Током ових дебата, читав низ нових концептуалних једињења је створен и још се ствара, као што су „пост-вестфалски суверенитет“, „касни суверенитет“, „дељиви суверенитет“, „удружени суверенитет“, „суверенитет на више нивоа“ - да споменемо само неке од њих. Сви ови покушаји имају за циљ поновно промишљање и редефинисање значења и функције суверенитета за нови глобални поредак. Разграничење дебате о суверенитету и начин постављања питања су изазовни. Концепт суверенитета је темељни концепт у смислу да замишља читав поглед на свет. Иако се различита схватања суверенитета разликују по садржају, она ипак репродукују исту концептуалну структуру. Ова структура се састоји (1) од кругог бинарног раздвајања на унутрашње/спољашње, национално/глобално, сопствено/страно, себе/друго. Ово раздвајање је (2) повезано са просторно-теоријском претпоставком да је са јасним, фиксним границама. (3) Питање суверенитета је увек мотивисано потрагом за врховним или за базом; (4) са овим је повезан (политички, етички, теолошки, правни) скептицизам и (5) идеја о јединственом и самосталном ентитету (држава, народ, закон). Постављањем концепта суверенитета, може се препознати оно што називамо друштвеном и политичком стварношћу само на врло специфичан начин, наиме у смислу теорија суверенитета – с обзиром на њен структурни састав, околности, проблеме и приступе. Није стварност та која форсира концепт суверенитета и чини га неопходним као аналитичко средство; него, политичко теоретисање усредсређено на суверенитет уређује стварност на такав начин да задовољава онтолошке премисе овог мишљења и теоретисања. У том процесу се губе важни емпиријски увиди о природи и изазовима глобализације и доносе се упитне одлуке у нормативном смислу, у смислу ауторизације актера с једне стране и делегитимизације и искључивања других актера са друге стране.

Селективни значај Шмита и Келзена произилази из чињенице да су оба аутора били protagonisti прве велике дебате под модерним окриљем (модернизација међународног права као права сарадње, формирање међународних организација, међународна трговина, плурализација друштва) о значају концепта суверенитета. Данас се такозвана Вајмарска дебата о проблему суверенитета сматра централном референцом

³² Ђорђевић, С, Државна сувереност и нови светски поредак, *Правни живот*, бр. 12, 873-887, 2004.

³³ Beitz, C, *Sovereignty and morality in international affairs*, Political Theory Today, Cambridge Polity Press, 1991.

у истраживању. Осим тога, Келзен и Шмит су међу најзначајнијим правним и државним теоретичарима 20. века и оснивачи су одговарајућих школа мишљења. Иако су имали супротне ставове о томе шта чини проблем суверенитета и како се он може решити, њихови одговори су у структурном смислу готово идентични. Даље, док Кoen говори о промени облика суверенитета, Грим тврди да је открио губитак. Њихово различито методолошко виђење проблема суверенитета – политиколошка анализа, посебно у погледу промене праксе међународних организација у односу на перспективу правне доктрине – такође је симптоматично за дебату у којој се политиколози и правни научници често сукобљавају у овој дебати. Концепте не треба схватити само као индикаторе који се односе на друштвени контекст; концепт је такође увек фактор ових контекста, што ограничава наше искуство и наше теоретисање. Грим и Кoen – упркос својим различитим закључцима – репродукују концептуалну структуру идеје суверенитета и на тај начин теже недовољно сложеној анализи политичке, правне и друштвене стварности.

Суверенитет као концепт мету нивоа је тако тешко пољуљати управо зато што интегрише читав низ историјских искустава, нормативних очекивања и нада, функционалних односа и системско-структурних међузависности у систем.³⁴ Иако се садржај концепта променио, облик сувереноцентричног теоретисања и његова концептуална структура је остала нетакнута. Његове кључне карактеристике су бинарно раздвајање унутрашњег и спољашњег, постулација униформног и самосталног сувереног ентитета и потрага за врховним. Управо је континуитет ове концептуалне структуре допринео да се не само наше политичко, друштвено и правно мишљење и имагинарно вековима обликује логиком суверенистичког мишљења, већ и пре свега наше политичке праксе. Суверенитет се остварује одговарајућим праксама – од дипломатије до заштите граница, од говора политичара до судских пресуда – које „симулирају суверенитет“, чак и у оним случајевима када га нема. Чини се да постоји потреба за теоријом државе која може оправдати транснационални и мрежни карактер државног деловања – и емпиријски и нормативно. Таква теорија мора свеобухватно да одражава сложену тензију између државе као самосталног ентитета и државе као управљачке праксе налик мрежи. Чини се да је такво свеобухватно размишљање тешко помирити са инсистирањем на суверенитету и повезаном идејом о држави као бастиону општег добра и демократског самоопредељења. Уместо тога, морамо да схватимо – такође концептуално – нормативну амбивалентност државе у доба глобализације. Фаза политичке трансформације која је у току већ неко време је још увек у великој мери непрозирна из перспективе државне теорије.³⁵ Указује се на централност државе (националне државе) у дискурсу савремене политичке теорије као и на централност изградња модерне државе у региону “закашњелих нација” (Балкан).³⁶

2.2.1. Метаморфозе суверености

У данашњем глобалном поретку, сувереност држава се суочава са различитим изазовима и метаморфозама. Традиционално, сувереност се односи на монопол државе над употребом силе и власти на својој територији. Међутим, глобализација и међународна интеграција су довели до тога да су поједине државе преузеле део

³⁴ Бојанић, П, Расправа о суверенитету, *Социолошки преглед*, vol. XLII, no. 1, 2008, стр. 45–68.

³⁵ Volk, C, The Problem of Sovereignty in Globalized Times, *Law, Culture and the Humanities*, Volume 18, Issue 3, 2019.

³⁶ Подунавац, М, Изградња модерне државе и нације - *Балканска перспектива*, Годишњак ФПН, 2007, 82-97.

суверености и пребациле га на међународне организације и међународне споразуме. На пример, чланице Европске уније су пренеле део своје суверености на заједничке институције попут Европске комисије, Европског парламента и Европског суда правде. Такође, међународне организације попут Уједињених нација, Светске трговинске организације и Међународног монетарног фонда играју важну улогу у регулисању и усмеравању понашања држава у међународним односима.

Осим тога, сувереност држава данас је ограничена и утемељена на међународном праву и правилима која су утврђена у међународним споразумима и конвенцијама. На пример, државе су ограничене у својој употреби силе и морају се придржавати људских права и основних слобода које су утврђене у међународним конвенцијама. С` тога иако је сувереност и даље важан појам у међународном праву и политици, данас доживљава метаморфозе и ограничења због глобализације и међународне интеграције.

Феномен глобализације у целом свету представља огроман проблем по очување националног суверенитета, али све више и обрнуто. Главни разлог за то је супротстављеност концепта суверености основним начелима идеологије глобализма, која подразумевају слободу кретања роба, људи, капитала и идеја. Проучавања и закључци у сфери друштвених, економских и политичких аспеката превасходно се свode на оцeне, процeне и закључкe који полазе од учињене или могуће друштвене штете по националне као и суверене државе услед делимичног или потпуног губитка реалног суверенитета. Борба суверених држава за сопствени национални интерес доводи до појаве ресуверенизације и потпуног поновног умањења суверености који је у интересу носилаца глобализација. Израз суверенитет потиче од француске речи (*соуверaин*) сувереност која има свој корен у латинској речи *супремус* - што значи највиши, врховни. Најчешће се употребљава да означи битно својство неког субјекта као врховног у свом домену и да је као такав независан и потпуно самосталан у односу на друге. У пракси то заправо значи да је субјект који је суверен не само независан од других субјеката већ и да су они у хијерархији моћи у односу на њега нижи, те да су према томе стварно или потенцијално и зависни од њега.

Термин суверенитет је данас општеприхваћен у европским језицима, а код нас се упоредо и равноправно употребљавају термини суверенитет и сувереност. Појам суверенитета је оформљен у 16. веку на тлу данашње Италије, одакле се проширио на остала европска подручја. Прве централизујуће тенденције праћене овим термином појавиле су се у Католичкој цркви, која је временом извршила такву концентрацију економске и политичке моћи за коју нису били способни ни феудални владари ни поцепано племство. Управо је ова црквена концентрација власти касније послужила као модел световним властима у њиховим настојањима да створе јаку и потпуно самосталну врховну власт. Са друге стране, универзалистичке тенденције Католичке цркве су знатно успоравале процес еманципације и осамостаљења националних држава. Вестфалски мир из 1648. представља прекретницу у европској историји којом је окончан период верских ратова и отворен пут консолидацији великих европских држава као националних. Тим догађајем започиње процес новог облика хомогенизације европских монархија, пре свега Енглеске, Француске и Холандије на начелима апсолутног суверенитета и независности. Повратак на старо више није био могућ. Основни субјекти међународног система дефинитивно су постале суверене националне државе. Иако је појам суверенитета својевремено обилато коришћен у црквеној терминологији и организацији, његова главна употреба је већ одавно у домену политике. Поред атрибута суверености које су имали апсолутни владари, појам суверенитета се временом све више користи за означавање независности неке државе у односу на друге државе, односно њене слободе у одлучивању о спољним и унутрашњим питањима. Данас се најзначајнија и најшира

употреба појма суверености везује за политичке појаве у друштву, у првом реду за државну власт, у смислу искључиве власти и контроле над територијом и људима настањеним на њој. Квалитативни вид суверености изражава се у слободи државе да уређује своје односе у границама општег међународног права и да буде повезана са другима на основу своје сопствене воље. Појам суверенитета се користи и да се означи право нација на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење. У овом смислу, сувереност представља једну врсту моралног права и политичког захтева народа јер држава никад није суверена ако није суверен и народ.

Национални суверенитет је право неке државе на самоуправу, што подразумева право на политичку, економску и социјалну контролу система те државе, без било ког облика утицаја спољних фактора. Национални суверенитет увек потиче из суверенитета појединца, то јест суверенитета народа ограниченог физичком територијом (границама) у којој се тај народ налази, при чему је народ као целина увек супериоран у односу на појединце који га чине. Национални, као суверенитет уско везан за националну државу, је феномен који се током 19. и 20. века појављује у европским државама и представља основу за демократске системе које имамо данас. Државе попут Француске и Енглеске постају стриктно територијалне, са прецизно одређеним границама и са детаљном политичком и економском контролом укупног социјалног збивања у оквиру својих граница. У таквим државама прво проналазимо национални суверенитет, другим речима, препознајемо власт која под својом контролом има целу територију државе и политичка, економска и војна збивања у њој.

Суверенитет се манифестује у два основна вида – правном и политичком. С правне тачке гледишта, сувереност је обележје државне власти које се састоји у независности државне власти према спољним факторима и супрематији државне власти према унутрашњим факторима, или краће речено – сувереност је обележје државне власти које се испољава у њеној правној неограничености. Разликује се сувереност државе од суверености у држави. Правни носилац суверености је држава схваћена као посебан правни субјект, а правни вршилац суверености може бити краљ или парламент или други државни органи што је одређено позитивним прописима сваке државе. Најчешће се сматра да суверенитет државе обухвата следећа три елемента: – независност државне власти која је изражена кроз слободу доношења одлука и деловања у односу на било какву другу власт унутар или изван њене територије, а у првом реду у односу на било коју другу државу; – супрематија државне власти, што значи да је државна власт у оквиру своје државне територије виша од било какве друге власти или фактора; – правна неограниченост државне власти, тј. пуна слобода у доношењу и примени права.

У политичком смислу, суверенитет означава владајући однос између политичког тј. стварног носиоца власти и државне власти. Овај однос је историјски условљен па зато и суверенитет има различито значење у разним временима. Тако је суверенитет у апсолутној монархији значао принцип не само врховне већ и неограничене власти појединца монарха, док у демократској политичкој теорији сувереност значи да је стварни носилац неотуђиве политичке моћи народ. У сваком случају може се закључити да је онај субјект у чијем интересу држава ради, са политичке тачке гледишта, носилац суверене државне власти, тј. политички суверен. С обзиром на постојање разних форми суверенитета у прошлости и савремености, могуће је извршити и разне класификације суверенитета полазећи од одговарајућих критеријума. Поред разликовања правног и политичког, уобичајено је још и класификовање суверенитета на спољашњи и унутрашњи, затим разликовање персоналног од територијалног суверенитета, позитивног од негативног итд. Манифестација суверенитета на спољашњи и унутрашњи суверенитет. Под унутрашњим суверенитетом схвата се својство државне власти да је

правно највиша власт на својој територији са елементима независности, супрематије државне власти и са правном неограниченошћу. Ово практично значи да свака суверена држава има право на неограничену акцију унутар својих граница. Унутрашњи суверенитет се појављује као предуслов за изражавање спољашњег, зато што је без постојања унутрашње суверене власти немогуће замислити њено испољавање у односима са другим државама и међународним односима. У међународним односима суверенитет се испољава у праву сваке државе да без принуде споља одлучује о начину и степену своје ангажованости у међународним односима, пре свега о ступању у дипломатске односе, склапању међународних уговора и уласку у чланство међународних организација.

Суверенитет државе има унутрашњи и спољашњи аспект. Унутрашњи аспект националног суверенитета је аутономија, а спољашњи аспект је независност. Укратко, суверенитет се приказује у способности једне нације да брани своју независност и аутономију. Национална држава није суверена ако је не признају остале државе. Народ, то јест нација, доноси законе и одлучује о правилима своје државе. Меутим, нација као апстрактан појам не може бити доносилац легитимних ¹кона, па као таква бира одређене чланове народа као представнике и актере законодавне власти који, изражавајући вољу народа, остварују национални суверенитет. Ти представници су задужени да доносе одлуке које су најбоље по народ и државу. Поверење које им нација пружа је управо један од проблема очувања суверенитета, јер се то поверење често злоупотреби када представници народа или нације одлуче да националну власт и интерес замене личним. Такво конфисковање власти због личних интереса називамо политичка корупција. Корупција је, уопште узев, а нарочито у времену глобализације, један од озбиљнијих проблема очувања суверенитета. Држава која је суверена залаже се за независност, аутономију, самоуправу и стабилност, а управо су то неки од главних фактора успешног функционисања државе које политичка корупција прво разара. Из тог разлога, корупција у политици је највећи унутрашњи проблем за неку државу и нацију, то јест за национални суверенитет, уколико политичке вође и представници народа не доносе одлуке у интересу нације већ користе политику и своју позицију за личну корист. Далеко већи проблем очувања националног суверенитета је изазван спољним факторима угрожавања независности једне државе. Угрожавање националног суверенитета може се догађати на војном, политичком или на економском плану, а данас се итекако може говорити и о угрожености националног суверенитета на културном плану. Разлози за ову појаву су бројни и увек су интересне природе. Кад год нека држава, или уопште неко спољно средиште моћи, полазећи од тога да је јаче или да је бар тренутно у повољнијој војној, политичкој или економској ситуацији од земље чији се национални суверенитет напада, крене у реализацију својих интереса на рачун те државе, можемо говорити о угрожавању њеног националног суверенитета, без обзира на степен остварених ефеката таквих активности. Осим тога, национални суверенитет може бити угрожен и ширим економским, политичким и војним збивањима која обухватају или прете да обухвате део света у коме се земља, носилац и чувар свог националног суверенитета, налази. Теоријска негирања значаја и потребе опстанка суверенитета јављају се већ у првој четвртини 20. века. При свом захтеву за укидање суверенитета, Леон Диги полази од једнакости свих људских воља. Он сматра да су сувереност и суверенитет ништа друго до надређеност одређених воља другим вољама у једној заједници. Како држава није живо биће и нема вољу, државни суверенитет није ништа друго до израз воље оних који владају државом или државних службеника. Као такав, државни суверенитет по Дигију је метафизички појам који треба одбацити. Енглески теоретичар плурализма Харолд Ласки је у првој половини 20. века у оквиру своје теорије о плуралном друштву и политици као плуралној активности негирао потребу постојања државног

суверенитета, полазећи од тога да не само да у оквиру једног друштва постоје бројне друштвене организације које треба да учествују у оквиру вршења политичке власти него да је и свет заправо једно велико друштво и да је политика сваке државе само део једне велике светске политике, те да нико нема право на апсолутну независност једне државе, тј. на оно што се назива државним суверенитетом. Негирање државног суверенитета је постојало и у оквиру тзв. теорије о „условном“ или ограниченом суверенитету који је први теоријски образложио совјетски аутор Ковалов у циљу оправдања војне интервенције земаља чланица Варшавског уговора 1968. године у Чехословачкој. По овој теорији сувереност социјалистичких држава је ограничена општим интересима земаља са социјалистичким уређењем. Темељно негирање државног суверенитета и његово тотално одбацивање као анахроног појма извршено је тек у глобалистичкој теорији и пракси крајем 20. и почетком 21. века.³⁷

Устави су након урушавања „старога режима“ основна оса нормативне интеграције нових поредака. Нови се поредак у основи и легитимизира кроз ново разумевање положаја човека, однос грађана и државе, као и ново разумевање слободе. Показује се да цена овога новог друштвеног уговора и није тако висока и да она почива на три темељна услова. Да би устав био ефикасан од њега се очекује да успостави кохерентан и стабилан оквир за репродукцију политичке моћи. Да би пак устав био легитиман од њега се очекује да инкорпорира скуп цивилних и политичких права, као и механизме који треба да осигурају демократски и јавни карактер политичких процеса. И треће, од устава се очекује да буде усидрен у вредностима конституционализма и конституционалне културе. Идеја постјугословенског контекста анализира се у оквиру општије теоријске и нормативне парадигме о кризи и изазовима модерног либералног конституционализма које подједнако оснажују процеси глобализације и политичке и демократске консолидације нових поредака. Теоријски појмови „постмодерног конституционализма“, „социјеталног конституционализма“, „конституционалног плурализма“ саставни су део ове темељно промењене политичке и уставне динамике.³⁸

2.3. Класични модел, модели подељеног суверенитета, десуверенизација

Модел „подељеног суверенитета“ представља концепт који се односи на преношење дела суверенитета државе на међународне институције или на друге облике међународне сарадње. Овај концепт се често повезује са процесом европске интеграције, где су државе чланице пренеле део своје суверености на институције Европске уније како би заједно управљале одређеним питањима.

На пример, државе чланице ЕУ су пренеле део своје суверености на институције попут Европске комисије, Европског парламента и Европског суда правде, које имају овлашћења да доносе одлуке које се примењују на све државе чланице. Овај процес преноса суверенитета омогућава државама чланицама да делују у интересу заједнице, уместо да се фокусирају само на своје националне интересе.

Подељени суверенитет омогућава и заједничко управљање одређеним питањима, као што су трговина, заштита животне средине и безбедност, где државе чланице могу заједнички доносити одлуке и деловати у складу са заједничким циљевима. У овом

³⁷ Симеуновић, Д, Суверенитет као проблем у времену глобализације, *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, Зборник радова са симпозијума одржаног 8. и 9. фебруара 2019. године (стр. 25-46).

³⁸ Подунавац, Ђорђевић (ур.), *Устави у временима кризе*, Београд, ФПН-УПН, 2014.

моделу, државе чланице и даље задржавају неки ниво суверенитета и одлучују о томе колико суверенитета ће пренети на међународне институције. Постављају се питања: Да ли постоји упоредни процес десуверенизације и ресуверенизације? И ако постоји који процес је интензивнији?

Са једне стране, процес глобализације и растућа међузависност међу државама могу довести до губитка суверенитета у неким областима, као што су економија, безбедност, заштита животне средине и људска права. Ове области све више постају предмет међународних споразума и регулација које су ван домета националних влада.

Са друге стране, неке државе, покушавају се супроставити овом процесу и појачати своју сувереност. Ово се може видети у порасту национализма и популизма у многим деловима света, где се власти фокусирају на националне интересе и покушавају да ограниче утицај међународних институција и страних држава.

Дакле, може се рећи да постоји упоредни процес десуверенизације и ресуверенизације у савременом свету, а да су ова два процеса заправо део сложеног динамичког односа између држава и глобалног система. Иако се термини „мега-државе“ и „хегемоне империје“ могу користити за описивање држава са великом моћи и утицајем на међународну политику, они се у основи разликују.

„Мега-државе“ се односе на велике и моћне државе које се издвајају по својој величини, економској снази и војној моћи. Оне често имају утицај на међународну политику, али не морају нужно имати доминацију над другим државама или регионима.

Са друге стране, „хегемоне империје“ се односе на државе које имају доминантан утицај над другим државама или регионима, користећи политичку, економску и војну моћ како би оствариле своје циљеве. Оне се карактеришу као државе које намећу своју вољу другима, док су друге државе подређене њиховом утицају. Дакле, иако се ови термини могу преклапати у неким случајевима, у основи се разликују по томе да се „мега-државе“ односе на велике и моћне државе, док се „хегемоне империје“ односе на државе са доминантном позицијом у међународним односима.

Европска унија је настала као одговор на вишевековне сукобе и ратна разарања у срцу Европе, убрзо после два светска рата. У почетку је ЕУ била само економска унија ограниченог домета (са само шест земаља). Данас обухвата широке регионе у западној, северној, јужној и источној Европи. Стварање јединственог тржишта утицало је на настанак значајних политичких и правосудних удружења што је такође створило значајне промене у овој области (ослобађање тржишта, висока стандардизација и развој инфраструктуре).³⁹

Оличење стварно постојећег социјализма, односно оног који се практиковао, није гарантовао политичку слободу и самим тим учинио људе мање од потпуно испуњених људских бића. Оно са чиме се данас у суштини суочавамо је озбиљна криза, посебно за „такозвани“ трећи свет. Криза је вишеструка и веома озбиљна. Уочен је економски раст без преседана. У исто време постоји огроман број људи који живе у апсолутном сиромаштву, нељудском животу у различитим земљама света. Постоје националне државе које су толико моћне да објављују једностран рат другим националним државама игноришући величанствени глобални колектив Уједињених нација. Постоје и слабе, па чак и пропале државе које нису у позицији да контролишу огорчене етничке ратове у својим земљама. Неједнакост се брзо повећава између и унутар националних

³⁹ Jerotijević, Z., Đorđević, S., Stanković, E., Origin and Development of European Union, With Special Look at Traffic Policy of EU. *TTEM*, 7(3), 1343–1345, 2012.

држава. Чини се да постоји морални слом људске цивилизације. У великој мери смо постали једнодимензионални.⁴⁰

Цирн се бави проблемом опадања ауторитета националне државе као последице промена које су се догодиле укрштањем националних и транснационалних снага и процеса. Због све веће глобалне повезаности и све израженијег утицаја међународних и наднационалних организација и колективитета мења се динамика друштва и наговештава значајно редуковање надлежности државе. Инсистирање заговорника неолибералног концепта да се организација савремених друштава подреди захтевима глобалног тржишта подстакло је снажан процес маргинализације државе, нарочито у обезбеђењу социјалне сигурности, безбедности и заштити њених грађана, што су њене основне функције. Последица новонасталих услова је неспособност држава да управљају и регулишу живот грађана и унутар државне односе, што изазива повећану нестабилност, тј. смањење безбедности, појаву етничко-верских конфликта, тероризам и ширење оружја за масовно уништавање.⁴¹

Оспоравајући представљање глобализације као унапред одређеног, технолошког покретаног и неповратног процеса, Кларк тврди да су и глобализација и фрагментација опадале и текле током читавог века, управљане својим великим формативним догађајима: вестернизацијом, два светска рата, депресијом, и успоном и падом хладног рата.⁴²

Схватамо грађанство као рекурзивни ефекат спорова око припадности и чланства, где ти спорови подразумевају три облика политичке рационалности или „стилова мишљења“ које су Манхајм и Латур различито сугерисали: линеарну индивидуалну рационалност либерализам; дијалектички колективни социјализам; и културно колективни конзервативизам. Маршал дефинише држављанство као „статус који се даје онима који су пуноправни чланови заједнице“.⁴³

Чомски указује да се амерички систем упутио у правцу који га осуђује на окончање његових историјских вредности: једнакости, слободарства и истинске демократије.⁴⁴ Хомогенизација и разноликост култура у контексту глобализације и идентитета постаје упитна.⁴⁵

2.4. Омнипотенција суверености

Глобализација је довела до ерупције нових облика власти и начина одлучивања који умањују класичну идеју суверености државе. Израз пост-сувереност је стање које надилази класични вестфалски модел суверености. Постоје различити примери који указују на то, попут растуће улоге међународних организација, глобалних корпорација и економских интеграција које ограничавају традиционални суверенитет државе. Такође, постоје и нови извори моћи, попут кибернетичког простора, који су изван

⁴⁰ Choudhary, K., *Global Civil society, Globalization and Nation-state*, ISTR Conference 2004, Toronto, 2004.

⁴¹ Цирн, М, Управљање са оне стране националне државе: *Глобализација и денационализација као шанса*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

⁴² Clark, I., *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*, Oxford Univ. Press, 1997.

⁴³ Marshall T. H., *Class, Citizenship and Social Development*, Greenwood; essays, Westport, 1973.

⁴⁴ Чомски, Н, *Неуспеле државе*, Рубикон-Беокига, Рубикон Нови Сад. Беокига Београд, 2010.

⁴⁵ Ђифрић, И, Империја или заједница? Хомогенизација и разноликост култура у контексту глобализације и идентитета. *Друштвена истраживања* 17, бр. 4-5 (96-97), 2008: 773-797.

контроле било које државе и стварају нови облик утицаја у глобалном контексту. С тога, може се рећи да постоји тренд ка ери пост-суверености у савременом свету.

Ера пост-суверености се односи на период у међународним односима када суверенитет држава постаје мање важан за решавање глобалних изазова и проблема. У овој ери, државе и међународне организације заједно раде на решавању глобалних проблема, попут климатских промена, тероризма, трговине, људских права, итд.

Пост-сувереност се односи на промену у традиционалном концепту суверенитета држава, где су државе имале апсолутни ауторитет над својим територијама и одлукама. У данашњем глобализованом свету, међутим, државе су све више зависне од других актера у међународним односима и немају апсолутни ауторитет над питањима која превазилазе границе њихових територија.

Пост-сувереност такође обухвата пренос суверенитета на међународне организације и институције, као што су Уједињене нације, Светска трговинска организација, Међународни монетарни фонд, итд. Ове организације имају утицај на одлуке држава у одређеним областима, као што су људска права, заштита животне средине, трговина, финансијска регулатива, итд.

Ера пост-суверености се сматра позитивним развојем у међународним односима, јер омогућава ефикасније решавање глобалних проблема који превазилазе границе држава. Међутим, постоји и забринутост да овај процес може довести до смањења независности држава и губитка националног суверенитета.

1
Крах социјализма као светског процеса и друштвено-економског и политичког система који је наступио крајем 20. века, означио је истовремени тријумфалистички узлет неолиберализма као идеолошког концепта несметаног капиталистичког уређења света. У неолибералној теорији рођени су у то доба појмови као што су глобализам, нови светски поредак и глобализација, који се и данас често користе без много теоријског разумевања, па чак и као синоними, што ствара појмовну збрку. Зато је потребно нагласити да се ради о три различита појма који су сродни по томе што се односе на садржински испреплетене феномене. Глобализам је идеологија, глобализација је процес реализације идеолошких премиса глобализма, а нови светски поредак је систем у настајању. 1 њихови појмовни садржаји су слични и узајамно се пресецају, али се не поклапају. Глобализација је процес повезаног деловања политичких, економских и војних активности низа политичких, војних и економских субјеката на челу са САД као државом-носиоцем глобализације, којима се усмерава кретање укупног људског друштва у правцу реализовања поставки идеологије глобализма. Идеолошки постулати глобализације могу се означити као неолиберализам. У питању је процес ширења заједнице демократских тржишно оријентисаних земаља, који се остварује на економском, политичком, културном и сваком другом плану. Обухват тог процеса је глобалан, јер се његово реализовање планира у светским размерама, односно, како то прецизно формулише Бил Клинтон, док „сваки човек на свету“ не буде могао да ужива све предности такве и те заједнице живећи у њој. Замајац глобализације су велике мултинационалне компаније са седиштем у САД, Западној Европи и Азији. Испољава се, пре свега, у реализовању економских циљева уз политичку и војну потпору земаља носилаца глобализације. Економски циљеви глобализације су јединствено светско тржиште, трговина без граница, интернационализација производње помоћу директних инвестиција мултинационалних компанија и градња једног свеобухватног система интегрисаних финансијских тржишта. Смисао тога је постизање што већег профита како доласком до што јефтинијих сировина, посебно енергената, тако и коришћењем што јефтиније радне снаге уз друговрсна минимална улагања. Хенри Кисинџер сматра да су

међународни односи тек у нашем добу први пут у историји заиста постали глобални. „Комуникације су тренутне, светска привреда функционише истовремено на свим континентима“. Осим тога, многи други проблеми попут заштите човекове околине, демографске експлозије, миграција, спречавања ширења разних болести, тероризма и слично, одиста су таквог карактера да једино и могу да се решавају на светском нивоу. У научној литератури о глобализацији је неспорно да она поред негативних има и своје позитивне стране. Ту се, пре свега, мисли на развој информационих технологија, у првом реду интернета, односно на развој индустријских технологија, као битне одлике савременог светског економског система. Као интеракција информатичке технологије и глобалне економије глобализација би требало да буде снажан генератор уједињавања света. Проблем је у томе што се то чини далеко више политичким и економским притисцима, па и војном силом, него убеђивањем које води разумевању предности, а не нужности тога процеса.

Богате, индустријски развијене земље Запада, које су уз то и војно и политички доминантне, чине „функционално језгро света“ које је уједно и акционо језгро глобализације. Остале, махом мање или више сиромашне земље, чине „неинтегрисани остатак“ који нема услова за прогрес зато што је ван глобалних токова. Да би свет у целини учиниле функционалним у погледу реализације својих интереса, земље које чине „језгро глобализације“ настоје да пренесу своје економске, политичке и војне обрасце уређења света у све остале земље. Како се то ради показује констатација америчког војног стратега Томаса Барнета да је „већина америчких војних интервенција у свету последњих година била у земљама неинтегрисаног остатка“. Разлог за те интервенције према Барнету је то што нефункционалност остатка света угрожава функционалност богатог језгра које не може да се даље развија и напредује уколико у свој систем функционисања не укључи све остале државе, стварајући тако глобални економски и политички систем у коме ће водећу улогу и даље имати земље „функционишућег језгра“. Нови светски поредак је са тог становишта виђен као још недовршени систем света који као поредак глобалне демократије подразумева изградњу одређених правила понашања за све и усвајање одређених вредности од стране свих. Међутим, то не значи да сви могу да се понашају исто. Тај поредак је, наиме, систем неједнаких и по њиховом богатству и по њиховом учешћу у креирању политике светског друштва. Ако су тај поредак осмислили најбогатији и најмоћнији људи на свету, онда је сасвим логично да га нису смислили зато да друге изједначе са собом, већ да увећају своју моћ и богатство. Уосталом, свако залагање за једнакост је у досадашњој историји било настојање да се изврши изједначење са онима изнад, а не испод себе. Сувереност је у времену глобализације појмљена од њеног акционог језгра, тако да се своди на апсолутну надмоћ једног, односно најјачег. Само њему је дозвољено све и потпуна слобода у одлучивању, а другима само оно што им он као најјачи дозволи у складу са својим интересом. Отвореним инсистирањем на томе деградира се и класични појам суверенитета и његова универзална вредност. Све јећи значај добија и указивање да је сваки суверенитет и стварни и формални, односно декларативни. Стварни у мери у којој дата држава има моћ самосталног одлучивања, а формални као само привидно неограничен, чиме се сувереност као принцип потпуно релативизира. На плану релације моћи, силе и суверенитета, судбине нација и националних држава, сходно том принципу, биле су и све ће очигледније бити веома различите. Заправо, одувек је свако био суверен онолико колико је могао, а данас је та чињеница само разголићена. Једна мала земља је, рецимо, одувек била истински суверена у односу на неку још слабију и мању, и то под условом да та мања нема моћног савезника. Међутим, данас многе мале земље имају великог савезника коме су поклониле свој суверенитет. Могло би се рећи да су трамполе релативну самосталност и слободу за релативну војну и економску сигурност. Ако би се

скинуо илузорни veo са приче о томе да је свака држава суверена, видело би се да на свету има свега неколико држава које одлуке доносе потпуно самостално, и да је тако одувек било. Сувереност је одувек била исказивана у односу на некога, а само код ретких, оних најјачих, или пак код „светских отпадника“, била је исказивана у односу на све. Ако је релативна сувереност искључиво одредива као степен суверености у односу на друге само на основу силе, а не и права, то значи да у савременој светској политици нескривено влада закон јачег, што је озбиљна регресија у односу на цивилизацијске домете у погледу изграђености равноправности међу државама и народима. Глобалној диспропорцији доприноси и то што је двоструки стандард као вечито „право“ јачих на основу њихове веће моћи, које је као такво увек било морално осуђивано и зато прикривано, први пут у историји проглашено, и то од стране теоретичара глобализације, за легитиман модус понашања. Тако је цар постао го, али не зато што су то хтели други већ зато што је то хтео сам цар, да би и тиме потврдио своју апсолутну супрематију. Парадокс времена глобализације је садржан и у чињеници „истовременог повећања и смањења света: растом броја људи, нових држава, количине новца, уз краће дистанце и мањак времена потребног за реаговање“. Тачније, све оно што је светско се повећало, само се наше време, као укупно време појединаца, умањило.

Глобалистичком концепту несметаног протока, пре свега роба и капитала, а онда и идеја и људи, противречила је од самог његовог настанка категорија државног као националног суверенитета, која је од Вестфалског споразума па све до краја 20. века важила за једну од „светих крава“ у међународној политици и за велики домет демократије. Оно што једино озбиљно угрожава глобализацију као светски процес јесте не само свака неглобализована национална држава већ и настанак нових, и ресуверенизација старих, формално већ глобализованих националних држава, будући да нема сумње да државни, односно национални суверенитет, са својим националним интересом у првом плану, тврдим границама, царинама и шареноликим трговинским и инвестиционим прописима, спутава убрзавање ритма света пројектованог ради убрзања обртања новца. Због тога, као снажна препрека глобализацији стоји свака и садашња и будућа национална држава са релативно самосталном политиком, као и тежњом да сама управља својом привредом, чиме у највећој мери и доказује своју самосталност. Врата за глобализацију таквих држава су још затворенија уколико је у њима развијен национализам. Све је то такође оно што успорава кретање роба и људи и тиме смањује профит великих. Елите које стоје на челу мултинационалних корпорација не желе да деле, а још мање да губе профит ако не морају, а по глобалистима не морају, јер је садашња констелација међународних односа таква да и поред постојања више великих сила постоји само једна супер сила којој тренутно нико није раван. Ерозија суверенитета као преживеле категорије и одузимање аутономије националним државама у погледу вођења економске политике се зато постављају као веома важни циљеви глобализације у свеукупном току њеног трајања. Отуд и није изненађујуће што је суверенитет теоријски евидентиран као проблем и озбиљна запрека глобализацији већ током 90-их година 20. века, да би онда почетком 21. века уследило у политичкој и правној теорији оргијастичко поништавање резултата Вестфалског споразума од стране глобалиста, које је било уперено против сваке врсте суверенитета, као апсолутно анахроне и штетне појаве. Разлози за угрожавање и поништење националног суверенитета су садржани у настојању стицања енормног екстрапрофита на тлу земаља које остају без свог суверенитета и у којима би одлуке доносили, или већ доносе странци. Политички разлози за умањење и поништење националног суверенитета и интегритета су садржани у настојању за апсолутним господарењем светом у форми новог светског поретка, у коме ће доминантну улогу имати земље носиоци глобализације, на челу са САД. Војни разлози за то су обезбеђење апсолутне војне премоћи тих земаља над земљама које теже

очувању национал¹г суверенитета и интегритета. Војним путем и интервенисањем се прекраја и уређује свет тако да сви остану без суверенитета, тачније свет у коме треба да постоји само једна једина суверена држава, а то је она која је најјача. Међутим, наговештај масовног настанка нових националних држава је можда и најважнија у низу све више индиција да садашњи, иако у много чему недовољно легитимизиран и недовољно гарантован, али ипак релативно стабилан, однос распоређености нација и других етничких група у државе и њихове садашње границе неће дуго потрајати и да се стање умереног задовољства етницитета због разлога етничке ситуираности све више претвара у стање етничког незадовољства и могуће националистичке експлозије планетарних размера. Поседовање национално-статусних права, па ¹једнаких, није им више довољно. Држава или аутономија блиска државно посебном статусу је, по свему судећи, будућа мета етничке хидре која је све спремнија да „баца рукавицу“ не само досадашњој државној организацији света већ и надирућој глобализацији. Раскорак бројности од 3600 све „освешћених“ етничких група (уз сталну тенденцију рађања „нових“), и њихове распоређености у оквиру „свега“ 179 држава света (остале државе се сматрају етнички монолитним, односно „етнички чистим“), све више се претвара у опасност и реалност новог тренда који је снажно обележио већ крај 20-ог и почетак 21-ог века – масовно стварање и још масовније покушавање стварања нових националних држава сепарацијама мирним путем или насиљем, као и интензивирање међународних подупирања или спречавања тих напора. Ово се не дешава само услед све изразитије гласности испољавања жеља државно неафирмисаних етничких група да престану бити тек „могуће нације“ него и услед стицања цивилизацијских услова за то (нпр. услед уважавања чињенице да су бројне границе земаља у развоју, нарочито у Африци, Блиском и Средњем Истоку повлачене „колонијалним лењиром“, без нарочитог вођења рачуна о етничким, прецизније речено, тада племенским разграничењима и односима, или пак услед све изразитије међународно-субјективне толеранције интерпретирања, а тиме и доживљавања признавања права на етничку посебност као права на прерастање у нацију). Ако се оствари, у том правцу изнето, предвиђање некадашњег генералног секретара УН Бутроса Галија, изречено у форми страховања средином 1992, и чувена теза Карла Фридриха о национализму као најјачој снази планете постати коначна истина. У анализи почетака тога процеса, који ће се можда зауставити, али који је неспорно започео, биће с¹ јасније да никакав дух национализма светских размера није пуштен из боце него да је то немистични процес интересне трансформације људског друштва у не само она нова обличја која је пред њега поставила постиндустријска организација живота друштва него и у она чија је одлика занемаривање интереса и потреба етницитета у име брзине и профита, што неумитно резултира конвулзијама њихове спонтане саморазвојности и интервенционизмом у функцији њиховог подржављења, као тренутно најбржег и политички најпрофитабилнијег решења, којим се проблеми тих етницитета у ствари не решавају него тек зачињу. Зато ће се, уколико се овај процес не заустави, као највећи проблем глобализације једнога дана поставити питање организације света као „разбијеног огледала“, што као задатак, бар за сада, потпуно надмашује могућности сваке силе, а што не значи само информационо, војно, технолошки и привредно најразвијенијих земаља него и њихових међународних економских, политичких и војних организација и савеза. Довољна је увек нека ексцесна спонтаност, нарочито ирационална и масовна, да се покаже немогућност потпуне контроле уређености целог света. Наиме, нестабилности сваког разбијеног огледала највише доприноси нагло покретање његових делића. Неки то данас препознају као миграције. Будући да се тренутно не види друга алтернатива глобализацији сем опстанка националних држава са својим суверенитетом, већина теоретичара, као и политичара-актера глобализације, сматра да је глобализација концепт који у ствари нема алтернативу, јер су по њима суверенитет и интегритет

преживеле категорије које ометају развитака света у целини, а не само водећих земаља. Концепт ограничавања и дозвољавања постојања само веома ограниченог суверенитета треба, по њима, да се развија у два правца. Први предвиђа „крај државног суверенитета“. По заговорницима тога правца „држава ће у потпуности изгубити епитет суверености. Њену улогу преузеће мултинационалне компаније, невладине организације или неко трећи“. Друга опција пак заговара тзв. „партиципативни суверенитет“, што значи да ће „држава својом вољом уложити суверенитет у неки наднационални ентитет (УН, ЕУ), а за узврат ће добити благодети које пружа чланство у тој организацији, као и могућност учешћа (партиципације) у процесу одлучивања.“

Након вишевековног периода у ком су постојали проблеми везани за изградњу и остваривање суверености, крајем 20. века дошло је време глобализације, у коме је национални суверенитет од самог њеног почетка означен од стране теоретичара глобализма као круцијална препрека за остваривање њених постулата. Чињенице су да је процес развоја капитализма одавно надишао националне границе и да глобализација није ништа друго до својеврстан економски, политички, културни и војни јуриш најразвијенијих западних капиталистичких земаља на остатак света, ради његовог потчињавања и експлоатисања. Брзо и снажно ширење крупног капитала, који тежи да муњевито потчини читаву планету и уреди је трајно према свом обрасцу, одиста има у суверености националне државе озбиљну брану, пре свега услед њене традиционалне концептуалне супростављености принципу брисања и игнорисања граница, као и због традиције релативно самосталног вођења политике и контролисања сопствене привреде. Отуда глобалистичка теорија и наглашава да се у центру савремене дебате о будућности света налази питање националног суверенитета. Тај проблем по глобализацију се, ако је судити по њеним носиоцима, да отклонити искључиво поништењем сваког фактичког суверенитета сем суверенитета најјаче глобалистичке силе. Време сваког националног, као и недељивог суверенитета и интегритета, је по тој теорији дефинитивно прошло, јер суверене националне државе нису више способне да самостално воде успешну политику и економију. О растућој зависности националних држава најбоље треба да сведочи недостатак сопствених ефикасних финансијских и политичких инструмената који стоје на располагању сувереним државама, због чега су исте у немогућности да саме одреде сопствену судбину. Упућеност на остатак света, пре свега на финансијске фондове и политичке институције богатих земаља које су носиоци глобализације, има своју цену, а то је одрицање од суверенитета, или, за почетак, бар од потпуног суверенитета. Садашње доба је отуда доба илузорног суверенитета, време у коме националне државе и државници пред својим грађанима глуме потпуну сувереност, иако су је се низом одлука и поступака заправо одрекли у корист моћнијих држава, зарад економске, политичке или војне користи, или ради избегавања, односно умањења штете.

Проблем је што глобализација као модел снажно промовише демократију, а губљење суверенитета и интегритета је само по себи негација демократије. Та противуречност рађа нову, а то је да спровођење демократије данас подразумева јавно обнародовани дупли стандард као право богатих – један ниво демократије важи за земље глобализационог језгра, а много мањи ниво демократије је намењен сиромашним и „демократизованим“ земљама, што пре указује на то да су оне потчињене него да су одиста доживљене као нови равноправни члан у глобалној капиталистичкој породици. Шта значе дупли стандарди демократизације на плану интеграције сасвим јасно показују примери са европског континента, где се после пада Берлинског зида 1990. године неким земљама и нацијама омогућила национална и државна интеграција, док су се истовремено подстицали дезинтеграциони процеси у бившим социјалистичким мултиетничким државама, што трагично потврђује и пример Југославије. Очигледно је

да су и те интеграције, као и поменуте дезинтеграције, биле само у интересу јачих и богатијих, а не свих европских земаља и народа. Носиоци глобализације заправо теже интеграцији остатка света далеко више у складу са својим интересима него са било којим правним или етичким мерилима, а увек по цену губитка националног суверенитета неглобализованих земаља. Да је реч о некој врсти поковања остатка света, било економског, политичког или војног, сведочи управо захтев да се земље које се интегришу у глобални систем одрекну свог суверенитета. Покорене земље нису никада суверене, а самим тим нису, нити могу бити демократске. Овај видни недостатак базичног концепта глобализације настоји се превладати трагањем за моделом глобализације који би понудио превазилажење противуречности између националне суверености и глобалне интеграције на начин који не би значео њихову међусобну искључивост. Решење се изналази у натегнутом теоријском концепту раздвајања националног суверенитета и територијалног интегритета, што је концепт који је тешко уклопив у реалност. Реалност је да све земље које су на овај или онај начин ушле у глобализационе токове имају окрњени или веома ограничени суверенитет који носиоцима глобализације омогућава несметано спровођење њихових економских, политичких и војних интереса на тлу тих земаља и шире, било на формалан, било на неформалан начин. Иако је почетак глобализације најавио брзи крај националне државе, њеног суверенитета, па у крајњем и нације као њеног носиоца то се није догодило. Глобалисти су у нацији, национализму и сувереној националној држави са правом видели свог највећег противника, и зато су им објавили рат до истребљења у циљу своје победе. И тако је и било, све што је у име суверенитета у последњој деценији двадесетог и првим деценијама двадесет првог века пружило највећи могући отпор глобализацији, без обзира на отворену или миметичку форму у којој се то збива, имало је национални предзнак. То је имало за резултат да је глобализација као процес највише успеха имала на економском, мање на политичком, а понајмање на војном и безбедносном плану. Са друге стране је видно и то да идеја о само једном светском центру моћи коме треба да се „дарују“ сви суверенитети данас није више реална. Кина и Русија као велике војне силе представљају нарастајуће центре посебне светске моћи, а низ регионалних сила почиње да води своју економску и сваку другу политику све више првенствено у складу са својим интересима и потребама. По прогнозама УН, већ 2030. водећа светска економска сила неће више бити САД него Кина. Уз њен успон следи и продор других незападних економија, пре свега Индије, Индонезије, Кореје, Тајланда и Тајвана, које бележе енормно висок раст друштвеног производа. Иако у оквирима глобализације, ове активности почињу да представљају нежељену посебност у односу на планирану глобализациону општост света, без сопствене воље и суверенитета. Данас је тешко веровати да би не само војни цинови попут Кине или Русије већ и ма која земља у успону прихватила да се одрекне свог националног суверенитета и интегритета. Управо у оној мери у којој буде опадала економска, а са њоме неминовно и војна моћ САД, утолико више се увећавају шансе за опстанак или обнову националног суверенитета и интегритета бар оних земаља које су у успону и које имају снаге да се одупру центру глобалне моћи. То се види из бројних примера, а поготову данас, у понашању низа држава у Европи које, у условима велике миграционе кризе, руковођене искључиво или преваходно сопственим националним интересом, обнављају свој претходно „даровани“ суверенитет. Неке од њих, попут чланица тзв. Вишеградске групе на челу са Мађарском, иду у томе одбијању да спроводе политику глобалног центра моћи на више планова (мада пре свега кад је реч о миграционој политици), тако далеко да се може закључити да данас имамо на делу праву ресуверенизацију низа земаља, и то оних тек недавно глобализованих источноевропских, које су деценијама жуделе да постану део Запада.

1

Време великих миграција у коме се управо налазимо несумњиво је донело нови, велики и последично још несагледиви изазов не само глобализацији као процесу већ и глобализму као идеологији и „новом светском поретку“ као политичко-правној конструкцији глобалног система. Управо су националне државе, и то и оне мале, биле те које су у сред свог европског окриља „бациле рукавицу“ глобалним обрасцима и направиле снажан политички заокрет ка националном интересу, обнови националног суверенитета и националних вредности, иако је до скоро изгледало да су се многе од тих држава биле потпуно утопиле у европско, као наднационално заједништво и у ЕУ, као заједницу „ненационалног суверенитета“. Све је очигледније да су миграције и разне могуће опасности које оне собом доносе биле не само разлог за бројне политичке и правне аномалије већ и повод за реитеративну обнову концепта суверене националне државе и њених граница не само на тлу Европе већ и шире у подручјима захваћеним миграционим токовима. Судбина тог процеса је да се лако предвидети уколико је у питању дневнополитичка и ускоинтересна, а не на идеолошким премисама утемељена реитерација, која ће увенути када и токови миграција усахну. Оно што свакако остаје јесте дата подука центрима глобализма да су прерано отписали суверену националну државу и да ће она у будућности зацело бити оснаживана и другим поводима, када у питању буде било задовољење националног као посебно-државног интереса који се у несувереној заједници не може задовољити, или бар не у мери која неком посебном друштву одговара. Захваљујући миграционој кризи, потврдило се да је глобализација процес који, иако тренутно нема конкуренцију, има своју алтернативу у јачању националне државе, али не као усамљене и изоловане већ веома кооперативне и институционално модернизоване заједнице. Наиме, „ре-национална“ држава по правилу има дефицит војне и политичке моћи иако га не испољава, а своју економску моћ и даље нужно одржава и увећава сарадњом са глобалним миљеом. Уређење света без националног суверенитета и интегритета служи носиоцима глобализације да лакше владају и зарађују, при чему од тог концепта сиромашни немају никакве велике користи сем осећаја важности да су укључени у империју. Уколико би се све земље одрекле свог националног суверенитета и интегритета оне би изгубиле и посебност свог идентитета, а људи би се свели само на пуке јединке лишене културних и цивилизацијских, што увек значи и политичких, специфичности и то би све заједно свет учинило ужасно сиромашним на духовном плану. Ако би се све претворило у једну општу фирму, нестале би важне посебности и непоновљиве манифестације слободе које свет чине не само различитим већ и разноврсним, па и прогресивним услед такмичења и напретка у различитости. Борба глобалног и националног је борба општег и посебног. Ако би се уништило посебно, опште би престало бити опште јер се не би више имало од чега разликовати. Та два идентитета се заправо условљавају и зависе један од другог. Отуда и заступници посебног схваћеног као апсолутног греше кад се залажу за потпуно поништење општег, јер нестанак општег не би нимало помогао посебном већ би га, напротив, дегенерисао. Отуда је перспектива борбе националног суверенитета и глобалног поретка садржана не у победи једног од њих већ у опстајању и једног и другог у великој утакмици у којој нико не може потпуно и трајно победити већ само може повремено превладавати, било скоро генерално, било на неким тачкама Земљиног шара. За веровати је да ће релације суверене националне државе и глобализације још врло дуго обележавати њихов паралелан ход, уз повремена „подметања ноге“ са обеју страна. У оној мери у којој успеју искористити оног другог за своје циљеве, напредоваће или назадоваће и суверена држава и глобализација. Овакве какве су сада, оне итекако

захтевају адаптацију будућем времену, којем неће бити потребни победници већ далеко више умеће свакогврсног преживљавања.⁴⁶

2.4.1. Мега-државе и хегемоне империје

Израз „глобална хегемонија“ односи се на ситуацију у којој једна држава или група држава има доминантан утицај на глобалној политичкој, економској и војној сцени, те су у стању да диктирају правила и услове међународних односа у своју корист.

Хегемонија подразумева да држава или група држава има доминантну позицију у међународним односима и да има способност да своју вољу намеће другим државама. У глобалном контексту, хегемонија се односи на ситуацију у којој једна држава има моћ да управља и утиче на глобалне процесе у складу са својим интересима.

Глобална хегемонија може се постићи на различите начине, попут војне доминације, економске превласти, културне и идеолошке моћи, или коришћењем међународних институција и организација. Примери држава које су у прошлости имале глобалну хегемонију су Велика Британија током 19. века и САД након Другог светског рата.

Иако може постојати неки облик сарадње међу државама у ситуацији глобалне хегемоније, доминантна држава или група држава ће увек настојати да одржава своју доминантну позицију и да спречава настајање изазивача своје моћи. Глобална хегемонија често доводи до неједнакости и несигурности у међународним односима, што може довести до ривалитета, конфликта и напетости међу државама.

У време када хегемони опадају, када границе (и зидови који их затварају) нестају, када су тргови светских градова препуни грађана који изазивају власти, када војни савези губе своју одрживост – да поменемо само неке од безброј промена које трансформишу светску политику, изгледи за глобални поредак и управљање постали су трансцендентно питање. Како се обим трансформације шири и како се њен темпо интензивира, питања о природи поретка и управљања постају хитнија. Промена значи трошење устаљених образаца, смањење поретка и посрнуће управљања, све док се нови обрасци не могу формирати и уклопити у рутине светске политике. Таква је ситуација данас. Осећа се да је ток историје на прекретници, у тренутку када су прилике за кретање ка мирној сарадњи, проширење људских права и виши животни стандард једва мање упадљиви од изгледа за интензивирање групних сукоба, погоршање друштвених система и погоршање услова животне средине. Било који скуп аранжмана – а могуће и једно и друго – могло би да еволуира како се лидери и јавност навикавају на опојну спознају да је нека контрола над будућношћу поново задобијена као последица свих промена.⁴⁷

Анархија је принцип уређења друштвених система; она је супротно од хијерархије или доминације. Власт почива на односу супериорности и потчињености, командовања и послушности, између друштвених актера. Стојећи у анархичном систему актери су, пак, у формално равноправном односу једни са другима; „Нико од њих нема право да командује; нико није дужан да се покорава“. Међународни систем је територијално диференциран систем доминација. Доминација постоји унутар

⁴⁶ Симеуновић, Д, Суверенитет као проблем у времену глобализације, *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације, Зборник радова са симпозијума* одржаног 8. и 9. фебруара 2019. године (стр. 25-46).

⁴⁷ Czempiel, E, Rosenau, J, *Governance Without Governant: Order and Change in World Politics*, Cambr. Univ. Pres, 1972.

међународног система територија, али не и ван њих. Ове територијалне јединице ту су државе. Државе имају унутрашње и спољашње суверенитете. Унутрашњи суверенитет значи да државе на својој територији (тј. унутар својих граница) имају монопол над моћи или насиљем: овлашћена је само држава, да доноси унутар државе територијално обавезујуће одлуке и обавезујуће постављање правила и њихово спровођење - ако је потребно и силом. Поред тога, држава има надлежност: да дефинише и расподели политичка овлашћења. Истина је да у савременој либерално-демократској држави, државни суверенитет произлази из народног суверенитета и ограничен је уставом. Државна власт је подељена између законодавне, извршне и судске (подела власти); суверене функције су делимично делегиране другим телима. Међутим, још увек нема легитимног владара заједница поред оне коју директно врши или делегира држава. Спољни суверенитет значи да у међународном систему нема владавине изван или изнад државе, а камоли међународни монопол на употребу силе. Доминација се завршава са територијалним границама држава.⁴⁸

Територијално диференцирани, анархични поредак међународног система данас може изгледати без алтернативе. У ствари, историјски посматрано, систем држава уопште није правило. Настао је у раном модерном периоду, у облику северноиталијанских градова-држава и проширио у 16. и 17. веку широм Европе. Фундаментални принципи спољашњег и унутрашњег суверенитета држава у Вестфалском миру из 1648. године су успостављени широм Европе. За разлику од децентрализованог, анархичног политичког поретка, империје подвргавају систему хијерархијског поретка: границе система и моћ се поклапају. Због огромних, за то време, просторних удаљености, међутим, овај поредак је био слабији и нестабилнији него у државама малих размера модерног доба.

Друга историјска алтернатива је политички поредак европског средњег века, пирамидалне структуре моћи држава је хијерархија; држава поседује доминион и монопол власти унутар својих територијалних граница; координација акције нација унутар државе је вертикална и настаје кроз доминацију. Организациони принцип међународног система је, пак анархија. Однос држава у међународној анархији карактерише формална једнакост или паритет; владавина и насиље су децентрализовани и контролисани од стране државе аутономно. Координација деловања у међународном систему је хоризонтална, одвија се преко моћи. Унутрашња политика постаје међунационална политика. Дезинтеграција може довести као у Југославији или Совјетском Савезу до стварања нових држава. Чак и у земљама које функционишу постоје области у којима преовлађује зонална координација деловања. У либералним демократијама то је пре свега тржишна економија која се заснива на принципу добровољне размене и слободних цена од стране запослених на основу понуде и потражње. Међународна политика је меродавна дистрибуција вредности ван државних граница.

Основни проблеми и изазови безбедности, благостања нису сви исте природе. Ограничени државни суверенитет у наоружању, политичко регулисање тржишта или поредак и вршење власти повећава несигурност, трку у наоружању и опасност од рата. То смањује прекограничну економску размену и заштиту прекограничних природних ресурса. Коначно, повећава ризик од угњетавања и обесправљености људи. Али и „премало” власти и суверенитета ствара огромне проблеме - када државе имају сигурност више не могу ефикасно да штите своје грађане; нису у стању да исправе неуспех транснационалних тржишта и на међународном нивоу смањити сиромаштво и

⁴⁸ Schimmelfennig, F, *Internationale Politik*, Brill, Schöningh, 2017.

неједнакост. Фашизам и комунизам су довели до обесправљености, угњетавање и уништење „раса“ и „класа“ до крајњих граница. Трајни мир између раније непријатељских европских држава је успостављен. Тржишта су реципрочна отворена преко унутрашњег тржишта и монетарне уније, у Европској унији. Са ширењем и консолидацијом либерално-демократских држава владавина држава је цивилизована.

Не међудржавни ратови или ратови великих сила, већ грађански ратови у пропалим државама и међународни тероризам који функционише без јасно приписане државне основе, су главни безбедносни проблеми. „Глобализација“, раст прекограничних економских процеса постају политички. Са ове тачке гледишта, повлачење контроле и управљања представља највећи изазов за међународну економску политику. Сходно томе, глобализација угрожава државу благостања. Радници у државама благостања брину да ће изгубити своје имовинска права и просперитет кроз конкуренцију надница јефтиних земаља и путем имиграције. По правилу, међународна политика је далеко од грађанства и више тежи извршној власти и више технократски од националне политике. Криза у зони евра је такође показала колико су значајног утицаја међународне организације — Европска унија и Међународни монетарни фонд. Истовремено, националне границе постају све пропусније. Инвестиције се померају широм света. „Стари“ проблеми анархије још увек постоје у многим деловима света: озонске рупе, климатске промене, борба за ресурсе итд. Наведено постаје драстично јасно ако узмемо Европу, на пример у поређењу са Блиским истоком — међудржавни проблеми цивилне безбедности, трке у наоружању, економска ривалства и сукоби ресурса као и недемократски режими који крше људска права који делују у овим регионима и даље доминирају. Међутим, промене у проблему анархије такође изазивају реакције у западном свету. Међународни тероризам, глобалне економске кризе, прекограничне миграције и обимно делегирање политичких надлежности међународне организације су легло политичких и популистичких покрета и партија: „(чист) народ“ и „(покварене) елите“. „Спољно опредељење“ националне политике од стране међународних организација нације и уговори, „инфилтрација страних“ путем имиграције, или „експлоатација“ од стране мултинационалних корпорација. Под популистичким председником Трампом, САД су објавиле бројне међународне споразуме. У Британији је популистичка мобилизација „Брегзит“ извела земљу из ЕУ. Међународна политика је ауторитативна расподела вредности под условима анархија. Анархија не само да ствара посебно озбиљну сигурност питања благостања и слободе већ је и у анархичном поретку посебано тешко носити се са овим проблемима и ефикасно их решавати. Централни изазови међународној политици, барем у западном свету су обуздавање необузданог државног суверенитета.

Најважније „велике“ теорије су: реализам, институционализам, трансационализам, либерализам и конструктивизам. Прва дебата на ову тему започела је око прве половине 20. века између „реализма“ и „идеализма“ и довела је до термина „идеализам“ (смислили реалисти и био је pejоративан). Касније се идеализам разумевао као „либерална теорија“ међународних односа. Већ ова дебата се у суштини бавила суштинским питањем међународних односа: може ли међународна анархија због друштвеног развоја или кроз циљано политичко деловање бити превазиђена, или бар довољно ублажене да се избегну његове најпроблематичније последице? Неколико је разлога зашто излагање теорија интернационалне политике започиње од реализма. Реч је о теорији углавном неограничене анархије у међународној политици. То је најједноставнија, најмање сложена теорија међународне политике, и вероватно најстарија теорија (међународна политика у систему независних градова држава класичне Грчке, системи италијанских градова-држава, као колевка данашњег

међународног система). Доминантна је теорија међународне политике. Реализам је постао водећа теорија након Другог светског рата: неореализам међународне политике задржао је ову позицију бар до седамдесетих година прошлог века. Углавном је развијен у САД. За реализам, централни ефекат је анархична структура интернационалног система егзистенцијалне несигурности држава. Ниво неизвесности зависи од две друге структурне карактеристике: расподела снаге и расположиве технологија. Глумци су у реализму егоистичко-рационалне државе, које у условима анархије теже моћи, док брину о свом постојању. Ово резултира централним процесом конкуренције за моћ у међународној политици, која је узрокована механизмима интеракције безбедносне дилеме. Релевантни актери реализма су искључиво државе. Државе постају корпоративне како се удружују са спољним светом. Државе можемо третирати као људе у међународној политици – са јединственом вољом и кохерентним начином деловања. Тежи „националном интересу“ – као што је Вилхелм други, на почетку Првог светског рата објавио: „Не познајем више ниједне партије, знам само Немце.” У реализму, државе се виде као сврсисходне, егоистичне а актери који теже моћи. Теорија међународне политике разликује три релевантне структуре међународног система: поредак, (недостатак) поделе рада или разлике међу државама и расподела моћи или поларитета. Технологија такође игра важну улогу у реалистичној теорији. Одсуство доминације и подела рада је структурна константа међународног система.

Корени институционализма такође сежу у ране дане савременог државног уређења. Са државним суверенитетом и међународном анархијом, теорија се развила у настојању да се оконча безаконна ситуација између држава: формулисати правила за коегзистенцију суверених држава, да усмере ривалство у уређеном правцу и међународну сарадњу. Хуго Гроцијус познат је по свом писању за слободу мора и за законе рата и мира, и један је од оснивача међународног права. Међународно право и међународне организације су и даље кључне теме институционализма. Нормативни и утопијски квалитет раног институционализма је помогао да се издвоји од реализма, и критикован је као „идеалистички“. Функционализам је у фокусу али и повећање међународне међузависности и раст међународних организација. Друштва мењају своју политичку приврженост са државних на међународне организације. Међутим, перспектива се опет показала нереалном. Неолиберални институционализам 1970-их и 1980-их стога је у својим претпоставкама остао близак реалистичком погледу на свет државног система који карактерише несигурност и моћ. Задржао је ту међузависност и смањio несигурност и конкуренцију моћи у међународном систему и да се стабилан међународни поредак може произвести чак и у одсуству хегемоније. Међусобна зависност држава једне од друге – с једне стране смањује корисност војне силе и претњу државама; с друге стране, повећава потребу за међународном сарадњом. У условима међузависности, егоистично-рационалне државе теже апсолутној победи. Ово резултира процесом конкуренције благостања. Резултати ове сарадње затим одлучују о констелацији преференција и преговарачкој моћи држава. Стабилна сарадња заузврат јача међузависност и институционализацију међународне политике. Временом међународна анархија није укинута, већ цивилизована.

Хегемонија и технологије, који јачају дефанзиву, захтевају интензивне напоре државе да избалансира моћ хегемона и нове технологије. Време и трошкови транспорта се смањују; и економија производње и процеси друштвене размене постају све пространији. Када расте међународна међузависност, онда такође расте потреба за сарадњом, и са потребом за сарадњом расте подстицај међународним режимима и организацијама. Од друге половине 19. века број међународних уговора се континуирано повећавао, посебно између 1950. и 1980. број међународних организација

је такође порастао, а квантитет утиче и на квалитет. Растућа међузависност повећава потребу за међуефектима ненационалних режима, а што је та међузависност интензивнија, што је већа корист државе која је у питању, то постоји и већа потреба за снажном, правном међународном контролом и процедурама санкционисања. Наведено поспешује аспекте институционализације. Такође, институције у области политике потенцијално залазе у друге области политике. Евидентна је стабилизација децентрализоване међународне сарадње уз помоћ међународних режима. Анархија овим не нестаје, али је регулисана. Глобално управљање могуће је и „без владе“. Ширењем међународног права међудржавни аспект замењује моћ и насиље. Међутим, овај круг такође има проблематичне споредне ефекте: смањење спољне претње на унутрашњу слободу држава и раст међународне међузависности и међународне институционализације (државна демократија губи на свом значају). Дакле, политика се купује по цену губитка демократске контроле. Ово је тамна страна међународне политике. Институционализам тврди да су два кључна проблема анархије: неизвесност и неуспех тржишта. Основна хипотеза институционализма је: што су јачи државни међузависни односи и институционализованији, већа је вероватноћа мира и (даље или дубље) међународне сарадње. Основна хипотеза транснационализма с друге стране је: што је гушће и симетричније транснационално преплитање у међународним системима, већа је вероватноћа мира и домаће међународне сарадње.

Дуго времена, либерализам се генерално схватао као теоријска алтернатива за реализам. Теорије су се разликовале само од тога какве теоријске изјаве о међународној политици дају. Имануел Кант размишља о условима трајног мира државе. Као први услов, Кант именује „републички устав“ и тако се сматра једним од оснивача теорије „демократског мира“. Мир је био инспирација за друге теорије које се појављују, и развијају у либерализам. Међу разноврсним, понекад супротстављеним спољнополитичким циљевима државни и друштвени актери одређују домаће структуре моћи и институције - који се могу афирмисати као државни циљеви. У међународној политици државе првенствено настоје да остваре своје циљеве колико год је то могуће. Упознавање држава са компатибилним миром и сарадњом потпорних структура и заједничких циљева, резултат је високог нивоа безбедности и сарадње. Држава није ништа друго до орган спољнополитичког деловања друштва. Попут транснационализма, либерализам такође прави разлике између актера јавног, приватног и цивилног друштва као и корисних и добротворних циљева. Такође претпоставља да глумци рационално остварују различите циљеве. Друштвени, економски и грађански привредни актери настоје пре свега да обликују спољну политику и земље порекла и на тај начин утичу на међународне резултате политике, а не да међународна сарадња утиче на политичке процесе. По либералном мишљењу домаћи актери и процеси су релевантнији за објашњење. Држава и друштво такође формирају структуре. Либерализам негира, међутим, као и институционализам и транснационализам, реалистичну претпоставку да је анархија доминантна. Структуре релевантне за либерализам су пре свега социоекономске опште структуре друштвеног и поретка моћи. Најосновније разликовање друштвено-економских структура је оно између модерних и традиционалних друштава. Централне карактеристике „модерности“ су: изражена друштвена подела рада и функционална диференцијација, преовлађују индустријски начини производње, масовно формирање и јавна сфера коју обликују масовни медији и хоризонтална и вертикална друштвена мобилност, традиционална каста. Оба типа се могу даље разликовати. Слабе државе нису у стању да се супротставе њиховим преференцијама друштвених актера, или чак неспособне да формирају стабилне преференције: регулишу своје односе углавном аутономно - асертивни друштвени глумци тада имају одлучујући утицај на спољашњу политику државе.

Државно-социјалне структуре функционишу на два начина у државној спољној политици. С једне стране, домаће структуре бирају спољне политичке циљеве државе из разноврсности друштвених вредности и интересовања. С друге стране, они обликују средства спољне политике политичким стиливима. Постоји фундаментални ефекат подсистемских структура у избору друштвених захтева који се постављају пред државну спољну политику. У оба начина деловања спољна политика је наставак унутрашње политике ван државних граница. Демократије такође имају тенденцију да буду мирне, засноване на правилима и мултилатералном координисаном понашању, док недемократске државе теже употреби насиља, унилатерализма и кршења правила. Слабе државе имају тенденцију да имају некохерентну, економске мотиве одређене спољне економске политике док јаке државе кохерентну, у којој доминирају политички мотиви. Либерализам се не односи на моћ, већ на настојање међународне политика ка друштвено дефинисаним циљевим: унапређење демократије и људских права, заштита мора, борба против глади итд. У односу на институционализам, либерална анализа је више комплементарна него контроверзна. Институционализам је више оријентисан ка апсолутним профитима. Либерализам допуњује ову претпоставку у два аспекта, кроз „ендогенизацију” преференција. Како се државе стварно понашају у међународној политици и у којој мери остварују своје циљеве зависи од констелације подсистема, структура, циљева и понашања држава да међусобно делују. Али, долази до питања преференција: државе нису слободне да у међународној политици несметано остварују сопствене преференције. Треба напоменути да владе такође не морају деловати једнообразно. За процесе и резултате међународне политике су од значаја централна перспектива подтехничке структуре и њима обликована спољна политика, као и преференције различитих земаља једна према другој. Констелација структура и преференција има двоструки ефекат с обзиром на интеракцију између влада.

Национална сарадња претпоставља да свака држава верује у њу да не буду преварена или чак нападнута. Према реализму, само хегемони могу испунити овај задатак; док према институционализму, међународни режими стварају агилно поверење; транснационализам користи транснационалне мреже за ову функцију. Мир настаје кад је безбедносна дилема превазиђена и државе могу бити сигурне да њихове сопствене одбрамбене политике неће експлоатисати државе са офанзивним намерама. Мир и сарадња јачају са транспарентним процесима политичког одлучивања. Транспарентност осигурава откривање офанзивне политике, преваре и обмане и јавног објављивања да и друге државе могу бити сигурне да неће постати жртва прикривеног напада, припреме или покушаја да се искористе. Дакле, није међународна анархија сама по себи оно што узрокује проблеме међународне политике. Сходно томе, постоји полуга за решење међународних проблема у глобалној промени унутар државних услова.

Државе морају да сарађују једна са другом да би ефикасно оствариле своје циљеве. Моравецик разликује три основна сазвежђа преференција: "хармонија", "сукоб" и "међузависност". Од њих зависи да ли је сарадња могућа. За либерализам домаће преференције сазвежђа су узрочно распоређене. Обим сарадње зависи пре свега од степена заједништва спољне политике. Из либералне перспективе могло би се очекивати да демократске државе заговарају јача права учешћа од ауторитарних држава. Међународни преговори са либералне тачке гледишта увек се одвијају под подсистемским ограничењима. Међународни преговори се стога морају у принципу третирали као "два нивоа игре", у којима владе играју паралелно. Релевантност националног ниво деловања зависи пре свега од подсистемских структура. Што је хетерогеност домаћих политичких преференција већа, што су идеалне тачке домаћих

актера одлучивања једни од других даље, мање су могућности да дође до интернационалне сарадње.

Динамика демократизације је предложена кроз три таласа демократизације. На дужи рок, број држава се повећава са демократизацијом и чије подсистемске структуре теже мирном понашању заснованим на мултилатерално координисаним правилима. Све је већа шанса да демократске државе формирају парове, регионе или мреже интеракција у којима преовлађују међународно поверење, стабилан мир и сарадња. Међутим, демократизација није само један од међународних спољашњих, егзогених процеса, већ је такође узрокована позитивним реперкусијама резултата међународне политике. Таласе демократизације покренули су не само међународни догађаји и утицаји појачани: ратовима, сломовима аутократских великих сила, и охрабривања демократских снага да и друге државе следе успех. Што је даље интернационални систем либералних демократских држава распрострањенији, већа је вероватноћа мира.

Конструктивизам је најмлађа теорија међународне политике. Развио се 1990-их из дебате реализма и институционализма. Велики део те дебате је био метатеоретски: водила се око одговарајућег научног дискурса и разумевања метода за анализу међународне политике. Ова метатеоријска дебата није завршена. Од значаја је разумети суштински теоријски допринос конструктивизма за објашњење међународне политике. Овде конструктивизам усваја два суштинска контрапозитива на остале теорије. Прва супротна позиција се односи на структуре међународног система (материјалистичке). Насупрот томе, конструктивизам сматра да су интересубјективне или идеалистичке структуре од примарног значаја. Они регулишу акцију глумаца. Међународни систем је стога доста комплекснији - структуриран по културама, нормама, улогама, итд. То такође значи да је међународна политика у суштини друштвено конструисана – вредности, норме, идентитети и други идеални конструкти актера међународне политике. Конструктивизам претпоставља да актери у оквиру културних и институционалних структура међународног система делују „прикладно“ када бирају своје циљеве и опције за деловање на основу вредности, норми, улога и сл. На основу ових супротстављених ставова конструктивизам је развио онолико варијетета колико и рационализам. Конструктивистичка шема објашњења за исходе међународне политике заснива се на дуалности интересубјективних структура и одговарајућег заједничког деловања. У међународним заједницама постоји заједничка култура која дели вредности и консензус о нормама и производи пријатељски однос међу члановима заједнице. Глумци се воде заједничким вредностима, прате исте норме и понашају се пријатељски и солидарно једни према другима. У овом контексту одвијају се процеси социјализације у којима чланови заједнице продубљују своју културу, аргументовано шире и решавају сукобе на основу заједничких вредности и норми. У међународним заједницама, дакле, на основу идеалног консензуса и одговарајућег понашања превазилазе се проблеми анархије. О исходима политике одлучује моћ аргумената актера. Изван и између супротстављене међународне заједнице, с друге стране, сукоби вредности и синдикати непријатељства додатно погоршавају проблеме међународне анархије. Процеси социјализације и аргументације пропадају и доводе до међусобног разграничења и учвршћивање позиција. Међународни систем се стога развија кроз процесе инклузивне и ексклузивне изградње заједнице. Претпоставља се култура анархије и култура пријатељства, чиме се обезбеђује безбедност, здравље и благостање.

Представљају се четири релациона обрасца међународне политике: рат и мир, сарадња и интеграција. Они долазе из свих главних области политике: сигурност, благостање и доминација. Они варирају између глобалних и регионалних проблема, и тичу се најрелевантнијих феномена и актуелних дешавања међународне политике.

Рат је у неколико аспеката централна тема међународних односа. Ратови су најпроблематичнији ефекат међународне анархије. Ратовско ратовање у Првом светском рату или прво распоређивање нуклеарног оружја у Другом светском рату, на пример, су разлог настојања да се развије теорија о узроцима рата (и условима спречавања рата). Ратна истраживања су фокусирана на губитак смисла „старог“, појмовања рата за територије, моћ и утицај. Грађански ратови, државни ратови, „мали ратови“, терористички и други слични облици насиља групишу се под заједничким појмом „нови ратови“.

У новије време истраживања се све више окрећу критици грађанских ратова, не само зато што је он тренутно присутан много чешће и има више жртава него међудржавни рат. Домаћи оружани сукоби су аналогни међународним сукобима: потврђују истину вероватноће деградације државе до анархије и концентрације моћи. Јаке, асертивне државе могу обезбедити функционисање поретка и владе; док слабе и немоћне државе, с друге стране, стварају слободу и подстицаје унутардржавних група да користе силу за остваривање својих циљева. Оне трпе међународни губитак моћи, и могу изгубити важне међународне савезнике и присталице. Као резултат тога, губе ресурсе који су потребни за одржавање домаћег реда. Пре свега, унутрашњи сукоби доводе до распада држава и колонијалне империје као резултат међународних промена моћи. Пораст домаћих ратова од 1960-их тесно је повезан са деколонизацијом. Често су за собом остављали слабе и спорне државне структуре. Сличан ефекат имао је и распад Совјетског Савеза на бивше совјетске републике. На крају распад Југославије је покренут чињеницом да је са сукобом Истока и Запада дошло до спољних притисака који су ову земљу делили између блокова. Џејмс Феарон и Дејвид Лејтин су извели ово објашњење у форми грађанских ратова. Виде основни узрок нових грађанских ратова у смислу оружаних устанака фаворизованих од малих, лако наоружаних група, које користе герилску тактику. Циљеви ових група су разноврсни. Они могу бити политички, верски, економске природе — пресудно за избијање грађанских ратова је оно што слаби државу: немогућност ефикасног обрачуна са устаницима (оружана борба изгледа обећавајуће). Ова слабост државе може настати из домаћих проблема (нестабилност политичког квалитета, сиромаштва, корупције, неприступачан терен, велико становништво). Друга објашњења, с друге стране, наглашавају политички контекст и мотиве устаника (на пример, профитне групе имају прилику да силом удовоље својој похлепи?). Оба приступа потпадају под либералну теорију. Модел жалбе представља традиционалну анализу узрока „стarih“ грађанских ратова. Грађански ратови су политички мотивисана реакција на неправде свих врста које се не могу отклонити на миран начин: на невољу, неједнакости, експлоатације и угњетавања. Побуњеници покушавају да преузму власт у држави или желе да успоставе посебну државну власт за превазилажење неједнакости и угњетавања. Што је држава више демократска, то је мања вероватноћа грађанских ратова јер је у демократијама са једне стране мање угњетавања, а с друге стране нема насиља. Отворени су начини за решавање политичких сукоба. Модел похлепе, пак, одговара типу „нових ратова“, који су узроковани деполитизацијом и комерцијализацијом. Наглашавају се економски предуслови за профитабилане и успешане побуне. Сходно томе, избијање грађанских ратова је посебно вероватно када је земља богата природним ресурсима чија је контрола и експлоатација привлачна побуњеницима; побуњеници добијају финансијску подршку из иностранства (од стране дијаспоре, односно припадника исте групе који у живе у иностранству или код страних влада); и трошкови побуне су мали (јер је војна опрема јефтина и побуњеници немају уносне алтернативне опције за живот). Такође има и одговарајућих конструктивистичких претпоставки етничких фрагментација као узрока грађанског рата након завршетка сукоба Истока и Запада. Етничко објашњење грађанских ратова има

неколико варијанти. Теорије етничког сукоба се разликују према томе да ли се етничке групе и разлике сматрају квази-природом: и стога су фиксирани или као друштвено конструисани и друштвено променљиви. Поред тога, сугерише се да етничке разлике потичу из социјалне психологије; из техничких разлога постоји велики ризик од насиља у „природи ствари“. Други, међутим, тврде да су етничке разлике политичких актера инструментализоване да пружи лакшу подршку да мобилишу људе за политичке или економске циљеве. У Југославији и другим бившим комунистичким државама комунистичке елите, етнички сукоби су створили нову основу легитимитета и побуњеници против владе налазе боље склониште и подршку припадника њихове етничке групе. Теорија инструментализације је тако повезана са моделом похлепе. Транснационални фактори играју улогу у свим овим објашњењима: финансијска подршка и снабдевање оружјем преко дијаспоре ојачавају положај побуњеника.

Истраживање мира је супротно ратовању. Не ради се о прекидима ватре и паузама у борбама између ратова или нестабилним условима који се стално мењају. Стабилнији је мир ако преовлађују услови под којима ниједан актер нема подстицај да силом спроводи своје интересе. Идеално, чак и опцију рата у потпуности уклања из заплета репертоар глумца: па и више ни не разматрају прилику да сукобе решавају насилним путем. Дуго времена стабилан мир између држава сматран је утопијом. Стална опасност од ратова јављала се као нормалност чак и као суштински део међународне политике. Верује се да постоје најмање два стуба стабилног мира: „дуги мир“ или мир великих сила и „демократски мир“. Демократске државе не воде ратове међу собом. Анализа ових феномена мира уско је повезана са сваком од теорија међународне политике.

Међутим, друге теорије не само да имају додатке, већ и алтернативе либералној декларацији демократског мира. Дакле, изгледа да је само демократски мир - прави разлог зашто демократске државе не воде ратове једна против друге у другим факторима осим поретка власти. Најјача критика долази из табора реалиста. Реализам сугерише да су за мир одговорни међународни, моћно-структурални и не домаћи, нормативни или институционални фактори. Реалисти стога тврде да је демократски мир суштинска појава структуралних услова моћи у периоду након 1945. – пре тога једноставно је било премало демократија да би се извукли чврсти закључци о демократском миру.

Реалистички аргумент би могао да се користи у статистичкој анализи демократског мира. Могу се навести и случајеви ратова који су у супротности са реалним објашњењем.

Војни савези су традиционални облик кооперација у државном систему. Савези су чак и дуго времена били једини релевантан облик међународне кооперације. Организација Северноатлантског пакта (НАТО) сматра се најтрајнијом и најуспешнијом војном алијансом у историји система модерних држава. Постоји од 1949. године и несумњиво је најмоћнији савез садашњости. НАТО није само савез у традиционалном смислу – окренут је ка безбедносној политици држава које се боре против заједничке међународне претње. Као прво, НАТО је институционализован: то је режим безбедности са уговореним правилима понашања, и међународна организација са доношењем одлука и административне структуре. Друго, његова сврха је била од почетка; не само у колективној одбрани од Совјетског Савеза, већ и у стабилизацији мира и сарадњи међу члановима.

Либерализам и конструктивизам су у оквиру промена у НАТО-у: колективна безбедност и наставак постојања либерално-демократских вредности заједница запада. Са институционалном теоријом потребно је прикупљање више информација и изградња поверења, Конструктивизам, с друге стране, доводи до међународне социјализације у

трансатлантске заједнице вредности. У скорије време, политику НАТО-а обликовала су два развоја догађаја. Трансформација НАТО-а се не протеже само на његов институционални дизајн, већ и на активностима.

Што је већа претња за државе чланице произилази из сукоба, и/или је јача војна употреба у интересу САД, веће је учешће и коришћење ресурса у војним операцијама НАТО-а. У ствари, у већини случајева постојала је широка сарадња САД као покретачке снаге - ово се односи на интервенцију у Босни и Херцеговини као и за косовску мисију. Босна и Херцеговина, као и Косово су били стратешки за запад, за војну или економску употребу. Потенцијална корист је много већа на истоку „дошло би до контроле над Ираком, Авганистаном и Либијом”, геостратешка ситуација и ирачка и либијска нафта. Конструктивизам објашњава различиту укљученост и различито коришћење средстава, међутим, са различитим заједничким претњама основним вредностима и нормама западног друштва: заједница вредности и са различитим легитимитетом војне операције. Сарадња је дакле интензивна када је реч о претњи фундаменталним вредностима на територији заједнице, а ниска када ради се о неодржавању вредности заједнице. „Етничко чишћење“, односно масовна протеривања, убиства и силовања у бившој Југославији представљају масовна кршења основних људских права и стога представља фундаментално кршење вредности заједнице - и то не било где у свету, већ у евроатлантском региону за који се НАТО осећа одговорним, и у непосредној близини држава чланица. Фокус је на хетерогеној безбедности.

Већ 1944. САД и Велика Британија су се договориле о светском привредном поретку за послератни период: план са три стуба светског економског поретка са припадајућим унутрашњим системима: Остао је Општи споразум о царинама и трговини ГАТТ, који је имао узак опсег: функционисао је искључиво кроз државне тарифе на индустријска добра. Слично НАТО-у, ГАТТ је мултилатерални режим. За разлику од билатералних трговинских споразума, где се уговорни партнери договарају о специфичним правилима која важе само за њихову трговину ГАТТ се заснива на општим правилима која су подједнако обавезујућа за све државе уговорнице. Основни принцип ГАТТ-а је недискриминација. Уругвајска рунда, која је почела 1986. и завршена 1994. године, није водила само до свеобухватне ревизије ГАТТ споразума, након неуспеха Хаванске повеље такође до међународне трговинске организације: проширење опсега деловања, друго, смањена флексибилност и треће, повећана флексибилност централизације трговинског режима. Поред трговине индустријском робом сада се такође тргује услугама (Општи уговор о трговини услугама, ГАТС) и заштита интелектуалних права интелектуалне својине (аспекти везани за трговину, ТРИПС). Споразум ТРИПС је посебно био значајан за иновације јер се ГАТТ односи на елиминисање нецаринских трговинских баријера у домаћем домену регулатора, за регулисање права својине. Нови ГАТТ разуме правила трговања као јединствени пакет (појединачна обавеза), која државе чланице у целини морају прихватити и применити.

Основни проблем либералног светског трговинског поретка је питање како се државе могу трајно посветити слободној трговини преко својих граница и предузети мере да се одрекну заштите своје привреде. Државе у основи имају подстицај за отварање трговинских граница у корист њиховог извоза јаке индустрије, али и за заштиту. Шездесетих година прошлог века, принципи ГАТТ-а су добро утврђени и доказани, и неколико рунди либерализације су успешно завршене. Штавише, међународни уговори имају димензију дистрибуције. Која су конкретна правила договорена и како се бенефиције расподељују по државама зависи од преговарачке моћи држава.

У међународној трговинској политици преговарачка моћ земље значајно зависи од величине њеног тржишта. Државе са великим тржиштима могу веродостојније претити прекидом преговора него државе са малим тржиштима. Институционализам нуди свеукупно уверљиво могуће објашњење развоја режима светске трговине. Либерализам указује на друштвене групе, њихове преференције и моћ да обликују интересе трговинске политике држава. Транснационализам и конструктивизам, с друге стране, подижу идеју како транснационални актери и мреже утичу на материјалне односе моћи.

Либералне анализе трговинске политике покушавају да објасне националне преференције. Које су државе за слободну трговину, које протекционистичке? У којим привредним секторима, заговарају отворене трговинске границе, и каква је заштита домаћих произвођача? Ово су нека од најбитнијих питања. Институционалистичке и либералне анализе објашњавају резултате преговора о правилима трговине на основу друштвених научних, пре свега економских интересовања. У првом кораку потребно је одредити најмоћније економске актере (због њиховог примарног значаја за националну економију или њихов привилегован приступ влади). У другом кораку, влада са највећом тржишном снагом одређује своје преференције у међународном смислу кроз преговоре. С једне стране, промене су узроковане променама друштвене конфигурације интереса најмоћније тржишне државе, с друге стране расељавањем у тржишној снази држава. Позиција комерцијалне политике влада није (само) одређена материјално. Дрејк и Николаидис тврде да је утицај ГАТС мреже био посебно велики у фази постављања дневног реда, међувладини преговори су се, међутим, разликовали од развојне моћи преговора влада. Након рунде у Дохи, промене могу бити у структури моћи држава чланица (институционалистичко објашњење), интензивирани су суштински сукоби између Севера и Југа (либерално објашњење), криза легитимитета неолиберализма (конструктивистичко објашњење) и боље умрежавање земља у развоју (транснационалистичка декларација).

Људска права су нови и на неки начин необичан концепт међународне сарадње. Традиционално, из перспективе међународног права немају места у политици, јер су искључиво однос државе према својим грађанима. После 1945. први пут су забележена у систематском статусу глобалних правила и процедура. Међународна заштита људских права је својеврсно поље међувладине сарадње јер се не заснива ни на каквој међудржавној међузависности. Зато институционализам има велике потешкоће да објасни постојање међународних режима заштите људских права. Реализам не успева да објасни јуридикацију регионалних разлика. Либерализам објашњава постојање режима људских права са интересом либералних држава у стварању мирног окружења и међународне стабилизације нестабилних демократија. Конструктивизам, људска права објашњава легитимационим притиском људских права као утврђеног културног стандарда међународне заједнице. Транснационализам истиче пре свега да нису владе покретачка снага стварања и развоја интернационалне заштите људских права, већ транснационална мрежа за људска права. Они су формулисали и пропагирани нормативне последице искустава Другог света рата и водили кампању за њихово институционално усидрење у међународним организацијама и режимима.

Људска друштва су увек имала огроман утицај у њиховом природном окружењу. Неповратне промене у природном окружењу које је направио човек попут изумирања врста – довели су до заштите животне средине у другој половини 20-ог века. Животна средина је и даље растућа проблематична област политике. Конференција Уједињених нација о човековом окружењу, која је одржана у Стокхолму 1972. године, генерално се сматра уводним догађајем глобалне еколошке политике. Она је отпочела систематско,

трајно и међутематско регулисање животне средине, почевши од природних ресурса. Са конференцијом у Рију 1992. године (Самито о Земљи), достигнут је врхунац у вези са централним проблемима глобалне заштите животне средине и атмосфере: појава озонске рупе и климатске промене.

У марту 1985., 21 држава потписала је договор за мере заштите озонског омотача, а затим и Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озон из 1987. Земље у развоју имају дуже рокове за укидање супстанци које оштећују озонски омотач него у индустријски развијеним земљама. Споразуми о заштити озонског омотача сматрају се успешним. Међународна заједница је реаговала брзо и свеобухватно. Споразуме су сада ратификовале све земље света што је изузетна реткост у међународној политици. У протеклој деценији, примећен је опоравак у озонском омотачу; прогноза за другу половину 21. века је да ће доћи до затварања озонске рупе.

Гасови одговорни за уништавање озонског омотача такође доприносе глобалном загревању изазваном ефектима стаклене заштите. Од почетка индустријализације, посебно од 1970-их, просечна температура на земљи је нагло порасла. Климатске промене су првенствено узроковане људским деловањем (већа концентрација угљен-диоксида, метана и других гасова стаклене баште у земљиној атмосфери, сагоревање фосилних горива, фармери и посебно сточари има, крчење шума). Без политичких мера доћиће до повећања глобалних просечних температура 4-5 степени Целзијуса у односу на прединдустријски ниво. Због топљења поларног леда, предвиђа се значајан пораст нивоа мора, острвске државе су угрожене и густо насељени приобални региони широм света. Стопа загревања надмашује „прилагодљивост биљака и животиња. Протокол из Кјота поставио је прве правно обавезујуће циљеве емисије гасова стаклене баште за индустријализоване земље: до 2012. „требало је да смање своје емисије у просеку за најмање 5,2% у поређењу са 1990. – иако са веома различитим нивоима квота за појединачне индустријализоване земље.

Озонски омотач и глобална клима су опште добро. Атмосфера не припада никоме. Државе уживају суверенитет над ваздухом. Висина на којој се завршава суверени ваздушни простор државе није правно регулисана. Колективна добра заједничких добара изазивају „трагедију општег добра“.

Европске интеграције су посебан развој у међународној политици у последњих 70 година. Превазилажење међународне анархије је даље напредовало у многим областима политике, државе чланице имају своја суверена овлашћења, делегирају или спроводе наднационална тела. Ово посебно важи за унутрашње тржиште, трговинску политику и монетарну политику. Правно, европска правила важе и у државама чланицама осим ако није изричито транспоновано у национални закон, и крше национална правила која су у супротности са њима. С друге стране, ЕУ недостају типични атрибути државе. Она нема монопол на употребу силе. Народни суверенитет не постоји.

Политичка интеграција је процес у којој се политичке надлежности преносе са националног на међународни ниво. Међународна интеграција се разликује од међународне сарадње у томе што у сарадњи суверенитет државе остаје нетакнут. Сарадња је децентрализована, добровољна и не ограничава формално надлежности држава. Интеграције у почетку такође добровољно спроводе међувладине уговора, али централизује и ограничава формалну компетенције држава. Интеграција се овде посматра као институционална, постепена и отворена. Односи се искључиво на институционална политичка правила – а не на економску међузависност или на формирање европског идентитета.

Током 1950-их и 1960-их, неофункционализам је постао најважнија алтернатива преовлађујућем реализму: претпоставка о самодинамичком и трансформативном процесу интеграције. Узрочни механизам је „преливање“. Постфункционализам следи конструктивистичке принцип.

Девизни курсеви и шок цена нафте и другачије политичке реакције држава чланица су утицали на Европску монетарну унију – на начин да је долазило до одлагања прихватања заједничке валуте. Могуће објашњење за тај тренутак био би крај сукоба између Истока и Запада: европска безбедносна политика престаје да зависи (смањује се) од САД, а тиме је створено и више простора за монетарну политику и аутономију. Остаје необјашњено зашто, док се велике државе чланице, Француска и Италија придржавају „хегемонистичког монетарног система“; додате, мање државе чланице попут Данске и Шведске се не придржавају. Преломна тачка монетарне уније се стога објашњава конвергенцијом друштвених интереса два кључна играча - Немачке и Француске. Међузависност монетарне политике европских држава био је резултат све израженијих трговинских веза и повећања ливералних капиталних трансакција.

Неофункционализам и постфункционализам нуде продубљивање и додатна објашњења порекла, дизајна и разлика монетарне уније. Превласт САД је све мања; међународне организације, Уједињене нације, Светска Трговинска Организација, ЕУ су у кризи. Национализам и цихадизам поткопавају формацију глобалних заједница, поред тога, ратови доводе да међународна сарадња постаје тежа.

У прошлости је важио принцип суверенитета, који је поједноставио раздвајање унутрашњих и спољних послова. Данас, нова питања и теме међународних односа као што су нови ратови, финансијске кризе, људска права, заштита животне средине, миграције, религија, етничка припадност, демократија или право доводе у питање ову одвојеност. У прошлости, међународни односи су се бавили тензијама између света држава и веома фрагментираног света тржишта. Данас тензије између државе и друштва и питања ауторитета и легитимитета у међународним односима долазе до изражаја.

Ови нови изазови у теми међународних односа захтевају и нови приступ посредовања. У прошлости се настојало да се што обухватније и једнообразније опише и објасни целина међународних односа – у то време званих међународна политика. Овај развојни и еволутивни пут је данас блокиран израженом сложености међународних односа.

Државе саме могу да контролишу и штите сопствену територију, а када се суоче са проблемима ван њиховог домаћаја, зависе од сарадње других држава. Међународни односи су стога важни јер су сви грађани данас на много начина њима захваћени.

Сви су погођени, хтели то или не, међународним односима. Негативне стране - на пример рат, сиромаштво, кршење људских права - су застрашујуће. У исто време, позитивне аспекте - на пример слободу путовања, економске могућности, побољшање животне средине - можемо искористити у своју корист. Међународни односи не само да пружају грађанима невиђене могућности да задовоље своје материјалне и нематеријалне потребе у иностранству, већ их стварају и код куће. Темељно разумевање узрока и последица међународних односа омогућава стварање бољег света. У међународним односима се испитује да ли се и под којим условима људи слажу једни са другима, решавају сукобе или чак спроводе насиље.

Мистерија је зашто државе или групе људи иду у рат, када изазивају велико крвопролиће и незамисливу патњу. Зашто актери своје сукобе не решавају мирним путем? Друге загонетке укључују разумевање зашто постоји толико разлика у свету.

У западној Европи или Северној Америци постоји велико богатство и просперитет. Људи који тамо живе су углавном здрави и способни да се остваре. Насупрот томе, многи људи у Африци живе у великом сиромаштву. Њихов свакодневни задатак је да обезбеде свој и живот својих породица. Многи, укључујући и децу, губе ову свакодневну борбу, болесни су или слаби без изгледа на побољшање. Зашто су могуће тако озбиљне разлике између различитих друштава која деле заједничку планету?

Шулц је предложио термине интереси, интеракције и институције, где:

- Интереси представљају оне циљеве које политички актери желе да остваре политичким деловањем.

- Интеракције су могуће и стварне комбинације одлука које доносе два или више укључених актера које воде до политичког исхода.

- Институције су правила у најширем смислу која се деле у друштвеној заједници. У ужем смислу, институције обухватају и формалне међународне организације.

Такође, од значаја су кораци у њиховој интеракцији, као и три могућа исхода интеракција, конфликт, сарадња или хармонија. Институције се могу значајно разликовати у зависности од политичког поља у којем актери делују. Од значаја су и нивои анализе у области међународних односа: систем, држава и унутрашња политика и појединац.

Такозване велике теорије међународних односа помажу у објашњењу одређених ефеката. По неореализму, међународни систем карактерише анархија. Ово својство је суштинска разлика између међународних односа и политике унутар држава, јер постоји монопол на употребу силе којој грађани као актери морају да се потчине. Под анархијом се не подразумева хаос, већ одсуство централне власти која је у стању да постави обавезујућа правила за све актере и да их примени против отпора. Анархија је супротност хијерархији, пошто су сви актери у принципу слични и једнаки једни другима. Слично значи да сви обављају исте функције. Неореалисти такође називају међународни систем „анархичним системом самопомоћи“. Сукоби између држава су готово неизбежни у међународним односима. Из тог разлога и неореалисти сматрају да су могућности сарадње држава изузетно ограничене. Анархични систем самопомоћи их приморава да стриктно обезбеде ту сарадњу. У анархичном систему самопомоћи, према неореалистима, сарадња је веома тешка и стога ретка. Сукоби између великих сила настају пре свега када дође до значајних померања моћи између њих. Држава која има много већу моћ од других може да поставља правила и спроводи њихово поштовање, таква држава назива се хегемон. Рат може избити или када хегемон жели да постави државу у успону на њено место и задржи сопствену хегемонистичку позицију, или рат избија зато што држава у успону жели да гурне хегемона са свог пиједестала и да сама постане хегемон.

Моћ као таква, требало би да подразумева бар коришћење једне од следећих могућности за постизање сопствених циљева чак и у суочавању са отпором: контрола ресурса, мајсторство актера, резултати политике управљања. Обдареност држава моћи, посебно војним способностима – одређује који положај оне заузимају у међународном систему држава. Док су државе с једне стране у принципу сличне једна другој јер обављају исте функције, с друге стране оне се у великој мери разликују у погледу свог потенцијала моћи. Неореалисти говоре о „поларности“ – целокупног међународног система. Ако постоји држава која по моћи далеко надмашује све друге, говори се о униполарности. Ово је конфигурација садашњег међународног система, јер су САД у великој мери супериорне у односу на све друге државе у погледу политике моћи.

Ако постоје два слично јака стања, то се назива биполарност. САД и Совјетски Савез формирали су два пола политике моћи у међународном систему током Хладног рата (1945-1990). Ако се нађе више од две државе које су слично опремљене у погледу политике моћи, говори се о мултиполарности. Ова конфигурација је постојала, на пример, у Европи у 19. веку између Велике Британије, Француске, Русије, Аустроугарске и Немачке (Пруске).

Хегемоне и/или велике силе карактерише то што могу да обезбеде сопствену безбедност и опстанак. Они имају довољно ресурса да то ураде. Мање државе (а то је огромна већина) нису у стању да обезбеде свој опстанак без иностране подршке, чак ни уз највећи напор. Када се многе мале државе удруже да формирају савез, оне формирају свој сопствени политички пол у међународном систему против једне или више великих сила. Друго, мање државе се могу сврстати и/или потчинити великој сили. Релативно је лако грубо проценити потенцијал моћи држава да би се утврдиле разлике између хегемона, великих сила и малих држава. У овако грубим проценама обично важну улогу играју величина становништва, бруто домаћи производ и величина територије државе. Али изузетан фактор су пре свега војне способности. Да би се то утврдило, испитује се, с једне стране, да ли су то државе са нуклеарним оружјем или не. С друге стране, потребно је утврдити висину издатака за одбрану и број војника у оружаним снагама. Многи различити фактори, од војних способности и економских капацитета до способности за иновације, морали би да буду забележени и доведени до јединствених стандарда са којима се може судити и упоређивати различите државе. Миршајмер је направио разлику између латентне моћи и стварне моћи. Он је тврдио да се мерења богатства разликују у зависности од тога у ком се историјском периоду налазе. Фактори специфични за период су стога одлучујући за одређивање просперитета. За период од 1816. до 1960. користио је удео сваке државе у светској производњи гвожђа и челика, као и њен удео у потрошњи енергије. За мерење моћи од 1960. до данас користио је удео држава у светском бруто националном производу. Миршајмер је предложио три корака за мерење и поређење војне снаге држава.

Државе су примарни и јединствени актери у међународним односима, и њихова примарна брига је безбедност, тј. сопствени опстанак као држава. Међународне односе карактерише анархија. Приморава државе које теже безбедности да би саме себи помогле. Тежња ка безбедности у анархичном систему самопомоћи доводи до безбедносне дилеме. Стога су сукоби најчешћи исходи политике. Сарадња у међународним односима је ретка. То је повезано са условом релативне добити: само ако свака од држава учесница има исту корист од сарадње као и све друге, пристаће на то.

Државна овлашћења и расподела моћи у међународном систему одређују које стратегије државе могу да изаберу за стварање безбедности. Сукоби због промене моћи између хегемона и државе у успону често се изводе насилно. Мање и мање моћне државе морају се одлучити или за балансирање или за преклапање.

У погледу историје идеја, институционализам је повезан са класичном либералном економском теоријом. Адам Смит и Џон Стјуарт Мил могу се сматрати пионирима. Међутим, институционализам се протеже изван поддисциплине међународних односа, јер се ефикасност институција истражује и у другим поддисциплинама политичких наука.

Институције мењају понашање држава у правцу сарадње мењајући своје калкулације трошкова и користи. Трошкови сарадње падају, а користи се повећавају. На тај начин институције помажу државама да превазиђу препреке сарадњи. Због тога је ефекат анархије у међународним односима који кочи сарадњу ограничен, али

институције промовишу сарадњу само ако постоји мешавина заједничких интереса. Ако државе немају заједничке интересе, односно нема преклапања интереса, говори се о ситуацијама са нултом сумом. У овим ситуацијама, добитак једног актера је једнак губитку другог актера. Сарадња је спречена.

У погледу историје идеја, либерализам је повезан са либералним филозофима као што су Џон Лок или Имануел Кант. У економском и научном смислу, Давид Рикарда такође се може сматрати пиониром. Без обзира на појединачне варијанте либерализма, сви либерални филозофи и политиколози деле кључну идеју која их разликује и од неореализма и од институционализма: понашање држава значајно зависи од великог броја домаћих политичких фактора без којих се оне не могу разумети. Дакле, државе не могу (како претпостављају неореалисти и институционалисти) бити схваћене као јединица, као појединачни актер. Уместо тога, потребе појединаца и група у друштву се процесуирају у преференције државе у процесу доношења одлука, које влада затим представља спољном свету.

Државе нису униформни актери. Њихова спољна политика зависи од тога које потребе појединаца и група у друштву треба представљати. Владе држава представљају ове преференције према спољашњем свету. Да ли постоји сарадња између држава или до сукоба долази, зависи од тога колико је велика удаљеност између преференција власти и да ли се оне преклапају или не. Велики победници повећавају вероватноћу међународних сарадњи, док мали победници смањују ову вероватноћу.

Конструктивизам се бави људском свешћу и улогом у међународном животу, по Руђију. Стога нису само материјални фактори који доводе до сукоба или сарадње, већ и нематеријални, посебно други имагинарни светови људи и друштвених група.

Конструктивизам се фокусира на питање колико и у којој мери људска свест и друштвени имагинарни светови утичу на политичко деловање. Или у којој мери појмови право или погрешно, добро или зло утичу на деловање? За разлику од рационализма, нематеријални узроци уведени су приликом анализе међународних односа.

Оно што људи сматрају „исправним“ или „погрешним“ произилази из њиховог друштвеног идентитета. Овај идентитет се обликује идентификацијом појединца са друштвеним групама које чине заједницу са осећањем заједништва (ми), а истовремено се разликују од других група. Заједница се првенствено заснива на увежбаним нормама, које се мењају у току цикличних процеса изграђивања норми.

Интересантно је запажање да демократске државе воде више ратова. Али ти ратови углавном нису једни против других. Тако се стиче утисак двоструких стандарда, чије се делимично објашњење може посматрати у рационалистичко-институционалистичком контексту, а делом и у нормативно-конструктивистичком дискурсу. Међутим, постоје бројне примедбе на тезу да је мирољубивост непосредна последица демократије, односно на саме њене конститутивне карактеристике. С друге стране, постоје знатне сумње у неограничени демократски квалитет западних индустријализованих земаља садашњице. Примећује се у великој мери контрадикторност теоријских објашњења и наведених узрочних механизма с друге стране. Такође и њихова амбивалентност. Стиче се утисак да се проналази оправдање за ову двоструку природу, којом би се могли оправдати и озакоинити демократски ратови.

Слободна трговина служи повећању просперитета, основна је премиса. Да би се наведено спровело у дело слободна трговина у ту сврху користи прекомерну специјализацију и поделу рада у привреди. Међутим, предности слободне трговине које повећавају просперитет морају се упоредити са недостацима безбедносне политике и

политике дистрибуције воље. Примећено је такође да заједничко добро није увек приоритет политичких перспектива. Међународни споразуми о слободној трговини постају посебно успешни ако је могуће обезбедити да се они поштују. Да би се наведено постигло, препоручују се мере као што су ограничење на мали број чланова, умрежавање споразума, стварање транспарентности и успостављање механизма за решавање спорова.

Међународна међузависност је та која обликује заједнички интерес, или с друге стране, да су посебни интереси засновани на сукобима у дистрибуцији. У наставку овог поглавља објашњен је механизам деловања Међународног монетарног фонда (ММФ), у циљу како би национални финансијски систем одржао функционалним. Једна од битних карактеристика овог поглавља је и та што се указује на то који су то актери, као и идентификовање њихових најрелевантнијих понашања, а који утичу на изазивање криза и нестабилности у међународним финансијама.

Сматра се да у међународним финансијским односима постоје заједнички интереси различитих актера уз супротстављене интересе. С једне стране, заједнички интереси се састоје у остварењу добитака сарадње и заснивају се на међузависним односима који се формирају, а који промовишу интересовање за очување система. Посебни интереси огледају се са једне стране у расподели кооперативног профита и са друге стране у расподели трошкова уколико дође до прекида сарадње. Финансијске кризе настају када се сарадња распадне, што може довести до нежељених ефеката. Наведено захтева, пре свега, стално улагање у однос пуног поверења у сарадничко партнерство и у однос сарадње. Такође, мора постојати нека ситуација која се може препознати као нека врста доказа да међусобно поверење није трајног карактера. Сматра се да ова критична ескалација у почетку доводи до губитака актера који су директно укључени, али и негативно погођених на посредан начин или уопште нису укључени. Међународне организације, посебно ММФ су у стању приправности за предстојеће колапсе и кризе међународног финансијског система настојећи да се припреме за одржавање одрживости држава чланица. Овде се наглашава битна карактеристика, да врло често националне владе не могу да подмире све своје финансијске потребе, већ их у великој мери међународни финансијски системи помажу значајним финансијским средствима.

Од значаја је и врло интересантна тематика - узроци сиромаштва и богатства у свету. Овде је било потребно дати одговор на питање да ли је географска одређеност неке државе за или против спровођења демократских идеја. Ставља се фокус на великим разликама између индустријализованих земаља и земаља у развоју. Нагласак је дат ка сиромаштву, глади и неухрањености и на утврђивању узрока ових разлика. Такође, у циљу добијања свеобухватне слике, објашњени су географски и климатски услови земаља у развоју. Тако, евидентни су домицилни политички проблеми као што је недостатак инфраструктуре и занемаривање јавних добара, али и наслеђе колонијализма, односно њихове доминације. Указује се на неминовност постојања ефикасних стратегија, као и постојећих, и њихов утицај на побољшање услова живота у сиромашним земљама, у контексту добре праксе и успешне имплементације.

Опште је прихваћена чињеница да је привредни раст мерило за побољшање услова живота. Без добре економске основе, дошло би до стварања много озбиљнијих проблема, а који се, коначно, не би могли решити. Интересантан је податак, увидом у литературне изворе, да евалуационе студије и истраживања показују да званична развојна помоћ у земље примаоце помоћи, чак и под повољним условима, незабележава уочљив статистички ефекат на привредни раст. Дијаметрално сукобљени налази на

микро и макро нивоу, могу се назвати микро-макро парадокс. Тако се сматра да економска конкурентност погоршава способност земаља прималаца, јер прилив средстава често бива погођен нестабилним валутним курсевима. Друга битна карактеристика је та, што се ти новчани токови врло често обећавају само на краткорочан рок и стога нису одрживи, али су такође и крајње непредвидиви. Наведено доводи до изазова и проблема приликом контроле и мониторинга у земљама примаоцима. Такође, владе у земљама примаоцима врло често овим видом помоћи остварују своје посебне интересе и улажу у своје политике уместо да улажу у раст и развој, што је и основна и првобитна намена помоћи. То заиста ствара велики примећени парадокс. Наведено је такође у контрадикторности и са базним условом донатора, а који се односи на ваљано управљање средствима. Поред тога, потребно је размотрити земље донаторе и међународне организације када?, зашто? и коме додељују развојну помоћ. Тако се указује да спољнополитички интереси и дугорочне везе, нпр. бивши колонијални односи, имају значајну улогу у томе како се додељује развојна помоћ. Такав развој догађаја би био пожељнији у случају земаља у развоју, а које подржавају политике земаља донатора.

Сумирано, узроци развоја су много сложенији и комплекснији него што се мисли. Покушаји постизања одрживог побољшања услова живота су веома различити и постигнути успеси различитих стратегија су такође веома различити, од случаја до случаја. Развој има за циљ побољшање услова живота, посебно оних у сиромашним земљама. Са фокусом на глобалне политичке актере, остварен је значајан напредак на агенди Миленијумских развојних циљева, посебно у борби против сиромаштва и глади. Истраживање усредсређено на питање шта узрокује неразвијеност делом се може пронаћи у географским и климатским условима сиромашних земаља. Међутим, често постоји недостатак доброг управљања и обезбеђивања јавних добара. Такође и наслеђе претходних система владавине и хегемоније и даље утиче на квалитет живота у неким земљама. У међународним организацијама као примарни напор идентификован је покушај да се спречи неравноправност и дисбаланс расподеле моћи у корист индустријализованих земаља, а који су редистрибуирани широм света. Различите стратегије развоја имале су различити степен успеха – тако најуспешнијим су се показале оне које су усредсређене на извоз и оријентисану индустријализацију. Наведено може помоћи државама у развоју да иду путем напретка и да се интегришу у водеће глобалне токове.

Постоји глобална сарадња по питањима миграција, иако се проблеми повећавају и постају све комплекснији. Међутим, у пракси се често дешава да се људи у потреби, који су захваћени наведеним проблемом, суочавају са значајним препрекама за сарадњу, где превазилажење успева само у уској области политичких избеглица и тражилаца азила. Најважнији проблеми данашњих миграција, посебно избеглица који су егзистенцијално погођени као да нису обухваћени овим међународним оквиром сарадње. Или, до ње долази само када различите области политике међусобно комуницирају, везују се на начин тако да настане равнотежа интереса. Наведено је двоструког карактера, националног или регионалног контекста, много вероватније него у међународном контексту.

Чињеница је да све већи број људи мигрира из веома различитих разлога привремено или заувек из својих матичних земаља у друге државе. Врло често се у пракси дешава да се тамо сусрећу са контроверзним интересима који су веома прихваћени од стране грађана, а у виду, врло често, потпуног одбацивања. Државе виде, посебно у недозвољеним миграцијским кретањима кршење њиховог суверенитета те стога покушавају да користе различите политичке инструменте да поврате своју

способност деловања. Бројне препреке у сарадњи су до сада спречавале државе у овој политици. Ове препреке за сарадњу укључују пре свега расподелу и добити заједничке миграционе политике, недостатак заједничког правног поретка изван стриктно десет избегличких политика, велики број регионалних и билатералних споразума које треба спровести и једностране користи и покушаја коришћења принципа непорицања како би се поткопала веродостојност Женевске конвенције о избеглицима, недостатак солидарности у подели терета у азилу и избегличка језичка политика, и асиметрични утицај и терет миграционих токова.

Међународни правни поредак углавном остаје принципијелан заштити, и ограничава се на избеглице које су у опасности од прогона. Међутим, овим механизмима нису обухваћене друге врсте избеглица. Напротив, постоји тенденција једностраног стања. Препорука је да је потребно одржавати и стално унапређивати способности деловања и миграционих оптерећења, као и да се наведено пренесе на друге државе колико год је то могуће. Служећи тој крајњој сврси, такође регионални и билатерални споразуми требају да буду обухваћени. Овакви облици сарадње су посебно вероватни када се између миграције и у другим областима политике успостављају везе, које стварају и омогућавају поделу хране и добити.

Док се споразуми о људским правима (њиховој заштити) настављају ширити на међународном нивоу, глобални напредак у пракси људских права није баш транспарентан и евидентан. Ситуација се променила у неким регионима, посебно у земљама у транзицији, које су побољшале своје перформансе на путу ка демократији. Истовремено се бележи и тренд кршења људских права у другим регионима, који је посебно изражен у државама са диктаторским режимом и са вишепартијским системима. Али, такође, примећено је да и у консолидованим демократским државама, нема гаранције да ће се људска права увек поштовати, без обзира на околности. Уопштено говорећи, људска права не чине јединствени међународни правни систем, већ неки модификовани делић, врло често контрадикторне динамике, са хаотичним смером развијања. Ширење и усклађеност људских права тече паралелно са масовним интензивирањем опресивне праксе. Акценат се ставља на механизме у спиралном моделу, који заправо воде ка имплементацији људских права, а такође забележено је да су потребни повољни услови или околности за потпуно поштовање људских права.

Заштита животне средине се делимично посматра као чисто јавни проблем, делимично схваћена као проблем општег добра. На основу тога испитујемо зашто се решавају неки еколошки проблеми, а поготово како би се могли решити. Међутим, евидентна је доза неусаглашености услед постојања невалидних или чак тешко доказивих ситуација. Једна од потешкоћа је та што су проблеми животне средине као такви у почетку препознати/идентификовани, па затим задобију пажњу политичара и на крају морају да дођу на политички дневни ред како би били решени. Овај след корака је идентификован. Даље су приказани услови успеха који имају позитиван ефекат на кооперативно решавање проблема. Уакзује се на превентивно деловање, стварање таквог оквира на доброј основи, у идеалним условима. Али, наведени услови нису увек идеални, и врло често се дешава да међународна сарадња није баш на завидном нивоу када не постоје баш идеални услови. Међународне институције и снажно лидерство могу се посматрати као адекватни узорци, и као најбољи механизми деловања, са којима се и најтежи проблеми животне средине, као што су климатске промене, могу решити.

Заштита животне средине као изазов у међународним односима може се посматрати у два аспекта. С једне стране, било је могуће и изводиво да се решавају различити еколошки проблеми на одржив начин, док други до сада нису могли бити

обрађени на задовољавајући начин. С друге стране постоје очигледни еколошки проблеми који нису компликовани и могу се релативно лако решити, док други проблеми, посебно климатски изазови изазвани људским фактором имају веома значајне препреке које треба савладати и где се морају окупити многобројни актери. Препреке се јављају како на домаћем тако и на међународном нивоу. За превазилажење последњег су посебно индикована два механизма који обећавају: коришћење политика специфичних за област као и неспецифичне међународне институције и вежба лидерства кроз функцију узора коју имитирају други актери, и који могу опонашати наведене узор.

Наведено је у складу са међународном призмом теорија и визија. Свакако, наведено не може да се посматра мимо контекста међународних односа, што је и била предметна тематика и проблематика. Увидели смо у претходним поглављима како се на врло различити начин данас описују и схватају међународни односи. Неминовно је поново указати на значај разумевања великих теорија, у циљу како би се увидели сви параметри наведених теорија – и слабости али и снаге.

Тако се наглашава да велике теорије описују међународне односе као свет држава у борби за моћ, али и за безбедност (неореализам), институционално посредованом међудржавном сарадњом (институционализам) и конфликтима. Све ово можемо повезати између интереса обликованих унутрашњом политиком (либерализам) или као свет из различитих идеја, норми и идентитета (конструктивизам).

Свака од ових теорија може да реши појединачне загонетке и може пружити ваљано решење и одговоре. Међутим, ниједна теорија не може дати уверљив одговор на све загонетке, у смислу да дају поуздан одговор. Све наведене теорије имају предности и мане. Оне су неопходне јер воде до поузданих емпиријских истраживања. На овај начин формира се својеврсни депо смислених одговора на постављени истраживачки оквир. Оквир који се тиче истраживачких питања у међународним односима. Истраживања која користимо састоје се од формулисања загонетки и могуће теоријске изведбе.

Посматрајући опсег и оквир недавне контроверзе у међународним односима желимо да опишемо тренутно стање у свету, али и са будућим пројекцијама. Тако, компресија простора и времена ствара опште познати појам глобализације. Међутим, силе фрагментације и регионализације су наспрам наведених односа. Остаје нејасно да ли постоји тренд ка стандардизацији или постоји конкуренција из различитих региона. Западна демократија види визију краја историје а либерализам као победника у интелектуално-историјском сукобу који се завршио.

2.5. Глобалне интеграције и нужност прилагођавања

Свака суверена држава настоји да задржи ексклузивно право емитовања и управљања токовима новца.⁴⁹

Преовладавајући трендови 20. века утицали су на слику савременог друштва, стављајући у фокус питање да ли би другачији свет могао постати могућ у новом миленијуму. Голубовић поставља питање, да ли постоје алтернативе доминантном моделу неолибералног капитализма; који су кључни симболи наше технолошке и електронске цивилизације и како особине доминантног модела задовољавају основне

⁴⁹ Голубовић, С, *Европска монетарна унија – институционални аспекти*, Пунта, Ниш, 2007.

људске потребе; шта је са тезом о деструкцији друштвеног прогреса; да ли будућност човечанства претпоставља сукоб цивилизација, или другачија глобална универзализација може омогућити постизање интеркултуралне комуникације између различитих цивилизација и шта нас покреће ка стварању новог света?⁵⁰

Покушај да се свету наметне слободно тржиште у англо-америчком стилу створиће катастрофу, вероватно у размерама совјетског комунизма. Чак и Америка, наводна перјаница нове цивилизације, ризикује моралну и друштвену дезинтеграцију јер губи тло у односу на друге културе које никада нису заборавиле да тржиште најбоље функционише када је уграђено у друштво. Конзервативна агенда више није одржива, и евидентна је утопија слободног тржишта.^{51,52}

Показује се да главна невоља природног стања није у борби за моћ појудних индивидуума, него у чињеници да људе смртоносно раздвајају и сукобљавају њихова верска и политичка уверења. Трајно правнополитичко превладавање таквог стања верско-грађанских ратова могуће је само ако се задаци представничког суверена схвате као друштвотворне, у дијакронијској димензији, али и када суверен успешно изврши своју темељну друштвотворну обавезу, тада развијеном грађанском друштву више неће одговарати почетни тип суверене апсолутне државе, него нови тип – либерална и демократска држава.⁵³ Визија доброг друштва предвиђа елиминацију сиромаштва и успостављање бескласног друштва у коме би сви чланови имали једнаке могућности да развију и остваре своје потенцијале.⁵⁴

Међународни односи се трансформишу на више начина. Историјски гледано, суверенитет је био повезан са четири главне карактеристике: Прво, суверена држава је она која ужива врховни политички ауторитет и монопол над легитимном употребом силе на својој територији. Друго, способан је да регулише кретање преко својих граница. Треће, може слободно да доноси своје спољнополитичке изборе. Коначно, друге владе га признају као независан ентитет који има право на слободу од спољне интервенције. Ове компоненте суверенитета никада нису биле апсолутне, али су заједно нудиле предвидљив темељ за светски поредак. Оно што је данас значајно јесте да је свака од ових компоненти – унутрашња власт, контрола граница, аутономија политике и неинтервенција – доведена у питање на начине без преседана. Суверенитет је толико фундаменталан, толико уграђен у наше концепције о начину на који наш свет функционише, да његово постојање често узимамо здраво за готово. Суверенитет се оспорава и изнутра и споља. Слабе државе се боре да остваре легитимну власт на својим територијама. Глобализација отежава свим нацијама да контролишу своје границе. Владе тргују слободом деловања у корист мултилатералне сарадње. А одметнички режими угрожавају свој суверени статус водећи непромишљену политику која је опасна за њихове грађане и међународну заједницу. Један изазов за суверенитет настаје када га државе имају премало. Широм света, многе владе немају легитимитет и капацитет да преведу свој номинални суверенитет у ефективну управу. Неке слабе државе се суочавају са побуњеницима који желе да их свргну или господарима рата који желе да доминирају регионима без власти. Суседне државе могу да искористе ове слабости да подстакну побуну или сецесионистичке покрете. Чак и тамо где постоје уједињене државе, владине институције могу бити осакаћене корупцијом или заробљене од стране

⁵⁰ Голубовић, З, *Поуке и дилеме минулог века*, Филип Вишњић, Београд, 2006.

⁵¹ Гранде, Е, Од националне државе до транснационалног режима политике – државна управљачка способност у глобализованом раздобљу, *Политичка мисао*, 2/2002.

⁵² Gray, J, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, The New Press, London, 2000.

⁵³ Лаловић, Д, У Хобсовој замци: појам суверености?, *Политичка мисао* 43, бр. 1: 3-26, 2006.

⁵⁴ Greengarten, T. H, *Green an the Development of Liberal Democratic Thought*, Toronto University Press, 1981.

криминалаца. Када државе не могу да врше своја суверена овлашћења, доводе се до нестабилности, чак и анархије.

Други велики изазов за суверенитет представља глобализација, која оптерећује капацитете свих држава да контролишу своје границе, регулишу прекограничне токове и штите грађане од страних претњи. Глобализација захтева регулацију. Владе морају посветити политичку вољу и ресурсе да поврате суверену контролу над прекограничним токовима који угрожавају њихово благостање и сигурност. Како разлика између „страног” и „домаћег” бледи и како националне економије постају све више интегрисане са глобалним тржиштима, свим народима и владама је све теже постићи безбедност, просперитет и благостање искључиво националним напорима. Дебате о добровољном уступању суверенитета могу бити жестоке, јер грађани замишљају импликације по њихов национални идентитет и демократске институције. То видимо у Европи, где се земље одричу независности и марка, франак и лира замењени су евром. Сарадња међу сувереним државама је могућа само ако прихвате нека ограничења у свом понашању и признају реципрочне обавезе. Суверенитет није апсолутан, већ услован. Када државе крше минималне стандарде чинећи, дозвољавајући или претећи неподношљиве радње против сопственог народа или других нација, тада се губе неке од привилегија суверенитета.⁵⁵

У духу потпуно секуларизоване политике, уставна држава не може постојати и не може се одржати без радикалне демократије.⁵⁶ Ризици модернизације поседују једну иманентну тенденцију ка глобализацији, а све снажнија и интензивнија међузависност друштава и политичких заједница, како мисли Хабермас, доприноси да је светско становништво објективно одавно укључено у недобровољну заједницу ризика.⁵⁷

Као што и само име Уједињених нација открива, данашње светско друштво је политички састављено од националних држава. Историјски тип државе произашао из Француске и Америчке револуције постигао је глобалну доминацију. Ова чињеница никако није тривијална. Класичне националне државе у северној и западној Европи еволуирале су унутар граница постојећих територијалних држава. Оне су биле део европског државног система који је већ попримио препознатљив облик Вестфалским миром из 1648. Насупрот томе, „закасне” нације – почевши од Италије и Немачке – следиле су другачији курс, који је такође био типичан за формирање националних држава у централној и источној Европи; овде је формирање државе ишло трагом који је зацртала антиципаторна национална свест коју је ширила пропаганда. Разлика између ова два пута (од државе до нације насупрот од нације до државе) огледа се у позадини актера који су чинили авангарду градитеља нације и државе. На првом путу, то су били адвокати, дипломате и војни официри који су припадали краљевском административном особљу и заједно су изградили „рационалну државну бирократију“ (у смислу Макса Вебера); уз другу, су били писци и историчари, и научници и интелектуалци уопште. После Другог светског рата, трећа генерација веома различитих националних држава изашла је из процеса деколонизације, пре свега у Африци и Азији. Често су ове државе, које су основане унутар граница успостављених од стране бивших колонијалних режима, стекле суверенитет пре него што су увезени облици државног уређења могли да заживе у националном идентитету који је превазишао племенске разлике. У овим случајевима, вештачке државе су прво морале да „попуне” нације које су се удружиле

⁵⁵ Haass, R, *Sovereignty: Existing Rights, Evolving Responsibilities, Remarks to the School of Foreign Service and the Mortara Center for International Studies*, Georgetown University, Washington, DC, 2003.

⁵⁶ Habermas, J, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

⁵⁷ Хабермас, Ј, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.

тек касније. Коначно, са колапсом Совјетског царства, тренд ка формирању независних националних држава у источној и јужној Европи пратио је пут мање или више насилних сецесија; у социјално и економски несигурној ситуацији у којој су се ове земље нашле, старе етнонационалне пароле су имале моћ да мобилишу избезумљено становништво за независност. Тако је данас национална држава дефинитивно потиснула старије политичке формације. Наравно, класични градови-државе су имале наследнике и у модерној Европи, у извесном периоду, у градовима северне Италије и на територији старе Лодијарингије (Лорене), у појасу градова из којих су настале Швајцарска и Холандија. Структуре старих царстава су се такође поново појавиле, прво у облику Светог римског царства, а касније у вишенационалним државама Руског, Отоманског и Аустро-Угарског царства. Али, у међувремену је национална држава изместила ове остатке предмодерних држава.

Тренутно смо сведоци фундаменталне трансформације Кине, последњег од старих царстава. Хегел је сматрао да је свака историјска формација осуђена на пропадање када достигне зрелост. Не треба прихватити Хегелову филозофију историје да бисмо препознали да тријумфална поворка националне државе има и ироничну, аверсну страну. Национална држава је својевремено представљала убедљив одговор на историјски изазов да се пронађе функционални еквивалент за рану модерну форму друштвене интеграције која је била у процесу распада. Данас се суочавамо са сличним изазовом. Глобализација трговине и комуникација, економске производње и финансија, ширења технологије и оружја, а пре свега еколошких и војних ризика, поставља проблеме који се више не могу решавати у оквиру националних држава или традиционалним методама, споразума између суверених држава. Ако се садашњи трендови наставе, прогресивно подривање националног суверенитета ће захтевати оснивање и ширење политичких институција на наднационалном нивоу, процес чији се почеци већ могу уочити. У Европи, Северној Америци и Азији, нови облици организације континенталних „режима“ постепено се појављују изнад нивоа државе, режима који би једног дана могли да обезбеде потребну инфраструктуру за тренутно прилично неефикасне Уједињене нације. Ово повећање апстракције без преседана само је наставак процеса чији је први велики пример интеграција коју је остварила национална држава.⁵⁸

Хелд се бави питањем културе толерантности. Као што Американци нису били у стању да прихвате Индијанце, Западна Европа није у стању да прихвати РOME. Сфера праве приватности одумире у умреженом свету. Интересовање за глобалну правду усахњује. Мада се о томе пише, нема либералног космополитизма, закључује аутор.⁵⁹ Хејвуд повезује идентитет и различитост, глобализацију и мултикултурализам, али и указује на бројне контроверзе.⁶⁰

Теорија демократске уставне државе инсистира на успостављању институционалног аранжмана који обезбеђује ефективну поделу власти и владавину права и који искључује постојање (народне или монархијске) суверене власти, а својство суверености – ван међународних односа признаје само народу (односно његовим представницима у уставотворној скупштини) пре изградње демократске уставне државе или након њеног укидања.⁶¹

⁵⁸ Habermas, J and Cronin, C, *The European Nation-State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship*. *Public Culture* 10: 397-416, 1998.

⁵⁹ Хелд, Д, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

⁶⁰ Heywood, A, *Political Theory: An Introduction*, Palgrave, MacMillan, 2004.

⁶¹ Хинсли, Ф, *Сувереност*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

Глобализација је један од кључних појмова нашег времена тврди Хирст. Користе га и деснице и левице као камен темељац своје анализе међународне економије и политике. Питање које се поставља, може ли држава благостања да преживи глобализацију?⁶² Идеје за покушај одређивања граница делотворности државе примећујемо код Хумболта.⁶³

Држава се више не схвата, као код Аристотела, као савршено и потпуно друштво, него се она сматра производом којим се надвлађавају борбе и непријатељства из преддржавног раздобља и замењују се супарништвом у облику конкуренције. Солидарност није потребна у стању у којем постоји супарништво међу појединим члановима друштва уместо ранијег непријатељства. Док код Хобса држава осигурава мир, по Марксу држава не осигурава мир, него учествује у борби као инструмент једне класе против друге, а солидарност он види у заједничком деловању радника против изабљивачке класе.⁶⁴

Турбуленција у светској политици по Џејмсу је потпуно нова формулација која објашњава упорна превирања данашњег света, иако такође испитује утицај микроелектронске револуције, постиндустријског поретка и многих других фундаменталних политичких, економских и друштвених промена које су у току од Другог светског рата. Макро структуре глобалне политике су претрпеле трансформације повезане са онима на микро нивоу: дуготрајне структуре власти слабе, колективи се фрагментирају, подгрупе постају моћније на рачун држава и влада, националне лојалности се преусмеравају, а нова питања се гомилају на глобалном дневном реду. Ова турбулентна динамика подстиче истовремене тенденције централизације и децентрализације које сада раздвајају глобалне структуре.⁶⁵

Глобализам, национализам, трибализам успоставља нову основу за разумевање променљиве природе политике и заједнице и пружа пажњу без преседана овим доминантним трендовима.⁶⁶

Денационализацију треба посматрати као делимичан и неуједначен процес који оставља поново артикулисану националну државу која још увек врши генеричку функцију капиталистичког типа државе. То свакако не значи да се већ појавила пуноправна наднационална држава да би одржала институционалну интеграцију и друштвену кохезију у проширеној, класно подељеној наднационалној друштвеној формацији. Ово је посебно јасно у погледу још увек ограниченог развоја улоге Европске уније у промовисању социјалне кохезије суочених са неравномерним развојем и дисконтинуитетима изазваним регионалном економском интеграцијом и међународном конкуренцијом. Европски политички систем, за који су се многи нереално надали да ће се показати као ембрионална европска национална држава, сада је подложен растућим притисцима да крене ка будућности изван послератне националне државе. У недостатку сопственог укоренењеног институционалног наслеђа националног државног карактера, европски политички систем потпуније и транспарентније открива актуелне тенденције у реартикулацији економских и политичких момената односа капитала. Ипак, управо зато што му недостаје сопствено укоренењено институционално наслеђе националног државног карактера, европски политички систем је такође склон да се ослања на стварне,

⁶² Hirst, P and Thompson, G, *Globalization in Question*, Cambridge Polity Press, 1999.

⁶³ Humbolt, V, *Granice delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad, 1991.

⁶⁴ Isensee, J, *Država, ustav i demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2004.

⁶⁵ James P, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Harvester Wheatsheaf, London, 1990.

⁶⁶ James, P, *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back*, Sage, 2006.

иако склоне кризама, националне државе да му дају легитимитет и да помогну у спровођењу политике.⁶⁷

Друштвене околности су се умногоме промениле од Боденовог времена до данас, па се неминовно поставља питање примењивости теорије о суверенитету државне власти схваћене у традиционалном смислу.⁶⁸ Сувереност као својство државне власти током историје различито је тумачено. С обзиром да се приписује државној власти настаје као теоријски појам, али у тежњи да буде примењено верно одражава стање у вршењу власти у реалности. Исти принцип којим се Боден служио у објашњавању тог појма, може да се користи и данас. Ако се погледа начин на који се врши власт у модерно доба, један од закључака може бити да она није неподељена. Једна власт може издавати заповести које нека друга власт или не може, или у ограниченом обиму може мењати и поништавати. Осим тога, чак и када постоје инструменти којима једна власт може да утиче на егзистенцију друге, они су по правилу „мртво слово на папиру“. Пракса показује да се ни у председничком, па ни у парламентарном систему највиши државни органи не смењују надгласавањем, већ политичким договором. Дакле, поред правног појма суверенитета, који је важан уколико се тежи општеприхваћеном идеалу стварања правне државе, политички суверенитет је такође од изузетног значаја. На то упућују политички договори који су нужни за образовање и функционисање највиших државних органа, али и за правно нормирање. Боденов модел суверенитета који се приписује државној, највишој власти, изгледа доживљава извесне промене. Чини се да данашња стварност у одређеној мери демантује постојање једног и највишег извора правне и политичке моћи. Имајући у виду глобалистичке трендове, носиоци суверенитета не могу се тражити само у оквиру националних држава, него и на међународном плану. Да ли суверенитет као појам уопште постоји или не, а ако постоји на који начин ће бити схваћен, питања су од чијих одговора зависи поступање држава у бројним ситуацијама. По Макормику, сувереност је нестала са националног нивоа, а да је неки међународни субјект није стекао. Опет, пракса је показала да државе не желе да се одрекну искључивог права на одлучивање када је реч о појединим питањима од (за њих) кључног значаја. Тако је у претходном периоду већина чланица ЕУ одбила да прихвати идеју Немачке о фискалном суверенитету централних власти европске заједнице. Могуће би било тврдити да су данас суверене само државе које располажу нуклеарним наоружањем. Оне заиста јесу најмоћније у погледу ратног потенцијала који могу да искористе, било за напад или одбрану. Премда у стању мира, до сада се није могло чути у политичком дискурсу, претња употребом нуклеарне силе против одређене државе чија је политика у супротности са интересима војно најмоћнијих земаља. Напротив, чак и у таквим ситуацијама користе се други механизми, правни, политички, економски, како би се постигли жељени резултати. Такође, могло би се рећи да су сталне чланице Савета безбедности УН суверене јер имају право вета на одлуке тог тела. Али тада би се опет говорило о неком нередовном стању, а не о уобичајеној свакодневној комуникацији између држава. Један од закључака би могао да иде у правцу тврдње о непостојању суверенитета, односно постојању различитих извора политичке моћи и правне регулативе, уз међусобну сарадњу на добровољној основи. Чини се, ипак, да свет није још увек у тој фази развоја када ће државе не вршећи различите притиске добровољно проналазити решења у глобалном интересу. Може се чак и рећи да суверенитет ипак и даље постоји, али схваћен у једном другачијем смислу.

⁶⁷ Jessop, B, *Globalization and the National State*, Lancaster University, 2003.

⁶⁸ Јованов, И, Повратак ка изворном значењу појма суверенитета, НБП. *Наука, безбедност, полиција* 20, no. 1: 149-61, 2015.

2.5.1. Глобална моћ – децентрализација глобалног управљања

Транснационална интеграција и други изазови националној држави лишили су је њене мистичности и прекинули аутоматску везу између државе и нације. То је подстакло оживљавање национализма без држављанства, али и обезбедило нова средства. Ове промене захтевају радикално преиспитивање природе суверенитета и саме државе како би се одговорило на двоструке изазове признавања националности и демократије. Ми се не крећемо у свету без држава, већ у сложеном политичком поретку са више места суверене власти и асиметричним уставним уређењима. Овај политички поредак је нов, али у исто време и стар, пошто се поново откривају и рехабилитују традиције распростањеног ауторитета и заједничког суверенитета, од пре успона националне државе. Демократија се више не може ограничити на оквире националне државе, већ се мора проширити на нове политичке просторе који се појављују изнад и испод државе. Политички покрети и јавно мњење у нацијама без државности све више прихватају ове идеје и претече су постсувереног политичког поретка.⁶⁹

Најважнији теоријски аргумент у вези са децентрализацијом је да она може учинити владу одговорнијом према онима којима влада. Побољшање управљања је такође централно оправдање реформатора у стварном свету. Али литература се углавном фокусира на исходе релевантне за политику, као што су образовање и здравствене услуге, јавне инвестиције и фискални дефицити. Децентрализација је једна од најважнијих реформи прошле генерације, како у погледу броја погођених земаља тако и потенцијално дубоких импликација на природу и квалитет управљања. Тренд обухвата све регионе света и укључује нације богате и сиромашне, велике и мале, и са веома различитом колонијалном историјом. Децентрализација се спроводи практично свуда.⁷⁰

Многе децентрализације имају за циљ да реконституишу власт – од хијерархијског, бирократског механизма управљања одозго на доле до система угнеждених самоуправа које карактерише учешће и сарадња, где је транспарентност висока и одговорност према управљаним актима као обавезујуће ограничење понашања јавних службеника. Обим овлашћења и ресурса које су многе земље пренеле на своје поднационалне владе је импресиван. Тврди се да „(осим) транзиције ка демократији, децентрализација и ширење федерализма су можда најважнији трендови у управљању широм света у последњих 50 година.“

Овај политички ентузијазам инспирисао је огроман талас истраживања који су настојали да идентификују ефекте децентрализације на низ резултата релевантних за политику, као и покушаје да се разуме зашто земље предузимају реформе и време доношења таквих одлука. Већина ових студија фокусира се на ефекте децентрализације на резултате јавног сектора, као што су нивои инвестиција, пружање јавних услуга, образовни и здравствени индикатори и макроекономска стабилност, да наведемо само неке од већих тема.

Разлика између главних питања која мотивишу децентрализацију, и као теоретску тврдњу и у реалним реформама је упадљива. Најјачи теоријски аргумент у корист децентрализације је да, као прво она ће побољшати одговорност и реаговање владе променом њене структуре како би се повећао глас грађана и променили дубоки подстицаји са којима се јавни службеници суочавају. Други аргументи су да мож, да смањи злоупотребе власти преношењем одређених функција и ресурса централне владе

⁶⁹ Keating, M, *Plurinational Democracy: Stateless Nations in a Post-sovereignty Era*, Oxford University Press, 2004.

⁷⁰ Faguet, J. P, *Decentralization and Governance*, *World Development*, Volume 53, 2014, Pages 2-13,

на ниже нивое, трећи, да побољша политичку стабилност дајући оштећеним мањинама контролу над поднационалним владама и четврти, да увећава политичку конкуренцију стварањем много мањих арена које се политичари боре да контролишу.

Реформатори широм света су сагласни. Програми децентрализације у богатим и сиромашним земљама су централно мотивисани тежњом да се побољша управљање. Корисно је дефинисати два појма у дефинисању децентрализације као деволуције специфичних функција од стране централне (тј. националне) владе, са свим административним, политичким и економским атрибутима које оне подразумевају, на регионалне и локалне (тј. државне/покрајинске и општинске) владе које су независне од центра у оквиру датих географских и функционалних домена; и управљања као „способности владе да доноси и спроводи правила и пружа услуге, без обзира да ли је та влада демократска или подложна владавини закона“. Ниједна дефиниција није специфична за демократије. То је зато што се недемократске државе такође децентрализују, и такође доживљавају (другачију врсту) управљања, а теоретски чврсте дефиниције не би требало да их искључују. Децентрализација пружа подстицајно компатибилно средство за ограничавање премоћне владе. Евидентан је широк аргумент о потенцијалу децентрализације да допринесе широким трансформацијама у политичким, економским и друштвеним односима који дефинишу развој.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

3. ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ДРЖАВУ И ПРАВО

Почетком трећег миленијума наступила је суштински нова етапа у историји човечанства. Посебност ове етапе није само квалитативна промена епоха, већ обим трансформација које су захватиле практично све сфере – економску, политичку, социокултурну и духовну.⁷¹ Нова етапа историје разликује се од претходних епоха као коренита промена путање људског развоја, повећано убрзање темпа промена у животу сваког народа, сваког човека. Формира се нови тип светске заједнице и сада можемо претпоставити да ће се нови век звати век глобализације или век глобалне цивилизације. Процеси глобализације утичу и на сферу права. Већ је постало јасно да је право у новом окружењу подложно интензивним променама, и да се трансформише, стандардизује и обједињује у оквиру целе планете. Такође треба имати у виду да је закон тај који има све предуслове за глобализацију, будући да је због националних карактеристика мањи од свих других друштвених регулатора и брже се мења. Међутим, дуго времена у свим земљама света научници су, проучавајући право, своју пажњу усмеравали углавном на националне особености правних система. Потреба за преоријентацијом парадигме истраживања у правној сфери објективно је последица потребе за регулисањем нових глобалних друштвених структура у настајању, у којима стари правни регулатори (национални и међународни) више не делују. Дакле, формирање глобалног права и интеграција свих националних правних система објективно су неопходни и логични, а проблем трансформације права под утицајем глобализације захтева пажљиво разматрање.

У савременом научном дискурсу, тема утицаја глобализације на правну сферу постаје све актуелнија и истовремено остаје недовољно истражена.⁷² Тако да није случајно што проблем глобализације права и тенденције његове примене стручњаци разматрају на различите начине. Познати француски правник Жан-Бернард Оби сматра да је глобализација права „појава у развоју чију је равнотежу тешко одредити и која, тежи да дестабилизује принципе и хијерархије које чине основу нашег права“. Фундаментално разумевање проблема правне глобализације омогућило је правном научнику да закључи да је за дубље продирање у овај феномен неопходно проучавање специфичних правних области: законодавство о финансијским тржиштима, интернет право, јавно уговорно право, трговинско право, право животне средине, итд.

Под глобализацијом права се подразумева продор глобалних правних вредности у националне правне системе којима оне традиционално не припадају. Глобализација је феномен који практично проширује комуникационе мостове између држава, а доводи и до ситуације да се унутрашњи правни поредак протеже на нови правни поредак, односно на глобални правни поредак. С друге стране, бразилски истраживачи сматрају глобализацију феноменом организованим у центру света ради натурализације новог светског економског поретка заснованог на принципима неолиберализма, који је захтевао слабљење националних држава, посебно периферних земаља, као и субординација националних устава у корист приватног капитала, углавном страног. Глобализација је изнедрила нови облик права који још није у потпуности разјашњен и

⁷¹ Вулетић, В, *Глобализација – мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

⁷² Ђорђевић, С, *Савремена држава као услужни сервис грађана*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета, Институт за правне и друштвене науке, 2015, стр. 801-809.

joш мање утемељен у правној теорији глобализације. Модерне правне теорије изграђене су око националне државе, а само неке од њих су решавале проблеме везане за актуелну доминантну правну теорију и праксу. Један број истраживача расправља о месту и улози права у светским процесима глобализације. Верује се да је право главна компонента глобализације.⁷³ У условима глобализације, право олакшава прелазак јурисдикционих и институционалних надлежности са домаћих закона држава на глобално право или право заједница. Изградња глобалног права заснива се на постојећим правним културама и неким различитим правним системима, као и различитим нивоима националног, регионалног и глобалног типа. Други истраживачи проучавају проблеме утицаја глобализације на правни однос у друштву, као и на правну праксу. Процеси глобализације утичу на све сфере људске делатности. Закон, будући да је рефлекција објективних појава које се дешавају у друштву, не могу остати подале од ове универзалне тенденције. Глобализација права често захтева преиспитивање многих компоненти националног правног наслеђа, како би правно регулисање неких питања постало релевантније, а не стварале препреке за интеграцију у регионалне и универзалне међународне организације. Посвећује се велика пажња утицају глобализације на пејзаж правне праксе у земљама у развоју.

Правна глобализација се дефинише као „процес формирања новог, светског система правних норми које организују и обезбеђују глобалну међувладину интеракцију у различитим сферама живота савременог друштва, у чијем процесу су међународно право, национално право, као и право међународних економских асоцијација у стању тесне међузависности“. Анализа разматраних ставова показује да не постоји јединствен приступ дефинисању правне глобализације, као и трендовима и начинима њеног остваривања. Понекад се истраживачи разликују по различитим приступима проблему правне глобализације, а користе се и различитом терминологијом.

Појам „глобализација“ се темељито учврстио у савременом научном лексичком промету и користи се за објашњење промена које се дешавају у различитим сферама људске делатности. Под глобализацијом се, по правилу, подразумева општи цивилизацијски процес планетарног уједињења различитих сфера људске делатности, који обухвата производњу, технологију, финансије, трговину, културу, политичке и државне институције. Глобализација је макро-тренд савременог светског развоја, то је природан процес који се не може зауставити и тешко прилагодити; она одражава неку врсту „резултата“ различитих и вишесмерних светских сила. Главна последица глобализације је глобална подела рада, миграција, концентрација капитала у планетарним размерама, радни и производни ресурси, стандардизација законодавства, економских и технолошких процеса, као и конвергенција и стапање култура различитих земаља. Као резултат глобализације, свет постаје све повезанији и зависнији од свих својих субјеката. Повећава се број заједничких проблема за државе и повећава се број и типови актера интеграције. Истовремено, глобализација је веома сложен процес који се одвија неравномерно. Активност процеса глобализације у савременом свету повезана је са степеном развоја науке, технологија, што неминовно доводи до неједнакости учесника. Постоје водеће земље са високотехнолошким економијама (најчешће су то западне земље) које диктирају услове свим другим земљама света; с друге стране, постоје земље са економијом која „сустиже“ које живе од кредита ММФ-а. Тако су учесници процеса глобализације у почетку у неравноправној ситуацији. Ова околност објашњава двосмислену процену утицаја глобализације на друштво (укључујући и правну сферу) од стране истраживача. Оне државе које представљају високо развијене

⁷³ Сартори, Ђ, *Упоредни уставни инжењеринг*, Београд: Филип Вишњић, 1994.

земље, имају тенденцију да се више фокусирају на позитивне ефекте глобализације. Насупрот томе, истраживачи из земаља у развоју обраћају пажњу на негативне аспекте утицаја глобализације на савремени свет, укључујући право.

Када се пређе на проучавање утицаја глобализације на правну сферу, рационално је користити методолошки приступ С. Шетињина, који истиче да правна глобализација обухвата правну интеграцију, правну интернационализацију и правну имплементацију. Према његовом мишљењу, ако је правна интеграција више повезана са потребом решавања разних светских глобалних проблема у борби против организованог криминала, у заштити животне средине и сл., уз друге државе, чланице разних међународних организација, онда је суштина правне интернационализације да се чини да је домаће право у блиској вези са другим домаћим правним системима. У правној интернационализацији, као и у глобализацији у целини, постоје два аспекта: објективни и субјективни. Субјективни аспект правне интернационализације је усмерен и обезбеђује одређени скуп правила, принципа и метода за њено спровођење. Рецепцију, хармонизацију и унификацију истраживач упућује на методе правне интернационализације, које се називају и форме. Рецепција у праву се, по правилу, схвата као позајмљивање од стране једне државе од друге специфичних елемената правног система (или целог правног система): правних појмова, правних структура, правних институција итд. Посебан облик рецепције је позајмљивање правне терминологије, правила и техника законодавне технике, законодавних процедура и др.

Истовремено, треба напоменути да се у ери глобализације смањује улога рецепције као начина интернационализације права, као и мења се облик пријема. У условима глобализације, уједначавање права има знатно ширу примену, што се најчешће односи на процес довођења постојећег права на јединствене принципе од стране државе, отклањања разлика и обезбеђивања уједначености правној регулативи сличних или блиских врста права.

Основна карактеристика обједињавања права је да се оно одвија истовремено у два различита правна система – у међународном праву (закључивање међународног уговора) и у националном праву (спровођење правила овог споразума у домаћем праву).⁷⁴ Другим речима, унификација права се може дефинисати као сарадња у циљу стварања међународног механизма за регулисање односа у сфери заједничких интереса држава. Хармонизација права је „комплекс мера међународноправне природе чији је циљ приближавање националног правног уређења одређених сфера друштвених односа у оквиру релевантног регионалног или међународног права и поретка“. Имплементација као начин непосредне инсталације међународноправних норми и њихово укључивање у систем националног права подразумева, с једне стране, инкорпорацију (када је правна формулација међународних уговора и уговора без измена укључена у систем домаћег права); с друге стране, трансформацију (када постоји нека промена у тексту без промене његовог садржаја ради усклађивања са правним традицијама правне технологије); и, коначно, правне „референце“ директно на изворни начин, односно на међународни уговор. Треба имати на уму да неки истраживачи предлажу да се размотре два аспекта имплементације, не само међународни, већ и ужи међудржавни.

Појаве глобализације директно су повезане са појавом наднационалних правних низова који превазилазе националну надлежност и територијални суверенитет државе. Пример за то може бити појава међународног ваздушног права, међународног поморског права, међународног свемирског права, међународног кривичног права итд. Нове наднационалне правне формације укључују и међународно хуманитарно право,

⁷⁴ Ђорђевић, С, Ступање на снагу и примена закона. *Правни живот*, књ. 534, бр. 14, 2009, стр. 989-1000.

међународно право људских права, које се интензивно развијају. Правни облик екстериторијалног деловања је право Европске уније, систем правних норми које регулишу процес европских интеграција и налази се на споју националног права држава чланица ЕУ и међународног права итд. Заједно са глобалним заједницама настаје наднационална правда: Међународни суд правде, Стални арбитражни суд, Европски суд за људска права итд., што доводи до доследног формирања глобалног права. Под утицајем глобализационих процеса човечанство постаје све више једнодимензионално. Као резултат тога, утицај глобалних правних регулатора на најважније сфере живота у свим земљама и у свету у целини се стално повећава. Међународно право и правно и фактички јача своју позицију према националним државама. Другим речима, глобализација света значи да држава више не монополизује функцију законодавне власти на својој територији, јер је ограничена правним режимом међународних обавеза. У циљу спровођења мултилатералних међународних уговора на основу принципа реципроцитета, савремене државе морају своје законодавство ускладити са међународним нормама и међународном праксом. А то значи, према неким истраживачима, да се у ствари, од краја двадесетог века, долази до значајног смањења улоге националних држава кроз преношење њихових функција, с једне стране, на наднационални ниво, а са друге стране - на регионални ниво, од општина до невладиних организација. На нивоу националних држава, глобализација подстиче и тако важне трендове у развоју права као што су проширење обима и интензивирање правне регулативе, настанак нових грана, подграна и институција права. Проширење сфере правног уређења, пре свега, повезано је са ширењем права као сасвим нове сфере друштвене стварности, и то на оне које раније нису биле у видокругу законодаваца. Појављују се нове гране, институције права - еколошко законодавство, законодавство о науци и технологији, законодавство о образовању, закон о енергетици, медицинско право, итд. Проширење сфере законске регулативе на нивоу националних држава прати и други тренд – продубљивање правне регулативе друштвених односа уз њихово потпуније, конкретније и свеобухватније регулисање. Једна од тенденција трансформације правне сфере у условима глобализације је хуманизација права. Хуманизација права је објективна условљеност утицаја глобализације на право, која се изражава у томе што норме права почињу да оличавају начело хуманизма, по коме се примењују принципи владавине заједничких, за цело човечанство људских вредности и развијају се људска права, стриктно поштовање законитости и закона и проширује се принцип диспозитивности; уводе се нове институције (мировне судије, порота, рехабилитација итд.); мења се систем кажњавања и сл.

Од осталих обележја хуманизације права у условима глобализације издвајају се: превага међународног права над националним законодавством; промена законске регулативе у складу са принципима владавине права, приоритета људских и грађанских права и слобода; повећање улоге правосуђа у друштву; унапређење судских поступака; повећање доступности правде; повећање судске одговорности државних органа и службеника за поштовање људских права и др.⁷⁵ У савременом добу хуманизација права је општепризнато достигнуће човечанства, у чији значај нико не сумња. Нажалост, у многим земљама хуманизација права је само прокламована, уграђена у систем домаћег права, али се не остварује у друштвеној пракси. Неретко, важну компоненту хуманизације права – људска права – светски центри силе користе као повод за интервенције у пословима других држава, смену спорних политичких режима итд.

⁷⁵ Павићевић, Ђ (пр), Људска права – преиспитивање једне идеје, *Службени гласник*, Београд, 2012.

Усложњавање свих аспеката људског живота повезано је са скорашњом политизацијом друштва, а уз друштво се политизују и многе његове друштвене институције. Заиста, посредовање правним нормама ширег спектра политичких односа у држави и на међународној арени показује тенденцију политизације права. И поред тога што се у правној литератури и званичним документима доста говори о владавини права и правној држави, стварни живот показује да је у случајевима сукоба права и политике у већини случајева превагнула политика. Поготово данас, када се закон на много начина користи не толико као сврха, колико за оправдавање интереса суперсила и консолидовање потраживања међународних корпорација. У условима глобализације, „правна норма је постала моћно офанзивно оружје, које има за циљ да заштити интересе једне земље, групе, корпорације на штету других“. Такође треба напоменути да брза трансформација правне сфере под утицајем глобализационих процеса може постати нови извор друштвених противречности, сукоба култура и цивилизација. Заиста, она у пракси утиче не само на правне норме, већ и на националну самосвест, правну психологију и идеологију.

Поред тога, процесе глобализације, међународне криминалне заједнице активно користе за трговину забрањеном робом као што су дрога, оружје, људи, људски органи, уметничка дела, одређене врсте животиња итд. Једна од тенденција развоја правног система у условима глобализација је контрадикторна и вишевекторска трансформација права. Ово пре свега због чињенице да се у модерној ери, уз глобализацију и као реакцију на њу, дефинишу процеси политичког и правног развоја, који суштински утичу на трансформацију права, његовог садржаја и суштине, процеси локализација и глокализација. Под локализацијом, истраживачи разумеју процес друштвеног развоја, супротан глобализацији, који има за циљ очување посебног, традиционалног стања друштва, стварање услова за одвајање од нетрадиционалних процеса и појава економског, политичког, друштвеног и културног развоја. Локализација у право (правна локализација) је у свесној жељи да ограничи, редукује спољне правне односе, интеракције, да негује националне правне форме, институте, традицију, обичаје, одлике правне културе, као и правну свест. Међупозиција између глобализације и локализације је глокализација, која је контрадикторни процес комбиновања глобалног и локалног, глобалног и регионалног економских, правних, политичких, културних процеса и појава. Основу постојања глобализационих и локализационих трансформација права чине основне мегатенденције глобалног цивилизацијског развоја, а то су: „културна поларизација“, „културна асимилација“, „културна хибридизација“, „културна изолација“, које на позадини јачања геополитички процеси борбе за природне ресурсе, тежње појединих држава ка јачању глобалног или регионалног економског, политичког, војног утицаја добијају нови смисао и правац. Последице, трајна интеракција процеса глобализације, глокализације, регионализације и локализације детерминише разноврсност права, савремених правних система, њихову интеграцију и диференцијацију, интеракцију и супротстављање.

Може се закључити да је у условима глобализације, услед универзализације и одређене локализације правних процеса, дошло до формирања „глобалног“ правног система у коме међународно право и национални правни системи постају вишестепене „гране“ и „институције“, а читав друштвени систем људске цивилизације постаје предмет регулације. Правна глобализација се може дефинисати као процес формирања новог, глобалног система правних норми које организују и обезбеђују глобалну међудржавну интеракцију у различитим сферама живота савременог друштва, у чијем

процесу се примењују међународно право, национално право, као и право међународних економских удружења су у стању тесне међусобне повезаности.⁷⁶

Главни начини правне глобализације су правна интеграција, правна интернационализација и имплементација, а облици правне интернационализације обухватају рецепцију, хармонизацију и унификацију. Најзначајнији трендови у развоју правних система у условима глобализације су: појава наднационалних правних низова; проширење и продубљивање правне регулативе; појава нових грана и института права; политизација права; јуридизација друштвеног живота; хуманизација права; продубљивање интеракције међународног и домаћег права итд.⁷⁷

Одбегли свет је Гиденсова персонификација света који се услед неуједначених и великих промена глобализације отргао контроли. На први поглед чини се да демократија доживљава ширење. Са друге стране, постоји доза незадовољства политиком баш код грађана који живе у државама са дугом демократском традицијом. Ово, међутим, није незадовољство демократијом, већ је пре неповерење у политичаре, које треба лечити демократизацијом демократије – борбом против корупције, транспарентношћу политичких процеса и обнављањем грађанске културе (сфере између јавне и приватне области, области не-економских институција). Глобални проблеми захтевају и глобална решења, захтевају међудржавно учешће и сарадњу, тако да се чини да глобализација води и ка стварању над-државе.⁷⁸

3.1. Конструкција државно-правног поретка

Транзиција је еволутивни процес у коме се користе различита теоријска сазнања и методи како да се на што безболнији начин, без друштвених конфликта и угрожавања економског развоја, пређе у нови облик хармоничног друштва у коме ће се остварити држава са уређеним институцијама које уважавају приватну својину, људска права и слободан развој сваког појединца. У процесу транзиције пошло се од премисе да је социјализам „потрошена идеологија“, а да ће капитализам сам по себи, својим историјским током, заснован на демократском политичком поретку и приватном власништву, бити трансформатор позитивних промена које доводе до економског благостања и укупног напретка за друштво и сваког грађанина. Ову илузију су деценијама потхрањивали наши гастарбајтери, на привременом раду у иностранству, који су стекли иметак и уживали у високим пензијама у Србији, као и различити финансијски експерти који су говорили да у трансформацији српског друштва само треба применити савремену капиталистичку економску теорију и искористити људске и привредне потенцијале који су неограничени. Појам транзиције појавио се седамдесетих година прошлог века у западној политикологији и означавао је прелазак из индустријског у постиндустријско друштво, да би се касније актуелизовао у контексту реформи постсоцијалистичких држава, у чланицама бивше Источне Европе, СССР-а и СФРЈ.⁷⁹

Тежња за превеликом концентрацијом моћи, било на државном, регионалном или светском нивоу, увек је представљала опасност. На неопходност примене принципа

⁷⁶ Radosavljević, M, Đorđević, S, *Die Autonomie der Vojvodina im verfassungsrechtlichen System der Republik Serbien*. GAMPER, Anna (ur.), et al. *Föderale Kompetenzverteilung in Europa*, (Nomos eLibrary), 2016, стр. 455-485.

⁷⁷ Tatsiy, Vasyl Ya, and Oleg G. Danilyan. The impact of globalization processes on the legal sphere. *Amazonia Investiga* 8.22, 2019, 580-586.

⁷⁸ Гиденс, Е, *Одбегли свет: како глобализација преобликује наше животе*, Стубови културе, Београд, 2005.

⁷⁹ Тркуља, Ј (прир.), *Држава и транзиција*, Зборник радова, Кикинда, 2005.

поделе и равнотеже власти, први су у пракси инсистирали оци америчког устава. Због тога све више постаје „апсурдно да земља која је прва предложила и увела тај принцип у своју земљу пре толико година постаје највећи противник тога принципа у светским размерама”.⁸⁰

3.1.1. Модел светске државе-владе

Постоје различити погледи на идеју о светској влади или светској држави. Неки заговорници сматрају да би светска влада била корисна за решавање глобалних проблема попут климатских промена, сиромаштва и ратова, јер би омогућила координисан приступ и одлучивање на глобалном нивоу. Други, међутим, сматрају да би светска влада била превелики и неефикасан бирократски апарат који би ограничио слободу држава и појединца.⁸¹

У сваком случају, идеја о светској влади још увек је прилично контраверзна и представља више теоријски концепт него практичну стварност. Глобалне организације попут Уједињених нација, Међународног монетарног фонда и Светске трговинске организације представљају покушај стварања међународних институција које би се бавиле глобалним питањима, али оне су и даље ограничене у свом деловању и не представљају пуну светску власт. У том смислу, модел светске владе или државе још увек представља далек циљ, а не тренутну стварност.

Можда је исправније говорити о глобалном управљању. Глобално управљање се односи на начин на који се међународне институције, организације, државе и други актери договарају о питањима и координирају питања од глобалног значаја. Ова питања могу укључивати глобалну економију, климатске промене, међународну сигурност и људска права међу осталима.

У контексту утицаја глобализације на савремене државе, глобално управљање постаје све важније јер се сада више него икада пре државе суочавају са глобалним изазовима који захтевају глобалне одговоре. На пример, климатске промене не познају границе држава и захтевају координисане напоре широм света да би се смањиле емисије штетних гасова.

Глобално управљање може бити остварено путем међународних организација попут Уједињених нација, Светске трговинске организације или Међународног монетарног фонда, које служе као форуми за преговоре и координацију међу државама. Осим тога, глобално управљање укључује и невладине организације, академску заједницу и приватни сектор, који такође играју важну улогу у обликовању глобалне агенде и доприносе различитим глобалним изазовима.

Глобална моћ се односи на способност држава, организација, корпорација и других актера да утичу на догађаје и процесе широм света, или да имају моћ да утичу на глобалне трендове и политике. Глобална моћ се може мерити на различите начине, укључујући економску, политичку, војну и културну моћ.

Економски показатељи глобалне моћи могу укључивати БДП, извоз и увоз број мултинационалних компанија које имају седиште у држави, али и валутни курс и инфлацију. Политичка моћ се огледа у утицају на међународно политику, вођење спољне политике и учешће у међународним организацијама. Војна моћ укључује снагу

⁸⁰ Васовић, В, Глобализација, држава и демократија, Зборник радова, Држава и демократија, *Службени гласник*, ФПН, Београд, 437-458, 2010.

⁸¹ Ковачевић, Б, *Скривени федерализам*, Албатрос Плус, Београд, 2013.

војске, наоружање и способност да се пројектује моћ широм света. Културолошка моћ се огледа у утицају културе једне државе на друге државе, што може укључивати културну продукцију и присуство на глобалној сцени.

У сваком случају, глобална моћ се огледа у способности државе, организације или актера да остваре циљеве на глобалном нивоу и утичу на глобалне трендове. Међутим, глобална моћ није константна, већ се мења током времена у складу са променама у економским, политичким, војним и културним факторима који утичу на глобалне процесе.

У реалним условима међудржавних односа, глобалну моћ би могли одредити као способност наметања воље убеђивањем или притиском односно санкцијама (економске и војне).⁸²

Глобална моћ није нужно увек у рукама глобалних елита, али се може догодити да они имају значајан утицај на глобалне процесе и политике. Глобалне елите се обично састоје од група људи који имају значајан утицај на глобалну економију, политику, културу и друге аспекте друштва.

Глобалне елите могу укључивати пословне људе, политичаре, академике, медијске личности и друге утицајне појединце који имају приступ ресурсима, знању и мрежама које им омогућавају да обликују глобалне трендове и политике у своју корист. Ови појединци често делују у оквиру међународних организација, корпорација и других институција које имају утицај на глобалне процесе.

Међутим, важно је напоменути да глобалне елите нису јединствена група са заједничким интересима и циљевима. Често постоје сукоби и супротстављени интереси унутар самих глобалних елита, а њихов утицај на глобалне процесе зависи од многих фактора, укључујући политичке, економске и друштвене услове у различитим деловима света. Глобалне елите су групе људи са значајним утицајем на глобалне процесе, али њихова моћ и утицај нису апсолутни и стални, већ зависе од многих фактора.

Глобални интереси држава су интереси које државе имају на глобалном нивоу, а који се обично односе на безбедност, економију, дипломатију и утицај на међународну политику. Моћне државе обично имају већи утицај на глобалне процесе и политике, а њихови глобални интереси се могу одредити на основу неколико фактора.

Прво, безбедност је важан фактор у одређивању глобалних интереса држава. Моћне државе желе да осигурају своју националну безбедност и утицај на глобалној сцени, а за то су им потребни разни ресурси, попут наоружања, обавештајних служби и војне моћи. Осим тога, безбедност се такође односи на управљање ризицима попут тероризма, климатских промена, природних катастрофа и других претњи.

Друго, економска моћ игра важну улогу у дефинисању глобалних интереса држава. Моћне државе имају снажну економску основу која им омогућава да остварују своје интересе на глобалном тржишту. То укључује трговину, инвестиције, технологију и развој нових тржишта. Снажна економија такође омогућава државама да учествују у међународним институцијама и утичу на глобалне политике у вези са економским питањима.

Треће, утицај на међународну политику је још један важан фактор у одређивању глобалних интереса држава. Моћне државе желе да утичу на међународну политику како би заштитиле своје интересе и оствариле своје циљеве. Ово укључује дипломатске

⁸² Kiss, J, *Beyond National State*, *Social Research*, Vol. 63, Spring, 1966, str. 190-245;

активности, лобирање, пружање развојне помоћи другим државама и учешће у међународним организацијама попут УН-а. Глобални интереси моћних држава се обично одређују на основу безбедности, економије и утицаја на међународну политику. Међутим, ови интереси нису увек једнаки и могу се мењати током времена у складу са променама у глобалним процесима и политикама.

Међународна конкуренција држава за премоћ у међународним односима се односи на трку међу државама за стицање и задржавање предности над другим државама у различитим областима, укључујући економију, војну моћ, технолошки развој и утицај у међународној политици.⁸³

Одређивање међународне конкуренције држава у овим областима укључује анализу међународне ситуације и односа између држава у одређеном временском периоду. То обично подразумева процену снага и слабости различитих држава, њихових економских, војних и технолошких капацитета и утицаја на међународну политику.

Један од начина за одређивање међународне конкуренције држава је кроз анализу међународних односа и ривалитета међу државама. То се обично ради на основу прегледа политичких, економских и војних односа између држава, као и на основу њихових стратегија и циљева у међународној политици.

Такође је важно имати у виду и да међународна конкуренција држава може бити вођена на различите начине. На пример, неке државе се могу трудити да постигну премоћ кроз развој своје економије и технолошког сектора, док се друге могу фокусирати на развој војне моћи и дипломатије.

Међународна конкуренција држава за премоћ у међународним односима је комплексна и динамична, и захтева континуирану анализу међународне ситуације и односа између држава како би се разумели фактори који утичу на ту конкуренцију и њен исход.

3.1.2. Модел зависне политике и државе, друштва и права

Појам зависне државе у глобалним оквирима се обично односи на државу која је економски, политички или војно зависна од других држава или међународних организација. Зависна држава обично има мању моћ и утицај у међународним односима у односу на друге државе које су економски, политички или војно независне.

Постоје различити фактори који могу довести до статуса зависне државе, укључујући колонијализам, економску зависност, војну окупацију, неједнакости у међународној трговини и неједнакости у међународним односима. Зависност држава може бити и привремена или дуготрајна, у зависности од различитих фактора који утичу на њен статус.

Да бисмо одредили статус зависне државе у глобалним оквирима, потребно је анализирати њену економску, политичку и војну зависност од других држава или међународних организација. Ово обично укључује анализу различитих аспеката економске зависности, као што су спољна трговина, иностране инвестиције, размена технологије и трансфери финансијских средстава. Такође је важно размотрити политичке и војне односе зависне државе са другим државама и међународним организацијама, као и њен утицај у међународној политици.

⁸³ Јовановић, М, Демократија без државе – случај ЕУ, Зборник радова *Држава и демократија*, 2010.

Статус зависне државе у глобалним оквирима може бити тешко прецизно одредити, јер се различити фактори могу комбиновати и међусобно утицати на њен статус. Међутим, анализа различитих аспеката зависности државе од других држава и међународних организација може нам помоћи да боље разумемо њену позицију у глобалном контексту.

Државе су изгубиле многа своја својства и нису више посебно успешне. Иако су државе још примарни актери у међународним односима, оне трпе и губитке у суверености и функцијама. Међународне институције сада полажу право на то да просуђују и ограничавају оно што државе чине на властитој територији. У двадесет и првом веку државе ће вероватно остати еластичне, понајвише зато што “државе обављају битне политичке друштвеноекономске функције, а ниједна се друга организација не показује као њихов могући конкурент”.⁸⁴

3.1.3. Модел међузависног деловања држава

Принцип међузависности деловања држава је врло важан у савременом међународном поретку. Међународна заједница све више схвата да су проблеми са којим се суочава једна држава или регион често повезани са другим државама или регионима, те да је неопходно сарађивати и деловати заједнички да би се решили ти проблеми.

Овај принцип се посебно односи на глобалне проблеме, као што су климатске промене, међународни тероризам, трговина људима, пандемије и други изазови који не познају границе. Ови проблеми не могу се решити појединачним деловањем држава, већ захтевају заједнички рад и сарадњу свих држава.

Принцип међузависности деловања држава поставља основу за развој консензуалног међународног поретка, у којем се државе и међународне организације ангажују у дијалогу, сарадњи и преговорима како би решили заједнички проблеме. Овај принцип подстиче државе да преузму одговорност за решавање глобалних изазова, те да раде заједно како би се осигурало одрживо и стабилно међународно окружење. Принцип међузависности деловања држава постао је све важнији у савременом међународном поретку и представља основу за консензуални приступ решавању глобалних изазова.

Да, може се говорити о односима зависности између држава који су одређени неједнаким међународним положајем. Неједнакост у међународним односима може бити узрокована различитим факторима, као што су економска и војна снага, утицај у међународним организацијама, географски положај, приступ природним ресурсима, историја и култура.

Државе које имају већу економску и војну снагу, или које имају утицај у међународним организацијама, могу утицати на одлуке других држава или наметнути своју вољу другим државама. Ово може довести до ситуације у којој друге државе постају зависне од тих моћнијих држава, јер се ослањају на њих за економску, политичку или војну подршку.

Односи зависности између држава су често контроверзни, јер се могу користити за промовисање интереса моћних држава на штету мање моћних. Међутим, неједнакост у међународним односима не мора увек бити негативна. Моћније државе такође могу пружати подршку мање моћним државама, како би им помогле да се развијају и постану снажније.

⁸⁴ Аденији, А, Сувереност националне државе у ери глобализације: теоријско разматрање, *Политичка мисао*, Vol XLI, (2004.), бр. 3, стр. 132–142.

У сваком случају, важно је разумети да неједнакост у међународним односима може довести до односа зависности између држава, и да је неопходно радити на смањењу неједнакости и јачању равнотеже моћи како би се осигурао одржив и стабилан међународни поредак.

Што су државе мање моћне у међународним односима и на глобалном плану, оне су мање суверене и независне. Преиспитујући ову тезу можемо рећи да постоје одређени трендови у међународним односима који показују да мање моћне државе имају мању сувереност и независност у поређењу са моћним државама. То се може објаснити чињеницом да су мање моћне државе често зависне од других држава, међународних организација или међународног капитала како би оствариле своје циљеве, док моћније државе имају већу способност да контролишу своје интересе и да намећу своју вољу другим државама.

Међутим, важно је нагласити да ово није апсолутна истина и да постоје многи фактори који утичу на сувереност и независност држава, укључујући њихову политичку стабилност, културу, историју, економску развијеност, географски положај и сл. Такође је важно разумети да сувереност и независност држава нису једноставни појмови и да могу бити различито тумачени у зависности од контекста и перспективе. Реално, свака држава различито доприноси светском друштву и прерасподели моћи, вредности и постигнућа.

Свака држава доприноси светском друштву на свој начин, било кроз своје ресурсе, културу, технологију или идеје. Међутим, није свака држава једнако моћна или утицајна, што значи да нису све државе једнако заступљене у процесу расподеле моћи, вредности и постигнућа у међународном поретку.

Постоје различите школе мишљења о међународним односима које се баве питањем расподеле моћи међу државама. Реалистична школа, на пример, сматра да је међународни систем неизбежно хијерархичан, са неким државама које су моћније од других и које доминирају у међународним односима. Конструктивистичка школа, са друге стране, наглашава да је расподела моћи и вредности у међународном систему у великој мери резултат друштвеног конструкта, тј. историјских и културних фактора који обликују међународне односе. У сваком случају, чињеница је да се расподела моћи и утицаја у међународном поретку стално мења, а улога и утицај држава се разликују у зависности од времена, простора и околности.

„Мека моћ“ и „тврда моћ“ су два концепта која се често користе у међународним односима за описивање различитих облика утицаја држава. „Тврда моћ“ се обично односи на способност државе да употреби силу или претњу силе како би остварила своје циљеве у међународном поретку. То обично укључује војну моћ, али може такође да се односи на економску моћ, санкције, уцене и друге облике притисака који се примењују како би се друге државе приморале да раде у складу са интересима државе која примењује тврду моћ.

„Софистицирана моћ“, с друге стране се односи на способност државе да привуче и убеди друге да прихвате њене ставове и циљеве, без употребе силе. То може бити засновано на култури, вредностима, политици, економији, образовању или другим областима које други сматрају привлачним или занимљивим. „Мека моћ“ је често дугорочнији облик утицаја који се успоставља на темељу угледа, привлачности и дипломатије. Док се тврда моћ односи на физичку моћ која се може употребити како би се друге приморале да учине нешто, мека моћ се односи на способност да се друге убеди

да раде нешто. Иако су оба облика моћи важна у међународним односима, мека моћ се сматра све важнијом у савременом свету који је све више повезан и глобализован.

Винсент се бави нормативним теоријама државе и сматра да разлика између државе и друштва представља основу за класичну либералну мисао. Амбивалентности у дефинисању, доприносе, и „извесности са једне и недокучивости са друге стране”. Појмовну збрку подржавају и недефинисани други појмови који се односе на заједницу, нацију, власт, сувереност и слично. Савремена социолошка наука државу посматра као подсистем друштва и објашњења државе су усмеравана кроз анализе друштава, што су различити теоријски приступи и учинили у својим прилазима. Разматрање природе државе подразумева увид у државу као институцију, државу као идеју, државу као територију, као скуп норматива везаних за одређене друштвене групације, државу као остварење одређених видова моћи и пре свега државу као носиоца одређених вредности.⁸⁵

3.2. Хармонизација права

Почевши од самог настанка Европске уније, судска надлежност у области заједничке спољне и безбедносне политике била је у толикој мери ограничена да се чак доводило у питање њено постојање.⁸⁶

Тако на пример, немачки Савезни уставни суд констатује да „због своје правне природе, нерешених питања поделе надлежности, федералне структуре и демократског легитимитета, европско право не може неограничено превладавати над националним уставним правом, све док сва основна уставна начела нису у еквивалентној мери осигурана у Европи.“ На основу те констатације, Вајлер потврђује да се првенствено ради о систему уставног поретка без неопходне конституционализације, јер је сама заједница без икакве суштинске легитимирајуће конституционализације усвојила рудиментарни облик конституционалне праксе. Дакле, искључиво у одређеним изузецима, постоји обавеза „уношења“ европског (комунитарног) права у национални правни поредак путем посебног правног акта.⁸⁷

Принудни карактер правних норми је својство које га разликује од других правила људског понашања и деловања. Задатак права у свим друштвима је пре свега да регулише односе у друштву са циљем повећања ниво друштвене стабилности, безбедности и на тај начин омогући континуиран напредак целог друштва.⁸⁸

3.2.1. Унификација и типизација права

Данас се може говорити о унификацији и типизацији права на глобалном нивоу. Унификација права подразумева хармонизацију закона и прописа на глобалном нивоу, док типизација подразумева усклађивање правних пракси у различитим земљама према одређеним моделима или стандардима.

Постоје различите иницијативе које се баве унификацијом и типизацијом права, као што су конвенције Уједињених нација, споразуми о слободној трговини, међународни стандарди за заштиту људских права и слично. Ови процеси имају за циљ

⁸⁵ Винсет, Е, Теорије државе, *Службени гласник*, Београд, 2009.

⁸⁶ Радивојевић, З, *Усклађивање права Србије са правом ЕУ*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2018.

⁸⁷ Вајлер, Ц, *Устав Европе*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

⁸⁸ Васић, Јовановић, Дајовић, *Увод у право*, Центар за издаваштво и информисање Правног факултета Универзитета у Београду, 2015.

да олакшају међународну трговину, промовишу људска права и олакшају сарадњу између различитих земаља.

Међутим, иако унификација и типизација права имају бројне предности, постоје и неки изазови. Различите земље имају различите културе, традиције и историје које обликују њихове правне системе, што значи да хармонизација закона и прописа може бити тешка и дуготрајна. Такође, неки се боје да ће процес унификације и типизације довести до губљења културне разноликости и суверенитета држава.

Потреба за унифицирањем или хармонизацијом закона претпоставља разноликост закона. Разноликост закона може постојати унутар државе, у ком случају, покушаји да се унифицира закон те државе могу се описати као циљ „унутрашње“ унификације закона. Историјски примери су уједињење француског права после Француске револуције и уједињење немачког права након оснивања Немачког Рајха 1871. Садашњи примери су покушаји да се унифицирају неке гране права неколико држава Сједињених Држава, тј. државе Аустралије и провинције Канаде. Генерално, термин „унификација или хармонизација закона“ најчешће се користи у међународном контексту, а односи се на процес уједначавања или хармонизације закона независних држава. Метод који се користио у прошлости и који се још увек у великој мери практикује данас је да се изради јединствени закон и да се он у једном или другом облику инкорпорира у билатерални или мултилатерални уговор који намеће државама потписницама, након ратификације или приступања, обавезу која произилази из међународног права. закона да усвоје и примењују јединствени закон као свој општински закон.⁸⁹

3.2.2. Јавне политике државе

Глобализација и међународни поредак имају значајан утицај на јавне политике државе. Наиме, глобализација је омогућила слободнији проток роба, услуга, капитала и људи између држава, што је довело до тога да се државе све више ослањају на глобална тржишта и међународну сарадњу како би решиле своје унутрашње проблеме. Ово је довело до тога да се јавне политике држава све више усклађују са глобалним трендовима и стандардима.

Међународни поредак, с друге стране обухвата различите организације, споразуме и уговоре између држава, који утичу на јавне политике држава. На пример, чланство у међународним организацијама као што су Уједињене нације, Светска трговинска организација, Европска унија и слично, обично подразумева усклађивање националних закона и политика са њиховим циљевима и стандардима.

Такође, међународни споразуми и уговори утичу на јавне политике држава кроз усвајање нових стандарда и регулатива у областима као што су трговина, заштита животне средине, људска права, борба против тероризма и слично. Глобализација и међународни поредак имају велики утицај на јавне политике држава, како кроз усклађивање са глобалним трендовима и стандардима, тако и кроз усвајање нових стандарда и регулатива путем међународних споразума и организација.

Трећи миленијум нам даје могућност да градимо активности на пољу Устава, чиме се постиже степен уставне развијености. Формирање уставне стварности сваке појединачне земље, с обзиром на све њене специфичности, све је више под утицајем стандардизације успостављене на нивоу Европске уније и европских правила и ван

⁸⁹ KÖTZ, H, UNIFICATION AND HARMONIZATION OF LAWS, *Encyclopedia of Disputes Installment* 10, Elsevier, 1987, Pages 513-519.

граница Европске уније. Очигледно је да посматрамо сложену уставну загонетку коју чине различити делови, што нас не спречава да представимо постојећи и очекивани европски устав (мапа која се састоји од појединачних устава држава чланица. Стога је неопходно обратити посебну пажњу на највиталније, најреалније и најприхватљивије идеје о правцима који европски конституционализам треба да следи у будућности. Немерљив и незаменљив допринос који наука може дати, управо се састоји у конструисању и проналажењу таквих идеја које могу помоћи главним уставним телима да пројектују нове облике устава.⁹⁰

3.2.3. Правне политике државе

Традиционално, политика се дефинише као уметност управљања; организационе, регулаторне и контролне сфере друштва у оквиру којих се одвија друштвена делатност, усмерена пре свега ка стицању, задржавању и остваривању моћи појединаца и друштвених група за испуњавање сопствених захтева и потреба. Она утиче на интересе друштвених група, класа, националности и увек је одређена економским стањем друштва. Према М. Веберу, политика је жеља да се учествује у власти или да се изврши утицај на расподелу моћи. Према традиционалном схватању; политика је само инструмент, средство за стицање и задржавање власти одређених политичких снага. Међутим, појављују се и друге дефиниције политике. На пример, М. Пирин политику третира као вид активности за задовољење дугорочних актуелних интереса друштвених група. Р. Росе дефинише као дуг низ мање или више одговорних радњи и њихову координацију у циљу доношења конкретне одлуке. Данас је основна делатност државе усмерена на задовољавање потреба грађана, стога политику треба тумачити као одређену стратегију за доношење и практичну имплементацију обавезних одлука друштва о одређеним питањима. Будући да је централни субјект политичког живота и даље држава, сврха политике је да се утврди суштина проблема, за чије решење је потребна интервенција државних органа, што је већ државна политика, јер је везано за спровођење активности државне власти. Дакле, јавна политика је смишљена активност јавних власти за решавање друштвених проблема, постизање и спровођење свеобухватних циљева развоја друштва или његових појединачних сфера. По мишљењу Л. Пала, јавна политика је правац деловања или уздржавања од њега које предузимају јавни органи да би решили одређени скуп међусобно повезаних проблема. Оријентација јавне политике повезана је са процесом обезбеђивања друштвене стабилности и задовољавања јавних интереса, односно оптимална је синтеза објективних тенденција друштвеног развоја и субјективних судова људи о сопственим интересима у друштву. Јавна политика је важна компонента друштвеног живота, има много димензија и карактеристика; формира одговарајући систем и механизме друштвено оријентисане јавне управе, јер има за циљ побољшање квалитета живота грађана и гарантовање друштвене стабилности. Државна политика се манифестује у различитим сферама друштвеног живота: економској политици, културној, социјалној, националној, научној, техничкој, финансијској итд. Правна политика је врста политике. Закон, на овај или онај начин, саставља, садржи све врсте државне политике, али има специфичне карактеристике и садржај; правна политика одређује правни развој земље. Истовремено је средство акумулације и вођа различитих друштвених интереса, потреба, тежњи (економских, политичких, друштвених, културних итд.). Уопштавајући различите области људске делатности, синтетизује их у правне норме и институције, као што су

⁹⁰ Đorđević, S, Rapajić, M, Constitutional Future of Europe. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(9), 124–129, 2013.

институције за људска права, избори, парламентаризам итд., или закони - грађански, кривични, порески, царински, процесни. Ту су настали мешовити и суштински неодвојиви концепти – економски закони, социјално законодавство, радно, административно, пореско право, итд. Правна политика је, дакле, уско повезана са свим другим варијететима политике и тежи да обухвати пуну разноликост односа с јавношћу.

Савремено тумачење садржаја правне политике не може се ограничити на уски, примењени приступ, који се састоји само од утилитарних задатака оцене адекватности важећег законодавства и даљег унапређења правног система државе. У суштини и у друштвене сврхе, правна политика је посебна и неопходна компонента јавне политике, средство правне легитимације, учвршћивања и одржавања политичког курса земље санкционисаног вољом народа и његових политичких лидера, који се одвија у активности структура моћи. У процесу општег теоријског схватања појма „правна политика“ прикладно је користити правно мисаоне приступе, јер је конституент ове категорије „право“. Исправно је размотрити систем обавезних, формално дефинисаних правила понашања, која су овлашћена од стране државе. Постоје различити приступи правном мишљењу и сваки од њих покрива „право“ само у одређеном аспект, а комплексне карактеристике права могу се обезбедити само анализом вишеструких веза са друштвеном делатношћу. Са становишта нормативног позитивистичког приступа, право има не само општа обележја (својствена свим друштвеним нормама), већ и специфична обележја: обавезна, државно санкционисана итд.); социолошки приступ објашњава право као природно „живљење“, које се непосредно манифестује у свакодневном друштвеном животу; генетски приступ открива узроке и факторе који утичу развој права. Употреба инструменталног приступа даје могућност да се право разуме као специфично средство које регулише понашање учесника у друштвеном односу. Користећи аксиолошки приступ, право се појављује као културно достигнуће, као одређена друштвена вредност, док системски приступ открива право као скуп правних појава које су на неки начин међусобно повезане и чине читав правни систем. Дакле, право је систем правила (правила понашања) и принципа које је успоставила или прихватила држава као регулатор јавних односа, а који формално уграђују меру слободе, једнакости и правде у складу са јавним, групним и индивидуалним интересима (воље) нације, обезбеђена свим мерама правног државног утицаја, па и принуде. Право као саставни део правне политике је инструмент (оружје) спровођења политике. Влада заснована на закону одражава политичку правду. Свака власт која одбацује закон је моћ која нема сврху, па је власт случајна, деспотска. Држава која није заснована на закону је погрешна, искривљена. Противправна манифестација већине није демократија, већ је охлократија моћ гомиле. У правној држави вршење политичке власти могуће је само на основу закона, јер он регулише, „цивилизује“ политику, уклања је из дивљег стања, у коме постоји само власт, у држави у којој су права и загарантовани су интереси свих, и већине и мањине. Тиме разумевање политике постаје политички процес, односно активност решавања уобичајених случајева на правно утврђен начин усаглашавања различитих интереса који постоје у друштву, а правно право је основа и резултат овог процеса.

Свака политика мора да буде легална, односно да се креира и спроводи на основу правних правила, као и правним средствима. Према М. Матузову, правна политика је комплекс идеја, мера, задатака, циљева, програма, принципа, смерница које се спроводе у сфери права и кроз право; то је стратегија деловања државе у сфери правног уређења, односно сфера односа и интереса који су обухваћени концептом „правног простора“ и објективно захтевају регулацију од стране органа јавне власти. Као посебан облик изражавања државне политике, правна политика је средство правне легитимације,

учвршћивања и спровођења политичког курса земље, воље њених званичних лидера и структура моћи. Свесна, консолидована, ова политика је пре свега оличена у уставима, законима, кодексима, другим основним нормативним правним актима државе који имају за циљ заштиту датог друштвеног и уставног система, развој друштвених односа у правом смеру. Правна политика као елемент правног система нема јасну дефиницију. Неки научници то виде као активност државе и других политичких институција, која има за циљ стварање делотворног механизма правног деловања, цивилизовану употребу правних средстава за постизање правних циљева (осигурање права и слобода, формирање правне државе, промена права и ред итд.). На пример, В.К. Бабајев правну политику дефинише као принципе, правце, задатке, стратегију и тактику правног регулисања друштвених односа. За остале научнике, правна политика је комплекс идеја, активности, задатака, програма и прописа који се спроводе у областима права и путем права. То су области односа, интереса обухваћене концептом „правног простора“ и које објективно захтевају регулаторно посредовање (наређивање) органа јавне власти. Конкретно, М. Недиук сматра да је правна политика најприхватљивији облик вођења и регулисања јавних односа, који се заснива на оптималној комбинацији правних средстава и правних структура које чине делотворан механизам правног регулисања, који има израз у различитих облика, посредује на свим нивоима власти, у складу са развијеном концепцијом стратешког развоја државе и има друштвено корисне циљеве. Основни задатак правне политике је да пружи правну и регулаторну подршку реформама које се одвијају у земљи. Најважнија одлика правне политике је њена државотворна природа, садржај императива моћи. Правна политика државе је правни програм њеног деловања, заснован на систему савремених правних вредности, принципа, теорија, концепата и усмерен на унапређење правног система, спровођење правних реформи, одржавање реда и закона, обезбеђивање равнотеже међусобне права, дужности и одговорности државе, друштва, личности; саставни је део јединствене социјалне политике државе уз економску, спољноекономску, буџетску, пореску, царинску, монетарну, антиинфлаторну, иновативну политику. Без такве везе немогуће је реализовати разне задатке и функције државе.

Као стратегија државног деловања у сфери правног уређења, правна политика је посебан облик изражавања државне политике. Она је усмерена на обезбеђивање правилног функционисања цивилног друштва и његовог политичког система, представља начин легитимисања, обезбеђења и спровођења политичког курса земље, воље њених званичних лидера и структура моћи. Правна политика је сложена друштвена појава која је средство акумулирања и изражавања различитих друштвених интереса, потреба, тежњи, уско повезана са свим другим варијететима политике, и тежи да обухвати пуну разноликост друштвених односа;

- скуп је идеја, задатака, програма, метода за формирање и развој, регулисање и заштиту јавних односа путем закона. Односно, резимира ставове, мишљења и уверења грађана у погледу будућег развоја; формира задатке који су наставак друштвених идеја и захтев државним и локалним самоуправама да унапреде „живот земље“;
- је скуп радњи, логички уређених, подређених једном циљу, који мора да обезбеди постизање задатака;
- је делатност правних лица на стриктном спровођењу закона и прописа.

Правна политика је скуп идеја, задатака, програма, метода за формирање и развој, регулисање и заштиту јавних односа путем закона.

Данас су проблеми научно уравнотеженог формирања правне политике изузетно важни, јер она сама акумулира различите сфере друштвене делатности и организује је у различите норме и институције, те с тога има стабилизујући утицај. Живимо у доба турбуленција, хаоса, када се неки правни системи руше, а нови не стварају како треба. Зато треба уложити све напоре да се рационализује правна сфера, која је својим правним инструментима у стању да оптимизује економске, политичке, друштвене, еколошке и друге односе. Јер, како је пракса показала, ефикасност регулисања најсложенијих и најважнијих друштвених односа знатно се повећава ако се спроводи путем правне политике, јер подразумева целисходну активност на основу научно утемељених механизма, средстава и принципа за остваривање стратешких циљева и тактичких задатака државе и друштва. Апел на проблем формирања правне политике првенствено је последица чињенице да правну политику као појам и стварност у својим идеолошким, научним и практичним димензијама данас карактерише извесна неуравнотеженост, структурална несавршеност, што се опет објашњава. Чињеницом да је процес утврђивања стратегије правног развоја друштва, свести о могућностима интеграције потенцијала цивилног друштва и државе на основу признавања неповредивости људских права, владавина права није добила свој логичан завршетак.

Доношење правне политике је објективна неопходност у демократској држави у којој доминира владавина права. Управљачка функција права, улога и значај правосуђа стално расту и повећавају се, а проширују се уговорни принципи правне регулативе, и на актуелизацију питања правне политике. Правна политика као стратегија и тактика правног развоја друштва треба да води рачуна о квалитативним променама у свим сферама јавног живота, услед интензивног развоја и коришћења правних средстава и механизма регулисања друштвених односа, као и да унапреди ниво правде и правне културе појединца, функционера и јавних органа јавне власти, превазилажење правног нихилизма и других манифестација деформације правне свести. Као политика, пре свега, јесте управљање друштвеним односима, односно неидентификованим, масовним односима међу људима, где се примењују правне, политичке, организационе, финансијске и друге мере. Неопходно је, пре свега, модернизовати државу и њене институције, реформисати цео политички систем земље и подредити одлучујућем циљу - стварање стабилне економије способне да задовољи друштвене и културне потребе грађана и да задовољи основне потребе демократије – слободе, правде, човечности. Правно образовање је неопходан предуслов, услов и резултат спровођења правне политике државе.⁹¹

Арон показује да, иако се међународни односи могу мапирати и уочити вероватноће, ниједна затворена, глобална наука о међународним односима није ништа више од фатаморгане.⁹² Државе су изгубиле многа своја својства. Неуспешне су у том смислу што су круте, дубоко конфликтне, опасне и да им се супротстављају сукобљене фракције, али државе су способне да се на различите начине прилагоде императивима међународне политичке економије.

3.3. Децентрализација глобалног полицентризма

Теорија о глобалној децентрализацији и глобалном полицентризму полази од претпоставке да је процес глобализације довео до смањења моћи традиционалних

⁹¹ Mima, I, Vladyslav Yamkovyi, Ivan Kopaygora, Nina Ivaniuk, *Legal Policy: The Latest Dimensions of Development*, Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence (ISC-SAI 2020), 2020.

⁹² Aron, R, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Doubleday, New York, 1966.

држава-нација и да су се појавили нови актери и центри моћи на глобалном нивоу. Ова теорија тврди да се глобални поредак трансформише ка мултиполарном систему, у коме се моћ дели између различитих држава, регионалних организација, невладиних организација и других актера.

Постоји доста аргумената који подржавају теорију о глобалној децентрализацији и глобалном полицентризму, укључујући економске, политичке и социјалне промене које су се десиле у последњих неколико деценија. На пример, глобализација је довела до тога да су поједине земље постале веома значајне у економском смислу, док су друге изгубиле на значају. Такође, појавили су се нови актери на глобалној сцени, као што су мултинационалне компаније, невладине организације и други друштвени покрети.

Ипак, постоје и они који оспоравају теорију о глобалној децентрализацији и глобалном полицентризму, тврдећи да се и даље може говорити о доминантној улози неких држава у глобалном поретку, попут САД, Кине, Русије или ЕУ. Такође, неки сматрају да је подела моћи на глобалном нивоу и даље неједнака и да је процес децентрализације још увек недовољан. У сваком случају, теорија о глобалној децентрализацији и глобалном полицентризму представља занимљиву перспективу за проучавање међународних односа и глобалне политике.

3.3.1. Лимити националне државе

Држава и даље има примат у међународним односима, али у оквиру глобализованог контекста, постоји низ фактора који ограничавају суверенитет држава и доводе у питање њихову способност да доносе независне одлуке у одређеним областима.

Постоје бројни фактори који доводе у питање делотворност суверенитета државе у савременом глобализованом свету. На пример, међународне организације попут УН-а, Светске трговинске организације (WTO), Међународног монетарног фонда (ММФ) и Светске банке имају значајан утицај на националне економије и политике. Такође, постоји растући тренд регионалне интеграције, где државе преносе одређене надлежности на националне органе, као што су Европска унија.

Такође, постоји и низ других фактора који ограничавају суверенитет држава, укључујући глобалне изазове као што су климатске промене, миграције, тероризам, криминал, пандемије и слично. Ове претње захтевају међународну сарадњу и координацију између држава, што доводи у питање способност држава да делују независно.

Све ове промене могу се тумачити као ограничења суверенитета држава и указују на то да су државе све мање способне да контролишу своје политике у потпуности. Међутим, то не значи да суверенитет држава није релевантан у савременом свету. Суверенитет држава остаје важан концепт и може бити од кључне важности у одређеним ситуацијама, посебно у домену националне безбедности и заштите људских права.

Држава је препознатљиво одвојена институција или сет институција, тако различита од остатка друштва да ствара препознатљиву разлику јавне од приватне сфере. Држава је суверена, или врховна моћ, унутар своје територије, и по дефиницији, коначни ауторитет за све законе, то јест обавезујућа правила подржана санкцијама присиле. Јавно право стварају званичници државе, а оно је подупрто формалним монополом силе. Државни суверенитет протеже се на све индивидуе унутар дате територије, и примењује се једнако, чак и према онима који су на државним положајима и учествују у доношењу закона. Тако је суверенитет одељен од персонала који у било

којем тренутку заузима одређену улогу унутар државе. Персонал модерне државе је, по правилу, ангажован и обучаван за управљање на бирократски начин. Држава има способност да обезбеди новац (путем опорезивања) како би финансирала своје активности из прихода од грађана.⁹³

У савременом друштву често потпуно запостављена и стигматизована идеологија марксизма, ипак је дала једну од првих дефиниција глобализације. Наиме, сам Карл Маркс тврдио је да су националне индустрије замењене новим индустријама, чији се производи продају и изван граница националних држава, у свим деловима планете. Ова идеја додатно је подупрta тврдњама о томе да је национална изолованост у индустријском друштву замењена идејом о универзалној међузависности нација. Истовремено, не треба занемарити значај Марксове идеје о комунизму као идеалном бескласном друштвеном уређењу.⁹⁴

3.3.2. Децентрализација глобалне политике и примат међународног права

У односу на глобални суверенитет који се односи на општа глобална питања, може ли се говорити о децентрализованом суверенитету држава у спровођењу глобалне агенде?

У контексту глобалне агенде и међународних организација, државе често преносе део свог суверенитета на међународне институције и организације како би спровеле глобалне циљеве. То се може назвати децентрализованим суверенитетом држава, јер државе и даље задржавају одређени ниво суверенитета, али делимично га преносе на међународне институције како би спровеле глобалне циљеве који надилазе њихове границе. Међународне организације, као што су Уједињене нације, Светска трговинска организација и Међународни монетарни фонд, играју кључну улогу у спровођењу глобалне агенде и регулисању међународних односа, а државе сарађују у тим процесима у циљу постизања глобалне стабилности и просперитета.

Да ли међународни поредак можемо назвати конфедерација држава? Међународни поредак не може се донекле назвати конфедерацијом држава. Конфедерација држава подразумева да су државе чланице успоставиле политичку унију и делегирале суверенитет на централну владу. Међународни поредак је сасвим другачији и карактерише га недостатак централне власти која би регулисала понашање држава чланица. Међународни поредак је скуп односа између суверених држава које сарађују у циљу остваривања својих интереса и постизања глобалне стабилности и просперитета. Иако државе сарађују у међународним организацијама и институцијама, оне задржавају своју сувереност и одлучују о својим политикама и потезима. Али, има елемената да говоримо о стварним унијама у смислу прећутне или изричите сагласности држава око глобалних питања безбедности, економије, екологије и слично.

3.4. Емпиријски облици глобалних интеграција

Данас постоје бројни примери глобалних интеграција, а неки од њих су:

- Европска унија (ЕУ) – ово је најнапреднији пример глобалне интеграције, где су државе чланице успоставиле јединствено тржиште, заједничку монетарну

⁹³ Павловић, В, Стојиљковић, З, *Савремена држава: структура и социјалне функције*, Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Центар за демократију, Београд, 2010.

⁹⁴ Печујлић, М, *Глобализација: два лица света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.

политику, заједничку спољну политику и заједничку регулативу у многим областима.

- Транспацифичко партнерство (ТПП) – ТПП је трговински споразум који је требало да обухвати 12 пацифичких земаља, укључујући САД, Јапан, Аустралију и Канаду. Иако је САД повукао своју подршку, споразум је ипак ступио на снагу 2018. године као Споразум о транспацифичком партнерству.
- Шангајска организација за сарадњу (СЦО) – Ово је организација која окупља Кину, Русију, Казахстан, Киргистан, Тадакистан и Узбекистан са циљем да промовише сарадњу у области безбедности и економије.
- Светска трговинска организација (WTO) – Ово је организација која се бави регулисањем међународне трговине и промовисањем слободне трговине између држава чланица.
- Уједињене нације (УН) – Ово је организација која окупља готово све државе света са циљем да промовише међународну сарадњу у области мира и безбедности, економије, социјалне правде и људских права.

Теоријске расправе о положају националне или грађанске државе у глобализацијским процесима су различите. Док, рецимо, скептици истичу да и поред снажног утицаја глобализације национални суверенитет није угрожен, да „државе играју кључну улогу у светском систему и да у крајњој линији њихов утицај јача, па се може рећи да управо националне државе управљају процесом глобализације“. Дотле хиперглобалисти, који заговарају идеју „светске државе“ и „светског федерализма“, „тврде да је глобализација учинила сувишном националну државу; да је губитак националног суверенитета очигледан, те да је реч о неминовном процесу изазваном економским чиниоцима. Без обзира на те теоријске расправе, склони смо да истакнемо да се улога државе у савременим глобализацијским процесима мења, и да се њена сувереност доводи у питање – она је угрожена. На процесе угрожавања суверености као процесе десуверенизације утиче читав низ фактора, институција и организација. Међу најутичајнијима свакако треба поменути Организацију уједињених нација, моћне државе, НАТО-пакт, Европску Унију, Светску банку, Међународни монетарни фонд, Светску трговинску организацију, мултинационалне корпорације, итд. Заправо, оне настоје да створе оно што се у колоквијалном смислу назива новим светским поретком. Овај, нови светски поредак имплицира стварање некакве наднационалне државе о чему Рокфелер каже: „Савремени свет ће бити савршенији и уравнотеженији ако успоставимо једну светску владу. Наднационална власт светских банкара и интелектуалних елита има првенство над правом народа на самоопредељење а то је начело које смо следили током векова“. Изградњи новог светског поретка неопходна је светска влада, и њена власт, као власт наднационалне владе, транснационалне или супра државе да има транснационалну, супра или наднационалну сувереност, која се налази изнад суверености државних влада и држава. Такође, произлази и то да је ова наднационална власт та која има приоритет у односу на право народа на самоопредељење.⁹⁵

3.4.1. Између дифузног и глобалног суверенитета

Дифузни суверенитет је појам који се односи на процес у којем се суверенитет држава постепено преноси на међународне институције и организације, као и на друге

⁹⁵ Ковачевић, Б, *Држава и десуверенизација*, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2016.

актере у међународним односима. Дифузни суверенитет може се дефинисати као различити облици преноса суверенитета између држава, међународних организација, цивилног друштва и других актера у међународној политици.

Овај процес преноса суверенитета дешава се кроз различите механизме, као што су међународне конвенције, споразуми, институције и регулативе. У пракси, то значи да државе постепено препуштају део своје суверености у различитим областима, као што су људска права, заштита животне средине, трговина, финансијска регулација, итд.

Међународне организације, као што су Уједињене нације, Светска трговинска организација или Међународни монетарни фонд, играју кључну улогу у спровођењу овог процеса.

Дифузни суверенитет се обично сматра последицом глобализације и процеса интернационализације политичке и економске моћи. Овај процес има позитивне и негативне ефекте на државе, у зависности од перспективе. На пример, док неке државе могу профитирати од овог процеса, други сматрају да се тиме угрожава њихов национални суверенитет и независност.

Дифузни суверенитет можемо такође одредити и као неодређени суверенитет односно варијабилни суверенитет јер он зависи од међународне констелације односа. Кад је то глобално целисходно, онда се неки аспекти управљања препуштају државама, али постоје ситуације кад је тај суверенитет слаб у односу на диктат међународних фактора моћи.⁹⁶

Две кључне димензије државе у транзицији су њен однос према држави благостања с једне стране и њен однос према националној држави с друге стране.⁹⁷ Национална држава је почела да се „руши“ и старији обрасци веза између нација почели су да губе своју доминацију. Тренутне промене су фундаменталне: националне државе су изгубиле своју улогу „смислених јединица учешћа у глобалној економији данашњег света без граница“. Националне државе данас имају много мање доприноса глобалној економији и много мање слободе да дају доприносе. У прошлости, они су можда били ефикасни мотори производње богатства, али су у новом светском поретку постали „изузетно неефикасни мотори расподеле богатства”

Сејмур Липсет и Џејсон Лејкин предани емпиријској дефиницији демократије, дају следеће одређење: “демократија је институционални аранжман у коме све одрасле индивидуе имају моћ да гласају, на слободним и поштеним компетитивним изборима, за своју главну извршну власт и за националну законодавну власт.”⁹⁸

Долази до урушавања темеља социјалне државе, а уз то запажање иде и претпоставка о настајању "капитализма без рада", што доводи до све већих друштвених раслојавања на глобалном нивоу. Држава као институција која је прошла бројна искушења, чини се да ће и у будућности играти значајну улогу инструмента регулације, јер је мало вероватно да униформност може победити разноликост, која је иманентна и човеку и друштву.^{99 100}

⁹⁶ Mander, J, Goldsmit, E, *Globalizacija*, Clio, Beograd, 2003.

⁹⁷ Kwiek, M, Globalisation: Re-Reading its Impact on the Nation-State, *The University, and Educational Policies in Europe CPP RPS* Volume 3, 2007.

⁹⁸ Липсет, С, Лејкин, Џ, *Демократски век*, Alexandria Press, Београд, 2006.

⁹⁹ Лозина, Д, *Глобализација и суверенитет националне државе*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 43, 1/2006., стр. 17-41.

¹⁰⁰ MacCormick, N, *Sovereignty, Democracy and Subsidiarity*, Lothian Foundation, London, 1995.

Кључно питање за будућа истраживања по Малетсу остаје како повећање транснационалне интеграције и управљања може помоћи у решавању растуће глобалне неједнакости и повећати капацитете различитих актера, како јавних тако и приватних, да доносе и спроводе правила која подстичу фер, правичан, економски праведан и еколошки одржив развој како развијених тако и земаља у развоју. Такође је од кључне важности да се настави са испитивањем како се правила транснационалне управе спроводе у специфичним националним и локалним окружењима и како имплементацију обликују локални актери и институције.^{101 102}

Могло би се, на трагу онога што Митровић пише, говорити и о примарној и секундарној (не)делотворности правне норме. Примарна би била исто што и интерна, док би секундарна делотворност (за коју овај аутор као синоним, користи термин ефикасност – по нашем схватању погрешно) постојала „када државни органи присиљавају субјекте да се понашају по санкцији правне норме или је извршавају уместо њих.“¹⁰³ На основу Европске конвенције о људским правима, одређени су међународни стандарди везани за право на правично суђење.¹⁰⁴

Према Нозик у држава не би требало да се меша у расподелу ресурса да би обезбедила праведну расподелу, сматра да је то неоправдано уплитање у сферу приватног власништва. У односу на Ролса Нозик добра не посматра као небески дар, већ као продукт људског рада, односно власништво оних који су их произвели. Он такође сматра да са оним што поседују, људи имају право да раде шта им је воља, а ту спадају: сопствено биће, природни свет и ствари које људи праве коришћењем природног света. Све док се имовинско право поштује у смислу да се држава не меша, осим да то право заштити, сваку расподелу Нозик сматра праведном без обзира на њену неравномерност. Људи имају слободу да са оним што је њихово поступају у складу са сопственом вољом.^{105 106}

Европска медијска политика по Офеу показује унутрашње противречности и тензије које кореспондирају са општим трендом кризе и порастом неповерења према евроинтеграцијама. Глобални неолиберални експеримент трпи критику политичких актера широког политичког спектра и значајног дела академске јавности.¹⁰⁷ Држава није дистрибутивни центар праведности, већ служба која у најбољем случају може понудити примерене, дакле, не и једнаке, шансе појединцима, а незапослена особа мора у томе бити суодговорна и бити у партнерском односу са државом.¹⁰⁸

Офе је говорио да су земље источне Европе пролазиле кроз системску промену чије се тешкоће преклапају на различитим нивоима: економска беда, растућа социјална несигурност и неправда, етнички сукоби и грађански ратови, као и проблеми политичке, правне и моралне конфронтиције посткомунистичких друштава са сопственом прошлошћу.¹⁰⁹

¹⁰¹ Malets, O, Globalization, Governance and the Nation-state: An Overview, *Make Your Publications Visible, Econstor*, Volume 18, Number 2, 2017.

¹⁰² Merkel, W, *Systemtransformation: Theorien und Analysen VS – Verlag für Sozialwissenschaften*, Wiesbaden, 2009.

¹⁰³ Митровић, Д, *Увод у право*, Центар за заштиту и издаваштво и информисање, Правног факултета Универзитета у Београду, 2017.

¹⁰⁴ Митровић, Д, *Теорија државе и права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2010.

¹⁰⁵ Нозик, Р, *Држава, анархија, утопија*, ЦИД Подгорица, 2010.

¹⁰⁶ Муржон, Ж, *Људска права*, Плато, Београд, 1998.

¹⁰⁷ Офе, К, *Европа у замци*, *Службени гласник*, Београд, 2016.

¹⁰⁸ Офе, К, *Модерност држава*, Филип Вишњић, Београд, 1999.

¹⁰⁹ Ofe, K, *Der Tunnel am Ende des Lichts*, Frankfurt, Campus Verlag. 1994.

Охме аргументује како су националне границе мање релевантне него икада раније и идентификује кључне карактеристике нација и корпорација са најбољим резултатима.¹¹⁰ Охмаева теза се може поделити на два дела: дескриптивну компоненту „јесте“ и нормативну компоненту „требало би“. Дескриптивна је теза да национална држава застарева јер више није оптимална јединица за организовање економске активности. Ако је тачно, ово би задало велики ударац образложењу нација, јер је један од главних импулса у позадини изградње нације била буржоаска жеља да се успостави поље реда у којем би се тржишта, људи и ресурси могли контролисати и упрегнути за стабилну индустрију активност.¹¹¹

¹¹⁰ Ohmae, K., *The Borderless World*, Harper-Collings, London, 1999.

¹¹¹ Ohmae, K., *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, New York: Simon and Schuster Inc, 1995.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

4. ПОСТКОМУНИСТИЧКА ТРАНЗИЦИЈА КАО КОНСЕКВЕНЦА НЕОЛИБЕРАЛНОГ ГЛОБАЛИЗМА

Посткомунистичка транзиција није нужно последица глобализације, већ је то комплексан процес који је био изазван комбинацијом унутрашњих и спољних фактора. Међутим, глобализација је свакако утицала на тај процес на различите начине. На пример, глобализација је подстакла економске промене у земљама источне Европе које су се бориле са застарелом социјалистичком привредом, као и са ограниченом међународном трговином и инвестицијама. Глобализација је такође имала утицај на политичку сферу, промовишући демократске вредности и подстицајући изградњу цивилног друштва.

Међутим, посткомунистичка транзиција била је и сложен процес унутар самих земаља које су прошле кроз тај период, са својим специфичним историјским, политичким и културним факторима. С тога, иако је глобализација играла улогу у процесу посткомунистичке транзиције, она није била једини или главни узрок.

Посткомунистичка транзиција је свакако утицала на интеграцију ових земаља у међународни поредак. У процесу транзиције, ове земље су морале да пређу пут од планске економије и ауторитарног политичког система ка тржишној економији и демократији, што је захтевало значајне реформе у области економије, политике и друштва у целини. Ове реформе су често биле условљене од стране међународних организација попут Светске банке и Међународног монетарног фонда, који су пружали финансијску и техничку помоћ у процесу транзиције. Осим тога, ове земље су се често окретале ка интеграцији у међународне организације попут Европске уније и НАТО пакта, што је додатно олакшало њихову интеграцију у међународни поредак. У том смислу, може се рећи да је посткомунистичка транзиција играла важну улогу у процесу интеграције ових земаља у међународни поредак.

Посткомунистичке земље биле су међу најватренијим прихватачима реформи слободног тржишта. Не само да су усвојиле већину политика Вашингтонског консензуса и постигле исте нивое либерализације као и друге напредне индустријализоване економије према стандардним мерама, већ су и надмашиле друге земље у усвајању авангардних неолибералних реформи као што су паушални порез и приватизација пензија. Изнова и изнова, источноевропске и евроазијске владе су превазилазиле очекиване препреке либерализацији. Дуготрајно усвајање неолибералне политике посткомунистичких земаља мора се посматрати кроз сочиво међународне економске интеграције и потребе да се такмиче са другим земљама у развоју за капитал, од којих је већина почела да либерализује своје економије деценију пре 1989. године. Кроз процес „конкурентске сигнализације“, бројне источноевропске и евроазијске земље користиле су усвајање понекад екстремних неолибералних економских реформи да привуку пажњу инвеститора.

Један од погледа на стање света може бити сажет у одговору: глобализација. Овај израз користи се у ситуацијама кад нисмо у могућности потпуно објаснити ствари или појаве које нам се чине другачијим, а најчешће се односи на кретање људи, роба,

капитала, услуга, идеја, вредности који су све мање ограничени на одређен географски простор и уобичајено деловање.¹¹² Канфора је заговорник политичке постмодерне.¹¹³

Детаљан приказ аутора Кели политике етничких мањина објашњава када и како су европске институције успешно користиле норме и подстицаје да обликују домаћу политику према етничким мањинама и зашто су те мере понекад биле неуспешне, испитујући кључни ангажман Европске уније, Организације за европску безбедност и сарадњу и Савета Европе у креирању таквих политика. Пратећи питања језика, образовања и држављанства током 1990-их у Летонији, Естонији, Словачкој и Румунији, указује како је комбинација условљавања чланством и дипломатије засноване на нормама била изненађујуће ефикасна у превазилажењу чак и значајне домаће опозиције. Сама дипломатија, без понуде чланства, била је неефикасна осим ако домаће противљење предложеној политици није било прилично ограничено. Европске организације помогле су да се олакшају мирна решења етничких тензија — у оштрој супротности са етничким крвопролићем које се догодило у бившој Југославији у то време. Истовремена процена меке дипломатије и строжије условљености унапређује дуго закаснили дијалог између заговорника модела рационалног избора и друштвених конструктивиста. Како политички захтеви све више постају део условљавања, указује се на стратешке изборе које доносе актери у међународним институцијама.¹¹⁴

Правна држава и владавина права су појмови који су настали у 19. веку. Међутим, правни писци су испитивали порекло појединих елемената ових теорија проучавајући сачуване изворе из најстаријег периода људске цивилизације. Аутори приказују зачетке идеје о правној држави и владавини права као и основне елементе развијених теорија из 19. и 20. века. Такође, наводе неке од савремених изазова са којима се суочавају правна држава и владавина права, чиме се стиче једна заокружена слика о преображају тих појмова, од саме идеје до модерних теорија. Указују на неке од могућих праваца даљег развоја правне државе и владавине права - околности понекад пресудно утичу на само одређивање тих појмова. Зато се намеће потреба поновног дефинисања правне државе и владавине права. Данас је то посебно тешко. Правна држава треба да одговори изазовима које намеће савремено доба, па отуда потреба за сталним прилагођавањима државе промененим друштвеним околностима. Свака држава покушава да реши своје проблеме најбоље што може, мада се чини да за одређена питања задовољавајућих решења још увек нема. Због тога је јако тешко утврдити основне особине модерне правне државе и извести неки општи закључак, а још је теже, ако је уопште и могуће, одредити јасну дефиницију правне државе која ће бити општеупотребљива. Ако је већ тако, онда треба тежити ка описивању појединих елемената правне државе и владавине права око којих има што мање спорења. Након тога, треба испитати како су се они мењали током времена, односно како су различите друштвене промене утицале на њихову садржину и форму. Најзад, треба одговорити на питање на који начин ће се развијати данашњи модели правне државе и владавине права.^{115 116}

Суверена држава представља темељни правнополитички пројект модерне.^{117 118} Пуна реконструкција појма државе није могућа без истовремене реконструкције појма

¹¹² Јуришић, К, Глобализација и људска права, *Политичка мисао*, Vol XXXVI, бр. 1, стр. 70—82, 1999.

¹¹³ Канфора, Ј, *Демократија*, Clio, Београд, 2007.

¹¹⁴ Kelley, J, *Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives*, Princeton Univ. Press, 2004.

¹¹⁵ Келзен, Х, *Општа теорија државе и права*, Правни факултет Београд, 2010.

¹¹⁶ Вукадиновић, Г, Илија, Р, Јованов, Д, *Правна држава и владавина права од зачетака до савремених изазова*, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад 50, no. 3: 773-86, 2016.

¹¹⁷ Лаловић, Д, *Суверена држава – темељни правнополитички пројект модерне (1)*, *Политичка мисао* 42, бр. 2: 33-49, 2005.

¹¹⁸ Келзен, Х, *Проблем суверености и теорија међународног права*, *Службени лист СЦГ*, Београд, 2003.

друштва. Држава као темељни правнополитички пројект модерне, могућа је само као комплементарни процес озбиљења (грађанског) друштва као темељног политекономског пројекта модерне.

4.1 Модел транзиционе државе

Могуће је утврдити неку типологију транзиционих држава на основу досадашњег искуства. Постоје различите типологије које се користе, али једна од најчешће коришћених је типологија коју су развили Јуан Линз и Алфред Степан.

Према њиховој типологији, транзициони процеси могу бити класификовани у три основне категорије: трансформација, транзиција и консолидација. Трансформација се односи на промену политичког система која се дешава нагло и радикално, најчешће као последица револуције или страног војног интервенисања. Транзиција се дешава када се стари политички систем постепено замењује новим, а консолидација се односи на процес успостављања стабилног демократског система.

Поред ове типологије, постоје и друге типологије које се фокусирају на различите аспекте транзиционих процеса, као што су економска транзиција, транзиција у постконфликтним друштвима, итд.

Транзициони процес не гарантује нужно демократију, иако се то обично сматра крајњим циљем. Транзиција може бити различита у различитим државама, и може имати различите исходе, укључујући демократију, ауторитаризам или хибридне облике власти. Многи фактори могу утицати на то, укључујући историју и културу друштва, економску ситуацију, међународне факторе, политичку вољу и способност лидера и институција да имплементирају реформе.¹¹⁹

Истовремено, постоје и различити облици демократије, и сама чињеница да се нека држава трансформише у демократски систем не гарантује да ће он бити стабилан и функционалан. Постоје случајеви у којима су нове демократије доживеле назадовање или се суочавале са озбиљним проблемима у функционисању институција, владавине права и заштите људских права.

Етика транзиционог права односно колико је то право а и друштво у коме функционише право, постигло добре или лоше резултате у регулативној транзицији друштва. Основни теоријски модел вредновања правичности транзиционог права полази од теорије правде Аристотела, Ролса, Нозика, Маршала и Радбруха. Транзиционо право и његова дефектна правичност резултат су лоших унутрашњих и спољних околности, унутрашњих околности наслеђа социјалистичког ауторитарног права, и спољашњих процеса глобализације чији циљ није било стварање правичног него зависног друштва. Унутрашња морална хромост друштва подстакнута неповољним наслеђем претходне државе и права, и сама је упала у морални нихилизам и нормативни релативизам те стога није могла да изгради право као чинилац развоја уз уважавање социјалних права. Социјална права људи подчињена су посесивном аморализму глобалног либерализма тржишта. Ако би смо поред етике, позвали у помоћ, антропологију и психологију онда би рекли да наш менталитет нема осећај за правду, нема свест о значају права и правде као људског достојанства.

Транзиција је период прелаза из једног друштвеног система у други, из једног права у друго. С`тога ако је право део друштва односно регулативни систем друштва,

¹¹⁹ Трамошљанин, Б, Глобализација и механизми његовог остваривања, *Социолошки дискурс*, бр. 3/2012, 37-50.

онда је и правна транзиција део укупног транзиционог процеса консолидовања правне државе и владавине права. У *Увод у право*, проф. Митровић¹²⁰ је написао да је поред осталих, транзиција један од облика државноправног поретка. Из тог читања схватам да није довољно само установити пуко право као вољу трансмисионе транзиционе елите. Ако није било довољно „социјализма са људским ликом“ можда је сада дошло време да тако форматирани посесивни, себични капитализам буде више ољуђујући са „хуманим, људским ликом“.

Политичке и државне заједнице обележене су противречношћу између друштвене реалности репресивне државне власти, с једне стране, и потребе за „оправдањем“ те репресије, с друге стране.¹²¹ Сва модерна друштва у потрази су за неком врстом рационалне равнотеже између фактицитета (официјелна, претњом монополисане принуде гарантована супрематија државно-правног апарата) и моралне валидности (разлози којима власт утемељује захтев за послушношћу поданика). Модерни политички режими разликују се по типу моралног разлога којима оправдавају принуду, и по статусу поданика који је дефинисан овим разлозима. Институционално-правна архитектура режима увек се испоставља као извод овог темељног легитимацијског обрасца.

Оправдање односно легитимност транзиционе државне власти је у основи моралног карактера и изражава се у образложењу нове легитимности помоћу моралног општег добра због кога је заједница и установљена. Морално утемељен пројекат друштва и ауторитет носилаца јавних функција у транзицији заснивају се на претпоставци о компаративној предности новог државно-правног поретка у односу на претходни. То значи да нова формација државе и права треба боље да изрази општи друштвени интерес као „добро заједнице“ у односу на претходни.

Дакле, новоустановљена власт репресивне државе мора бити морално оправдана и утемељена на dobrим аргументима етичности као општа потреба регулације укупних друштвених односа, а процес оправдања легитимне употребе сила мора се заснивати на циљу који се остварује.

Универзално задати систем основних права, демократске политике и правно ограничене државне моћи нису увек морална реплика принципа на којима се заснивају. Моралне вредности, једнакост и слобода, човеково достојанство, аутономија и правда, мање или више се опредмећују кроз форму идеолошког и правног поредка. На нормативном нивоу, демократска владавина права оправдава се начелом да слобода људи који једни друге признају за морално једнаке захтева посебне механизме институционалне заштите и друштвене подршке. Демократија штити људско достојанство које онемогућава сваког човека понаособ и све људе заједно да буду у потпуности и непосредовано аутономни.

Процес морализације права у транзицији не иде без отпора и утицаја наслеђа. Наслеђе има своје протезање и на транзиционо право. Две су константе карактеристичне и за претходни и долазеће транзиционе режиме. Први је да је право инструмент политичке моћи, односно да је уместо владавине права установљен систем „владавине помоћу права“. Владавинска воља је преточена у правну заповест као селективно хетерономна воља инспирисана парцијално групним интересом. Инструментална злоупотреба права је основни садржај овог принципа. Друга константа односи се на измештање политичке воље изван моралних и правних оквира. Разумевање и практиковање власти од стране политичких елита своди се на морално и правно

¹²⁰ Лукић Кошутин Митровић, *Увод у право*. Београд, 2001.

¹²¹ Habermas, J, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

недопуштenu неограничену владавину у име конструисане или фиктивне већине. „Ауторитарна партијска анестезија права протегла се у посткомунистички и транзициони период и створила изразито зависно право, а нарочито правосудни систем, у односу на извршну и законодавну власт. Преваленција партијске и финансијске моћи у односу на право, етике над парцијалном вољом трансверисаном у правну норму, је суштинска значајка транзиционог права. Функционисање правног система није подразумевана, сама по себи, аутоматизована примена права, већ је увек потребан неки спољашњи хетерономни фактор који више осујећује него охрабрује правичне правне процедуре“.¹²²

С тога, право у транзицији више има инструменталну, функционалну, парцијалну функцију легализованог интереса крупног капитала, финансијских лобија, и интереса међународне политике. Циљ транзиционог права није правичност, него с једне стране регулисање понашања актера у интересу мањине, а с друге стране, и оно само генерише неправду и ствара основе за легализовану неједнакост.

Полазећи од Радбруховог¹²³ разврставања „законског неправда“ и „надзаконског права“ односно правде, могуће је истржити и утврдити колико је свако друштво праведно у позитивно-правном смислу и у ван правне нормативности. Надзаконска правда је резервни потенцијал друштва да коригује степен правичности не само законског права него и друштва које је предмет правне регулације. Законска правда не служи добру појединаца, заједница и колективитета, ако је закон инструмент који намеће ауторитарну вољу посебних моћних групних интересних структура. Ако је основни дискурс законске правде политичка моћ онда је моралност права доведена у питање, јер она не служи добру појединаца, група и друштва у целини. Такво право нема етички карактер независне и слободне институције јер је у основној природи ауторитарно. Колонизовано и ауторитарном хетерономношћу створено, оно не може служити добру заједнице.

Коректив законске неправде налази се у репертоару претпоставки, вредности, и норми надзаконског права. Није свако право праведно, оно је мање или више, и репертоар корективности позитивног права и налази се ван репресивне норме важећег права. Етичност односно праведност транзиционог права остала је дефектна, због насртаја унутрашње и међународне моћи. Економска инвазија страног финансијског капитала у већ уведен капиталистички систем транзиционих друштва довела је у овим друштвима до „капитализма катастрофе“ у коме су предузетничка права значајнија и приоритетнија од социално-економских права радника, чиме се нарушава равнотежа правичности између власника капитала и радне снаге, створена базична неједнакост у стицању добара за егзистенцијални живот, ставља радника у положај образованог и културног роба за стицање профита. У старту, на нивоу државне политике и уставног оквира, створена је неправична почетна позиција за стварање законске неправде, а концепт ауторитарног легализма је створио добро правнонормативно тло. Изразита неједнакост на релацији капитал – рад створила је сиромаштво, још веће раслојавање становништва и руб егзистенцијалне беде. Чини се да надзаконско право више лебди и потиснуто је под диктатом моћи и новца, а да позитивно право све више огреза у неправичности.

Два принципа правде: слобода и једнакост предмет су Ролсових истраживања у делу *Теорија правде*. Наиме Ролс полази од два принципа правде који нам омогућавају анализу и разумевање транзиционог права. Први принцип говори да свака особа има слободу једнаких могућности, слободе које су спојиве са сличним шемама слободе за

¹²² Ковачевић, С, *Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидовање демократије*, Ниш, 2015.

¹²³ Радбрух, Г, *Филозофија права*, Правни факултет у Београду, 2016.

друге. Други принцип правде који Ролс уводи је да друштвене и економске једнакости треба да буду уређене да је истовремено: (а) разумно очекивати да буду сваком од користи, (б) да су повезане са положајима и службама једнаке за све.¹²⁴ Из овога се могу, на примеру транзиционих земаља извести неке конклузије (1) од захтева за једнакошћу створили су се огромни социјални расколи, раслојавања и сиромаштво, принцип једнакости добио је димензију базичне неједнакости створене интересном инвазијом економске и политичке класе; 2) једнаке могућности за све инвертовале су се у становиту `принципијелно практичну инверзију да су само неки једнаки и једнакији, а да су сви други у стартној неједнакој позицији, односно без мрве могућности да се социјално економске једнакости ублаже а камо ли уједначе; „почетна позиција“ је екстремно неједнака и није иста за све, „првобитни уговор“ се преточио у „полигички договор“ отуђених елита (3) морално доступна добра и положаји филтером „партијске подобности“ су се преобразила у стање апсолутне односно веома селективне приступности јавним добрима, положајима, запослењу; корисни су само неким а великој већини ускраћени уз евентуалну могућност облигације: ти мени подршку на изборима ја теби приступ неком материјално малом добру или запослењу.

Зашто би околности или последице које нису човекова заслуга утицале на срозавање његовог грађанског етоса и егзистенцијалне сигурности и неједнаку, нехуману и неправичну дистрибуцију материјалних добара, улога, положаја и статуса. Од Ролсовог захтева да се принцип разлике мора укључити у дистрибуцију правде, остало је да је различитост штетна и дестабилизујућа.

Фаворизовање принципа (тржишне) слободе на штету једнакости (социјалне) изазива деструктивне последице. Нозикова минимална држава фаворзује слободно тржиште, али само тржиште структурно фаворизује једне интересе на штету других, држава неће бити неутрална иако то Нозик увек претпоставља; неутралност државе доводи не само до небриге за заједничко и опште добро, него се удаљава од друштва, препуштајући да тржиште односно новац буде једни, Богомдани (де)регулатор односа.

Веза између приватног и јавног добра се растаче и инвертује. Приватни интерес се намеће и промовише као интерес целог друштва иако је он парцијалан и односи се на интересе мањине. Парцијално добро се представља као добро свих заједница а оно што стварно треба да буде јавно добро увелико се приватизује. Отуда позната синтагма из транзиционе реторике – приватизована држава.

Ако су права друштвено и историјски установљена онда су права која брани Нозик као природна и првенствена, пре свега, права тржишта, онда су она и раније а посебно у транзиционом периоду, дефинисана, политички подржана и конституисана, дакле дефинисана од стране и унутар окриља капиталистичких поседничких веза. У прелазним друштвима данашњице правна облигација (која има и политички легитимитет) је успостављена између поседничке класе новца и капитала и политичке класе на власти: првима треба погодан политички амбијент, а другима треба, референца економског развоја, референца која је у транзицији скренула ка економском богаћењу мањине унутар власти друштва.

Има ли наде епохалног споразума, приближавања, конвергенције, либерлизма и слободе? Да ли је у новим демократијама и транзиционим правним системима потребно више људског хуманог лика? Да ли либерални капитализам може искорачити ка либералном социјализму или социјалном либерализму? Да ли је и колико могућа корекција капиталистичког либералног модела са социјалним правима и слободама људи? Или је само првотни сурови капитализам нужна „долина суза“ (Дарендорф) једна фаза ка ољуђивању и човековој сврси. Ако јесте, колико траје та фаза, јер ако погледамо

¹²⁴ Ролс, Џ, *Теорија правде*, ЦИД, Београд-Подгорица, 1998.

троеценијско искуство ових земаља тешко је утврдити да је то само фаза већ релативно трајан процес. Питања су колико реторичка толико и индикативна, колико суштинска толико и практична. Пракса тражи добар живот грађана у суштини. А да ли је то могуће у условима неједнаке дистрибуције моћи и примата финансијског капитала.

Маршал¹²⁵ и Ролс одбацују традиционалну доктрину доминације тржишта а акценат стављају на једнакост као суплемент, коректив тржишним слободама без граница. То је велико постигнуће да су и западне земље поклекле пред изазовом неједнакости и тадашње претње глобалног социјалкомунизма. Њихов реформизам који је значио покушај конвергирања слободе и једнакости значио је установљивање компромиса, приближавања, компрехензије, осмозе и критичке компилације либерализма и социјализма, индивидуализма и комунитаризма односно колективизма. Тако је дошло до обавезивања репрезентативне демократије да усагласи слободу и једнакост. Крајности тешког и екстремног колективизма и екстраполираног тржишног либерализма се увиђа као потреба превазилажења апстрактног и манипулисаног општег добра или општег интереса али и посесивног, грамзивог, користољубивог догматског тржишног либерализма. Државна интервенција је требала да регулише тржиште уколико оно прети да угрози и дезинтегрише друштвени живот које раздиру неједнакости, да спречи атомизацију, отуђење и раслојавање.

Томас Грин је био индивидуалиста и усвојио личну слободу али слободу у општем смислу а не само у тржишном.¹²⁶ Он је свој либерални индивидуализам ревидирао јер је сматрао да освојена права нису опозива и једнострано схваћена, наглашавајући да су појединци друштвена бића а своје способности су стекли онда кад су интегрисани у ширу заједницу и тиме постали повезани са ширим друштвеним добром. Бити слободна, разумна и морална особа значи живети са општим добром које обезбеђује и добро појединца.

Маршал је идејно, научно и доктринерно најзаслужнији за конципирање корпуса социјалних и економских права односно социјалне правде деструктивно разарајућих ефеката тржишта која продукују неједнакости. Док је с друге стране, Клаус Офе закључио да су све транзиционе земље и њихови правни и политички системи запоставили далекосежну социјално-економску компоненту права и слобода. Уосталом Пакт о социјалним и економским правима, ратификован од стране држава, треба да буде основ концепта достојанственог грађанства које треба да има једнаке могућности и права на слободу али и сигурност од ризика природе и тржиштем условљеног раслојавања и сиромашења друштва.

Еволуцију класичног либерализма ка социјалним интересима појединца и група, оживотворење социјалног либерализма можемо реконструисати у научним друштвима у којима је капитализам показивао и показује лоше стране. Такође, и урушавање социјал комунизма због политичке репресије и економског суноврата је доживљено у овом претходном режиму. Зар то нису два значајна искуства која смо могли да спознамо, програмирамо и варирамо у новом контексту државе. Нисмо знали да селекујемо ону добру традицију из оба ривалска светска система и учећи на њиховим грешкама створимо правичнију заједницу транзиције. И не само то, да спознамо добре и лоше стране западног конституционализма, (владавину права и правну државу) да их усвојимо и учинимо још праведнијим: да створимо праведну државу и хуманистички морал друштва.

Етичка деловања и постигнућа друштвених, економских и политичких елита у транзицији утврђујемо преко две тезе: прва је колико су актери транзиције укључујући и

¹²⁵ Marshall, T. N, *Class, Citizenship and Social Development*, Greenwood, Westport, 1973

¹²⁶ Greengarten, T. H, *Green and the Development of Liberal Democratic Thought*, Toronto University Press, 1981.

правне институције демократизовали своју прописану и очекивану улогу, па одмах треба рећи да је „неморалност у политици и неморална политика“ (Чупић) довела до слабе етичности права и лошег функционисања укупних институција. Одмах се може рећи да су корупција и неделотворност институција основна карактеристика укупног прелазног раздобља. Етничко је надвладало етичко, нормално је уступило место девијантном и патолошком, морални апсолутизам је постао морални релативизам или морални нихилизам, правни нормативизам се преобразио у правни волунтаризам (технички преведен у правну норму), Уставом прокламована права и слободе су операционализована у одговарајуће законе, претворила се у аномично и полуанархично друштво, „имати право“ претворило се у добијање тог права преко везе или помоћу интересног непотизма, а дезорјентисана и дифузна слобода постала је октроисана и управљана, везаност за вољу је потиснуло везивање за владавину права и закон.

И социјалистички морал и социјалистичко право и на њима изведена правичност имала је бела безадржинска поља: „држава је била дадиља која храни и брани“ (Гиденс), а социјална политика и социјална правда прекорачили су границу своје смислености и створили инфатилног, зависног грађанина. Социјална политика и социјална правда све више су постајали установе за социјално збрињавање радно способних људи. Етика радног права је толико деградирана да се исковала цинична реплика: „не могу они мене толико мало да плате колико ја могу мало да радим“. Етика рада је устукнула пред нерадом, пасивизмом и анархичним схватањем рада а императив рационалног привређивања претворио се у политичко расипништво огромних социјалних фондова.

Па како је онда распоређена правда у транзиционом праву и друштву? Да не почињемо са вечно важећим аристотеловим типовима правде¹²⁷, овде ћемо само показати како су поједини модели правде (дистрибутивна, комунитативна, социјална односно солидарна правда) распоређени кроз законодавство и кроз правну праксу. Правичност транзиционог права разазнајемо преко три модела правде, дистрибутивне, комунитарне, солидарне или социјалне.

Комунитарна или корективна правда подразумева владавину права, поштовање устава и закона који су у складу са општим добром, општим и јавним интересом и такође захтев да се са грађанима поступа једнако. Примењен на транзиционо право, може се конклюдентно тврдити да закони нису увек у склад општим добром већ су често резултат селективно групне воље и интереса који се настоји приказати (рационализовати) као општи јавни интереси. Добро друштва је оно што власт каже. Закон је оно што је у интересу владајуће групе и више изражава посесивне интересе грамзивих друштвених категорија. Императив једнаког поступања према грађанима нарушен је и самим уставним и правним нормама, а о фактичком поступању према грађанима можемо рећи да се грађани више виде као поданици, извршиоци, који имају само обавезу према држави а колико ће права имати то ће им држава одредити у складу са својом политиком. Често се политичари оправдавају да остваривање права у многоструко зависи од материјалних и других услова који се још нису стекли а да је њихова тобож дужност да створе такве услове грађанима.

Дистрибутивна или расподелна правда постоји у односима појединца и заједнице и између самих појединаца међусобно, у учешћу грађана у суми добара не само материјалних већ и духовних сразмерно својим доприносима и учинцима у друштву. Фактичко функционисање ове врсте правде говори нам да грађани не учествују сразмерно у количини општих добара друштва (то право је приватизовано и ексклузивно). Што се тиче доприноса друштву, кажемо да се добија незаслужено а да се заслужено не вреднује или једва вреднује. Што се тиче стицања материјалних добара и

¹²⁷ Аристотел, *Никомахова Етика*, ИК Зорана Стојановића, 2013.

вредности, тај процес је противзаконит, буразерски, нетранспарентан. Антивредност и квазипроизвод се прецењује, а праве вредности и поштени рад подцењују. Да рад није вреднован показује и то што се нерад награђује, а рад ниподаштава и обезвредњује. Од нерада се комотно може живети, а од рада се једва преживљава. Болесно друштво игнорише оне који доприносе, оне који су таленти, који су носиоци развоја и прогреса, чија делотворност је универзално призната. Такође дефектно друштво награђује оне који не привређују, који не уче, који све постижу „преко везе“, који су криминализовани и корумпирани, који више одмажу него што помажу, чији „рад“ је чист губитак. Губитници се награђују а добитници се кажњавају.

А шта је са солидарном правдом? То је она правда која се брине о онима који немају, не својом вољом, већ вољом тржишта, објективним околностима живљења, они су губитници промена, они који немају посао. Транзиционо дефектно друштво нема слуха или осећаја правде за такве. Они су на маргинама друштва и личној патњи. Без обзира што наш уставни и правни систем промовише и прописује правно и праведно поступање, проблем настаје у самом процесу примене права, примене права која је често селективно примењена. Без обзира што и сам није способан да обухвати сву сложеност „распадајућих егзистенција човека“, транзициони систем није изградио моралне стандарде солидарности, емпатичности, осећаја за помоћ другом кад је у егзистенцијалној невољи.

Било који од постојећих облика правде у транзиционим земљама је претежно заказао. Стога се може утврдити да је транзиционо појмљено и практиковано „право“ оставило један велики популациони простор да живи у условима охоло неправде.

Стање грађанске врлине у транзиционом процесу, са наслеђем ауторитарног национализма и патримонијалног уопартократског етатизма, не усваја се и не примењује лако. Али „грађанска врлина“ је легитимна само ако служи интересима капитала и моћи властодржаца. Поред ових, многи укрштени разлози и мотиви демотивишу конституисање моралног, правичног друштва коме је опште добро и општа корист свих, основни етички изазов. Морални и правични менталитет друштва се губи у условима несигурности и неизвесности. Такво стање ствара страх, посесивну личност, свест о своме „ја“. Брига о себи учинила је да никог није брига за другог. Слобода и једнакост јесу основне матрице правде али да не заборавимо и братство као трећи универзални идеал правичности поступања према другом. На транзиционом путу, братство међу људима се изгубило, испливао је индивидуални интерес који је погрешно појмљен кроз реплику: „ја морам да преживим а за друге ме није брига“. Без братског морала кидају се неопходне везе људи у друштву, кида се нешто што је везивно ткиво сваког друштва а то је емоционални однос као базични почетни став у односу са другим људима.

Кад учимо од других, посебно боље организованијих, успешнијих и богатијих друштава, ми смо увек пасивни и некритички рецептори уместо да смо критички и прилагодљиви перцептори који уче на добрим искуствима других. Није нам то ни први пут да учимо на лошим и превазиђеним искуствима других. Увек каскамо и бавимо се давно превазиђеним. Нисмо кадри схватити шта је добро а шта није у инплантацији туђег искуства кад већ нисмо способни да створимо свој рационалан, делатан, људски, аутентичан систем друштвене етике. Како се односимо према себи тако се и други односе према нама. Овај топос нам помаже да видимо какве како нас други гледају и шта од нас очекују, шта мисле и шта им је циљ.

Некритичко инсталирање либералне посесивне етике, инструментализација и злоупотреба људских права и слобода довели су до стања идеолошке импостације људских права. Имајући у виду глобални процес промоције и инсталације либералне

демократије у Источну европу, може се искористити позната синтагма „империја и људска права“ (Дузинас) а досадашњи биланс преузимања економског модела живота можемо одредити као „капитализам катастрофе“.

Све ово нам казује на империјалну функцију импостације људских права али само селективних људских права којима је сужено значење. То је онај интересно постављен либерализам са отвореним друштвом, како би империјални захтеви за контролом ресурса и добара, несметано инвестирали капитал уз недопустиво најповољније услове не у циљу развоја Србије него у циљу згртања профита. Ако инсталирана демократија не служи интересу глобализованог капитализма катастрофе, онда та држава неће имати подршку и неће се сматрати либералном и демократском. Људска права и слобода су постале функције империјалне моћи и геостратешких интереса моћних држава и светских организација.

Неолиберално право у транзицији продукује такву етику радног положаја радника у коме се флексибилизује тржиште, смањује или урушава улога синдиката и синдикалног правног организовања, глорификују стране инвестиције и интересне симбиозе власти и инвеститора, клијентелизам уздиже представничку демократију, без моралних и социјално-правних граница и обзира према сиромашном друштву.

Без друштва праведника нема ни државне, политичке, социјалне и индивидуалне правде. Без друштвеног осећаја правде, нема ни унутрашњег нерва у држави да створи праведно право. Иако су прелазна друштва кризна, иако се смењује традиционални и наступа нови морал, ниједна политика промене не може бити имуна од правде, и не може заобилазити човека као основну вредност друштва које се трансформише.

Етика закона не може да реши моралне амбиваленције друштва и оно што политичка воља намеће. Етички парадокс правних поредака транзиционих земаља и јесте у томе што правна норма нема етички садржај а природа сваке норме је њена етичка целисходност. Морални капацитет друштва је основа успешних промена на боље и здравије друштво. Ако морални садржај укупних друштвених односа није сагласан са моралним деловањем њихових актера, онда ни исходи таквог процеса неће довести до етичког достојанства друштва које се гради. Ако је морално и поштено деловање изашло из моде, никаква модернизација неће имати успеха. Ако актери и носиоци политике транзиције користе неморална средства у остваривању тог циља онда се поставља питање да ли је етично „газити лешеве“ до племенитог циља. Ако право и морал друштва нису у сагласности онда је и право лишено моралности. Ако се политика одавно развела од морала, то не значи да је и право посрнуло и постало етички дефектно. Ако правно не садржи максимум правичности, онда је и право неправедно. Ако право није створено као правични регулативни систем друштва, онда ће исто то право стварати неморалне искуствене праксе. Ако нема моралних и културних стандарда живљења, ако право није правични судија друштвених односа, онда се наша егзистенција свела на пуку инструменталност преживљавања, а онда је и зло победило добро. А када добро устукне пред зловолом, онда нема више развоја ни друштва ни човека.

Суноврат у заједницу враћа нас у претполитичко и предграђанско стање а захтев за моралним обзиром права и друштва враћа нас на етичко у човеку и казује нам да људска природа није баш добра и да је треба поправати и ољуђивати. Етички заборав нас наводи на помисао враћању моралној норми. Ако норма није нешто што човек носи у себи као путоказ у спољашњем транзиционом колоплету околности онда се морално неће подударати са друштвеним ја. Етика правне норме представља свесни облик искустава и рационално правило које се оријентише на ирационалне неморалне силе у нама. Морални а и правни живот настаје кад се рађа хуманистичка свест која је свесна разлике добра и зла. Јер остваривање највећих врхунских хуманистичких вредности преточених у правну норму треба да буде најдубљи смисао етике транзиционог права.

4.1.1. Типолошка мапа транзиционих исходишта државе и права

Одбацујући узалудне покушаје да се модерни политички системи веровања „ажурирају“ украшавањем и префиксима, Стрегер нуди објашњење за њихову новину: њихову све већу способност да артикулишу дубоко укоревана схватања заједнице у глобалним, а не националним терминима. Ова растућа свест о глобалности подстиче визије друштвених елита које бораве у привилегованим просторима наших глобалних градова. Она избија у надама и захтевима миграната који прелазе националне границе у потрази за својим делом глобалног обећања.¹²⁸

Што се тиче кованица „екстрадржава“, „супердржава“, „наддржава“, треба рећи да оне нису објективизоване конструкције, без обзира што сложена и контингентна природа Европе привидно наговештава такву категоризацију, без обзира што процеси ширења њених граница наговештавају територијалну конгломерацију, без обзира на то што је моћан субјект у међународним односима и што има империјалне глобалне претензије. Са друге стране, њена будућа, претпостављена функционална уобличеност и пун суверенитет само наговештавају њену супериорност и етатолошку надмоћност. Државотворност Европске уније у класичном поимању суверености је значајно окрњена непостојањем јединствене европске правне и политичке културе, односно јединственог европског држављанског, грађанског идентитета. Ступар сматра да је суштински дефицит Европске уније непостојање „европског грађанина“. Ако се и траже обриси европског идентитета, он је изразито посредован националним институцијама, и делегативан националним репрезентативним елитама. Са друге стране, процес стварања европског идентитета је значајно омеђен отуђеним и далеким централним европским институцијама јер, што је више посредован однос између грађана и врховне институционалне власти, то је и идентитет мањи. Дакле, вишестепена вертикална институционална структура отежава процес идентификације грађана са централним европским институцијама власти и моћи.¹²⁹ Светска држава је једини извор суверенитета, а појединац једина жаришна тачка моралне бриге.¹³⁰

Извори, узроци и основе међународног конституционалног менаџмента интервенцијама у процесе уставне изградње појединачних суверених држава после хладног рата изазвани су порастом броја субјеката у међународним односима као, променама у положају и улози малих држава као и постхладноратовском транзицијом у правцу либералних демократских система. Међународна интервенција у конститутивне поретке држава поставља неминовно три питања: прво је питање демократског легитимитета тако конституисаних поредака; друго је питање оствариве нормативне моћи и ефективности на тим основама успостављеног политичког система; треће је питање уставног идентитета држављана на које се међународни конституционални приступ односи. Посебно, као четврто, питање односи се на сувереност држава у односима које дефинише нови међународни поредак и који се обликује на основама старог поретка успостављеног као конфликтна биполарна равнотежа војне моћи. Уставни идентитет успоставља се на политичком јединству нације или етноса као политичке заједнице, а не на идентитету аутономног и цивилног друштва. У основи конститутивне моћи ових заједница налази се тежња ка колективном политичком лидерству елите и

¹²⁸ Streger, M, *The Rise of the Global imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*. Oxford, 2009.

¹²⁹ Ступар, М, *Појам европског грађанина*, Филозофија и друштво, 2006.

¹³⁰ Ступар, М, Светски поредак, глобализација и питање суверенитета, *Филозофија и друштво* XXII, Београд, 2003, 273-294.

њеној тежњи да најистакнутијег представника усмерава ка аутократском или диктаторском облику владавине.¹³¹

Демократија је, у Тадићевом увиду, постала „идеолошки оптерећен појам око кога се сукобљавају супротни интереси“, безобзирне манипулације, гола пропаганда. Данас се - пише он - „ни најгори узурпатори не устручавају да себе назову демократама - сваки властодржац и властољубац би хтео да се окити нимбусом народног трибуна и да постане инкарнација народне воље“. Зато је разумљив Тадићев напор да се у сваком часу враћамо на изворна значења демократије.¹³² Ако наши савременици не буду охрабривани да прихвате своје многобројне припадности, ако не буду могли да помире своју потребу за идентитетом са искреном отвореношћу према различитим културама растерећеном разних комплекса, ако се буду осећали да буду приморани да изаберу између порицања сопственог бића и порицања другог, бићемо у ситуацији да формирамо легије крволочних лудака, легије пропалица.¹³³

4.2. Транзиција права и друштва

Покушај да се поштује владавина права током периода политичких преокрета ствара дилему. Постоји тензија између владавине права у транзицији која гледа уназад и која је окренута будућности, као решена наспрам динамике. У овој дилеми, владавина права је на крају контингентна; уместо да само утемељује правни поредак, он служи да посредује у нормативној промени вредности која карактерише ове изузетне периоде. У демократијама, наша интуиција је да владавина права значи придржавање познатих правила, за разлику од произвољних владиних акција. Ипак, револуција имплицира неред и правну нестабилност. Дилема на прагу транзиционе правде је проблем владавине права у периодима радикалних политичких промена. По самим њиховим дефиницијама, ово су често времена великих промена парадигме у разумевању правде. Друштва се боре како да трансформишу своје политичке, правне и економске системе. Ако обично владавина права значи регуларност, стабилност и поштовање устаљеног закона, у којој мери су периоди трансформације компатибилни са посвећеношћу владавини права? Шта у таквим периодима значи владавина права?

Дилема о значењу владавине права превазилази тренутак политичке трансформације и сеже у срж основа за либералну државу. Чак и у обичним периодима, стабилне демократије се боре са питањима о значењу придржавања владавине права. Верзије ове транзиционе дилеме о владавини права манифестују се у проблемима наследнице правде, уставних почетака и уставних промена. Дилема о владавини права има тенденцију да се јавља у политички контроверзним областима, где је вредност правне промене у тензији, са вредношћу придржавања принципа уређеног правног преседана. У уобичајеним периодима, проблем придржавања правног континуитета се види у изазову који представљају политичке и друштвене промене током времена. Сходно томе, идеал владавине права као правног континуитета заробљен је у принципу предиката пресуђивања у англо-америчком правном систему. Међутим, у периодима трансформације вредност правног континуитета је на озбиљном искушењу. Питање нормативних ограничења легитимних политичких и правних промена за режиме усред трансформације често је уоквирено низом антиномија. Право, онако како је написано

¹³¹ Шолаја, М, Конституционални инжењеринг међународне заједнице и сувереност, Зборник *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива*, Београд, 2014, 448-469.

¹³² Тадић, Љ, *Држава и друштво у процесу мондијализације*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2001.

¹³³ Тамир, Ј, *Право на национално самоопредељење*, Зборник *Нација, култура, грађанство*, Службени лист СРЈ, 2002.

упоређује се са правом као правом, позитивно право са природним правом, процесно са материјалном правдом, и тако даље.

Иако се дилема о владавини права често јавља у кривичном контексту, постављају се шири питања о начинима на које друштва у периодима интензивних политичких промена размишљају о односу права, политике и правде. Ове пресуде откривају централне идеје о изванредној концепцији владавине права и вредности правде и правичности у периодима политичких промена. У периодима суштинских политичких промена јавља се дилема око придржавања владавине права која се односи на проблем наследника правосуђа.

Транзициона дилема присутна је у променама кроз политичку историју. То је илустровано у променама у осамнаестом веку са монархија на републике, али се појавило недавно у суђењима после Другог светског рата. Такво послератно теоретисање показује да су у временима значајних политичких промена конвенционална схватања владавине права олакшана. Иако је транзициони контекст генерисао научно теоретисање о значењу владавине права, то теоретисање не разликује схватања владавине права у уобичајеним и транзиционим временима. Признавање домена транзиционе јуриспруденције, међутим, поново поставља питање односа владавине права у транзицији према оној у редовним периодима.¹³⁴ За разлику од примарног тежишта класичне правне мисли када се бави истраживањем уставних преамбула, окрећемо се ка упитаности позиције и начина на који се уставним преамбулама регулишу питања економских категорија и вредности.¹³⁵ Питање изборног система и праваца његове реформе остаје отворено, што ће неминовно довести до уношења промена у политички систем.¹³⁶

Виталност конституционалне демократије и веродостојност принципа „ограничења и уравнотежења” битно зависи од политичких и културних елита и њиховог поимања власти.¹³⁷ Фукојама је пошао од претпоставке да нас је 20. век учинио историјским песимистима, и да је одлика данашњице тоталитаризам.¹³⁸ Наговештавајући велике промене до којих ће у Европи доћи услед успона Кине и Индије на светској сцени, Гиденс указује на неопходност реформе друштвеног модела у европским државама. Тај друштвени модел се нашао под великим притиском због пада европске економске конкурентности на глобалном тржишту и раста незапослености. Гиденс износи иноваторски програм реформи који омогућава модернизацију система социјалне заштите упоредо са унапређивањем економске успешности.¹³⁹

4.2.1. Питање конгруенције друштва, државе и права

4

У модерној европској историји, уочавају се значајне фазе развоја државе. Прва фаза је „држава сигурности“ коју је утемељио Томас Хобс, друга фаза је фаза „либералне државе“ која представља брану од апсолутне, ауторитарне државе, трећа фаза је фаза „правне државе“, четврта фаза је „демократска држава“ која уводи опште право гласа, политичку једнакост и утемељује своју легитимност народном вољом. Пета фаза је

¹³⁴ Feeley, M. M, Law, Legitimacy, and Symbols: An Expanded View of Law and Society in Transition, 77 *MICH. L. REV.* 899, 1979.

¹³⁵ Đorđević, S, Economic values in the constitutional preambles. *Ekonomika*, 2015, god. LXI, br. 1, str. 131-139.

¹³⁶ Đorđević, S, Palević, M, Rapajić, M, Coalition Government and Possible Course of UK Political and Electoral System Reform after 2010 Parliamentary Elections. *Lex localis*, 2013, vol. 11, br. 2, str. 157-176.

¹³⁷ Фридрих, К, *Конституционализам*, ЦИД, Подгорица, 1996.

¹³⁸ Фукојама, Ф, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 2002.

¹³⁹ Гиденс, Е, *Европа у глобалном добу*, Слио, Београд, 2009.

„социјална држава благостања“ која обезбеђује стандард и квалитет живота, а шеста „еколошка држава“ која треба да штити животну околину против загађивања и прекомерног коришћења ресурса. Подела је аналитичка и у пресеку савремених држава не може се разазнати свака од ових фаза као једна димензија. Савремена држава пре свега треба да буде држава сигурности али и либерална, демократска и социјална. Држава сигурности је предуслов за грађански мир и за практиковање слобода и права. Међутим, може ли било која од наведених концепција државе да функционише ако није уређена безбедна држава у којој грађански мир представља основно добро заједнице? Погрешно се претпостављало да једна фаза смењују другу, већ се ради о еволуцији државе и свака од ових фаза представља један градивни системски елеменат државе.

Не може постојати ни либерална, ни правна, ни демократска ни социјална ни еколошка држава ако није осигурана механизмима за њено опстајање. Ризици од конфликтних и насилних односа постоје унутар сваког стадијума садржинског квалитета држава. Модел или концепт сигурности је основни предуслов и претпоставка за стабилност, функционалност и развој либералног, правног, демократског, социјалног и еколошког супстрата или слоја државе. Не може човек практиковати слободу, ни право, ни демократију уколико не постоји сигуран, обезбеђен и уређен миран однос између актера државне заједнице. Сходно томе, концепт сигурности је не само претпоставка него и опште место за постојање савремених држава, и не само опште место него и опште јавно добро сваке заједнице. На нивоу либералног супстрата државе, појединац мора имати сигурност у практиковању слобода. У правној држави нема гаранције људских права и поделе власти, ако не постоји правна сигурност и плурализам моћи и интереса коју обезбеђују једнакост свих пред законом. Нема демократије у држави ако су размирице између политичких актера толико изражене да угрожавају слободу избора и права гласа. Да би се обезбедила слобода аутономне воље у сваком друштву, мора постојати сигурност изражавања воље кроз инситуције а да носилац воље није под претњом, принудом или манипулацијом артикулисао вољу. Уколико у друштву не постоји јасна морална норма шта је добро а шта није добро, шта је вредност а шта није, уколико не постоји минимум сагласности око моралних темеља државне заједнице, онда се улази у стање моралне и правне аномије, несигурности и неизвесности, а тиме и несигурности људи.

Према томе, а на трагу изнетих аргумената, савремена држава је либерална, правна, демократска, социјална и еколошка, а свако изнето обележје државе изложено је ризицима узурпације, злоупотребе, силе и неконтролисане моћи. Зато савремена држава мора превасходно бити држава сигурности без обзира на идеолошко или политичко обележје.

Наведена идеолошка, доктринерна обележја државе овако кумулативно узета обезбеђују концепт државе сигурности. Такав концепт компрехензивне идеолошке и доктринарне државе ствара универзални етички концепт грађанства. Класична концепција суверене државе сигурности која се брине за мир и физичко-духовни интегритет човека и грађанина надограђена је доктринарно-идеолошком компрехензијом и узима у обзир свобухватан концепт безбедности на различитим секторима човекове практичне делатности, која поред правног аспекта сигурности и извесности, подразумева и сигурност егзистанцијалног стандарда која се односи на сигурност и извесност радног места и правичнија редистрибуција тржишних императива, аутономију професије и заштиту и гаранцију људских права.

„Претпоставка грађанске правне културе јесте изграђена рационално-хуманистичка етика, која у нашим условима није само дефицитарна него се једва распознаје тек у појединачним напорима друштвених актера. Правна култура српског

друштва обележена је нормативном аномијом која се посебно изражава као морални анархизам, морални релативизам и моралистички партикуларизам.¹⁴⁰

4.3. Демократска транзиција као пут до глобалних интеграција

Демократска транзиција често олакшава процес глобалних интеграција јер уклања препреке у виду нелегитимних режима или недемократских пракси. Земље које успеју да успоставе стабилне демократске институције и поштују владавину права, често су привлачније за инвестиције и сарадњу са другим земљама, што их чини погодним за укључивање у глобалне интеграције. Зато су многе земље које су успешно спровеле демократску транзицију постале чланице међународних организација попут ЕУ и НАТО, а тиме су добиле и веће могућности за сарадњу и утицај у глобалним питањима.

Истраживања о демократским транзицијама део су ширег поља демократске теорије која своју особеност добија из оштро дефинисаног фокуса на изборе. Статус демократске транзиције као посебног поља истраживања даје неоспорно шумпетеровски приступ демократији, који наглашава процедуре које регулишу приступ власти. Ово разграничење предмета је подстакло мало интересовање у време када су се универзитетска истраживања драматично ширила 1960-их и 1970-их. Не само да се чинило да реалност светске политике обезвређује ову линију истраживања, већ је и Шумпетеровска концепција демократије била у великој мери ненаклоњена. Иако су неке значајне студије о демократским транзицијама објављене још 1960. године, интересовање за демократске транзиције је одмакло другим, хитнијим или вреднијим бригама.

Статус истраживања о демократским транзицијама се, међутим, прилично променио након тога. Прво и најважније, талас демократизације који је почео 1974. учинио је ову тему одмах релевантном. Поред тога, утицајни списи Роберта Дала (1971) помогли су да се подстакне широко прихватање у друштвеним наукама до тада омаловаженог Шумпетеровог погледа на демократију. Коначно, основни рад Гиљерма О'Донела и Филипа Шмитера (1986) учинио је много да поставе почетне услове дебате и дају снажан подстицај истраживању ове теме. Са бумом истраживања о демократским транзицијама 1980-их и 1990-их, на прелазу векова истраживања о демократским транзицијама су добила статус етаблиране области.

Истраживачи су тестирали теорије демократских транзиција на различите начине. Значајна новина, од касних 1990-их, је повећање квантитативних тестова, који обично користе податке о скоро свим земљама света од 1945-те године или 1972. године надаље, али у неким случајевима сежу до 1800-те године. Научници су посветили много времена за процену да ли теорије могу да претпоставе или објасне познати ток догађаја. Ипак, један општи закључак овог истраживања је да се потрага за снажним позитивним резултатима показала неухватљивом.

Најтемељније тестирана хипотеза, изведена из теорије модернизације, тиче се утицаја економског развоја, обично операционализованог у смислу дохотка по глави становника, на изгледе демократских транзиција за разлику од издржљивости демократије. Слично томе, иако нека истраживања показују да нафта има негативан утицај на демократизацију, друге студије сугеришу да се такав образац задржава тек након 1980. године, док неки истраживачи не налазе везу између ослањања на ресурсе и

¹⁴⁰ Ковачевић, С, *Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидација демократије*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, 2015.

ауторитарности и оспоравају идеју проклетства ресурса. Слично се може рећи и за везу неједнакост-демократија. Неке квалитативне и квантитативне студије подржавају идеју да је дистрибутивна политика централна за демократизацију и стога доводи у питање теорију која поставља инверзни однос између нивоа неједнакости и демократизације. Други пак сугеришу да је улога дистрибутивне политике уобичајена, али далеко од универзалне карактеристике демократских транзиција.

Две свеобухватне квантитативне студије потврђују став да је тешко доћи до снажних позитивних резултата. Анализа осетљивости која разматра преко 50 могућих фактора објашњења и заснована је на око 1,7 милиона регресија са подацима из 165 земаља од 1976. до 2002. године закључује да су само две детерминанте демократске транзиције чврсте: раст БДП-а, који има негативан ефекат, и прошле транзиције, које имају позитиван ефекат. Другим речима, већина тестираних хипотеза није потврђена. Заузврат, квантитативна студија која тестира широк спектар хипотеза користећи податке о 165 земаља од 1972. године до 2006. године закључује, „када се узме у обзир читав низ претпостављених детерминанти“, да статистички модели у најбољем случају објашњавају 10 процената годишњих промена у демократији. Односно, низ теорија које се тестирају имају веома лоше резултате.

Неуспех у откривању глобалних образаца, међутим, пружа индиректну, али снажну подршку за негативан закључак. Акумулирана емпиријска истраживања подржавају гледиште:

- (1) да постоји више од једног пута ка демократији и
- (2) да демократија може да се појави под свим врстама стања.

Ово није бесмислен закључак. То је у супротности са уобичајеним претпоставкама у литератури и често понављаним аргументима о демократским транзицијама. То сугерише да у погледу предвиђања изазова који се разликује од постдикције и објашњења – добро познати неуспех научника да предвиде колапс комунизма 1989. године и арапско пролеће које је почело на Блиском истоку и у северној Африци крајем 2010. године, није само одраз тренутног стања знања. По свој прилици, неуспех у предвиђању ових догађаја је такође последица неизвесности која је својствена политичким променама које су толико важне као што су транзиције ка демократији.¹⁴¹

Фокус током целокупне дисертације био је усмерен на домете и границе демократије у ери глобализације и реструктурирања државно-правног поретка, посебно критичко преиспитивање глобализоване демократије и њено проширење изван граница нације и државе. Поучени литерарно-научним разумевањем стечених истина и сазнања, а покренути рационалним и логичким посматрањем савременог друштва, покушавамо да скицирамо виђење постсуверености и демократије, трудећи се да унесемо што више ауторског и аутентичног. Овде доводимо у корелацију глобалну моћ, релативизовану сувереност и националну демократску вољу народа и постављамо основно полазиште да је демократија у ери постсуверене глобалне констелације моћи редукована, често и елиминисана као својство легитимности националне државе, да се криза и дефицити демократије на националном нивоу преносе и на међународни глобални ниво а посебно да унутрашњи и спољашњи чиниоци демократије умањују њену вредност и неупитност. Детерминанте односно одреднице државе уједно су и одреднице демократије. Непходно је да утврдимо неке од суштинских и карактеристичних чинилаца и веза који десуверенизују државу, десуверенизују и демократију.

¹⁴¹ Munck, M. L., *Democratic Transitions*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), 2015.

2

У савременим мађународним односима али у оквиру науке односно теорије државе, све више се јавља потреба за интегрално, системско и мултифакторско проучавање државе односно њеног суверенитета. Државни суверенитет, поред догматско-правног метода, све више се истражује са становишта чинилаца, фактора и околности глобалног међународног карактера. У оквиру теорије државе, све учесталије се узимају у обзир како универзалне тако и контекстуалне односно променљиве околности глобалних геостратешких интереса. Чак је транзитологија односно теорија транзиције постсоцијалистичких држава све више критикује јер заобилази односно не узима у обзир глобални односно геостратешки чинилац у обликовању степена суверености и самосталности држава, конкретније, суверености народне воље односно суверености националне политичке воље. Тако читамо, „поставке транзитологије поклопиле су се са доминантном геостратегијом западних сила, па се чини да је она прилично политичко-идеолошки конструисана и да има функционалну важност за креаторе и идеолошке промотере демократије на истоку“.¹⁴² Глобализација делегитимише демократију, редукује демократски потенцијал држава, али и подстиче и ослобађа ауторитарне и антидемократске потенцијале који су саставни део националних традиција. Хетерономни глобални интерес утиче и стимулативно и дестимулативно на демократски развој државе и ограничава исходе успеха транзиционих држава у њеним процесима укупне трансформације.

Демократија своје устоличење, развој и кризе дугује држави јер демократија без државе није функционални и обавезујући облик политичког режима и организације друштва. Нормативно и у класичном значењу, народни суверенитет је примордијалан у процесу конституисања односно сукцесије власти, а суверена воља народа пренесена на легитимне институције државе има контролну функцију мониторинга кроз формацију критичке јавности. Трансформација и криза демократије националне државе одређена је глобалним процесима и појавама глобализације, која мења лик државе и друштва и на тај начин мења суштину управљања општим, заједничким, посебним и појединачним интересима националних друштава.

Суверенитет националне државе подразумева демократски изабрану власт на слободним и регуларним изборима у коме се директно изражава народна воља. Народна воља подразумева слободну, независну, аутономну и мање или више рационалну артикулацију потреба, интереса и преференција. С`тога, демократију можемо одредити као владавину и управљање од народа изабраних представника који *треба* да управљају у интересу народа односно већине. Између „треба“ и „јесте“ постоји велика удаљеност а истовремено огроман критички и истраживачки потенцијал науке о држави и праву,

Глобално управљање није интернационално већ трансационално (не између, већ изнад и изван нација-држава). Глобална космополитска демократија¹⁴³, коју је поставио Дејв Хелд, подразумева вишестепено глобално управљање општим интересима. Основно идеолошко ткиво космополитске демократије је неолиберална идеологија која се посебно изражава у несметаном просторном приступу глобалног тржишта унутар националне државе, у редукцији једнакости односно социјалне функције јавних политика, у приватизацији јавног сектора и расту социјално-економске неједнакости. На тај начин, неолиберализам умањује или укида демократски потенцијал националних друштава и урушава остале значајне демократске вредности.

Хелдова поставка глобалне космополитске демократије¹⁴⁴ извире из кризе и метаморфозе суверености националне државе која се изражава у ометаној суверености

2

¹⁴² Ковачевић, С, *Транзиција у демократију*, Ниш, 2015.

¹⁴³ Уп. Held, D, *Democracy and the Global order – From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Cambridge, 1995.

¹⁴⁴ Уп. Held, D, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

управљања у односу на друге државе, а с друге стране, у дефициту унутрашње демократске управљивости јер држава не може да одговори потребама и преференцијама својих бирача. Ограничена моћ државе и националних друштава огледа се у томе што не може да контролише односно ограничава глобалну моћ и спољашње факторе односно утицаје. Изборна одлука националне народне воље често нема никакав значај чак ни правно дејство у односу на хетерогене интересе.

Криза демократије није превладана чак ни на национално-државном нивоу а већ се преноси на глобални. Добре и лоше стране демократије транспоноване су само на виши глобалнији ниво општости. Евидентан је модел рецепције путем имплантације институција. „Рецепција либералног модела демократије у процесу транзиције од комунизма ка капитализму није уважила све слабости и недостатке демократије у земљама узорима, односно либерални модел демократије није схваћен и практикован контекстуално, саобразно карактеристикама конкретних друштава“.¹⁴⁵ На овај начин „копирани модел“ демократије заобилази идентитет заједница и уподобљава се са очекивањима идеологизоване либералне демократије која је препоручени планетарни модел.²

Полазећи од Токвила и његовог хоризонталног аспекта демократије¹⁴⁶ и Сарторијевог модела вертикалне демократије¹⁴⁷, који су своја разматрања о демократији фокусирали на унутардржавни ниво, могуће је извести и два облика глобалне интегрисаности. С једне стране, постоје вертикални облици „хијерархијске“ повезаности кроз облике глобалне моћи, глобалних интеграција и организација. Хоризонтални облици повезаности односе се на хетерономне дифузне или планиране утицаје на националне државе и друштва преко различитих организација и интересних група које се интегришу у унутрашњи живот државе и као значајне утицајне групе утичу на процес доношења одлука.

Вертикални ефекти повезаности изражавају се кроз правне или политичке облике повезаности и обавезности односно укључености државе у међународне организације и институције као што су различити форуми Уједињених нација, Светске банке, ММФ, Европске уније, регионалне асоцијације као и обавезе преузете дејством међународног права. Вертикални модел глобалног интегрисања има две негативне консеквенце по демократију националне државе. Прва је изражена у општем месту да што је демократија вишестепенија, или што је више делегативних дистанци, што је више посредована, она умањује аутентичност изворне демократске воље. Уопштавање интереса народа редукује народни изворни суверенитет, тако да се опште интерпретиран глобални интерес готово налази у супротности са почетно артикулисаним интересима друштва. Друга консеквенца изражава се у томе што било формални било неформални облици међудржавне или глобалне комуникације и одлучивања увек су компромисни или наметнути, што се међународно одлучивање супроставља аутономној вољи националних друштава и интересу националне државе.

Хоризонтални ниво интеграције и дифузије утицаја на глобалном нивоу, делегира субјекте и чиниоце који не подлежу политичкој одговорности демоса нити свој програм деловања проверавају у процесу изборне легитимације. Овај облик интеграције који утиче на демократску трансформацију држава има два модела утицаја: један је модел повезивања а други модел политичког утицаја.¹⁴⁸

Модел интегративног повезивања подразумева економску помоћ и подршку унутрашњим социјалним и политичким актерима који би промовисале демократију.

¹⁴⁵ Ковачевић, С, *op. cit.* 29.

¹⁴⁶ Уп. Токвил, А, *О демократији у Америци*, Подгорица, Нови Сад, 1999.

¹⁴⁷ Уп. Сартори, Ђ, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.

¹⁴⁸ Уп. Lavenex, S, *EU External Governance in Wider Europe*, Journal of european Publik Policy, No 11, 2004.

2

Модел политичког утицаја претпоставља промоцију демократије насупрот ауторитарном моделу уз извесне понуде односно преференце за чланство у међународним организацијама. Ради се о јачању оних утицаја који настоје да развију друштво и државу преко једнотипског модела државног управљања, државне организације односно стварања институционалног устројства које је сагласно са моделима у узорним државама. Посебно се подстичу принципи одговорности, респонзивности, транспарентности, владавине права, слободне јавности којима се унапређује демократија у „недемократским“ државама. Модел подразумева неку врсту нове управно-административне и политичке организације и реинжињеринга институција који ће бити отворен и респонзиван више за хетерогене него за аутономне интересе.

Преиспитивање постојећих модела глобалне демократске интеграције доводи нас до неколико важних закључака. Прво, сви модели утицаја, повезивања и унепређивања имају, бар као видљиви, прокламовани циљ унутрашњу демократизацију у друштвима која немају либералну и демократску традицију али имају легат конзервативне, неефикасне, идеолошке и партијске државе. Све моделе хоризонталне интеграције, који су аналитички лимитирани, могли бисмо да означимо као промоцију једног, препорученог, опробаног, верификованог модела демократије, модела демократије који је настао на темељу другачијих друштвено-историјских околности у односу на „земљу увозника“ демократије. Друго, сви хетерогени утицаји, све варијанте веритикалне и хоризонталне интеграције, укрштени су и комбиновани утицаји. У тај арсенал су укључени и модели наметања санкција, односно присилни или условљени утицаји, било да је у питању афирмација или деградација са репертоаром „штап и шаргарепа“. Треће, сви досадашњи таласи демократизације¹⁴⁹, били су регионално или глобално условљени, посебно четврти талас демократизације бивших социјалистичких и аутократско-ауторитарних режима. Посткомунистичка демократизација је на равни реалне политике моћи и интереса имала превасходну функцију контроле и утицаја на унутрашње политике тих држава, далеко од стварних и аутономних потреба демократизације и развоја. Унапређење демократије у земљама четвртог таласа више је ствар геостратешког утицаја и стављања под интересну сферу утицаја него обнову, стабилизацију и развој демократије.

Глобално управљање, с једне стране, умањује функционалност због проблема координације и кооперације међународних и наднационалних политичких, војних, финансијских, економских и технолошких нивоа институција, а с друге стране, умањује легитимност глобалних форума одлучивања јер су моћ и интерес неједнако распоређени тако да једни доминирају и операционализују глобалну моћ транснационалних корпорација а други остају подређени наметнутој вољи. Са треће стране, неједнака сувереност савремених држава онемогућава релативно пропорционално представљање интереса на глобалном нивоу. Објективна сметња изражава се у томе што неједнаки треба да се питају једнако.

Проблеми политичке и правне легитимације демократије на над-државном нивоу такође се изражавају у недостатку јасне и пропорционалне демократске процедуре и јасно дизајнираног институционалног процеса доношења одлука. Уплив глобалне корпорације, слободног тржишта и пореских олакшица, јачају економски чинилац глобализације чиме се смањује демократска контрола њиховог деловања и одговорности.

¹⁴⁹ Уп. Хантингтон, С, *Трећи талас*, Загреб, Подгорица, 2004. године, разликује три таласа демократизације.

Право, избори, понашање националних елита... су глобално лимитирани. Наше слободе и права грађана више нису заштићени сувереном моћи државе већ су подређени, подведени под логику капитала и финансијских тржишта. Изборна воља је лимитирана, јер бирачи могу да мењају персонални или партијски односно коалициони састав владе, али не могу да промене приоритете спољне и унутрашње политике, а посебно економску и социјалну политику. Националне елите своју легитимност не црпе само из суверене бирачке воље већ из подршке и наклоности глобалних моћних играча. Носиоци државних функција су све мање везани националном идеологијом и лојалношћу демократској вољи и тако остављају друштво у, како каже Крстев, „разломљеној љуштури националне државе“.¹⁵⁰

Дефицит демократије у међународним оквирима изражава се, дакле, кроз јасне противречности: прво, глобализација је процес који је углавном наметнут „одозго“, а демократија процес који подразумева аутономију воље и „иде одоздо“; друго, либерална демократија као планетарни модел се претворила у своју супротност јер либерализам подразумева аутономију и слободу воље појединаца, група и народа; треће, ако либерална демократија искључује ауторитарну вољу онда се њено изопачење изражава у томе што се управо такав модел намеће арбитарно, ауторитарно и безусловно. Било која идеја, вредност, принцип, доктрина, када пролази кроз призму појединачних интереса, у овом случају глобалних, нужно се дегенерише, изопачује и квари, и на тај начин добија супротна значења. Тумачење демократије је одређено простором неограничене политичке моћи, као што је то уосталом судбина државе и права.

Глобална моћ подразумева и „медијске империје“. Глобални карактер комуникација, глобализација медија као инструмента моћи, има значајан утицај и на квалитет и могућности националне демократије. Битно својство савремене глобалне моћи је његова екранизација, дакле, глобална видеократија. Глобална медијатизација демократије је у основи манипулативне природе. Дигитална револуција, екранизација глобалне моћи, приватизација медија на глобалном нивоу... служе промоцији потреба и интереса великих држава и приватног капитала а не промоцији информативног система који је у функцији општих интереса јавности немоћних држава и њихових грађана. Данас не постоји слободна јавност и слобода избора на глобалном нивоу, а слободна јавност и слобода избора представљају услов демократије. Иако је глобална арена преплављена различитим информативним садржајима, иако информатичка ера треба да допринесе глобалном знању и информисаности, слободном протоку идеја и алтернатива, све је мање алтернативних и критичких извора информисања а све више контролисане, дириговане и обликоване јавне комуникације. Спутаване слободне јавности на глобалном нивоу путем строге контроле мас-медија и селекције информативних садржаја значи спутавање и суспензију демократије.

Постсуверена ера означава време заласка, односно слабљења класичног модела суверености и зависност националних држава од глобалних центара моћи. Глобалне одреднице суверенитета значајно одређују и карактер и природу класичног модела демократске суверености народне воље. За разлику од пређашњих теорија о животном простору¹⁵¹, теорије о изабраном народу¹⁵², теорије силе¹⁵³ у освајању глобалних простора, данашњи геополитички фактор делује другачије: дакле, свеобухватније,

¹⁵⁰ Krstev, I, *S verom u nepoverenje*, Clio, Beograd, 2013.

¹⁵¹ Уп. Paul Vidal de la Blache, A biographical sketch by Jason Hilkovitch & Max Fulkerson, 2009; Grčić, M: *Politička geografija*, Geografski fakultet, 1999. Beograd.

¹⁵² Уп. Urluh-Verner, *Nacionalizam*, Svetovi, Novi Sad, 2002.

¹⁵³ Уп. Deutsch, Karl, *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York, 1968.

2

интензивније и софистицираније, више употребљавајући концепт хегемоније него класичан модел силе мада је сила крајње прибежиште геостратешких освајања.

Прво, сагласно класичном поимању суверене територије, основни нормативни принцип, како унутрашње тако и спољне политике је сувереном влашћу ограничен простор. Хелд проблематизује тај концепт и сматра да су територије и граница биле разлог за „укључивање или искључивање за доношење одлука које утичу на њихов живот али исход тих одлука данас се протеже ван националних граница“.¹⁵⁴ На овај начин, народ суверене државе суочен је са парадоксом да мора да се повинује одлукама које није сам донео и да, истовремено, одлуке националног демоса немају ни фактичку ни нормативну делотворност ван њених граница. Тако, слобода избора и опредељења, у глобалним оквирима, је спутана, ограничена, а све чешће суспендована, чиме долазимо до закључка да глобализација урушава саму срж демократије.

Контрола и лимитираност сувереног демоса, била директна или индиректна, било да се одвија у оквиру међународних интегративних процеса и организација, има функцију контроле оскудних, ретких, дефицитарних, недостајућих вредности, добара и ресурса.

Друго, процес контроле глобалног простора има тоталитарне претензије, било непосредно или преко кооперативних држава. Глобализација с`тога све више добија тоталитарна својстава, јер се ресурси планете земље, оскудне сировине, становништво, природне погодности, контролишу посредством „хибридних“, комбинованих стратегијских политика, од анатемисања непослушних држава до тако именоване хуманитарне интервенције.

Треће, теориторијална величина државе и њен број становника је полазиште у укупној прерасподели глобалног утицаја и моћи. Мале, сиромашне државе, које се налазе на рубовима „дивилзацијских граница“ увек су биле немоћне у међународним односима а њихов отпор се „сламао“ различитим механизмима. Овде наглашавамо један парадокс. „Десуверенизација и маргинализација државе под егидом глобализације не важи за све државе и народе подједнако. Тај диктум, у форми већ добро познате законитости развоја друштва важи само за неразвијене или мање развијене, али не за оне најјаче земље. Најмоћније земље које диктирају нови смер и стратегију маргинализације државе у другим друштвима, не само да чувају већ и јачају своје државе идеолошки, политички и војно.“¹⁵⁵ С`тога пропорционални оквир представљености државе у међународним инстиуцијама, смањује репрезентативност, делотворност и домаћај националне воље. Са друге стране, што је противречно и супротно установљеној општој пракси, неке државице су неједнако истакнуте и неправично привилеговане јер играју значајну улогу (балканске државице) на геостратешкој мапи. Дакле, ради се о пракси неједнаког поступања у идентичним и сличним ситуацијама и квазиегалитарно у неједнаким приликама.

Четврто, државе које имају потенцијал ресурса, извора сировина и уколико су интегрисане у интересе великих сила, су посебан случај квазимоћних држава, чија позиција не извире из фактичке моћи, већ из моћи силе заштитнице. То су често аутократске државе које не задовољавају ни минимум међународних стандарда демократије, људских права или владавине права, али се уклапају у реалне интересе великих сила.

Пето, теориторијална сепарација је учестали процес и тенденција савременог света. Распад држава и стварање нових држава, и током историје, а посебно данас, има искључиво геостратешки планетарни значај декомпозиције односно деструктурирања

¹⁵⁴ Held, D, *Модели демократије*, Школска књига, Загреб, 1999.

¹⁵⁵ Васовић, В, *Савремене демократије I*, Службени гласник, Београд, 2006.

2

међународног поретка. То се посебно односи на крај биполаризма, распад СССРа и Друге Југославије. Право на аутономију и самоуправу које се операционализује као право народа на самоопредељење до отцепљења, као демократско право, противи се, доктринама прокламованог територијалног интегритета. Процес реконфигурације политичке карте света обезвређује објективну моћ држава да се суоче са сепаратним покретима који су историјски идентитетски инспирисане и промовисане од стране доминантних супер-држава. Показало се да су мултиетничност и вишејезичност препрека принципима демократије националне државе јер се ствара поларизована, сепаратна демократска воља, која је заснована на групном идентитету а не на индивидуалним правима и слободама.

Шесто, није мали број национално компактних теориторија подељен. То су примери две државе а једна нација, као што је случај са Корејом, а раније са Вијетнамом и Немачком, неприродним и вештачким границама Блиског истока, вештачким концептима нација на балканским просторима и на основу тога, стварања националних државица иако су им менталитети, култура и језик заједнички.

Седмо, позната „теорија демократске транзиције“¹⁵⁶ која је постала толико помодна и идеологизована, превидела је један фактор који је био опредељујући у политици евроатланских сила, а то је геостратешки. Ширење на Исток није толико инспирисано демократизацијом, ширењем либералне доктрине, успостављањем правне државе, колико интересном инспирацијом ширења и контроле утицаја. Тај процес је почео деконпоновањем Пољске, а историјске аналогije јасно показују да ко контролише Пољску и Источну Европу тај влада светом.

Осмо, постсуверена ера производи и појаву „постдемократије“.¹⁵⁷ Израз „постдемократија“ коју је увео Крауч као појам који означава кризу, дегенерацију и кварење демократије, треба у свом значењу проширити као појам који значи демократију без државе. Ако се проблематизује, релативизује, оспорава сувереност у име постсуверене глобалне моћи, онда је доведен у питање и облик уређења и организације државе. Ако сувереност значи сувереност демократске народне, националне воље, а треба да значи, онда демократија дели глобалну, упитну судбину и негацију суверености државе. С тога је и демократско утемељење државе и њене власти емпиријски контроверзна појава, јер се легитимитет „националних елита“ власти правда и рационализује „скривеним“, императивним очекивањима „глобалне елите“ моћи и интереса.

Девето, очигледно је да глобални чиниоци корумпирају и кваре највећа достигнућа демократије и то на начин да фактички живот све више поприма јасну, интензивну и карактеристичну појаву олигархизације демократије односно појаву аристократизације демократије. Зато је неопходно поново промислити демократију и као идеју и као праксу, вратити се демократским изворним садржајима, процедурама и вредностима, дакле, продубити демократију, рехабилитовати њена стварна и могућа значења. Потребна нам је, да употребим Гиденсову формулацију, „демократизација демократије“¹⁵⁸. Овоме додајемо да је неопходна и ресуверенизација државе. Демократизована демократија и етатизована држава треба да означавају врсту равнотеже и редистрибуције одлучивања у односу на степен глобалности важних и горућих питања односно степен конкретности питања и проблема који се ипак не могу решити без државе. То значи да треба јасно класификовати, детектовати глобалне изазове који се тичу човечанства, општих интереса опстанка и развоја наше планете и у

¹⁵⁶ Schmiter, Ph. *Transitions from authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain democracies*, J. Hopkins Univ. Press. Baltimor, 1986.

¹⁵⁷ Уп. Крауч, К. *Postdemokratija*, Karpos, Beograd, 2014.

¹⁵⁸ Уп. Gidens, E. *Odbegli svet*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.

том случају демократија „изнад“ државе“ може имати свој легитимитет. Са друге стране, неопходан је глобални консензус за процес одлучивања о питањима која се тичу само контекстуалног, локалног, регионалног па и онога што називамо делокруг националних држава. Јер нема ефикаснијег начина од државе да имплементира глобалне одлуке које су судбина свих нас, као децентрализована суверена државна власт глобалне политике. Не треба сметнути с ума да постоје питања и проблеми који су, да се тако изразимо, „испод нивоа“ суверене државе а тичу се свега што има локални, аутономни, специфичан карактер и што се не може решавати у котеријама отуђене глобалне моћи одлучивања. Нова стварност савременог света захтева и нове облике управљања и другачије, репрезентативније децентрализоване форме. Терет и одговорност глобалне одлуке бива подељен и у хоризонталном и у вертикалном смислу, и у процедуралном и у садржајном смислу. Глобални плурализам је супротност глобалном монизму. Равнотежа моћи одлучивања мора да добије нове институционалне облике и нивое, а постојеће међународне институције (УН), које више не одражавају глобалну стварност, треба да се реконфигуришу и одражавају полицентризам и различитост. Глобалну симулацију демократске владавине и лажну бригу за „одрживи развој“ и живот на планети треба да замени освешћени глобални грађанин, космополита. Нова форма демократије подразумева рационалну нову глобалну демократску политичку и правну грађанску културу. Колонизација глобалним ресурсима и хегемонија светско-историјског процеса је онтолошки проблем који захтева нови тип политике и нове профиле персонализованих носилаца глобалне моћи.

Савремене државе се дефинишу, одређују, функционишу, постоје под дејством различитих чинилаца и околности које су одређујуће, детерминишуће. Ако је демократија унутрашње својство друштвене и државне организације, онда и она дели судбину државе. Управо је недостатак савремене теорије државе и права то што не узима у обзир тако важан чинилац у разматрању државе и њених атрибута, односно функционалности државе како на међународном тако и унутрашњем плану. Геополитика треба да буде дефинишући елеменат појма државе, који значајно утиче на њене функције, структуру, организацију, спољну политику. Глобални чинилац државе је основна теоријска, научна, методолошка претпоставка од које треба поћи приликом свих научно-истраживачких процеса. С’тога, поред унутрашњег критеријума (власт, становништво, територија) треба узети у обзир међународни положај државе, а он се увек одређује с обзиром на глобални геостратешки модел констелације реалних односа. С’тога, демократија националне државе је спутана, лимитирана и неделотворна, нормативистичка, а демократија „изван државе и нације“, недовршена, нереална, елитистичка, није репрезентативна и не уважава посебне интересе многих држава и народа.

Либерални модел демократије је данас постала глобална мода, али упркос томе што се она више шири и што је више демократије у свету, њен садржај се све више умањује под утицајем глобалних аутократски-елитистичких интереса. И што је још трагичније, док се тај процес формалне, идеологизоване, безтежинске демократије све више опонаша, у земљама „извозницама“ либералне демократије све више се изражава криза, разочараност и снижен ниво поверења. Иако нису изгубили веру и наду у идеју и могућности демократије, они су све више разочарани политичким одлукама демократске владе, јер се процес државне демократске легитимисане власти све више отуђује од промена које погађају животе људи. Дакле, глобалистички императиви моћи и посесивни, грамзиви интересни империјализам политике урушава демократију на глобалном нивоу, не само у земљама које сричу демократске норме, процедуре и праксу, већ и у земљама које се „представљају“ као глобални, непроблематични, узорни модел демократије.

4.3.1. Унотипска демократија као глобални модел интеграције

Демократија је бескрајан аргумент о самој демократији. Како свако од нас дефинише демократију зависи од ситуације у којој се налазимо и који су фундаментални интереси у питању. Када се друштво суочи са егзистенцијалним кризама – ратом, инвазијом, терористичким нападом, економским колапсом – грађани свих идеолошких линија ће тврдити да се институционална ограничења ауторитета народа, као што су владавина права, контроле и равнотеже или слободна штампа, морају игнорисати или превазићи. Народ мора бити суверен. Сва власт мора бити на њима, а већина мора превладати. Ако не, народ ће пропасти. У условима кризе људи траже јаке лидере, а најубедљивији разлог за снажне мере и снажно вођство је владавина већине. Чак и када криза није егзистенцијална, потенцијални тирани и надобудни ауторитарни популисти знају да је најсигурнији начин да се обезбеди власт у демократији коришћење језика већинског императива. Међутим, када то ураде, ризикују да оштете, чак и потпуно укину демократију. Ово производи најзабрињавајући политички тренд у данашњем свету: „демократско назадовање“, ерозију контроле и равнотеже и уставних слобода у номинално демократским друштвима. У савременом свету, ерозију демократских норми су произвели лидери који тврде да говоре у име и са ауторитетом народа. Ауторитарни лидери обично оправдавају подривање демократских контрола и равнотеже тврђом да нека криза захтева да безбедност и ред превладају над сваким другим разматрањем.

Две верзије – већинска и либерална – боре се још од Француске револуције. Овај сукоб је бесконачан јер се оно што желимо од демократије мења током времена и мења како прелазимо из једне кризе у другу. Илузија је претпоставити да ће „либерална демократија“ превладати само зато што ће грађани увек стављати своју слободу на прво место. То зависи од контекста и тежине кризе са којом се демократија суочава. Чак ни либерали неће бранити све институције либералне демократије које ограничавају моћ ако је криза са којом се суочава егзистенцијална. Такође је погрешно претпоставити да постоји само једна дефиниција демократије која се примењује у свим временима и на свим местима. Земље сличне Канади и Сједињеним Државама имају различите демократске системе и не слажу се око основних демократских вредности као што су право на ношење оружја и право на јавно здравље. Везаност људи за демократију није апстрактна: то је посвећеност „својој“ демократији, њеном националном карактеру. Чињеница да се демократије тако суштински разликују отежава креирање међународних индекса демократског развоја и назадовања.

Права и владавина права, на пример, могу значити различите ствари у различитим демократским друштвима. Свима нам је позната основна архитектура либералне демократије: подела власти, контрола и равнотежа, уставна права, владавина права и слобода медија. Још један дугогодишњи показатељ демократског здравља је величина „грађанског простора“ који владе дозвољавају невладиним организацијама и приватним телима да се залажу за промене. На ове познате институционалне гаранције демократске слободе, скреће се пажња на независне владине регулаторе, етичке комисије, тела за управљање изборима, комисије за борбу против корупције и системе јавног емитовања. Ово обухвата недовољно цењену карактеристику модерне либералне државе: званична тела која финансира влада, а која ипак имају независност гарантовану статутом или повељом. У време када је главна претња демократији стабилна консолидација власти у рукама извршне власти, независност статутарних органа власти од уплитања извршне власти је критична гаранција слободе грађана.

Сложени низ проблема са којима се свет суочава укључује климатске промене, миграције, рат и политичко насиље, као и растући ниво неједнакости упркос томе што су милиони људи извучени из сиромаштва. Тој листи је сада додат потпуно нови скуп вишеструких претњи повезаних са растућом нормализацијом вештачке интелигенције. Последњих година, више земаља доживљава пад свог демократског квалитета него што се побољшава, а 2021. је најгора година у историји. Како је најгора пандемија јењавала, руски агресивни рат у Украјини изазвао је шокове широм света, а његов утицај се проширио на трошкове живота, залихе хране и безбедност. Рат се наставља и данас, тестирајући отпорност демократских снага пред голом агресијом. Сузбијање демократског пада зависи од иновативних начина за јачање институција, покрета и организација које одржавају расподелу моћи између грана власти и обезбедити да се приоритети људи представе доносиоцима одлука и да их чују.

Међуинституционална сарадња је такође кључна. Институције не функционишу у вакууму, па чак ни најефикасније међу њима не могу приписати само заслуге за успех. Оне зависе од подршке других институција са различитим компаративним снагама и вештинама. Кључни примери укључују: заједничке напоре цивилног друштва, судова и законодавног тела (у неким случајевима) да заштите и унапреде родна и сексуална права широм света; сарадња између независних медија, цивилног друштва и бирача у напорима да ојачају независност свог јавног емитера; и рад цивилног друштва, слободних медија и антикорупцијске комисије у борби против корупције. Ова питања су посебно хитна јер се људи боре под свакодневним теретом високих трошкова живота, уз претњу међународне дужничке кризе која би могла да угрози социјалне програме од којих зависи толико људи, посебно најугроженијих.¹⁵⁹

Слобода говора се сматра једним од основних људских права и укључена је као неоспорно у све значајније међународне конвенције и националне законе. Због улоге коју имају у информисању јавности и креирању јавног мњења, за масовне медије и новинаре се често каже да су „четврта моћ“ у друштву. Заиста, медији су повећали капацитете у материјално-техничкој и кадровској агенди, тако да данас могу самостално, или у савезу са ширим фактором политичке моћи, да учествују у стварању миљеа нетрпељивости и насиља између појединих група, али и промовишу толеранцију и антидискриминацију као основне вредности уређеног друштва и предуслове за лични развој сваког појединца у том друштву.¹⁶⁰

Робертсон тврди да је права природа глобализације замагљена, док су периферне бриге, као што су ситне економске анализе, пренаглашене. Робертсон представља алтернативни поглед који инкорпорира економске и културне аспекте глобалне сцене и притом повезује опште друштвене структуре са историјским развојем у савременом свету.¹⁶¹

Могућност трансформације преференција на основу расправљања и промишљања, представља суштину делиберативне концепције демократије. Ролс ову карактеристику делиберативне демократије објашњава на следећи начин: одређујућа идеја за делиберативну демократију је сама идеја делиберације. Грађани који воде политичке расправе размењују мишљења и разматрају разлоге изнете у вези са питањима јавне политике. Они претпостављају да се њихова политичка мишљења могу променити кроз расправу са другим грађанима; зато та мишљења нису само

¹⁵⁹ The Global State of Democracy, 2023, <https://www.idea.int/publications/catalogue/global-state-democracy-2023-new-checks-and-balances>.

¹⁶⁰ Palević, M., Đorđević, S, Freedom of information and abuse of media in the process of globalization. *Webology*, 10(1), 2013.

¹⁶¹ Robertson, R, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London Sage, 2000.

непроменљив исход њихових постојећих приватних или неполитичких интереса. Први корак у приближавању теорије друштвеног избора и делиберативне демократије, значио би, дакле, да се на преференције не гледа једино као на дате, већ да се узме у обзир и могућност да оне буду трансформисане кроз процедуру јавне делиберације која би претходила чину гласања.¹⁶²

Када је реч о учењу Џона Ролса о процедуралној правди, „принцип отворености положаја“, изложен у његовом чувеном делу Теорија правде садржи замисао о идеалном почетном друштвеном услову или положају као и уверење да „сви положаји“ појединаца у друштву нису „отворени“. Појединци нису једнаки чак ни у погледу располагања могућностима. Уосталом, познато је да друштвена утакмица никад није непристрасна и праведна, јер је намештена пре самог почетка.¹⁶³

Чак и када се посматрају у најједноставнијим облицима, основе територијалних послова Европске уније су компликоване. Кроз концептуалну рефлексију пет повезаних развоја тада долази до изражаја: 1) комерцијални синдром се појављује у суштински чуварским територијалним пословима, 2) комерцијално правило оспорава владавину која окружује чуваре путем умрежавања, 3) тржиште територија формираних комерцијалном територијалношћу чини територијалне послове у Европској унији хаотичним и амбивалентним, 4) паразитски трговци подстичу корупцију у корпусима старатеља и генеришу системску корупцију у тим територијалним пословима, и 5) техничке елите заједно збуњују две контрадикторне територијалне логике тако што компликују и попуштају когнитивну дисонанцу. Преиспитивање синдрома чувара и комерцијале које ово укључује, указује на суштинску реконфигурацију територијалних послова и да, парадоксално, ова симбиоза између два система преживљавања остаје на свом путу све док се територијалне загонетке не реше. А да би се лакше разумели територијални послови на тај начин, отвара се и широко поље истраживања откривајући међусобно повезане начине територијализације, које у Европској унији примерно показује политика територијалне кохезије.¹⁶⁴

Већина демократских грађана данас је неповерљива према политичарима, политичким партијама и политичким институцијама. Тамо где су некада демократије очекивале верну јавност, грађани сада доводе у питање саме стубове представничке демократије. Демократски изазови, демократски избори документују ерозију политичке подршке у готово свим напредним индустријским демократијама. Избори које демократије доносе као одговор на ове изазове могу довести до даљег ширења демократског процеса и новог односа између грађана и њихове владе.¹⁶⁵

Оно што се у деведесетим годинама прошлог века, непосредно после ере Хладног рата, самоназвало „новим светским поретком“ није било ни ново ни поредак, а на реч „светски“ могло је да претендује само у смислу просторног одређења своје експанзије. Реч је о империјализму као историјској константи владавине великим простором Монистички поредак данас је реално замислив као исход неповратног тријумфа западних конституционалних принципа и вредности одлучујуће подржаних војним средствима. Плуралистички поредак, поред спасоносног очувања света многоструких различитости, једини пружа шансу оном унутрашњем садржају универзалних права, додуше на један веома посредан начин. Једино светски плурализам култура, држава и светских региона у стању је да осигура правни карактер природно уравнотеженог

¹⁶² Ролс, Џ, *Право народа*, Александрија Прес, НСПМ, Београд, 2003.

¹⁶³ Ролс, Џ, *Теорија правде*, ЦИД, Београд-Подгорица, 1998.

¹⁶⁴ Rosenau, N, *Toward an Ontology for Global Governance*, State Univ. Press, New York, 1999.

¹⁶⁵ Russel, D, *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, Oxford Univ.Pres, 2007.

светског поретка. То би била перспектива мира у којој основна права као темељ конституционализма имају реалну шансу.¹⁶⁶

У вези с друштвенополитичким односима може се рећи следеће: иако је модеран светски систем структуриран класним системом, сада се појавила транснационална капиталистичка класа чије је поље репродукције цела планета, јер лако може да заобиђе националне радничке организације и у спољном погледу слабе периферне и полупериферне државе у светском систему. Главни институционални облик транснационалне капиталистичке класе јесу мултинационалне компаније; огромне трансформације у светској економији које оне подстичу огледају се у чињеници да су оне творци више од једне трећине светског индустријског производа и да се још већи проценат трговине одвија међу њима.

Заступници парадигматичног тумачења имају много апокалиптичнију слику о страховима, опасностима и сломовима нашег времена, и амбициознији су у погледу историјских могућности и избора који се нуде. Тако се процес глобализације тумачи или као нешто што уништава равнотежу и незаменљиве идентитете или као нова ера глобалне, па чак и космичке солидарности. С друге стране, упркос томе што признају да су данашње глобалне трансформације у економији, политици и култури несумњиво важне, поклоници субпарадигматичног тумачења у њима не виде наговештај ни неке нове утопије ни катастрофе. Они једноствено указују на привремену узбурканост и делимичан хаос на светској сцени који увек прате сваку промену рутинског система. Истворено постојање парадигматичног и субпарадигматичног тумачења вероватно је најистакнутије обележје нашег времена.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Самарџић, С, Наднационална уставност и устав као секундарни правни акт: глобалистичко окружење савременог конституционализма, Зборник *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива*, Београд, 2014, 27-47.

¹⁶⁷ Сантос, Б. С, Процеси глобализације, *Реч* по. 68/14, децембар 2002.

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

5. ОТПОРИ И ПАРТИКУЛАРНИ ОДГОВОР ГЛОБАЛНОМ УТИЦАЈУ

*„Глобализација деструира државни и национални суверенитет и ствара,
„екстериторијални суверенитет“, „нову географију моћи света“.
(Саскија Сасен, „Губитак контроле, суверенитет у доба глобализације“)*

Глобализација дефинише двадесет први век. Као и отпор глобализацији. Глобални отпор је друштвени покрет са политичким циљевима да се измени или повремено супротстави дисторзији глобализације. Често постоје верзије које сеprotиве комплетном процесу глобализације. Они се различито називају покретом за глобалну правду, покретом за алтерглобализацију, антиглобалистичким покретом, покретом против корпоративне глобализације или покретом против неолибералне глобализације. Међутим, већину ових термина дају верници економске глобализације и стога можда не описују довољно перспективу отпорника. Људи који учествују у овим покретима заснивају своје критике на бројним сродним идејама. Они се крећу од супротстављених либералних финансијских/трговинских институција (као што су ММФ, СТО, ОЕЦД), великих транснационалних корпорација које имају необуздану политичку моћ кроз своје богатство, до губитка културних идеја и штете по животну средину. Они сматрају да је глобализација ослабила интегритет националних законодавних власти, а независност и суверенитет многих земаља нарушени су либералним микро и макро-економским процесима доношења правила на пример капиталистичких корпорација. Технологија је помогла и једнима и другима, како силама глобализације, тако и силама које јој се опиру. Брза и непосредна комуникација, ван контроле држава, овластила је отпорнике да остану корак испред супротстављених власти. Сведоци смо бројних растућих народних покрета отпора широм света од краја Хладног рата, попут најновијег Арапског пролећа, највећег координисаног антиратног протеста на свету против инвазије на Ирак.

Глобализовани свет се суочава са новим изазовима као што су климатске промене, тероризам, сиромаштво и економска криза. Ови изазови немају границе и не могу их решити ниједна држава или међувладине институције. Они се могу решити само координисаним напорима снага које траже решење у глобализацији и оних које се опиру том процесу. Тренутни отпор глобализацији је у томе што она истовремено ради на њеном супротстављању и реформисању, при чему неки друштвени покрети раде за директну и партиципативну демократију и аутономне заједнице. Ово се догодило у позадини ширења захтева за демократизацијом широм света, након Хладног рата, и у светлу интензивирања процеса глобалне међуповезаности. Ови протести, наставили су да избијају испред скоро сваког великог међународног политичког и економског скупа. Поред тога, од 11. септембра, антиглобализацијски покрет се све више повезује са циљањем милитаристичке политике САД и Велике Британије у западној Азији, као део растућег антиратног покрета. Глобално цивилно друштво се односи на „цивилизацију“ или демократизацију глобализације, на процес кроз који групе, покрети и појединци могу донекле захтевати глобалну владавину закона, глобалну правду и глобално оснаживање; или као „сфера идеја, вредности, мрежа и појединаца лоцираних првенствено изван институционалних комплекса породице, тржишта и државе, и изван граница националних друштава, политика и економија”.

Појава глобалног грађанског друштва најбоље се може објаснити кроз теорију „супротставне моћи“. Глобално цивилно друштво у настајању је директна реакција на

перципирану доминацију корпоративних интереса у процесу глобализације. Успон глобалног грађанског друштва је стога део реакције против тријумфа неолиберализма. Постоје научници који друштвени отпор виде као политичке акције. На пример, Гиллс дефинише друштвени отпор као „облик политичке акције која треба да представља општи или друштвени интерес и са потенцијалом да трансформише политичку ситуацију и произведе стварну алтернативу“. Затим, ту су и други научници који отпор виде као културну реакцију на глобализацију. Чин и Мителман пишу да се покрети отпора „не могу схватити само као политичка реакција на глобализацију. Напротив, у зубима глобализацијских тенденција, покрети отпора обликују и конституишу културни процес. Научне разлике око тога шта је отпор, који је његов обим и како га треба дефинисати увелико компликују проблем теоретисања друштвеног отпора. Према Нурузаману, друштвени отпор није ни искључиво „облик политичке акције“ нити директна „културна реакција“, већ „борба за опстанак“ која се води у ширем политичком, економском и друштвеном контексту. Политика отпора, важно је напоменути, позива на потребу да се држава врати да би деловала као супротстављена сила неолибералној глобализацији, али и одговарајућих нових институција управљања да се носе са изазовима међусобно повезане светске економије. Ова перспектива је инспирисана појмом отпора Карла Поланија као „противпокрета“. Овај концепт се односи на самозаштитне мере које је друштво предузело да се избори са реметилачким и поларизујућим ефектима индустријског капитализма у Енглеској током 18. и 19. века. Отпор глобализацији се односи на борбу да се преокрене тренд ка капиталистичкој економији која се одваја од друштвено дефинисаних функција. Ради се о поновном преузимању контроле над тржиштем. Антонио Грамши је увео појам „контрахегаемонистичког отпора“ где се отпор односи на деловање потлачених група, или подређених снага, усмерених на подривање стратегије моћи коју користе владајуће класе за стварање и одржавање друштвеног поретка у условима неравномерног капиталистичког развоја. Из ове перспективе, отпор глобализацији се односи на стицање контроле над државом демократским средствима како би се унапредио национални популарни политички пројекат и након тога поново ускладили међународни политички односи како би се трансформисала глобализација. Такође се ради о оспоравању прихваћеног и институционализованог знања и идеологије која легитимише здрав разум неолибералне глобализације и њену веру у тржиште.

За Хардта и Негрија, глобализацију карактерише нова империјалистичка логика која води ратове и доноси одлуке о томе ко ће да живи, а ко да умре. Они га виде као сложен процес који укључује вишедимензионалну мешавину експанзије глобалне економије и капиталистичког тржишног система, нових технологија и медија, проширених судских и правних начина управљања и нових облика моћи, суверенитета и отпора. Ипак, као глобални поредак моћи у доба националних држава, он надилази и не може се пратити ни до једног одређеног центра моћи или државног капитала. Хардт и Негри су изазвали свој део критике, делом због тога што су били непрограматични, а делом зато што нису успели да објасне улогу америчке изузетности и милитаризма у глобалној империји. Исто тако, Томас Фридман (1999) прави бенигнију разлику између два појма. Први је симбол модернизације, богатства и луксуза и западњачке потрошње, у супротности са маслиновим дрветом које је симбол корена, традиције, места и стабилне заједнице. Фридман је, насупрот томе, мање критичан према глобализацији и не успева да уочи дубину опресивних обележја глобализације и ширину и обим отпора и супротстављања њој. Посебно, он не успева да артикулише противречности између капитализма и демократије и начине на које глобализација и њена економска логика поткопавају демократију, као и да је циркулишу.

Покрети отпора непрестано настају и мењају се, чак и док се технолошки изуми шире широм света и производе глобалну медијску културу, док економске кризе, природне катастрофе, милитаризам и рат прете да поткопају глобални поредак. С тога, теорије глобализације и отпора на крају морају остати осетљиве на текуће промене, бити строго критичне и тако превазићи тенденцију да буду или догматичне или претерано објашњавајуће. Горе наведене теоријске формулације помажу да се објасни идеолошка оријентација већине ових нових група и покрета, који у великој мери фаворизују глобалну социјалну правду или светску етичку агенду, што се огледа у жељи да се прошири утицај и ефикасност људских права. Ово је продубило међународно право, развило мреже грађана за праћење и вршење притиска на државе и међународне организације.

Отпор глобализацији се односи на распон борби и деловања друштвених група и појединаца као одговор на дислоцирајуће последице неолибералних реформи и њених ефеката у сфери економије, политике и идентитета/културе. Нови глобални друштвени покрети отпора укључују ненасилну борбу, демократску праксу, социјалну правду, инклузивност, секуларизам, мир, солидарност (у супротности са локализмом, пароксијализмом и уским национализмом/нативизмом или шовинизмом) и једнакост (укључујући супротстављање патријархалним облицима угњетавања жена, као и класне, кастинске и етничке дискриминације). Постоји дифузнији образац идеја и организације који карактерише нове друштвене покрете са већим учешћем жена. Глобални друштвени покрети такође делују транснационално како би генерисали домаће резултате, али углавном имају за циљ да промене праксу и утичу на идеје и норме у светској политици. Неки од њих очекују да би коришћење информација, убеђивања и моралног притиска требало да допринесе променама у међународним институцијама и механизмима глобалног управљања. Други користе и ангажују конкурентна оправдања као политички процес, постајући прави морални предузетници у подстицању кампања око одређених питања.

Постоје разлози да се отпор данашњих нових друштвених покрета повеже са низом историјских преседана. Док су неки од ових покрета отпора били регионализовани и заснивали свој приступ на локалним традицијама, које су користили да се боре против негативних и колонизаторских утицаја неспутаног капиталистичког развоја, други као што су Запатисти показали су ближу сличност недавним масовним мобилизацијама против капиталистичке глобализације кроз њихову мешавину насилних и ненасилних протеста, покушаја да формирају солидарност са безброј потлачених народа и група широм света, и њихова субверзија нових медија (нпр. интернета, фејсбука) које уграђују као оружје за постизање отпорних циљева. Неоспорно је да се већи део отпора глобализацији данас не може разумети осим употребом нових технологија повезаних са Интернетом.

Показало се да је тешко дати јасну дефиницију друштвеног покрета, јер су они по природи субјекти који се мењају. Суштина друштвеног покрета је, међутим, отпор. То би могао бити отпор *status quo*, у којем чланови покрета траже основна људска права као што су склониште, земљиште и приступ услугама, или отпор будућем кршењу њихових права јер се противе владиним иницијативама. Друштвени покрет се дефинише као мобилизација заједнице око политичких импликација локалног проблема. Изазови друштвених покрета за *status quo* су генерално веома гласни, а чланови се врло често постављају као јасна опозиција влади или другим елитама и њиховој политици. Међутим, однос друштвених покрета и државних органа је компликован. Покрети се врло често могу супротставити влади, али подједнако зависе од ње да исправе одређене неправде или да дају права. Њихова стратешка интеракција са државом јасно доводи

покрете у сферу политичког. Сви друштвени покрети морају бити у одређеној мери дефинисани својим политичким пројектима или њиховим покушајима да утичу на институционалне и политичке промене. Политизовани друштвени покрети су често веома радикални и иновативни у својим захтевима и активностима. Чланови покрета траже нове начине да изнесу своје ставове и артикулишу своје захтеве, а понекад могу да прекрше закон да би то постигли. Протести алтерглобализације у глобалним градовима од догађаја у Сијетлу 1999. године, нису били изоловани спонтани низ догађаја, већ свесна тактика све координисаног и моћнијег друштвеног покрета против економске и финансијске глобализације који често циља на међународне организације као што су Светска трговинска организација (СТО), Светска банка и Међународни монетарни фонд (ММФ). Кроз ове протесте, а посебно кроз низ форума организованих од првог Светског социјалног форума у Порто Алегреу 2001. године, транснационалне мреже, коалиције и покрети покушавају да трансформишу и домаће политичке системе и међународну политику. Они стварају или покрећу нова питања за међународну агенду, мобилишу нове бираче, мењају схватања интереса и идентитета, а понекад мењају и праксу држава.

Глобализација је такође изазвана одоздо на различитим нивоима. Појединци могу предузети низ акција које служе да се одупру аспектима глобализације којима се противе. На пример, Хосе Бове из Француске противио се ширењу McDonalds-а, појединци који одбијају да купују глобалне производе као што су Coca Cola, Starbucks (нарочито током сукоба сада између Израела и Палестине), или одбијају да испоручују у WalMart-у јер се његова немилосрдна посвећеност ниским ценама често претвара у рад са ниским платама на југу. Постоје мале, локално активне, групе на основном нивоу које се противе глобализацији. Постоје религиозни фундаменталисти као што су Талибани, Исис итд., који траже повратак чистој верзији своје религије, и одупиру се глобалним процесима за које мисле да представљају претњу њиховој идеологији.

Различити типови покрета отпора на различитим нивоима појавили су се у скоро свим деловима света. Глобализација негативно утиче на локално становништво на различите начине. То их може лишити извора средстава за живот, истиснути их са локалног тржишта итд. Да би се ефикасно супротставили глобализацији, неопходни су покрети отпора на глобалном нивоу. Већ је организован велики број таквих покрета. Један такав напор је Светски социјални форум. Демонстрације којима је свет био сведок на таквим местима као што су Министарски састанак СТО у Сијетлу и Канкуну; Састанци Г-8 у Ђенови и састанци ММФ/Светске банке у Давосу, откривају отпор глобализације на глобалном нивоу.

У контексту глобализације, често се каже да је цивилно друштво попримило значајну глобалну димензију на основу транснационалних мрежа недржавних актера, посебно невладиних организација као што су Amnesty International, Greenpeace итд., чије чланство, заједничка сврха и организационе активности превазилазе националне границе. Глобално цивилно друштво је послужило као извор управљања кроз ширење информација, формирање отворених форума за дијалог и дебату и заговарање веће демократије, транспарентности и одговорности у владиним и мултилатералним институцијама. На овај начин, глобално цивилно друштво или глобалне јавне сфере могу помоћи да се моћници спрече да приватно поседују власт. Овај шири транснационални слој или слој цивилног друштва често је поздрављан као јачање демократије и пружање противтеже моћи тржишта и транснационалних институција. Међународне невладине организације (или међународне организације) често играју важну улогу. Очигледно је да неке НВО(невладине организације) могу бити радикалне, иновативне и политички борбене, али постоје и јасне институционалне разлике између друштвених покрета и

невладиних организација. Ови други имају тенденцију да буду препознатљиви по својој структури. Насупрот томе, друштвени покрети су по природи више *ad hoc* и еволутивни. Невладине организације такође имају већу вероватноћу да имају сет фиксних приоритета, док друштвени покрети често могу бити много флуиднији, а пре свега реактивни, пошто њихове акције и циљеви одговарају на хировите локалне и националне политике, или флексибилност глобалног капитала. Можда је најважније за дефиницију друштвених покрета питање чланства. Друштвени покрети су њихови чланови. Насупрот томе, теоретски (а понекад и у пракси) не владине организације се могу састојати од само једне особе. Било би тешко замислити друштвени покрет састављен од једног појединца. Друштвени покрети у великој мери зависе од својих чланова које морају да држе мобилисаним и посвећеним. У том смислу, покрети морају да изазову висок ниво лојалности од својих појединачних чланова који заузврат дају покрету легитимитет. На овај начин је већа вероватноћа да ће невладине организације свој рад дефинисати својом званичном мисијом и организационим циљевима него својим чланством, ако га имају. Иако су се невладине организације позабавиле сличним питањима друштвених покрета, критичари су приметили смањење радикализма. Међутим, неће сви друштвени покрети нестати након успеха или неуспеха. У неким случајевима организациони облик који је започео живот као друштвени покрет може се појавити као НВО, или ентитет сличан НВО. Невладине организације се виде као један од кључних актера у глобалној економији, заједно са владама и фирмама.

Стварање сложене глобалне економије имало је и даље има ефекте од међународне трговине робом и услугама. То води ка глобализацији синдиката, привредних тела, професија које учествују у релевантним међународним режимима. Сваки облик међународног режима за формулисање политике индустрије, било да је невладин или међувладин, подстаћи ће јачање глобалних веза међу НВО које се баве њеним активностима. Државе се могу разликовати у погледу тога колико независности дају групама и појединцима цивилног друштва. Али глобални систем равнотеже моћи углавном посматра невладине актере тамо где постоје, као подређене националним актерима. Влада више не може да контролише проток информација преко граница своје земље. Невладине организације могу директно и индиректно да приказују свој утицај. То такође утиче на процес главних одлука међународне организације. Раст и интеракција невладиних организација и међувладиних организација чине централну арену глобалног управљања у настајању.

Глобализација и њени незаговорници, носиоци оспоравања њених процеса и утицаја су заправо ојачали сам процес глобализације. Могу се поставити теоријска и практична питања да ли су нови друштвени покрети глобалног отпора способни да делују као контрахегемонистички блок у глобалној политици и да остваре значајну трансформацију глобалног система. Глобално цивилно друштво обезбеђује механизам за глобалну сарадњу и координацију за решавање глобалних проблема. Глобалне организације цивилног друштва дају глас и стимулишу дебате међу грађанима о различитим глобалним сукобима и дају важан допринос демократизацији глобалног управљања. Прави изазов у овом новом таласу отпора капиталистичкој глобализацији је, међутим, одржати подстицај за акцију и глобалну солидарност и постићи конкретније политичке резултате. Разноликост покрета и њихов отпор партиципацији, инклузивности и аутономији даје новим покретима њихову праву снагу. Ови исти квалитети, међутим, такође представљају изазов за успех глобалних покрета да реше проблем политичког представљања и организације у новој глобалној политици отпора. Глобално цивилно друштво и недржавни актери све више постају нови стуб глобалног управљања. Присталице глобалног цивилног друштва тврде да су они ефикасно

реконфигурисали глобалну моћ, обезбеђујући неку врсту демократске визије цивилизацијског светског поретка одоздо према горе. Међутим, државе сматрају да су биле у стању да управљају глобалним цивилним друштвом и да га често копирају. Један добар пример ове заједничке победе су различите међународне организације. Међународне организације су заузеле велики простор у глобалним пословима у многим секторима – комерцијалним, еколошким, људским правима, итд. и све више утичу на односе са и међу владама. Невладине организације на овај начин такође све више наводе државе да поштују области као што су основна људска права, сиромаштво, радничка права, здравље и животна средина, и, заправо, државе су принуђене да се приближе да понуде глобална решења. Политички набијени друштвени покрети, међутим, користе нову снагу као медиј за постизање класичних циљева политичког свргавања и често их воде политички амбициозни појединци/лидери. Понекад се такви покрети заправо производе или подржавају да свргну легитимно изабране владе. Покрети отпора би стога могли да представљају почетак глобалног грађанског друштва нове јавне сфере која би могла подржавати прогресивне вредности као што су аутономија, демократија, мир, еколошка одрживост и социјална правда. Они, међутим, можда морају да буду одговорни, транспарентни и ослобођени култа личности да би успели на дугорочно значајан начин. Државе, с друге стране, морају све више да буду спремне да ангажују нове снаге и покажу своју усклађеност са очекивањима која ови покрети гаје међу грађанима.¹⁶⁸

Антиглобалистички суверенитет или антиглобалистички отпор су у фокусу у оквиру овог поглавља. Идеологија антиглобалистичког покрета се изражава у низу ставова и уверења, али у основи, они се противе глобализацији као процесу и заговарају смањење или елиминисање њене улоге у друштву. Неки од најчешћих ставова и уверења антиглобалистичког покрета укључују:

- Противе се доминацији корпоративних интереса и економског неолиберализма у глобалној економији, уверени су да то штети радницима, потрошачима и друштву у целини.
- Сматрају да глобализација ствара неједнакости међу народима и државама, чиме се смањује економска, социјална и културна права људи.
- Противе се глобалном економском систему који подржава слободну трговину, а заговарају праведнију расподелу богатства и моћи.
- Критикују глобалну економску политику која се фокусира на стварање профита, а не на задовољавање људских потреба, заштиту животне средине и одрживи развој.
- Противе се глобалној политичкој елити која се наводно бави само очувањем статуса и јачању своје власти, а не решавањем стварних проблема људи и друштва.
- Заговарају децентрализацију власти и смањење утицаја мултинационалних корпорација и финансијских институција на глобалну економију и политику.
- Сматрају да је нужно да се људи укључе у демократски процес и да се више води рачуна о мишљењу цивилног друштва у доношењу одлука које се тичу глобалне економије и политике.

¹⁶⁸ GLOBAL RESISTANCES, <https://www.egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/76742/1/Unit-12.pdf>.

Антиглобалистички покрет се снажно противи глобализацији као процесу и заговара алтернативни модел друштва који се фокусира на права људи, одрживи развој и демократски процес доношења одлука. Можемо ли тврдити да антиглобалистички покрет, као опонент глобализацији, није довољно снажан и моћан да би постао озбиљна алтернатива глобализацији?

Антиглобалистички покрет је имао значајан утицај у одређеним периодима и на одређеним местима, али се генерално може рећи да није успео да се успостави као озбиљна алтернатива глобализацији. У последњој деценији, покрет је изгубио на снази, неке од његових идеја и критика су прихваћене и инкорпориране нормализујући дискурс о глобализацији. Ипак, остаци антиглобалистичког покрета и даље постоје у облику других социјалних и политичких покрета који се боре за сличне циљеве, као што су борба против неједнакости, економска правда, заштита животне средине и друго.

Процес ресуверенизације се може тумачити као покушај појединих држава да поврате контролу над одређеним питањима која су претходно била делегирана на међународне организације или интеграционе процесе. Међутим, то не значи да је процес ресуверенизације нужно алтернатива глобалном поретку.

Глобални поредак и даље постоји, иако се суочава са различитим изазовима, укључујући и процесе ресуверенизације. Државе се и даље морају прилагођавати међународном окружењу и учествовати у међународним односима како би се суочиле сложеним глобалним проблемима. Осим тога, процес ресуверенизације не мора нужно значити и изолационизам, већ се може тумачити и као покушај успостављања равнотеже између глобалне интеграције и националне суверености.

Дакле, процес ресуверенизације није нужно алтернатива глобалном поретку, већ се може тумачити као један од процеса прилагођавања и тражења равнотеже између глобалних и националних интереса.

Успон идентитета и идентитетских заједница и права може бити ограничавајући фактор глобализације на неколико начина.

Прво, ови идентитети и заједнице могу се супротставити глобализацијском процесу и учинити га мање учинковитим, смањујући интеграцију и координацију између различитих делова света. На пример, неке етничке, религијске или културне заједнице могу одбити усвајање глобалних стандарда и вредности које се намећу путем глобализације, што може довести до повећања културних разлика и сукоба.

Друго, успон идентитета и идентитетских заједница може ограничити глобализацију и на тај начин што ове заједнице траже већу аутономију и права унутар својих држава или регија, што може ограничити моћ државе и довести до децентрализације политичке моћи. То може отежати усвајање глобалних политика и мера у овим заједницама, што може смањити допринос глобализације.

Треће, идентитетске заједнице могу се супротставити глобализацији и на тај начин што траже заштиту од глобализацијских процеса који се могу негативно одразити на њихову културу, језик, економију или друге аспекте њиховог живота. На пример, неке заједнице се могу борити против глобалне трговине која може угрозити њихове традиционалне начине живота или природна станишта, што може довести до сукоба између локалних заједница и глобалних економских интереса. Успон идентитета и идентитетских заједница може бити ограничавајући фактор глобализације, отежавајући усвајање глобалних политика и мера, смањујући интеграцију између различитих делова света и доводећи до културних разлика и сукоба.

Предности глобализације укључују:

- Економски раст и повећање трговине међу земљама, што може довести до већег богатства и повећања животног стандарда за многе људе.
- Повећана размена идеја, култура и технологије међу земљама, што може допринети већем разумевању међу људима и напретку у различитим подручјима.
- Повећање броја међународних организација и споразума, што може допринети бољој сарадњи и решавању глобалних изазова.

Противречности глобализације укључују:

- Неравномерну расподелу добити бенефита глобализације што може довести до повећања неједнакости међу људима и државама.
- Губитак суверенитета држава у корист мултинационалних корпорација и других глобалних актера, што може утицати на способност држава да доносе одлуке у интересу својих грађана.
- Утицај глобализације на околину и друштво, укључујући искориштавање природних ресурса и деградацију околине, као и губитак традиционалних вредности обичаја.
- Ризици од глобалних изазова попут пандемија, тероризма и климатских промена, који захтевају глобалну сарадњу и координацију како би се решили.

5.1. Противречности глобализације и дифузија консеквенци

Отворена тржишта и технолошки напредак имају потенцијал да оснаже и обогате све, али представљају политичке изазове за владе који захтевају кохерентно национално и мултилатерално креирање политике. Чини се да је данашња глобална економија испрекидана противречностима. Стални раст у већем делу света у развоју – омогућен отварањем тржишта за робу, услуге, инвестиције и технологију – извукао је стотине милиона људи из сиромаштва. Ипак, више од 1,2 милијарде људи и даље живи у екстремном сиромаштву, а чак и они који су у бољем стању су неравномерно профитирали од либерализације тржишта. Како је глобална економија напредовала између средине 1990-их и касних 2000-их, средњи приход „више средње класе“, у различитим земљама попут Аргентине, Сједињених Држава и Француске, стагнирао је. Тренутне дебате о „неједнакости“ и „искључености“ имплицирају да, иако су богати у могућности да у потпуности искористе предности глобалне економије која се стално интебрише, већина доживљава оскудне резултате.

Две противречности у глобализованој економији се посебно истичу. Прва се односи на начин на који отворена тржишта стварају и користи и негативне дисторзије за друштва. Отвореност за трговину и стране инвестиције може разбити унутрашње олигополе и ослабити стечене интересе. Извозна тржишта омогућавају земљама да профитирају од својих природних и људских задужбина. У оба случаја, радници имају већу прилику да напредују у ланцу вредности тако што зарађују, троше и штеде више. Међутим, без једнаких услова на глобалном нивоу, отварање тржишта може једнако лако да обесправи домаће произвођаче и да угрози радна места која они одржавају. Тржишта и даље регулишу владе, које имају националне приоритете и морају одговорити на домаће притиске. Чак и када су се прекогранична тржишта продубила на многим фронтовима, владе настављају да користе стандарде производа, здравствене и

безбедносне прописе, пореске политике и валутне интервенције како би пружиле преференцијални третман сопственим грађанима и компанијама. Резултат тога је да победници и губитници глобализације нису нужно одређени њиховим вештинама и националним задужбинама. И чини се да постоји растућа разлика у могућностима између оних, као што су банкар и менаџер имовине – који усмеравају глобалне токове роба, услуга и капитала и оних који су објекти ове глобализације. Критичари тврде да прва група постаје све богатија у отвореној глобалној економији, док друга група – од плавих овратника и канцеларијских радника мултинационалних компанија до конобара, неговатеља и таксиста – види да приходи стагнирају.

Друга велика контрадикција у савременој глобалној економији односи се на истовремено оснажујуће и ометајуће ефекте технолошког напретка. Технологија може подићи продуктивност и учинити скупу робу и услуге јефтинијим, помажући економијама да расту и стварају богатство. Али то такође може пореметити традиционалне облике производње или пружања услуга. Питање је да ли технолошки поремећај углавном ослобађа радну снагу у алтернативне облике запошљавања који су продуктивнији и исплативији. Ако је тако, укупан приход у привреди ће порастати. Ипак, технологија такође може отворити поделу између оних на врху, који су технолошки интегрисани и добро плаћени, и оних на дну економске лествице, заглављених у пружању услуга са ниским примањима. Континуирани напредак у рачунарској снази такође ствара изгледе да ће многи технолошки писмени – бити обесправљени машинама или вештачком интелигенцијом.

Чак и док се владе боре са утицајима глобализације на њихова друштва, многа од тих друштава структурно старе. И то не само у Европи, где Светска банка очекује да више од трећине људи буде старија од 60 година за „мање од четири деценије“; или у Азији, где Јапан и Јужна Кореја већ доживљавају пад становништва. Економије у успону, од Мексика до Кине, такође пролазе кроз транзицију од младих ка остарелим друштвима. Потражња за пружањем социјалне помоћи ће расти у овим земљама, баш као што њен терет већ утиче на развијене економије. Старећа друштва отежавају генерисање економског раста. Они троше више, а производе мање. Ако старији људи остану у радној снази или поново уђу у радну снагу, њихово присуство може умањити раст плата. Повећање дуговечности такође чини пензије, здравствену заштиту и друге социјалне услуге скупљима. Неодрживо друштвено благостање доприноси порасту нивоа јавног дуга у Европи и Сједињеним Државама. У земљама у развоју, недостатак социјалне помоћи може подстаћи друштва да штеде превише, ограничавајући здрав економски раст. Кина се бори управо са овим изазовом, док покушава да пређе са раста вођеног извозом и инвестицијама ка економији која се више води кроз потрошњу и услуге.

Креаторима политике на располагању су три практичне опције да покушају да ублаже ове контрадикције и изазове. Прва и најважнија је микроекономска политика. Обезбеђивањем бољег образовања, приправништва, обуке у каријери и мање ригидног тржишта рада, креатори политике у развијеним економијама могу помоћи својим друштвима да се прилагоде притисцима глобализације и технолошког напретка. Образовање такође може имати каталитички ефекат на економије у развоју, посебно тамо где се младим женама дају једнаке могућности као и младим мушкарцима. Владе земаља у развоју такође треба да обезбеде неопходну физичку и институционалну инфраструктуру за откључавање раста. То не значи само изградњу путева, железница и лука, већ и спровођење владавине закона, борбу против корупције и уклањање економски нарушавајућих субвенција цена основних добара. Друго, улагање у технологију може отворити нове могућности за одрживи раст. У развијеном свету, нове

производне технологије доводе до „укидања“ радних места, јер произвођачи брже испоручују прилагођене производе, док залихе држе на минимуму. Нова технологија може да замени централизовану енергетску инфраструктуру са флексибилнијим, дистрибуираним системима који могу да смање трошкове уз смањење емисије угљеника. Технолошке иновације такође имају потенцијал да смање трошкове здравствене заштите за старење друштва кроз самодиагнозу и лечење, и кроз роботизовану негу. У свету у развоју технологија нуди друштвима прилику да прескоче скупу традиционалну енергетску, образовну, медицинску и комуникациону инфраструктуру и да пруже владине услуге по нижим ценама и са мањим простором за корупцију. Када се ефикасно користи, технологија може претворити масовну миграцију људи у урбане центре у покретач напретка, а не у покретач беде. Али колико год се владе показале компетентне и далековиде, оне ће и даље морати да сарађују ако желе да искористе све потенцијалне предности глобализације. Ту наступа трећа опција политике.

Суочени са растућим протекционистичким инстинктима популистичких политичких покрета који одбацују предности глобализације, креатори политике морају да координирају своју економску политику на мултилатералном нивоу на начин који одражава економску међузависност земаља. Регионалне институције, од Европске уније до Асоцијације нација југоисточне Азије (АСЕАН), кључне су компоненте у овом процесу, с обзиром на то да могу помоћи владама да смање баријере и координирају стандарде темпом и унутар културног контекста који ће бити мање ометајући него неке мултилатералне иницијативе. Компетентна влада, делујући у партнерству и откључавајући потенцијал брзог технолошког напретка и продубљивања регионалне економске интеграције, може да превазиђе неке од растућих контрадикторности глобализације, чак и када свет улази у неизван период демографских промена и све оштрије борбе између економских победника и губитника.¹⁶⁹

5.1.1. Ресуверенизација и отпор глобализму

1 Да је глобализација пре свега економски процес види се и из тога што је она на економском плану све време била такорећи незаустављива. Уосталом, сви отпори глобализацији су најпре политичке природе, рецимо око одржања суверенитета, а скоро да уопште нису економског карактера. И Русија и Кина су потпуно прихватиле глобализацију као економску неминовност. У том смислу, она је већ скоро остварени економски поредак света. Што се тиче оних димензија глобализације у којима се она исказује као процес десуверенизације и денационализације држава, отпори су далеко израженији и свакако ће тако бити и убудуће. Разумљиво је да се све земље не понашају једнако, а још мање једнако кооперативно када је реч о губитку суверенитета. Зато САД као највећа сила-носилац глобализације прилази десуверенизацији и денационализацији као „неистовременом поступку“ користећи разноврсне методе, од „добровољне капитулације“, о којој радо говори Збигњев Бжежински, до привољавања силом. Иако глобалисти у националном суверенитету и интегритету виде највећу препреку у свом походу на свет, постоји и низ других објективних препрека замаху глобализације који чине њено брзо и потпуно остварење исто толико немогућим колико глобалисти мисле да је оно могуће. Пре свега, исламске земље нимало нису склоне свом демократизовању по „јудео-хришћанском обрасцу“ који намеће глобализам. Оне пружају снажан и видљив отпор усвајању западног вредносног система, иако прихватају технолошке и економске домете западних друштава. Утицаји Запада се брижљиво филтрирају кроз културу,

¹⁶⁹ Overcoming the Risks and Contradictions of Globalization, Session Two, Chatham House, London Conference, <https://www.chathamhouse.org>.

¹ традицију и религију Истока ради унапређења сопственог друштва и живота појединца. При томе, треба имати у виду да не само исламске земље већ и Кина то чине само у оној мери која не нарушава њихов идентитет, а тиме и интегритет. Поред тога, отпори глобализацији се манифестују и кроз активности антиглобалистичких покрета и размах тероризма као константног изазова носиоцима глобализације. Свакако се морају имати у виду и разни прикривени отпори оних који су формално на страни глобализације. Рецимо, многе европске земље које због великих разлика у моћи не могу да рачунају на одржање свог суверенитета пред налетом глобализације данас дискретно, најчешће под маском права на сопствену миграциону политику, врше процес разноврсне ресуверенизације, и то у оквирима Европске уније, као формално узорне глобалистичке наднационалне заједнице, што им омогућује да спасу бар део од суверенитета националне државе. Иако главни заговорници глобализације уз САД, европске државе су преношењем неких државних компетенција на ЕУ ипак показале превелике тенденције ка локализму, макар се он односио само на европски простор (што се рецимо види из коњуктеуре принципа супсидијарности, стварања две врсте граница – меких између „нас“ и тврдих између „нас“ и „њих“, оријентације на идеале затворене планске привреде). Можда једнако снажно колико и ови отпори, глобализациону тенденцију укидања суверенитета подрива и недоследност у односу према суверенитету.

Да је политички прагматизам изнад сваког теоријског концепта, па и концепта глобализације, показују примери изналажења макар и тренутне употребне вредности потврде нечијег националног суверенитета и бучног посезања за њим као кључним аргументом, уколико је то потребно дневној политици. Тако је, на пример, бивши председник САД Обама на један начин захтевао да се поштује принцип суверенитета у погледу страног интервенционизма током политичког преврата у Украјини, а на други, измењен начин, у случају руске анексије Крима. Из тих и других сличних недоследности, у условима миграција ка Европи рођено је неписано право на ресуверенизацију, чија је политичка икона мађарски председник Виктор Орбан. Миграције које су пре пар година заплуснуле Европу и које још трају, тренутно пригушене лабавим европско-турским уговором о задржавању мигрантског тока, у замену за пар милијарди евра и непрецизно дефинисано увећање шанси за улазак у ЕУ, показале су разне слабости важећег концепта европске заједнице као узора глобализационе теорије и праксе. Слабости су се најлакше виделе у бројним аномалијама које су пратиле миграциону кризу. У настојању да обуздају и контролишу енорман прилив миграната у земље Европске уније, многе од њених чланица су у недостатку општег и обавезујућег става почеле да предузимају суверене солитарне државне мере на том плану, које често не само да нису имале жељени ефекат већ су и допринеле мењању слике о демократском статусу тих земаља и указале на бројне раскорак између прокламованих принципа и прописа ЕУ и антимиграционе праксе. Посебно тежак ударац глобалном концепту десуверенизације, који негује и Европска унија, отворено су задале бројне земље Централне и Источне Европе, у првом реду Мађарска, Пољска и Словачка, у погледу извршавања одлука Брисела које се тичу политике ЕУ према миграцијама.

Мигрантска криза показује да сукоб глобализације и нације до сад није донео апсолутну превагу ни једном полу, како националном тако ни глобалном, а да миграциона збивања која га прате подразумевају корекцију неких глобалистичких идеја, рецимо оне „да су етничке везе осуђене да у процесу модернизације ишчезну“. Европа ће морати да се запита да ли је аномалија или природна реакција то што се отписана национална држава и одбачени национални суверенитет као анахроне појаве преко ноћи враћају на велика врата у политички живот Европе кроз саможиве одлуке земаља

чланица Уније, кроз подизање жичаних ограда кроз које тече електрична струја, и обнављање баријерних граница и граничарских јединица, чак и између тако демократски напредних и етнички и историјски блиских земаља као што су Немачка и Аустрија. Националне државе са губитком суверенитета не губе само на царинама и државним дажбинама већ и на угледу њихових власти у сопственом народу, који је свестан да су оне увелико постале илузорни механизми испражњени од реалне моћи. Стога не чуди што је повратак националној држави и суверености од политичара попут Виктора Орбана створио националне спасиоце и хероје. Додуше, питање је колико дуго ресуверенизиране државе могу истрајати у инсистирању на својој апсолутној суверености, а истовремено бити и чланице ЕУ. Пре или касније оне ће се или морати одрећи оне количине суверености коју су приграбиле назад да би спречиле уливање мигрантских токова у своја дворишта, или ће морати поћи неким својим путем. До тада им остаје да нађу начин како да одрже илузију код својих присталица да је ресуверенизација коју су делом постигле тотална и трајна. Оне могу наћи нови смисао свог ресуверенизационог експеримента у томе што ће се њихове одлуке на том плану тицати национално специфичне духовности и културе, што ће себе прогласити да су чувари и одгајивачи духа нације и њених посебности, помагачи опстајања „њене“ религије, уопште њеног идентитета и сл. Треба имати у виду и то да погодности које доноси глобализација крупним играчима у светској привреди терају и те, „ресуверенизоване“ државе да се не отклањају превише од центара глобализације, јер то од њих тражи њихова привредна и финансијска елита. Рецимо, глобализована финансијска тржишта омогућају да се државни дефицити лако могу покривати, што већини влада слабих држава (у које спадају и наведене) знатно олакшава да воде релативно успешну политику и тако одржавају углед пред својим бирачима, иако су свесне да то води тоталној зависности од страних инвеститора, као и да отежава одлучивање у интернационализованој производњи, а понегде и било какав утицај на њу у смислу усмеравања њених ефеката у „националну“ касу. Због тога, и поред гордог постојања глобализације као праксе у условима миграционе кризе, она многим и даље изгледа не само као историјски незадржива већ и као веома корисна на општем економском плану.

Оснажење националиста малих, до скоро маргинализованих група и њихових партикуларистичких идентитета, је због свега тога дубоко сложен али и противуречан процес. Он обнавља и етничко дисидентство у „примиреним“ етницитетима као што су каталонијски, баскијски, корзикански, шкотски или ирски, као што га и рађа у оним етничким групама које су сматране традиционално политички неамбициозним, попут ромске. Свако „чињење“ од стране великих неком етницитету на плану његовог осамостаљења и подржављења, ако не одмах, а оно временом, повлачи захтев за сличним поступањем и у случају других. Мада није спорно да глобална економија пружа шансу за развој регионалних економија, а тиме и за цивилизацијско дозревање „закасниелих“ нација, оне у свом настојању да имају сопствену државу морају имати у виду садашње неписано правило конструктора и промотера глобализације, чијем се резолуцијском озаконењу од стране ОУН иначе тежи, а које гласи да нема сепарације ни стварања нове државе без ослањања на највеће силе „новог светског поретка“ и прихватања потпуне зависности од њих када је реч о будућности тих новоуспостављених националних држава. Дакле, интерес великих се и овде исказује као критеријум за помагање малих и „закасниелих“ народа, неовисно од оправданости њихових жеља. Неприхватање тих

услова води међународном установљавању „националне кривице“, а сваки отпор, па и отпор културној и језичкој доминацији, сматра се политичким грехом.¹⁷⁰

Видојевић промишља друштвени феномен глобализације у његовој савремености, указујући на његове бројне противречности. Он се, на пример, пита да ли је глобализација „само ширење 'модернитета' на светску раван“ или она „носи и потенцијале анти-модернитета“ до којих долази кроз активирање одбрамбених механизма ретрадицијализације ради очувања угрожених националних идентитета и независности држава, што опет производи антиглобализацијске процесе који добијају „ако не свјетске, онда широке регионалне, па и континенталне размере“. Такође, Видојевић с правом констатује како је претња „глобалним тероризмом“, у ствари „добродошла замена за ранији 'комунистички блок““, уз услов да не погађа Америку и њене грађане. Заправо, ту врсту претње актима терориста у глобалним размерама Америка користи као *raison d'être* за НАТО-а те, закључује Видојевић, „контролисани глобални тероризам“... представља „идеалног непријатеља“ Сједињених Држава... Сада, пошто нема супротног блока (који је такође тежио покоравану света), та политика остаје „отворено брутална“. Да је то тако потврдили су догађаји који су уследили: егзекуције Садама Хусеина (30. децембра 2006. након краткотрајне судске фарсе), Осаме бин Ладена (1. маја 2011, без суђења) и Моамера ел Гадафија (20. октобра 2011, без суђења). Додуше, Гадафи у последње време није био оптуживан за тероризам, али му очигледно Запад није заборавио умешаност у аферу Локерби, те је искористио „револуцију јасмина“ да је прошири и на Либију и свргне тамошње просоцијалистичко руководство, предвођено пуковником Гадафијем. Са хируршком прецизношћу Видојевић у социолошку теорију уводи један нов појам – либерални тоталитаризам. Њега теоријски заснива већ у монографији „Куда води глобализација“, да би га заокружио у наставку свог истраживања сумираног у књизи „Демократија на заласку“. Критеријуми за тоталитаризам какве су дефинисали Карл Фридрих и Збигњев Бжежински „нису више адекватни за идентификацију тог феномена данас у његовим новим облицима“. Видојевић наводи три разлога који су узроковали недостатност ових критеријума. Први је да из њих не произлази могућност да „либерализам може да се дегенерише у тоталитаризам“. Други, међу критеријумима тоталитаризма које су они навели нема спољнополитичке димензије „битне за распознавање савременог тоталитаризма, који има планетарни доматај“. Трећи, они не сагледавају сталну репродукцију капитализма као новог колонијализма и империјализма, у чијем се средишту налази биополитика, „готово тотална моћ владања људским животима ради те репродукције, моћ која није само глад за профитом, него и начин (зло)употребе људских енергија за потребе све више милитаризованих капитала“, због чега долази до непрестаног раста „усмерености на индустрију смрти“. Имајући у виду наведене недостатке класичног схватања тоталитаризма, Видојевић указује да наступајући либерални тоталитаризам, који се јавља као постмодеран или неототалитаризам има следећа битна обележја: 1) једно од најважнијих упоришта проналази у „моделу 'срећног робота'“, који је добро плаћен и усмерен на стицање материјалног благостања, али и на беспопштедну конкуренцију и агресивност у односима према раду, „живог хомоида“ који је у стању да подржи сваки облик насиља своје државе широм света да би очувао свој материјални стандард, суштински заинтересованог за негативну слободу (слободу од мешања у његов приватни живот, а да не разуме да је та приватност битно нарушена средствима манипулације његовом свешћу и његовим потребама“, уз одлику

¹⁷⁰ Симеуновић, Д. Суверенитет као проблем у времену глобализације, *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, Зборник радова са симпозијума одржаног 8. и 9. фебруара 2019. године (стр. 25-46).

3

аполитичности као повлачења у сопствену љуштуру; 2) док су класични тоталитаризми антилиберално усмерени, либерални тоталитаризам „наступа под заставом либерализма, борбе за слободу, људска права и демократију. Међутим, он је њихова негација, јер своје схватање тих вредности намеће целом свету, често и најгрубљим насиљем, укључујући и рат. Идеологија неолиберализма има упечатљиво империјална обележја, јер је то идеологија покоравња света у име слободе и демократије... Либерални тоталитаризам данас има снажни примесе свесног и несвесног, програмираног и спонтаног расизма“; 3) успостављање јасне хијерархичности „демократских друштава“, кроз стварање затворених елита оличених кроз врхове управљачких елита, све више „претендују на одређења садржаја, сврхе и начина доспевања до 'доброг друштва', те стога и 'аутентичне демократије'... Локалне аутократије и тоталитаризми у појединим незападним друштвима од споредног су значаја за планетарна збивања у односу на либерални тоталитаризам у настајању, који има глобални досег и своје корене у логици (дакако противречној) постмодерног обрасца друштвеног развоја“. Аутор указује да сама чињеница плуралистичности западних друштава не значи да у њима не постоји подлога за настанак и јачање тоталитаризма, посебно када се има на уму како „плурализам и демократија унутра могу бити праћени тоталитаризмом према споља“; У савременом свету долази до придавања глобалне улоге привредним џиновима, мултинационалним корпорацијама, који настоје да обезбеде за себе „планетарну власт којој се сви покоравају, настајање глобалне технократске елите која настоји да монополски усмерава светске привредне и политичке токове“. Позивајући се на блискост веза „глобоцентричних корпорација и влада 'клуба' најразвијенијих земаља“, огромну улогу индустрије наоружања у привредама тих земаља, посебно у Америци, везе војноиндустријског и нафтног комплекса са тежњом западних земаља да ту остваре монопол, уз укључивања улоге коју има НАТО, „може се закључити да се претежни део подлоге нарастајућег либералног тоталитаризма налази у типу политичке економије савременог, екстраразвијеног капитализма“; 5) Видојевић закључује као савремени тоталитаризам потиче из споја и кумулативног дејства неолибералног капитализма, планетарног насиља и екстрамодерне технологије; 6) Аутор указује на повезаност либералног тоталитаризма и преовлађујућег политичког садржаја глобализације. Он указује да глобализација има и својство „успостављања планетарног система страха“, што је и логично пошто једино либерални тоталитаризам има планетарни домет... Управо је та глобализација насиља и страха најпрепознатљивија црта либералног капитализма“. Бавећи се проблемима транзицијских процеса у свим оним државама које се називају „земљама у транзицији“, Видојевић даје и одговор на питање ко заиста влада Србијом. Наравно, он није присталица теорија завере већ, вршећи социо-политичку анализу закључује како је реч о „три различите власти“, и то: „1) формална, легално-легитимна власт; 2) скривена и тајна власт, укључујући и власт мафиозних група; 3) паралелна, индиректна, а фактичка власт најмоћнијих западних држава, изражена посредством њиховог снажног утицаја на домаће политичке токове и кључна системска решења“. Видојевић изражава велику забринутост за судбину демократије као политичког система, указујући на њену угроженост идејом глобализма и начином на који се савремени процес глобализације одвија и констатује како се у савремености „демократија своди на борбу за власт партијских олигархија“. Грађани су материјал за социјалну, националну, или било какву другу демагогију и трену у потрошњу. Они су статистичка, уместо да буду „примарна политичка категорија“. Преузимајући податке Киглија и Риткофа према којима је у периоду 1945–2001. година вођено укупно 225 ратова у којима је изгинуло између 130 и 142 милиона људи, при чему је „чак 214–226 милиона људи који су страдали од руке власти у нератним условима“, Видојевић закључује да „империјална демократија, огрезла у крвопролићу, јесте убијачка

демократија, иако унутар властитих земаља може да брани људска права својих грађана. Оно што важи у оквирима тих земаља поништава се нагло у низу случајева. А демократија по свом појму морала би да буде универзална. На овом трагу, он наставља са својом критиком неолибералног тоталитаризма констатујући како он „није утвара него реално својство глобалних процеса, планетаризације политике убијања, насиља, страха и отимачине, социјалног геноцида, етноцида, као и економије смрти – све у знаку не само злоупотребе него и поништења изворних либералних вредности“ које су цивилизацијско мерило“. Једна од тематских целина јесте питање транзиције, узимајући увек у обзир транзицију као друштвену промену без које је немогуће изучавати „турбоглобализацију“ – у другој књизи он посебну пажњу посвећује постреалсоцијалистичкој транзицији указујући, без сумње тачно, на њену суштину и основу – плачкашку приватизацију. У таквим оквирима, према његовом налазу, „шансе одрживе демократије, чак и у њеном суженом виду су практично непостојеће“. Пишући о ситуацији у Србији као резултанти транзиције након 2000. године, он износи податак да је спољни дуг Србије 2007. износио 24,42 милијарде долара, односно да је био за 13,59 милијарди долара виши него 2000-те по глави становника у том седмогодишњем периоду задуженост је скочила са 1444 долара на 3255 долара. При том, Видојевић и ове податке не посматра просто економицистички, већ их ставља у социо-политички и геополитички оквир с позивом на излагање З. Бжежинског на конгресу социолога у Упсали далеке 1978. године: „Треба охрабрити земље Европске заједнице да наставе са давањем кредита Југославији, јер ће повећање југословенског дуга иностранству у одређеном тренутку послужити као средство економског и политичког притиска, што је само краткорочно гледано штетно за зајмодавца, а дугорочно корисно за општу ствар и политику 'омекшавања' Југославије“. Ради белоданог разумевања ситуације у којој се наша земља данас налази, назив Југославија треба заменити називом Србија и свако може да схвати куда смера глобализација када је о Србији реч, шта се збило са транзицијом у нашој земљи и има ли перспективе за демократију. У том смислу дајемо за право Видојевићу који, индиректно полемисући са једним од наших најугледнијих социолога – истраживача из области глобализације и транзиције Љубишом Митровићем (2009) констатује како се „капитализам који влада у Србији не може сасвим 'покрыти' категоријом 'периферног капитализма'. Он је пре свега регресивни капитализам“. Свакако да би се могло поставити и питање – има ли алтернативе? Видојевић је види у „транзицији транзиције“, односно у „напуштању самих основа суровог капитализма и грађом не само технолошки развијеног него и праведнијег друштва“, при чему он предлаже читав низ конкретних мера које би се у том правцу имале предузети. Полемисући са М. Гошеом који указује да је „левица постала партија поретка, против партије промена“, Видојевић каже да би погрешно било закључити „да левица у начелу не треба да буде и партија поретка“, али да је суштинско питање – о каквом је поретку реч. У том смислу он одговара да ако је поредак у знаку нових облика приватизације власти, грабежи друштвеног богатства, тешког осиромашења радних класа и слојева, који су у сваком друштву већина – левица у таквом поретку нема шта да тражи. Пристајање на њега је порицање смисла не само левичарског него и демократског опредељења уопште. Учешће партија које себе сматрају левим у власти која се оформила у друштвима постреалсоцијалистичке 'транзиције' има оправдање само ако се оне боре против таквог поретка, пре свега за јединство социјалне правде, демократије и хуманизоване економске ефикасности. Ако тога нема оне објективно постају партије крупног експлоататорског капитала и деле одговорност за стање немоћи и „привида демократије“. Уместо таквог стања, Видојевић се залаже за „синтезу оног најбољег из неимперијалног либерализма и нерепресивног социјализма, као и из ширег цивилизацијског наслеђа, конкретизованог за потребе садашње и будуће Србије, али и

способност теоријског реза у односу на старе и нове догме и митове, битно другачију политику и одговарајуће социјалне актере“. Посебна целина у обе дела Видојевићевог двокњижја јесте однос према отимању Косова и Метохије од Србије и бомбардовању наше земље 1999. године. Он се у том смислу понаша на најбољем трагу шпанског нобеловца Сантјага Рамона и Кахала који је међу пет научно методолошких принципа којих се сваки научник мора држати уврстио и – патриотизам (2007). Његов патриотизам је искрен и одговоран, баш какав треба да буде патриотизам ангажованог интелектуалца. Видојевић указује да се од Србије „тражи потпуно одрицање од Косова, захтева се нова врста њеног пораза као државе, који би се приказао као 'компромис'. Тражи се и духовна капитулација, затирање свести о трагедији коју је доживела у бомбардовању које су извршиле земље 'расаднице' и 'светски чувари' демократије, да би јој се одшкринула врата која, ко зна када, евентуално, омогућују улазак у Европску Унију“. Видојевић одбија да се помири са оваквом ситуацијом, доживљавајући је као уцену, а сам однос НАТО држава према Србији као „непријатељски став држава-насилница према малим и слабијим земљама“. Сличан став, попут Видојевићевог, дели и значајан број истраживача из области друштвених наука у нашој земљи.¹⁷¹

5.2. Обнова и оживљавање партикуларних, колективних и групних идентитета

Последњих година се примећује тренд оживљавања партикуларних, групних и национално-колективистичких идентитета. Ово се може приписати различитим факторима, као што су економска несигурност, друштвене неједнакости, миграције, терористички напади и слично. Ове појаве могу бити последица незадовољства људи са постојећим системом, као и потребе за стварањем сигурног и повезаног осећаја идентитета заједнице. Међутим, ова оживљавања идентитета могу бити ограничавајући фактор глобализације, која се у основи заснива на отварању граница и повезивању људи и друштава на глобалном нивоу. Овај конфликт између глобалне интеграције и јачања локалних идентитета може довести до напетости и потешкоћа у постизању глобалног консензуса и сарадње.

Пред нама је прекомпоновање међународне заједнице, појава нових субјеката међународних односа, револуционарни продори у науци и технологији, масовно коришћење вештачке интелигенције итд. С тога следи и занимљиво питање у ком правцу ће се кретати развој међународног права? Међународно право је развијеније него икада. Све ужа повезаност разних делова света, нови облици међународне сарадње, појава великог броја нових држава и нових међународних организација, невероватан технолошки напредак, заједнички проблеми човечанства и разни други фактори учинили су да је оно обогаћено новим нормама и институтима, па и читавим новим гранама. Сем у случају новог светског рата, пандемија са великом смртношћу и сличних глобалних катастрофа која би уништиле свет или га вратиле много корака назад, међународно право ће наставити да се развија. Како ће се развијати, то је већ друго питање. Одговор на то питање зависиће од много фактора: од садржине односа у свету и деловима који га чине, броја и врсте субјеката међународних односа, проблема који ће тражити решење, степена развоја технике и технологије, резултата постигнутих у освајању космоса итд. Сматра се да три основне тенденције доминирају односима у данашњој међународној заједници: глобализација, интернационализација и

¹⁷¹ Видојевић, З, *Куда иде глобализација*, ИДН, Београд, 2005.

регионализација. Премда међусобно конкуренти, ови процеси се истовремено донекле допуњују, а заједничко им је и то што су у тесној вези са међународним правом.

С правом се указује да глобализација каква се данас одвија (под доминантним утицајем и у интересу једне светске силе и светског бизниса) за огроман део људи представља претњу њиховим културама и начину живота; да тај тренд значи да богати постају све богатији, а сиромашни све сиромашнији; да међузависност расте и у оним областима које нису за похвалу, као што су прекогранично загађење, међународни тероризам, транснационални криминал, опасност од избијања пандемија итд.; да, супротно очекивањима, глобализација није донела мир, већ води оружаним сукобима који су све крвавији и разорнији; итд. Интернационализација је у извесном смислу процес супротан глобализацији јер значи развој међународне сарадње и међународних институција, али уз очување суверености држава. Посебне проблеме представљају интернационализације одређених питања (нпр. положаја мањина у некој земљи), сукоба (нпр. прерастање грађанског рата у рат између држава), територија (нпр. стављање одређене територије под међународну управу), простора (нпр. међународна зона о праву мора) итд.

Регионализација с треће стране развија солидарност међу њима, а понекад (пример ЕУ и интеграција које се развијају по угледу на њу) значи и посебан облик повезивања којим се ствара једна врста наддржавног субјекта. Условно речено ради се о некој врсти смеше интернационализације и глобализације, али на ужем, регионалном нивоу. Процеси глобализације и регионализације теку паралелно, делом се допуњавају, а делом су супротстављени.

То, који ће од поменута три процеса имати превагу, утицаће и на судбину међународног права. Оно је, с једне стране, гарант и бранилац успостављених односа, чувар постојећег, што значи света чију основу чине суверене државе. С друге стране, оно је, када се то жели, и инструмент за промене у изабраном правцу. У том смислу, довољно се присетити какве су промене у односима у свету изазвали нпр. забрана трговине робовима, нагли развој људских права или развој међународног кривичног права и међународних кривичних судова. Супротно ситуацији када се норме међународног права јављају ради регулисања новонасталих односа (нпр. у истраживању и освајању космоса) у поменутим примерима нису се догодиле промене, па онда биле фиксиране међународним правом, већ је, управо обрнуто, међународноправно регулисање тих питања изазвало промене у стварности. Присталице убрзане глобализације тврде да је сувереност држава непримерена односима који се граде у 21. веку, када свет постаје једно друштво. По њима, суверенитет држава и постојеће међународно право су не само превазиђени, већ коче развој света. Напротив, они који су за интернационализацију, решење виде у доследном поштовању и развоју међународног права и његових института. Најзад, регионалисти су првенствено окренути одређеној регији и односима који се граде у њој. Разматране опције директно су повезане са перспективама међународног права. Ако су постојећи међународни правни оквири превазиђени, то значи да треба да буду замењени новим, другачијим. Када и каквим, то тек остаје да се види. Који год процеси да превладају, они се неће моћи остварити без међународног права. Оно ће бити инструмент за спровођење жељених промена, као што ће и те промене са своје стране утицати на њега. Ако се у неком тренутку формира светска федерација (све изгледа води ка томе) међународно право ће се претворити у својеврсно унутрашње право света (попут савезних прописа у федерацијама) и то право које је хијерархијски изнад права чланица такве заједнице.

Државе су биле не само први, већ веома дуго и једини субјекти међународног права. И данас су најважнији његови субјекти и све их је више. Неки верују да ће број држава наставити да расте, док други очекују да ће улогу држава какве данас знамо (тзв. територијалне државе) постепено преузети „државе-градови“. Има и оних који сматрају да ће процеси регионализације и интеграције довести до стварања регионалних супердржава, а затим „држава-континената“ и у крајњој линији до светске федерације. Било који смер да узму промене у међународној заједници, то ће се одразити на сувереност држава. Она **ни** сада није била апсолутна, а у наше време се све више ограничава. Има мишљења да је држава већ изгубила улогу коју је имала, те да процеси и стања која је она у прошлости контролисала на својој територији (регулисање друштвених односа, одржавање реда, заштита од спољних нападача, старање о привредним токовима, саобраћају и др.) данас се одвијају независно од ње или бар без њеног непосредног или одлучујућег утицаја, при чему многа питања која су била у искључивој надлежности држава сада спадају у домен међународног права. Држава се у извесном смислу поткопава и изнутра, тако што њени извршни и законодавни органи, па чак и судови, све више самостално остварују разне видове прекограничне сарадње (са таквим органима других држава) стварајући густу мрежу нових односа, који чине део новог међународног поретка. Њиховом развоју и јачању још више доприносе заједнички проблеми савременог света, као што су пропадање животне средине, промена климе, тероризам, прекогранично организован криминал итд. То су неки од разлога, због којих део доктрине сматра да је у време глобализације, када је могућност држава да управљају својим пословима, па и сопственом судбином, смањена, сувереност превазиђена. На тој основи долази се до закључка да настаје глобална, светска држава, надржава, нови облик политичке организованости светског друштва.

Напади на сувереност држава изазвали су реакцију оних који настоје да одбране тај концепт као нешто што за сада нема алтернативу, а појавили су се и нови предлози – да се уместо начела суверене једнакости уведе начело њихове суверене неједнакости, да се изврши некаква прерасподела власти итд. Однос према суверености је истовремено однос према међународном праву, јер оно почива на начелу суверене једнакости држава. Тврдња да државе више нису суверене логично води ставу да међународно право мора да се гради на неким другачијим принципима. За сада је чињеница да и поред свих ограничења која произлазе из општег међународног права, чл^аства у међународним организацијама итд., сувереност држава тврдоглаво опстаје. Она се манифестује у таквим функцијама као што су: доношење домаћег права и старање о његовом спровођењу, судска власт, очување безбедности и јавног реда, издавање новца, прикупљање пореза, заштита животне средине, вођење спољне политике, одржавање стабилности у међународним политичким, економским и сл^учним односима, непосредно обезбеђење и заштита људских права итд. Уосталом, у последње време трезвени гласови се чују и у правној литератури западних земаља, па и самих САД. Истиче се да „из неопходности да се продубљује сарадња не треба извлачити закључак да је суверенитет изгубио своје функције“, признаје се да „сувереност и даље представља кохезивни фактор читаве међународне заједнице и постојећег система међународних односа, као и да се мора очувати унутрашња (уставна) сувереност, што значи право сваке државе да сама одређује сопствену организацију, тачније право њеног народа да сам решава унутрашња питања“; закључује се да „у одсуству бољих средстава за превазилажење неједнакости у односима између држава, концепт суверености остаје боља од свих других понуђених опција“; запажа се да „сувереност држава је била и наставља да буде друштвено, политички и правно утемељена“ те да „показало се да се државе и даље третирају као суверене, што је од суштинског значаја у домену искључиве надлежности или када имају последњу реч у односу на важна питања или поседовање

1 одређених права –упркос недостатку апсолутне и искључиве власти“; закључује се да и поред свих напада у ери глобализације „сувереност је наставила да буде – и треба да буде – важна норма међународних односа“ и слично. Неки чак уграђују сувереност, тачније суверене државе, у дефиницију међународног права. И заиста, упркос тврдњама да представља 1 анахронизам, начело суверености је и данас један од темеља и међународних односа и међународног права. Да није тако не би било државних граница (одвајају један суверенитет од другог), држављанства, царина итд. Уосталом, народи и даље желе своје државе, идентификују се са њима. Потврду тога имамо када год су Олимпијске игре или светска првенства у неком спорту. Велики број људи спреман је да и животом брани независност своје земље. То су чињенице.

Пракса показује да државе не одумиру. Напротив, свих је више и све су моћније и у економском, и у војном, и у сваком другом погледу. Тачно је да се у савременим условима државе лишавају дела функција, али се зато јављају 1 нове, а многе постојеће продубљују. Државни апарати се не смањују, већ расту. Концепт суверености ће вероватно у неком тренутку постати превазиђен, али то се неће догодити преко ноћи, а и када се догоди треба да буде 1 резултат трансформација заснованих на сагласности држава и њихових грађана. Не сме се дозволити да се теза о превазиђености суверенитета држава искористи за замену постојећег међународног права оним које би послужило наметању себичних интереса најјачих центара моћи. Уосталом и концепт суверености и читаво међународно право штите пре свега недовољно снажне земље, а такав је највећи број држава. С тога су у праву они који примећују да „данас имамо само два избора: јачање међународног права или империјалне пројекте постојећих или будућих 1 суперсила“.

Докле год постоје, државе ће, уз сва ограничења, бити суверене. Чак и ако се данашња политичка сцена преобликује и основне ћелије међународне заједнице постану градови-државе 1 и они ће (чим су државе) морати да поседују неки вид суверености. Без тога говорили бисмо о регионалној или локалној аутономији. Буду ли се догађаји развијали у другачијем правцу, тако да дође до образовања некаквих супер држава, регионалних држава или држава-континената, и те творевине ће морати да имају суверена права. У противном, радило би се о федералним јединицама светске федерације. Државна сувереност и међународно право су тесно повезани. Настали су у исто време (међународно право је створено да би регулисало односе између држава) и заједно се развијали. Када нестану државе, нестаће и међународно право, онакво каквим га данас познајемо.

Постоје творевине које по нечему личе на државе, али им ипак нешто недостаје (обично сувереност) да би то заиста биле, према томе можемо их назвати квазидржавама. Ту спадају привидне државе (персонална унија и конфедерација); „крње“, непотпуне државе (недовршена држава и „пропала“ држава); зависне територије; федералне, аутономне и сличне јединице; устаници и ослободилачки покрети; и територије под међународном управом. Већина њих већ сада има неки више или мање изражен међународно правни субјективитет. По свему судећи број ових творевина ће расти, те се пре или касније може очекивати неки вид универзалне кодификације питања која се тичу међународних права и обавеза ових субјеката.¹⁷²

¹⁷² Кривокапић, Б, Перспективе међународног права, Зборник радова „Изазови правном систему“, Источно Сарајево 2021, стр. 18–47.

5.2.1. Глобално неуправљиве целине, региони и културе

Иако постоји тенденција глобализације у многим областима, има много региона, држава или чак мањих заједница које су у мањој или већој мери изоловане од глобалних токова. Разлози за то могу бити различити, укључујући сиромаштво, недостатак инфраструктуре, конфликте, политичке и економске санкције, недостатак политичке воље, културне разлике или друге факторе. Те „отпаднике глобализације“ често карактерише ниска економска развијеност, слабо образовање, недостатак политичке стабилности и друге сличне проблеме. Међутим, чак и међу овим земљама, постоје тенденције ка глобализацији у одређеним областима, као што су трговина, информационе технологије и туризам.

5.3. Конфликтне консеквенце глобализације

Сваки процес има интегративни и конфликтни аспект. То су два идеал-типска стања, али између њих постоји реалност која је доста сложенија. Као два прелаза или модалитета су интегрисани конфликт и конфликтни процес минималне интеграције.

Конфликтни потенцијал глобализације и даље има значај у међународним односима.

Конфликти између великих сила, попут Сједињених Америчких Држава и Кине или Русије и Запада, могу имати озбиљне последице на глобални поредак и на интегративне процесе.

Регионални конфликти такође могу имати значајан утицај на глобални поредак и на интеграцију. Ови конфликти могу ограничити слободан проток људи, робе и капитала, и могу отежати постизање глобалног консензуса о питањима као што су климатске промене, економска сарадња и слично. С` тога, док се глобализација односи на интеграцију, такође се мора узети у обзир и конфликтни потенцијал који постоји у међународним односима.

5.3.1. Србија у глобалном колоплету

Србија има сложен историјски и политички контекст који утиче на њен пут ка глобалним интеграцијама. Након распада Југославије, Србија је прошла кроз период ратова, изолација, санкција и економског слома, што је успорило њену интеграцију у међународну заједницу. Међутим, од 2000. године, Србија је успоставила демократску власт и кренула ка глобалним процесима који су неопходни за придруживање Европској унији и другим међународним организацијама.

Иако је Србија доста урадила на овом путу, постоје и даље изазови који успоравају њену интеграцију, као што су корупција, независност правосуђа, неиспуњавање стандарда у области људских права, спољна политика и питање Косова. Међутим, Србија и даље наставља да ради на овим питањима и укључена је у међународне процесе и организације, као што су преговори о приступању ЕУ и чланство у УН, ОЕБС-у и другим организацијама.

Питање Косова и његов статус је комплексно политичко питање које већ дуго времена оптерећује односе између Србије и Косова, али и односе у региону. За Србију, Косово представља питање националног идентитета, територијалног интегритета и суверенитета, док за косовске Албанце представља питање признања независности.

У том смислу, Косово може представљати препреку за Србију у смислу настојања да се придружи ЕУ и другим међународним организацијама, јер је признање независности Косова један од услова који су постављени од стране неких земаља ЕУ и других међународних актера.

Србија се налази на раскрсници путева између истока и запада, што јој даје значајну геостратешку позицију. Она је такође важна због свог историјског, културног и верског значаја за регион Балкана и шире. Србија је једна од највећих земаља у региону, са популацијом од преко седам милиона људи и има развијену привреду у секторима као што су енергетика, металска индустрија, пољопривреда и туризам. Такође, Србија има значајну улогу у региону у погледу стабилности, мира и сарадње, посебно кроз своје активности у оквиру регионалних и међународних организација као што су ЦЕФТА, Регионална сарадња и УН. Укратко, Србија има значајно место у геополитичком пејзажу региона Балкана и шире.

Као последица културних специфичности јављају се следећи елементи који у мањој или већој мери утичу на међусобно разумевање домаћих и страних актера: У Србији су много важнији лични односи који се формирају између конкретних људи, него они засновани на безличним везама између носилаца друштвених улога.¹⁷³

Компарацијско разматрање устава може нас суочити са изазовом тешко решивих питања. Интезиван и динамичан развој савремене државне формуле, а посебно на просторима испуњеним транзационим процесима, суспендује апсурде трансформишући их у оквиру могућих догађаја у сфери устава, јер када реалполитички живот набуја, прелива се у систем правних правила, како би догађаји могли бити приведени праву и да се не би десило да се одвијају неконтролисано. Као што се устав у теорији схвата и као акт са функцијом делотворног ограничења државне власти, тако му и на глобалној правној мапи припада посебно место међусобног ограничавања држава. Смисао устава у светским оквирима јесте да он буде у функцији означавања довршеног процеса конституисања државе и њене власти, те се њима шаље јасна права порука једне државе свим другим државама и међународној заједници о њеном постојању.¹⁷⁴

Проблем односа права и економије представља једно од питања које истим интензитетом скреће пажњу истраживача и из економских и из правних области. Мултидисциплинарна природа овог односа се огледа у формалном оквиру правног и економског система, као и у њиховим академским областима. Снага међусобне интеракције права и економије посебно је уочљива ако се ова интеракција остварује у примарном правном документу једне државе. Реч је о уставу и анализи актуелних уставних одредби Републике Србије, полазећи од чињенице да је реч о релативно новом документу. Однос права и економије је континуирано концептуално питање које покушава да елиминира једнострано и искључиво гледиште при разматрању ових питања друштвене појаве. Досадашњи истраживачки подухвати су показали да постоји очигледна методолошка неопходност која захтева међусобну интеракцију права и економије у вези са употребом одређених методолошких инструмената и истраживањем одређених истраживачких тема. Овакав методолошки плурализам наметнуо се као неопходан метод за реализацију научних потреба савременог друштва и научне заједнице. Приликом разматрања ових питања посебну пажњу треба обратити на питање „шта економија има да понуди праву“. Устав представља посебан правни извор који одражава однос права и економије.

¹⁷³ Вулетић, В, Између националне прошлости и европске будућности, *Службени гласник*, Београд, 2008.

¹⁷⁴ Ђорђевић, С, Однос између Устава Србије и “косовског” Устава. *Правни Живот*, 542(12), 909-925, 2010.

Постоји рационално оправдање за став грађана и елите да „устав не гарантује у потпуности социјална и економска права грађана“, као и да би устав требало боље да регулише „антимонопол и слободну конкуренцију“. У том смислу, потребно је наставити анализу постојећих уставних решења где ће научници и стручњаци инсистирати на редефинисању постојећих уставних правила економске „игре“ при чему смо потпуно свесни да устав не треба да се „намеће као препрека, већ треба да дозволи несметане економске и пословне трансакције и ефикасно коришћење расположивих ресурса“. Део одговора на питање које се односи на непостојање уставних правила која регулишу економску материју лежи у специфичној историјској позадини. Овде говоримо о турбулентним и осцилаторним променама друштвеног уређења које су оптерећивале српско друштво од његовог настанка као модерне државе. Процеси интензивних и радикалних промена темељне структуре друштвеног поретка негативно су утицали на друштвено и економско ткиво ове државе током читавог 20. века, што је дестабилизovalo напоре усмерене ка успостављању доследног економског поретка. У условима транзиционих превирања, од устава се очекује да допринесе консолидацији регулаторног механизма који би обезбедио стабилан развој. Посебно се потенцирају они уставни механизми који би могли да обезбеде додатну деполитизацију тржишне привреде како би се спречила даља „тајкунизација“ српског привредног простора. Такав приступ би додатно обезбедио ревизионарски поглед усмерен ка унапређењу социјалних и економских права и слобода што се неминовно дешава јер је условљено потребама хармонизације друштвених односа у целини.¹⁷⁵

Дејтонским мировним споразумом отворена је нова страница у развоју уставности на бившем југословенском државном простору, која још увек није затворена, судећи по реалполитичким дешавањима у Босни и Херцеговини. Осим политичке, ни научно-стручна јавност нема довољно уједначену мисао поводом државне творевине која је формирана овим Уставом. Да се још увек налазимо на недовољно стабилном уставном подручју са израженом тенденцијом безмало константне транзитности, не сведоче само специфичности уставних решења већ и њихових тумачења. Тако се босанскохерцеговачки уставни „случај“ постепено све више претвара у посебну уставну појаву, којом се открива политичка суштина и позадина креирања уставних решења, која су урађена „по мери и моделу новог светског поретка“. У напорима одређивања карактера посматране државе са становишта теоријске формуле уставне државе, наилази се на почетне препреке. Уколико се слобода промовише као примарни мото појма уставне државе, њено конкретно разумевање захтева постојање уставно суверене државе, која би била подобна за даље пропитивање у односу на битне елементе референтне теоријске категорије. Већ на самом почетку суочавамо се са државом која не поседује пуни капацитет уставотворне аутономије, али ни уставне аутономије приликом проналажења и стабилизације уставних решења. Избегавање да се у преамбуларном текстуалном исказу изврши компромисно одређење спрам детаља мрачне прошлости, представља симбол одсуства капацитета босанскохерцеговачког друштва за истинским суочавањем са прошлошћу. Без договора о тим питањима, отвара се и питање перспективности такве друштвене заједнице. Наш доживљај устава као акта културе подразумева отвореност дијалога унутрашњих уставотворних чинилаца о ономе што се десило у периоду непосредно претходећем „Дејтону“, што је услов за договор о мирној и стабилној будућности. Стога, уставна преамбула у оквирима уставне државе има делатнију вредност него када бисмо разматрали проблем њене (не)нормативне снаге. Устав као акт културе је текст, који нам је на располагању да га тумачимо, у складу са

¹⁷⁵ Purić, S, Đorđević, S, Economic system in the constitutional structure of the Republic of Serbia. *Facta Universitatis. Series, Economics and Organization*, 2014, vol.11, br.1, str.18.

основним премисама књижевног и општег тумачења. Запажена, условно речено, празнина у преамбули сигнал је заобилажења истине, што за собом може оставити ризичне последице, јер то онда може бити симптом неверодостојности уставног текста, „што би штетило самој идеји уставне државе”, јер онда уставни текст може постати „смоквиним листом за ‘лошу’ збиљност”. Други проблем на који се може указати јесте дуализам међународног и унутрашњег поретка, уз априорну превагу овог првог путем институције ви соког представника, који поседује овлашћења неограничене моћи утицаја на институције унутрашње власти, и то без могућности контроле, чак и када су у питању људска права и слободе. Таква концепција у директној је супротности са стандардом европске уставне државе. Коначно, уставна формула виталног националног интереса замишљена као механизам за обезбеђивање права припадника конститутивних народа, током времена постаје средство да буде злоупотребљавано од стране националних политичких елита, које егзистирају на међунационалној нетолерантности. Босна и Херцеговина поседује предиспозиције за формирање мултиетничке, мултиконфесионалне и мултикултурне заједнице, засноване на међусобном уважавању њених чланова, који се разликују по много основа. Међутим, очигледно да релативна сличност мешовитог структуралног састава становништва са, на пример, једном Швајцарском, није довољна за постизање одговарајуће конзистентности уставног система. Уставна држава подразумева постојање стабилних друштвених услова за егзистенцију уставног система, што обезбеђује функционалност механизма друштвених институција. Након тога, били бисмо у прилици да проверавамо друге сегменте државног живота кроз призму уставне државе. На жалост, очигледно је да се модел дејтонске уставности показује сврсисходним једино у смислу обезбеђивања мирних решења, али уз неизвесност до које мере се тим поводом може очекивати стабилност. Само независан уставотворац, који изворно потиче из сувереног тела унутрашње друштвене заједнице, може обезбедити стабилан систем. Пресија фактора међународне политичке моћи на иницирање уставотворног процеса и креирање уставних решења ван домаћег друштвеног тела није добар пут за успостављање стабилне демократије, а тиме ни за остваривање принципа уставне државе. У том смислу, једино искрени компромис између три народа и целине грађанске заједнице може створити стабилан темељ за конституционализацију стабилног система. Ревизија Дејтонског устава би требало да постане централно питање на дневном реду унутрашњих политичких чинилаца, чији би превасходан циљ требало да буде стабилизација грађанског друштва уз поштовање националних, религијских, језичких и културолошких разлика између становништва. Унутрашње национално-територијално питање свакако да спада у значајно проблемско питање којем савремени уставотворци поклањају изузетну пажњу, али никако није једино које припада кругу релевантних вредности које треба промишљати и уставом установљавати. Када је реч о територијалном уређењу и све учесталијим размишљањима о потреби нове фазе редифиниције босанскохерцеговачког државног простора, потребно је указати на то да уставна држава као посебан тип државе контекстуиране уставом као културном појавом не трпи централистички јединствену државу.¹⁷⁶

Упоредо са транзицијом посткомунистичких друштава у плуралистичка тржишна друштва, одвија далеко значајнији и обухватнији прелазак (транзиција) из националних капитализама, базираних на сарадњи рада и капитала и држави социјалног старања ка глобалном неолибералном капитализму и неолибералној држави. Свет се од краја осамдестих година мења драматичном брзином. Рушење Берлинског зида је означило глобалну прекомпозицију држава, нарочито у Европи, а распад Совјетског Савеза у

¹⁷⁶ Ђорђевић, С, Ивковић, Н, Босна и Херцеговина – уставна држава?, Зборник радова „Двадесет година Дејтонског мировног споразума“, Источно Сарајево, 2017, стр. 278–295.

Евроазији. Истовремено, један од кључних процеса - демократизација знања и свеколике светске баштине свакодневно се догађа путем интернета. Након спорог раста развијених земаља у првој деценији 21. века, и кризе од 2008, долази до кризе суверених дугова ЕУ, пада кредитног рејтинга многих земаља Запада, кризе евра и успоравања кинеског раста. Додатни проблем представљају: опадање раста продуктивности, стагнација индустрије, пад запослености и спор раст извоза на Западу током последње декаде. Глобална криза мења констелацију глобалне економске моћи. Процена је да би у наредних десет година америчка доминација, уз лагану дисперзију глобалне моћи, могла опстати, иако је економска супремација развијених економија значајно умањена у односу на земље у развоју, посебно Кину. Капиталистички тржишни модел, сада са повећаном улогом државе за сада наставља да доминира. Као главни узрок кризе неретко се наводи крах тржишта хипотекарних кредита у САД и дужничка криза периферних земаља еврозоне. Међутим, финансијска и економска криза доминантно је последица погоршања стања у реалном сектору економија развијених земаља, што говори да она неће лако проћи. Треба нагласити и да су у кризи развијене земље, док земље у развоју бележе динамичан, само благо успорени, раст. Прерасподела економске моћи је узела и политичку форму кроз Г20 (највећих 19 економија света, плус ЕУ) и БРИКС, које делимично преузимају улогу Г7, као форума за глобално креирање политике. Охрабрујуће је да брзо растуће земље у развоју, будући да интензивно користе предности глобализације, имају снажан интерес у обезбеђивању услова да транзиција ка мулти-поларном систему не буде праћена финансијском нестабилношћу или отежавањем међународне трговине, међународних токова капитала и инвестиција. Ефекти кризе се у Србију преливају преко западне Европе која се све извесније приближава рецесији. Србија покушава, дакле, да балансирањем своје политике, давајући знатно већи значај двома земљама групације БРИКС (Русија и Кина), него што то чине земље региона, појача своју преговарачку позицију према Западу по неким стратешким политичким питањима. Са распадом СФРЈ Србија је знатно изгубила на геостратешком значају. Након тога, постпеектоктбарске владе су одговорне за потпуно некритичко спровођење неолибералне економске политике, неприлагођену економску политику, бујање администрације и јавног сектора и превелико задуживање Србије. Последично, Србија је „демократија ниског интензитета” - грађанин је слободан да бира, али му је судбина одлучена на другом месту, најчешће на тржишту, односно лимитиране су могућности избора. Сасвим супротно, демократска транзиција није само промена институција и власти већ квалитативни преокрет у правцу остварења новог начина живота и промоције аутономије, слободе и одговорности грађанки и грађана у доношењу конститутивних животних одлука. Демократска транзиција у Србији заправо је тек започела – нема радикалног раскида са недемократским наслеђем, корупцијом, криминалом. Српско друштво пати од недостатка поверења, премошћујућег (међугрупног) социјалног капитала и културе дијалога и толеранције. Положај синдиката у српској транзицији неповољан је због четири кључна елемента који обухватају елементе наслеђа и савременог политичког контекста: (1) одуство развојних ефеката транзиције, (2) одуство традиције аутономне борбе и критичке позиције према власти, (3) неспремности синдикалних лидера за међусобну сарадњу и (4) раширена антисиндикална хистерија међу припадницима политичке и интелектуалне елите у Србији. Кумулативно, све ово показује бројне слабости синдиката и немогућност да наметне агенду коју заговара. Цивилно друштво се у последње две деценије посветило пре свега питањима заштите људских права и успостављања демократије и демократских институција. Значајне су и функција представљања, односно заступања интереса различитих група, вршења притиска на владу и стимулисања јавних расправа, као и јавне и квази јавне функције које подразумевају помагање сиромашнима, хендикепиранима и маргинализованим

друштвеним групама. Нажалост социјално-економска питања нису приоритетна за цивилно друштво у Србији. Корене оваквог стања учесници скупа виде, пре свега у недовршеним реформама и кључним диспропорцијама, односно чињеници да су базична економска, социјална и политичка питања отворена већ шест деценија. Уместо робе већ 50 година извозимо становништво и то оно са највећим стручним и радним способностима. Уочене су драматичне разлике између ултра богатих и ултра сиромашних, односно разлике сиромаштва које могу дестабилизovati одрживи развој.

Највећи број инвестиција финансирано је кроз приватизацију. Циљ приватизације у многим случајевима није било одржање или проширење производних капацитета већ краткорочно повећање државних прихода, али и нелегално стицање приватне добити. Са данашње тачке гледишта радило се о расту без индустрије, без извоза и без запошљавања. Настављена је деиндустријализација Србије. Као што је Јанош Корнаи за комунизам рекао да представља преурањену државу благостања, чија понуда социјалне сигурности и јавних услуга није имала покриће у резултатима привреде, тако је и у некадашњим комунистичким државама након преокрета дошло до прераног стварања потрошачког друштва које је обележено неравнотежом између преовлађујућих потрошачких стандарда и резултата привреде. У Србији и у осталим државама западног Балкана постоје још два фактора који утичу на високу оријентацију ка увозу. Први фактор лежи у чињеници да велики део некадашњег југословенског становништва живи и ради у Западној Европи. Некадашњи гастарбајтери не доносе, међутим, само новац у своју стару отаџбину већ са новцем, деценијама уназад „увозе“ и свој потрошачки стил, који одговара стандарду њихове нове домовине. Други фактор који утиче на пораст склоности ка потрошњи у Србији јесте структура привредне елите. Њом доминирају такозвани тајкуни, односно предузетници који су се обогатили у првим фазама приватизације за време Милошевића и који су у поређењу са економском снагом својих држава успели да изграде огромна богатства. Као награду за политичку подршку од властодржаца су добили привредне привилегије као што су права на монопол и увозне лиценце. Србија је изразито хетерогено – мултиетничко, мултиверско и мултикултурно друштво. Била је то основа за огроман конфликтни потенцијал који није могао да не буде од утицаја на начин распада заједничке државе. У интервалу националног консолидовања и територијално-политичког организовања државе, уз напетости у односима према другим, посебно суседним народима, изгледа за консолидовање демократије су минимални, готово да је немогуће повлачити потезе на линији националног окупљања и државног територијалног заокруживања а да се не дирне у неки крупнији интерес субјеката окупљених у међународној заједници. Србија у овој ствари има више него обилна (ноторно непријатна!) искуства. Друго, ради се о наслеђу претходног социјалистичког самоуправног поретка. Стратегија које се држао претходни социјалистички поредак добрим је делом била опортунистички обликована у знаку неодмереног коришћења најлакших и најатрактивнијих опција. Популарност је у минулом режиму одржавана и тако што је на широком фронту прибегавао издашном емитовању бројних привилегија и персонализованих права, укључујући посебно олако и прерано пензионисање социјализма у СФРЈ, који се током дугог раздобља разликовао од социјализма у било којој другој земљи. Он је био комбинација једног лако уочљивог иако не и савршеног устројства економске сигурности и одређених, опет нипошто задовољавајућих али несумњивих, ширих и садржајнијих слобода. По мишљењу многих, у СФРЈ је имало шта да се воли, а и шта у свету да се истакне као њена непоновљива предност. Треће, за разумевање одговорности за овакво или онакво одвијање транзиционог процеса од огромног је значаја политичка чињеница да су сасвим ⁴ограничене могућности елите да усмерава бирачко тело и да га мења („оплемењује“) на начин који ће га учинити пријемчивијим за реформе и способним да их својом подршком

убрза и прилагоди животним императивима. Нигде у свету бирачи нису оспособљени да дугорочно одржива померања у привреди и ван ње разликују од оних која су ефемерна и морају већ за коју годину да се скупо плате и тако извргну у своју супротност. Четврти разлог чине концептуална, па и идеолошка спорења, односно одсуство социјалног и политичког консензуса. Економска политика је, наиме, изложена, условно говорећи, жестоким критикама и великим притисцима и слева и десна. У критици десна истрајно се указује на поражавајуће учинке неодмереног државног уплитања које деактивира и блокира тржиште, једноставно поништавајући све његове важније алокативне и динамичке импULSE. У критици слева настоји се сасвим супротно доказати да су деформације и евидентно незадовољавајуће перформансе у привреди последица одсуства здраве регулативе и координативног нереда који се на недовољно регулисаном тржишту предвидиво јавља.

Алтернатива досадашњем ”потрошачком” моделу (не)развоја била би стратешка повезаност државе са изабраним великим предузећима која би тежила извозу по узору на источноазијски модел. Актери азијског модела раста, где је држава способна за вођење привредне стратегије и где постоје национална велика предузећа која су у стању да сарађују са државом и имају потенцијал за развој конкурентности на међународном тржишту – у Србији и осталим државама на западном Балкану нажалост не постоје.

У свету драматично убрзаних технолошких и економских промена, глобалне прерасподеле економске моћи и утицаја, Србија је нажалост изгубила геостратешки значај који је имала СФРЈ. У неуспешној закаснелој приватизацији нестале су читаве привредне гране неадекватан ситем образовања, старење становништва и одлив мозгова учинили су Србију неконкурентном у ери интернета и модерних технологија. Србија се мора окренути привредним гранама у којима има компаративних предности, а то су пољопривреда и на њој заснована прехрамбена индустрија, производња зелене енергије и услуга у транспорту и логистици, произашлих из геостратешког положаја. За даљи развој Србије неопходан је раскид са партократском владавином и корупцијом, укидање монопола и реформа државне администрације и јавног сектора.¹⁷⁷

Ковачевић преиспитује не само нормативну већ и фактичку инкомпатибилност правне традиције Србије са правним тековинама ЕУ. Аутор анализира природу Европске уније као ’нове заједнице народа’ која није сагласна са већ практикованим облицима права и државности. Тако карактеристична заједница европских народа, са наслеђеним карактером државе и права у Србији и њеном традиционалном правном културом, представља, у функционалном и темпоралном погледу, отежавајући чинилац интеграције. Нови тип заједнице европских народа у емпиријском лику Европске уније изазива појмовне и концептуалне научне недоумице. Као нови тип политичке и правне интеграције, Европска унија изазива и недоумице око процеса прилагођавања и изгледа интеграције Србије у њене оквире. Правна хармонизација претходно подразумева минимални степен друштвене, културне и вредносне усаглашености између узора-модела хармонизације и друштва које се хармонизује. Превазилажење доминантне ауторитарне друштвене и политичке оријентације, као и стварање уређеног друштва представља приоритет за делотворну интеграцију. Ова задатост обликује контрадикције и поларизује у правној култури и правној социјализацији и потребу стварања новог модела правног и политичког субјективитета појединаца, група и народа.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Стојиљковић, З, Србија у лавиринтима транзиције, *Службени гласник*, Београд, 2011.

¹⁷⁸ Ковачевић, С, *Наслеђе правне културе и европске интеграције Србије*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 861-874, 2014.

Процес евро интеграције Србије пролази кроз два упоредна процеса: процес демократизације и савладавање ауторитарне прошлости, с једне стране, и процеса усаглашавања не само права већ српског друштва укупним стандардима Европске уније. Тај процес је сложен и контроверзан процес истовремене трансформације друштва, економије, политике и права.¹⁷⁹

5.3.2. Исходишта, перспективе и изгледи глобалних интеграција

Потребна нам је нова глобализација која се бори против неједнакости. Неједнакости су у корену проблема са којима се суочавамо или доприносимо њиховом погоршању. Неприхватљиво је да у свету који је способан да генерише богатство од 100 трилиона долара годишње више од 735 милиона људи гладује и да више од 8 одсто становништва живи у сиромаштву. Декарбонизација глобалне економије и дигитална револуција су процеси који ће променити планету.

Механизми за финансирање климе требају да се побољшају. Четири највећа еколошка фонда имају баланс од више од десет милијарди долара, али земље у развоју нису у могућности да им приступе због бирократских препрека. Мултилатералне развојне банке морају постати веће, боље и ефикасније, издвајајући више ресурса за иницијативе које заиста брже праве разлику.

Не желимо свет који карактеришу поновни сукоби, повећана фрагментација, формирање протекционистичких блокова и уништавање животне средине. Његове последице по геополитичку стабилност биле би непредвидиве. Свет је и даље у жалости због трагичног сукоба између Израела и Палестине. Свакодневно кршење хуманитарног права је ужасно, што резултира смрћу хиљада невиних цивила, посебно жена и деце. Од кључне је важности да међународна заједница ради на решењу две државе са сигурним суживотом. Без колективне акције, ове вишеструке кризе имају потенцијал да се умноже и продубе.

Циљеви којима треба тежити су:

1. Социјална укљученост и борба против глади и сиромаштва;
2. Промовисање одрживог развоја у његовим друштвеним, економским и еколошким димензијама и енергетским транзицијама; и
3. Репформа институција глобалног управљања.

Планета не може да издржи повећање глобалне температуре за више од једног ипо степена. Многе земље у развоју виде биоекономију као пут који обећава. Морају се дефинисати основни принципи за одрживо коришћење природних ресурса за стварање добара и услуга са високом додатом вредношћу. Приступ технологији је критичан не само за праведну енергетску транзицију, већ и за дигитално подручје (као што су вештачка интелигенција, као и рачунарска инфраструктура).

Године 1945. пет сталних чланица Савета безбедности УН чинило је 10% чланова организације. Данас их је само 2,5%. Одбори ММФ-а и Светске банке су имали по 12 места за укупно 44 земље када су основани. Данас сваки одбор има 25 чланова који представљају 190 земаља. Око седамдесет земаља, од којих су многе у Африци, је несолвентно или на ивици несолвентности. Скоро половина светске популације, 3,3

¹⁷⁹ 4 Ковачевић, С, *Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидација демократије*, Центар за публикације, Правни факултет Ниш, 2015.

милијарде људи, живи у земљама које дају приоритет сервисирању дуга у односу на образовање и здравство. Ово је стални извор политичких немира.

Мултилатералне развојне банке морају постати веће, боље и ефикасније, додељујући више ресурса иницијативама које заиста брже доносе разлику. Опорезивање је такође од суштинског значаја за исправљање социо-економских разлика између и унутар земаља. Праведни порески системи су засновани на прогресивности и транспарентности. Потребно је истражити међународне пореске механизме који помажу у финансирању одрживог развоја.

Такође ће бити неопходно саслушати и поздравити ставове цивилног друштва: младих, радника, предузетника, староседелачких народа, парламентарца, научника, академика и представника других рањивих група, поготово жене и наставимо размишљање о њиховом економском оснаживању.¹⁸⁰

Један од кључних аспеката идеолошке конструкције друштвене стварности јесте обликовање и употреба јавног дискурса у складу са интересима и преференцама владајућих класа. Упутно је рећи да савремено доба карактерише, између осталог, снажан утицај медијске сфере друштвене праксе која, уз помоћ информационог напретка итекако утиче на формирање јавног дискурса.¹⁸¹

Савремене теорије државе су настале као последице заједничке несагласности теоретичара са дотадашњим критеријумима за дефинисање државе. Иако ниједан од савремених социјалних мислилаца не спори поставке теоретичара који дефинишу државу помоћу само три категорије, сви су сагласни да је такав приступ у најмању руку њено редуковање. Приступи који чине савремене теорије државе, појављују се у другој половини двадесетог века и настоје да комплексност овог појма сагледају из другачије перспективе, не бацајући светло на појединачне делове државе, већ је посматрајући као сложену целину. Чисту и универзалну категоризацију је и овде доста тешко направити, јер се вредносни, културолошки и методолошки критеријуми за дефинисање државе значајно разликују. Као најизразитију савремену теорију државе можемо издвојити: Неолиберализам, или становиште „нове деснице“ државу види као политичко тржиште, „те се у складу са том аналогijом у њеној структури разликују страна потражње (demand side) и страна понуде, тј. страна снабдевања јавним добрима (supply side)“.¹⁸²

Државни суверенитет је традиционално био један од централних концепата уређења у проучавању међународних односа. Данас се преиспитује теорија и пракса државног суверенитета у позадини брзих економских, технолошких и институционалних промена које су обликовале савремени свет. Истражује се еволуирајући образац интеракције између националних, субнационалних и транснационалних актера и континуирану релевантност појма суверенитета за разумевање савремене политике.¹⁸³

5.4. Димензије глобализације: степен, дубина и ширење глобализације

Глобализација је један од модерних термина данашњице, термин који, као и сви концепти са високим степеном новине, доживљавају различите дефиниције. Концепт глобализације је апстрактан. Не односи се на конкретан објекат, који се може истаћи

¹⁸⁰ <https://www.g20.org/en/>

¹⁸¹ Bobbio, N, *Država, vladavina, društvo - za opštu teoriju politike*. Podgorica: CID, 1995.

¹⁸² Бранковић, С, Савремене концепције државе, *Нова српска политичка мисао*, 1-2, 7-21, 1997.

¹⁸³ Camilleri, J and Falk P, *The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Aldershot, Edward Elgar, 1992.

полазећи од његових нормалних димензија које је лако идентификовати помоћу добро познатих мерних јединица. Стога, никада га није било лако дефинисати. Један од могућих начина да се направи дефиниција глобализације је да се идентификују њене карактеристике. У дефиницијама које предлажу, аутори из различитих области идентификују различите карактеристике проучаваног феномена. Глобализација повезује људе и колективе који су раније били раздвојени временом и простором. Карактеристика која се лако извлачи из ове дефиниције је (међу)повезаност. То је нови термин који може да опише односе међу земљама, односе које карактерише пораст међународне размене и међузависности. Прагматично гледано, то се може сматрати процесом економске интеграције по нижој цени, што резултира смањењем аутономије националних држава. Овој прогресивној интернационализацији можемо додати континуирану либерализацију. Глобализација се може посматрати као начин да се уклоне ограничења која намећу владе на међудржавним разменама, у циљу стварања отворене, светске економије, без икаквих граница. Глобализација представља умножавање веза и међуповезаности међу државама и друштвима која су тренутно део светског система. Описује процес којим догађаји, одлуке и активности које се дешавају у одређеном делу света имају значајне последице по појединце и заједнице које су удаљене једна од друге. Са становишта свог обима деловања, глобализација дефинише скуп процеса који обухватају скоро цео свет или делују широм света. Друштвеном простору додаје супратериторијални домен, не укључујући икакве удаљености. Са становишта своје дубине, глобализација подразумева интензивирање нивоа интеракције, међусобне повезаности или међузависности међу државама и друштвима која чине светску заједницу.

Глобализација је сложена појава, комбиновани ефекат либерализације трговине, међународних токова капитала и страних инвестиција, интеграције националних тржишта, интернационализације производње, повећања мобилности производа и услуга ван националних граница. Ипак, феномен се не може ограничити на интеракцију између економских фактора и агената, већ се мора анализирати са становишта утицаја који има на друштвене и културне системе, на друштвену политику и реформе. Штавише, глобализација има карактеристике неповратног процеса, који утиче на све нас у истој мери и на исти начин. Према Зигмунту Бауману, то је само еуфемизам који се користи за нови светски неред, где ће светски проблеми имати недефинисан, неорганизован карактер, а биће неопходан центар, контролна јединица, савет за доношење одлука. Према Томасу Фридману, глобализација није само економски хир, или пролазни тренд, она је систем са сопственим притисцима и подстицајима, сопственим јединственим и логичним правилима. То је доминантан међународни систем, који је заменио систем хладног рата након пада Берлинског зида. Да закључимо, глобализацију можемо дефинисати као сложени феномен концентричног ширења одређених вредности и/или пракси које генеришу језгро и шири је све више појединаца и/или нација, феномен заснован на више фактора са независним деловањем које карактерише (међу)повезаност, либерализација, широк обим деловања, интензитет (дубина), сложеност, мешање између различитих субјеката, брзина, мобилност, ризик, несигурност, флексибилност и неповратност. Као резултат различите природе његових вредности и пракси – предмета глобализације, феномен има више димензија чије је објашњење неопходно да би се разјаснио.

Можемо идентификовати више различитих тачака гледишта за разматрање глобализације. Прва тачка гледишта је она о глобалним питањима. Уобичајена ограничења животне средине су глобалне претње које изазива све крхкији екосистем. Ефекти деградације животне средине су приметни, утичући и на друштвену еволуцију

човечанства. Али ова деградација животне средине почела је да се шири тек недавно, одређујући појаву низа системских ограничења која захтевају колективну, кохерентну и конвергентну друштвену акцију, на светском нивоу. Такве акције захтева ендемско сиромаштво, управљање ограниченим ресурсима, управљање критичним ситуацијама, од којих је најстрашнији тероризам – „самодеструктивни вирус који је произвела сама глобализација”. Друго, појаве као што су: 1. пролиферација индивидуализованих вредности, вредности изражених у националним уставима који признају људска права и транснационална и међународна права како би их заштитили, и 2. усвајање западних институционалних пракси (као што је бирократска организација и рационализација, поштовање закона, вредновање економске ефикасности и политичке демократије) одредили су настанак тенденције која карактерише углавном 20. век: културна глобализација. У ранијим временима културна хомогенизација се одвијала на регионалној основи – на пример, романизација западне Европе и медитеранског света, исламизација централне Азије, северне Африке и Блиског истока од стране Арапа, а касније и од стране Османлија, пропагирање хришћанске вере, русификација средње и источне Европе, као и појединих подсовјетских региона Евроазије. Са културолошке тачке гледишта, данашња глобализација ће вероватно укључити пропагирање контроверзне американизације. Друго значење овог феномена, везано за нову еру информационих технологија, је оно које се односи на глобализацију комуникације. Брзо смањење трошкова комуникације унапредило је односе међу државама и представља важну основу за формирање јачег глобалног цивилног друштва. Глобални комуникациони објекти имају моћ да преместе видљиве и невидљиве ствари из једног дела света у други, без обзира на мишљење националних држава о томе. Ово се не односи само на економске размене, већ и на идеје – помоћу све обимнијих комуникационих мрежа можемо стварати политичке групе и савезе. Супратериторијални домен, без обзира на удаљености, које је Шолте помињао, постаје могућ путем комуникационе глобализације. Политичка глобализација се углавном односи на институционализацију међународних политичких структура.

Од почетка 19. века европски међудржавни систем је развио како међународни нормативни поредак консензуалног карактера, тако и скуп политичких структура које су регулисале све врсте интеракција. Крејг Марфи је ову појаву назвао „глобалном владом”. Он се односи како на међународне организације опште намене, тако и на оне специјализованије. Примери организација са општом сврхом које су се развиле су Лига народа и Уједињене нације. Временом се може приметити слаба, иако упорна концентрација суверенитета држава у међународним институцијама. Ако се тако настави, резултат би могао бити глобална држава помоћу које би ситуације ратоборности биле ефективно ван закона. Проблем релативне равнотеже снага између глобалних политичких организација и националних држава чини оптимистичку визију глобалне државе којом се влада миром, бар у овом тренутку, неостварљивом. Економска глобализација значи ширење економских односа широм света. Његове најважније манифестације су међусобна корелација финансијских тржишта и тржишта роба и услуга, као и мрежа које стварају транснационалне корпорације. Иако је светски капиталистички систем у суштини вековима био интернационални, размере и степен ширења глобалне размене и инвестиција су се суштински повећали тек последњих деценија. Према Чарлсу В. Хилу, економска глобализација има две фундаменталне компоненте:

- Глобализација тржишта;
- Глобализација производње.

Глобализација тржишта се односи на конвергенцију националних тржишта, различитих са историјске тачке гледишта, ка огромном глобалном тржишту. Укуси и преференције потрошача који припадају различитим нацијама почињу да се приближавају глобалном стандарду, доприносећи тако стварању огромног тржишта. Ипак, и даље постоје веома важне разлике међу националним тржиштима. Овде можемо укључити хетерогене преференције, различите канале дистрибуције, системе културних вредности. У случају многих производа, ове разлике често захтевају да се маркетиншке стратегије, карактеристике производа или саме праксе прилагоде, како би боље одговарале условима у одређеној земљи. „Најглобалнија“ тржишта данас нису она тржишта производа за потрошаче, где су укуси и преференције довољно важни да делују као препрека глобализацији, већ она тржишта индустријских добара и материјала (као што су алуминијум, нафта, пшеница, микропроцесори, комерцијални авиони, све врсте софтвера и велики број финансијских производа), за којима постоји универзална потреба широм света. Глобализација производње се односи на тежњу компанија да производе робу и услуге на локацијама раширеним широм света, како би искористиле предности националних разлика у погледу квалитета и цене фактора производње (као што су рад, енергија, земљиште, капитал, али и знање). На овај начин компаније се надају да ће снижити укупне трошкове и/или повећати функционалност и квалитет понуде производа и на тај начин „импресионирати“ своје конкуренте. Прилично шокантан пример екстернализације на глобалном нивоу производње је онај који даје компанија Боинг, која производи један од својих авиона од 132.500 компоненти које производи 545 партнера широм света (8 од њих у Јапану, један у Сингапуру, 3 од њих у Италији итд.).¹⁸⁴ По Греју, конзервативна агенда више није одржива и против је утопије слободног тржишта.¹⁸⁵

Бжежински пружа оштар и реалистичан поглед на светску економију и моралну кризу у анализи данашњег геополитичког поретка. Ако Америка жели да поново потврди свој морални легитимитет, тврди Бжежински, она мора да се позабави својим основним дилемама, укључујући продубљивање сиромаштва, неадекватну здравствену заштиту и образовање, похлепну богату класу која се противи прогресивном опорезивању и промоцију секса и насиља у масовним медијима. У новом свету ривалских глобалних кластера моћи, Бжежински позива на већу улогу Уједињених нација и „прерасподелу одговорности“ унутар трилатералног нексуса Европе, Америке и источне Азије.¹⁸⁶

Полазећи од анализе садашње светске ситуације у којој је дошло до знатне ерозије америчке моћи, Бжежински настоји да одговори на питања од којих зависи даља судбина света: да ли ће Кина престићи Америку до 2025. Године и постати најјача светска сила; какви су сценарији могући, ако се то догоди - да ли би Кина могла да игра улогу Америке на глобалном плану или би њен тријумф довео до стварања антикинеског фронта у који би били укључени Јапан, Индија, Јужна Кореја и Русија итд; да ли би, уколико Кина успе да се попне на светски трон, свет постао стабилнији или би се над њиме надвио ризик фронталних сукоба и хаотичне ситуације. Бжежински даје бриљантну, до сада најбољу и најдокументованију анализу ривалитета између Америке и Кине од чијег исхода зависи судбина човечанства.¹⁸⁷

Вукотић се пита, шта је кључни узрок, а шта кључне последице глобализације. По њему, кључни узрок глобализације је потреба слободног кретања капитала у

¹⁸⁴ Popescu, D, Information and Communication Technologies - One Engine of Globalization, *CES Working Papers*, vol. 2/2009.

¹⁸⁵ Gray, J, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, The New Press, London, 2000.

¹⁸⁶ Bryeyinski, Z, *Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century*, New York, 1993.

¹⁸⁷ Бжежински, З, *Америка-Кина и судбина света*, Албатрос Плус, Београд, 2013.

светским границама. Кључна последица глобализације је трансформација до нестајања класичне националне државе. Глобализација је данас синоним за светско тржиште и светску привреду. Али, много је важније схватити да глобализација доводи до промена у моћи на светској и националној позорници. Глобализација, уместо старе игре моћи еволуционо успоставља правила нове игре моћи. У оквиру те нове игре моћи кључну позицију има капитал, односно инвестиције и мултинационалне компаније, које имају мега-моћ. У једним источноевропским новинама је на почетку периода транзиције освануо наслов: „Опраштамо крсташима и очекујемо инвеститоре.“ Односно заборављамо сва непријатељства, бавимо се бизнисом! Заправо у овом ставу почиње и има корена једна друга моћ, моћ капитала уместо нпр. војне моћи, политичке моћи односно империјалистичке и колонијалне моћи, која је била у основи предглобализацијског периода. Док је раније владала мисао да треба избећи улазак странаца и страних компанија ради заштите сопствене државе и економије, данас постоји страх од недоласка инвеститора. Сада се нова моћ не заснива на присили, на ултиматуму за наметање сопствене воље другима. Зато је она више динамична, а мање статична, односно она је покретљивија, будући да је независна од места и државе, већ је „глобално ефикасна“. Кристализацијско језгро глобалне привредне моћи (светског тржишта) не чини империјализам (освајање) већ и не-империјализам (неосвајање). Све се ово догађа мимо контроле органа демократије, парламента, владе. Није потребна ни војна мобилизација. Светска привредна моћ почива данас, управо на супротном од онога од чега своју снагу црпи национална држава: демократским изборима, јавној легитимности и монополу над средствима присиле. Насупрот томе, формула моћи транснационалне привреде гласи: Намерно, циљано не-освајање. Од класичних националних држава, које су биле примарно војни конкуренти настају конкурентске државе у области економије и тржишта. Кључ моћи више није војна снага, већ положај поједине државе на светском тржишту. Очигледно је да уместо ранијег хладног рата или идеолошког рата сада имамо један глобализацијски, што изазива нужност да се промени наш начин схватања националне државе. Заправо, како истиче Макс Вебер државна власт почива на а) присили, б) војној снази и интервенцији, ц) демократском консензусу, д) инструментализацији националног државног права. Светска привреда почива на детериторијалном принципу. Уместо моћи на ограниченој територији сада постоји моћ на не-ограниченој територији. Та моћ се не заснива на присили, као што се заснива код националне државе. Она се заснива на количини инвестиција, односно на богатству којим располажу актери у светској привреди. Знањем се буде нове потребе, стварају нова тржишта, мењају циљеви, развијају нове технологије, од непријатеља праве пријатељи. Данас се дошло до „укидања простора временом“ што омогућавају нови комуникациони медији!

Глобализација отвара једно кључно питање: питање нове дистрибуције моћи, нове прерасподеле моћи унутар и између националних држава. Политички циљ „социјализације развоја“ био је у национално хомогеној држави постићи највећу меру социјалне једнакости. Међутим, културна разноликост и социјална неједнакост и даље постоји. Данас је етничко чишћење међународни проблем и извор међународних интервенција. Све ово има за циљ да скрене пажњу да је први корак у глобализацији Балкана у промени начина размишљања и пре свега схватања националне државе и државних граница у контексту глобалне игре моћи. Говори се о убрзавању унутрашње глобализације западног Балкана, да ли се исти принципи и критеријуми настајања ЕУ могу применити и на унутрашњу глобализацију Балкана.

Национална сувереност све више постаје део тзв. кооперацијске суверености. Док национална сувереност и њено чување од странаца, схваћена као једина полуга развоја води до тога да ту држава избегава капитал, ограничена сувереност, односно

кооперацијска сувереност суштински повећава моћ државе. По Канту: „Трговачки дух је тај који не може постојати са ратом и који се прије или касније наметне сваком народу“! Да ли би Кантова теза о вечном миру у свету могла да важи и на Балкану?¹⁸⁸

5.4.1. Covid 19

Глобализација је променила начин на који живимо и зарађујемо за живот. Сходно томе, трговина и путовања су препознати као значајне детерминанте ширења болести. Поред тога, пораст урбанизације и ближа интеграција светске економије олакшали су глобалну међусобну повезаност. Стога се глобализација појавила као суштински механизам преношења болести.

Ефекат глобализације је операционализован у смислу мобилности, економије и система здравствене заштите. Мобилност појединаца и њена величина су процењени коришћењем података о трговини авио-компанијама и лукама и путним информацијама. Економски утицај је мерен на основу радне снаге, отказивања догађаја, хране и пољопривреде, академских институција и ланца снабдевања. Капацитет здравствене заштите је процењен узимајући у обзир индикаторе здравственог система и припремљеност земаља. Пандемија је терет без преседана на светску економију, здравствену заштиту и глобализацију кроз путовања, отказивање догађаја, запошљавање радне снаге, ланац исхране, академске заједнице и здравствене капацитете. Одређене земље су биле рањивије од других. У Африци, рањивије земље су Јужна Африка и Египат; у Европи су то биле Русија, Немачка и Италија; у Азији и Океанији то су били Индија, Иран, Пакистан, Саудијска Арабија и Турска; а за Америку то су били Бразил, САД, Чиле, Мексико и Перу. Утицај на мобилност, економију и систем здравствене заштите тек је почео да се манифестује.¹⁸⁹

Епидемија Covid 19 представља претњу и животима и средствима за живот. Због снажне и међузависне глобалне вредности производње и веза, заједно са затварањем међународних граница, предузећа и фабрика, економска очекивања и прогнозе у првим месецима пандемије су углавном биле песимистичне.

Многи економисти, владе, међународне организације и грађани размишљали су о изгледима да ће свет пасти у још једну велику и дугорочну економску рецесију упоређиву са Великом депресијом 1930-их и Великом рецесијом 2008/9. године. Напади на наднационалну управу и међународну сарадњу били су симптом основне болести – неједнакости – коју је осветлила пандемија. Процес деглобализације био је вођен све већом неједнакошћу и туробним недостатком истицања предности интернационализације.

Глобализација обухвата повећану међузависност националних економија и тренд ка већој интеграцији различитих врста токова као што су информације, роба, рад и капитал. У скорије време, међутим, дошло је до све већег незадовољства и пораста негативних осећања о утицају глобализације. Ова негативна осећања су се манифестовала на различите начине, укључујући избор бившег председника САД Доналда Трампа 2016, Брегзит и критике Светске трговинске организације.

¹⁸⁸ Вукотић, В, *Глобализација националне државе. Како је не-освајање постало моћ?*, 2006, http://www.vukotic.net/files/publikacije/1243586748_5152.pdf.

¹⁸⁹ Shrestha, N, Yousaf Shad, M, Ulvi, O, Hossain Khan, M, Karamehic-Muratovic, A, Nguyen, D.T, Baghbanzadeh, M, Wardrup, R, Aghamohammadi, N, Cervantes, D, Nahiduzzaman, K. M, Ahmad Zaki, R, Haque, U, The impact of COVID-19 on globalization, *One Health*, Volume 11, 2020.

Ове појаве представљају велики застој у темпу глобализације и поставиле су терен за растући протекционизам и национализам широм света. Избијање пандемије Covid 19 унело је нове претње по здравље глобализацији. У извесном смислу, пандемија јасно одражава глобализацију, вирус је постао глобалан за неколико недеља због високог нивоа глобализације и међусобне повезаности. Covid 19 се, међутим, такође односи на деглобализацију — распад међународне сарадње и поновно појављивање размишљања о нултом износу и сирове политике просјачења према суседима на тржиштима медицинске продуктивне опреме, медицинске машинерије, и вакцине.

Истраживан је утицај Covid 19 на глобални економски систем посматрајући три компоненте глобализације: економску, друштвену и политичку глобализацију. Пандемија и одговор економске политике на кризу утицали су на ова три аспекта у различитом степену.

Економска глобализација је концептуализована помоћу токова роба, услуга, капитала и информација у вези са тржишним трансакцијама на даљину. Иако је пандемија глобална, региони и земље су искусиле различите ефекте на различите показатеље економске димензије глобализације. На пример, робна трговина је уговорена за глобалну економију, али је стопа пада била израженија у развијеним економијама. Не само да су трговински токови погођени, већ је и утицај Covid 19 на директне стране инвестиције (СДИ) био непосредан, пошто су се глобални токови СДИ смањили за скоро половину у 2020.

Covid 19 је такође имао утицаја, посебно на друштвену глобализацију, аспект који укључује интеракцију са страним држављанима кроз догађаје као што су миграције, или радње као што су међународни телефонски позиви и међународне дознаке које грађани плаћају или примају. Повезивање Covid 19 са друштвеном глобализацијом је важно јер је прва смањила међуљудску глобализацију, пошто су многе земље наметнуле ограничења путовања и становницима и страним путницима. Затварање граница ометало је привремену миграцију, посебно кретање туриста и страних студената у земље и ван њих. Дознаке миграната су такође биле погођене, не због било каквих формалних ограничења на дознаке, већ углавном због негативног шока тржишта рада на запошљавање имиграната. Пандемија је, у целини, негативно утицала на различите исходе тржишта рада. Утицај је био најизраженији, посебно у развијеним земљама, смањењем броја дознака које би могле бити значајне земљама у развоју.

Политичка глобализација обухвата способност земаља да се укључе у међународну политичку сарадњу, као и ширење или спровођење владиних политика. Почетно избијање пандемије Covid 19 негативно је утицало на међународну сарадњу, углавном због игре окривљивања између две највеће светске економије, САД и Кине. Иако глобална сарадња у борби против вируса није почела одмах са избијањем Covid 19, касније су различите земље уложиле много напора да сарађују у борби против пандемије. Кина је, на пример, подржала земље као што је Италија, која је постала епицентар пандемије Covid 19 у Европи у априлу 2020. Политички, избијање корона вируса би се, стога, могло користити као градивни блок у будућности за јачање међународне заједнице. сарадњу и јачање стубова политичке глобализације.

У ствари, постоје разлози за оптимизам у погледу економског опоравка од Covid 19, као и будућности глобализације. Главни разлог за оптимизам је изузетна отпорност светске трговине робом и инвестиција током претходних глобалних криза. Мултинационална предузећа су већ имала свој тест током колапса светске трговине 2008. - 2009. Тај колапс је покренуо процес деглобализације. Међутим, глобална

трговина робом и индустријска производња брзо су се опоравила на претходне врхунце, а овај опоравак је још бржи током кризе Covid 19.

Ово је велика и фундаментална разлика у односу на Велику депресију из 1930-их, а може бити повезана са чињеницом да светском трговином управља и подржава мултилатерални трговински систем. Шок од пандемије био је оштар и непосредан, али и опоравак. Такозвани невидљиви токови (СДИ, туризам, званична развојна сарадња) су теже погођени у поређењу са две велике историјске економске кризе током Велике рецесије и Велике депресије, а потпуни опоравак ових невидљивих токова неће бити очекивано пре вакцинације „довољно глобалног“ обима. Ипак, очекивање брзог опоравка је реално. На пример, глобалне СДИ (Стране Државне Инвестиције) су показале потпуни опоравак у последњем кварталу 2021. године, иако је опоравак био веома неједначан на регионалном нивоу и био је концентрисан у развијеним економијама. Напори за опоравак су, дакле, рано кренули, у поређењу са две главне историјске епизоде економских криза. Ово указује на већу отпорност глобалног економског система него што се очекивало.

Предвиђања и извештаји о очекиваној „смрти“ глобализације били су, гледајући уназад, јако преувеличани. Ипак, пандемија нас је научила да су неједнакости плодно тле за ширење болести и патње која следи. Смањење рањивости епидемије, стога, захтева решавање ових неједнакости. Борба против следећих потенцијалних пандемија, међутим, подразумева да се не можемо ограничити само на домаћа дешавања. Неједнакости широм света – унутар и између земаља – обезбеђују плодно тло за болести из којих настају нове варијанте, вируси и друге заразне болести. Пандемија Covid 19 ће вероватно убрзати различите облике неједнакости. Деглобализација постоји - укупна глобализација ће вероватно бити нижа у догледној будућности. Наша друштва ће, међутим, остати много отворенија него на почетку таласа глобализације 1990. године. Сада смо повезани путем интернета са интензитетом који никада раније није примећен у историји. Иако притисак ка деглобализацији свакако и даље постоји, економије су сада дигитално повезане на начин на који никада раније нису биле.

Искорењивање ширења вируса ће захтевати међународну сарадњу и глобалне напоре да се осигура да ниједна земља не буде заостала. Биће формиран форум да би се спречиле нове варијанте и потенцијална будућа избијања. Вакцине морају бити доступне свим земљама и морају бити приступачне. Као што глобализација има последице на све земље, здравље различитих нација је испреплетено. Здравље једне нације утиче на здравље друге, што је показала пандемија. Импликација је, дакле, да борба против пандемије захтева од нас да се позабавимо неједнакостима, јер оне у великој мери одређују рањивост пандемије. Штавише, захтева глобални приступ како би се осигурала једнакост за све грађане света. Ова пандемија је указала на вакуум у погледу спровођења права, јер је било условљавања, обавезујућих прописа, правних одлука, пре свега права радника и основних људских права и недостатак ефикасне правне заштите.¹⁹⁰

5.4.2. Рат у Украјини

Рат у Украјини је нагло повећао геополитичке ризике. Што је довело до промена у структури ланаца снабдевања. Али имајући у виду капитал на месту, трошкове тражења алтернатива и факторе као што су разлике у платама у различитим земљама, овај процес ће вероватно бити постепен, а не изненадан и различито ће утицати на

¹⁹⁰ Papyrakis, E, *COVID-19 and International Development*, International Institute of Social Studies, 2022.

различите секторе и производе. То неће резултирати преокретом глобализације, осим ако није подржано наглашеном интервенцијом владе.

Рат у Украјини још једном открива ризике повезане са међусобно повезаном природом глобалне трговине. Ослањање на стране произвођаче инпута може довести до прекида производње када земље извора доживе негативан шок, као што је рат који доводи до економских санкција. Неколико посматрача тврди да ће компаније одговорити на овај шок – и геополитичке тензије које је он покренуо – поновним разматрањем равнотеже између ефикасности и сигурности, што ће довести до дугорочних промена у структури глобалних ланаца вредности (ГВЦ) у облику поновног преузимања или затварања. Слично дебати о дугорочним последицама Covid 19, питање које се понавља је да ли ће ови шокови довести до корозије или чак до краја глобализације.

Како су се геополитички ризици повећали у неколико земаља, компаније могу да одговоре на шок ревидирањем структуре својих ланаца снабдевања. Ова реорганизација удаљавања од земаља које се сматрају ризичнијима различито ће утицати на различите секторе и производе. Али исти технолошки и економски фактори који су подржавали међународну фрагментацију производње последњих деценија чине преокрет глобалних ланаца вредности мало вероватним, осим ако се политике радикално не промене.

Рат има директне ефекте на компаније које послују у Русији и Украјини и на компаније које се ослањају на добављаче са тих тржишта. Али шок изазван ратом превазилази ове две земље, пошто су геополитички ризици порасли на глобалном нивоу. Глобални индекс геополитичког ризика се више него удвостручио, достигавши нивое који нису виђени од почетка рата у Ираку у марту 2003. Подаци такође показују значајне промене геополитичких ризика у неколико економија које су интегрисане од Русије и Украјине у глобалне ланце вредности, укључујући Кину, Финску, Шведску, Тајван, између осталих, што указује на промену перцепције о ризицима будућих сукоба и санкција.

Рат ће преобликовати глобалне ланце вредности, посебно за компаније које се у великој мери ослањају на земље у којима су геополитички ризици порасли, али то не значи крај глобализације. Већи геополитички ризик подиже премију осигурања коју фирме морају да плате да би покриле ризик будућих прекида производње услед економских санкција или сукоба. За фирму, ризик од поремећаја расте заједно са ослањањем на увоз из угрожене земље, тако да је већа вероватноћа да ће компаније које су изложене ризику отићи. Али неколико фактора ствара инерцију, што сугерише да преобликовање неких глобалних ланаца вредности не подразумева изненадну деглобализацију. Геополитички ризик не утиче на разлике у трошковима између земаља. Ово чини прелазак у земље са високим трошковима мало вероватним. Премештање производње је такође скупо, због неповратних трошкова изградње нове инфраструктуре и трошкова претраге за успостављање нових односа у другој земљи.

Друго, ратом изазвано преобликовање глобалних ланаца вредности различито ће утицати на различите секторе и производе. Сектори са вишим фиксним трошковима и софистицираним интермедијарним производима мање је вероватно да ће се преселити као одговор на веће геополитичке ризике – осим ако политика не интервенише. Фирме у индустрији као што је аутомобилска индустрија, која захтева велико улагање у инфраструктуру, и фирме које се ослањају на софистициране интермедијарне производе, које се ослањају на улагања у вези са одређеним односом, суочавају се са вишим трошковима премештања производње и стога је мања вероватноћа да ће напустити земљу у присуству већи геополитички ризик. Чак и ако се природа шока разликује, ова

интуиција је потврђена доказима о реконфигурацији глобалних ланаца вредности након земљотреса у Јапану 2011. Предузећа у тим секторима и производима можда неће реорганизовати производњу само на основу тржишних подстицаја, већ ако очекују промену у политици која утиче на трошкове трговине.

Светска економија ће бити повређена преобликовањем глобалних ланаца вредности изазваним већим геополитичким ризицима, али ће неке земље добити, а друге изгубити. Како компаније прилагођавају своју производну и трговинску структуру новом окружењу у потрази за економском ефикасношћу, оне могу тражити нове добављаче у земљама у развоју које имају латентну компаративну предност и мањи геополитички ризик. Док су високоризичне економије, и глобална економија у целини, у горем положају у неизвеснијем свету, нови добављачи би имали користи од повећаних могућности улагања и трговине. У овом контексту, прави ризик долази од мера које имају за циљ да се трговински систем премести, приближи или фрагментира. Уместо тога, владине политике треба да се фокусирају на смиривање тензија и јачање глобалних ланаца вредности против будућих поремећаја.¹⁹¹¹⁹²¹⁹³¹⁹⁴

Стручњаци за међународне односе дуго су били дубоко заинтересовани за међусобну игру великих сила и разлоге зашто су чак и најмоћније на крају нестале са позорнице историје – нешто што се догодило Османској и Аустроугарској империји после Првог светског рата, затим европска колонијална царства после Другог светског рата, и коначно сама совјетска империја између 1989. и 1991. Историја такође показује да када империје падну, то не прати увек стабилност и просперитет. Тако је било у прошлости; па се испоставило да је уследило након слома совјетског комунизма. Нова Русија се суочила са многим изазовима. Прво је било питање шта учинити са нуклеарним арсеналом СССР-а и како спречити да оружје напусти бивши СССР или обезбедити да контрола над њим остане у рукама Русије. Друго, постојао је подједнако озбиљан проблем који је представљао распад СССР-а. Не само да је 25 милиона Руса сада живело ван саме Русије, већ су и друге нације бившег СССР-а морале да развију неку врсту односа са Русијом којој је било готово немогуће замислити њен однос са државама као што је Украјина. Коначно, постојао је још основнији проблем транзиције са централизоване, планске економије, дизајниране да гарантује пуну запосленост, на конкурентну тржишну економију у којој су многе старе индустрије које су биле темељ СССР-а (укључујући његов огроман војно -индустријски комплекс) очигледно више нису били погодни за намену. Као резултат свог брзог усвајања приватизације у западном стилу, Русија је доживела нешто слично депресији у стилу 1930-их, са падом индустријске производње, падом животног стандарда, а читави региони који су некада били посвећени војној производњи хладног рата отишли су у слободан пад. Нити је економска ситуација показивала знаке побољшања како је време одмицало. Заиста, 1998. Русија је доживела сопствену финансијску кризу, ону која је збрисала уштеђевину обичних људи и учинила нови посткомунистички режим под Борисом Јељцином још мање популарним него што је био неколико година раније. Није изненађујуће што је годину дана касније одлучио да поднесе оставку. У почетку није било јасно да ће се Јељцинов наследник понашати другачије. Нити, чини се, нови олигарси нису изразили било какав степен противљења Путиновом уздицању. Путин је тражио само једно:

¹⁹¹ Ruta, M, *Long-term effects of the war in Ukraine on global value chains*, in M Ruta (ed.), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*, World Bank, Washington DC, 2022.

¹⁹² Ruta, M, *How the war in Ukraine may reshape globalization*, CEPR, 2022.

¹⁹³ Posen, A, *The End of Globalization? What Russia's War in Ukraine Means for the World Economy*, *Foreign Affairs*, 2022.

¹⁹⁴ Liu, Y, *Effects on Global FDI*, World Bank, Washington DC, 2022.

пристанак. Они који су били спремни да се сложе са овим прошли су веома добро. Они који се нису нашли ни у затвору (таква је била судбина најбогатијег Руса од свих, Михаила Ходорковског) или у егзилу (што се на крају десило огромном моћном Борису Березовском). Производ КГБ-а (совјетске безбедносне агенције) и централна фигура у стварању њене организације наследнице у облику ФСБ-а, Путин као да је имао мало, ако уопште има, сопствених оригиналних идеја. Међутим, он је разумео моћ у најчистијем смислу. Немилосрдан чак и по руским стандардима, није издржао опозицију. Али његов шири задатак, како га је он видео, није био само да наметне своју вољу другима, већ да врати руски престиж након онога што је видео као његов нагли пад током 1990-их. Путин никада није крио своје амбиције. Није му недостајао ни кохерентан наратив. Распад СССР-а, поновио је, био је трагедија, и иако не би било могуће поново саставити стару империју, неће бити даљих уступака. Ово можда неће вратити Русију у било шта налик совјетској ери, али Русија, инсистирао је он, мора снажније да се афирмише — најочигледније против оних на Западу који су мислили да Русију могу узети здраво за готово. Путин је чак редефинисао појам демократије и дао му оно што су многи видели као изразито руски или 'суверени' карактер, у којем је спољашњи облик демократије остао нетакнут, док је њен унутрашњи садржај, у смислу независног парламента и једнаког приступа слободним медијима, постепено издубљен. Ова промена у гледиштима изазвала је извесну конфузију на Западу. У почетку су Американци и Европљани затворили очи пред овим развојем на реалистичкој претпоставци да је било важно блиско сарађивати са Русијом: делимично из економских разлога, Русија је била главни снабдевач Европе нафтом и гасом; делимично јер је Путин изгледао популаран међу обичним Русима; а делом и зато што је Русија била стална чланица Савета безбедности УН и остала држава са нуклеарним оружјем. Међутим, кумулативни утицај Путинове политике није могао а да не закомпликује односе Русије са Западом. Русија је окривила Запад; Запад, Русију. Било је јасно да упркос напорима америчке стране да „ресетује“ однос, један догађај за другим доводи ствари до тачке прелома. Међу коментаторима је постало све модерније дефинисати руски однос са Западом као „нови“ хладни рат. Можда је први који је употребио тај термин Едвард Лукас у свом бестселеру из 2008. Нови хладни рат. Руска војна интервенција у Грузији, сматра он, наговестила је почетак новог и опасног периода у односима. Чинило се да каснији развој догађаја само потврђује ову рану процену. Убиства истраживачких новинара у самој Русији, циљани атентати ван Русије, њено мешање у унутрашње послове балтичких република, руска употреба сајбер рата, њене различите кампање дезинформација које су осмишљене да подривају Запад, и коначно њене интервенције у Украјини после 2013. до дубоке кризе у односима — новог хладног рата на снази. Лукас такође криви Запад, не толико зато што је изазвао сукоб – Русија је, он инсистира, крива – већ зато што није успео да препозна претњу и да се суочи са њом у раним фазама. Запад је некада био заокупљен изградњом партнерства са Русијом, али није видео натпис на зиду док није било прекасно. Критичари термина „нови“ хладни рат не оспоравају толико чињенице – иако би неки кривили Запад колико и Русију за убрзање кризе. Уместо тога, они доводе у питање употребу самог термина. Они износе четири конкретна аргумента. Прво, хладни рат се покљопио са постојањем старе комунистичке суперсиле, СССР-а, а како СССР више не постоји, термин „хладни рат“ није прикладан термин за дефинисање кризе у односима Русије са Западом данас. Друго, хладни рат је у основи био идеолошки сукоб између супротстављених друштвено-економских система – једног комунистичког и другог капиталистичког – док садашњи сукоб нема или нема никакве везе са идеологијом. То је само чиста борба за власт. Треће, хладни рат је раздвојио две стране. Ново такмичење, с друге стране, изгледа да не препознаје такве границе и као такво би могло бити много опасније. Коначно, критичари идеје о новом хладном рату тврде да се

мора чувати употребе појмова извучених из историје попут „хладног рата“ који више замагљују савремену стварност него што је осветљавају.

Ситуација се приметно погоршала након руске интервенције у Грузији 2008. Правдајући то образложењем да Запад покушава да подстакне либералне промене у сопственом „дворишту“, руска реторика против западне политике је тада почела да се појачава. Њено коришћење вета против Запада у УН постало је све чешће. Тада је одлучила да ће употребити сва неопходна средства да задржи Башара ел Асада на власти у Сирији. Затим, и најозбиљније, 2013–14. дошла је криза у Украјини и незаконита анексија Крима. Такође су почели да се појављују докази да Русија не само да покушава да дестабилизује Украјину, већ и Запад подржавајући Трампову председничку кандидатуру 2016. године, док је давала идеолошку и можда финансијску подршку странкама и особама у Европи које су непријатељски настројене према Европској унији. Чинило се да је окренут политички угао. Веза је достигла оно што су неки сматрали тачком без повратка. Распад СССР-а је неизбежно изазвао проблеме које је било тешко решити. Економске реформе 1990-их створиле су нову класу супербогатих Руса, али су погоршале укупни економски пад Русије. Владимир Путин је покушао да преокрене оно што је видео као пад Русије 1990-их. Односи између Запада и Русије су се драстично погоршали, посебно од руске интервенције у Грузији 2008. и њене анексије Крима 2014. године.¹⁹⁵ Кључно је питање: колико су компатибилни данашњи нови обрасци „мрежа политика“ и управљања на „више нивоа“ са демократским стандардима?¹⁹⁶

Павловић полази од констатације да се национализам, како у популарним тако и у академским круговима, повезује најчешће с покретима који теже стварању нових држава или са политикама крајње деснице. Тако виђен, национализам је увек смештен негде на „периферији“, било да је реч о сепаратистима који се налазе у удаљеним и пограничним областима држава, или о герилцима који настоје да успоставе своју нову домовину тамо где су се постојеће државне структуре урушиле, по правилу далеко од признатих средишта Западног света. Из перспективе Париза, Лондона или Вашингтона, како Билиг наводи, места као што су Молдавија, Босна или Украјина налазе се на рубу Европе, услед чега се на тамошњи национализам гледа не само као на периферну већ као и на егзотичну силу. Одатле, код припадника устаљених нација – код којих постоји сигурност у властити континуитет, и које су, нарочито, део онога што се у савременом свету описује као Запад – присутно је изразито осећање да је национализам својство које је карактеристично само за неке друге, али никада и за нас. Наведено поимање национализма, према Билигу, није потпуно и у аналитичком смислу усмерава у погрешном правцу, првенствено из разлога јер не обухвата национализам западњачких националних држава. У свету националних држава у којем живимо, наиме, национализам не може да буде ограничен само на „периферију“. Утолико више што национализам погађа и устаљене националне државе, додуше само у посебним приликама. Кризе као што су Фокландски или Заливски рат, које су ескалирале између Велике Британије и Аргентине, односно САД и Ирака, Билиг истиче тек као неке од примера који више него добро показују како национална грозница, чији су симптоми запаљива реторика и провала националних знамења, готово преко ноћи може да захвати тзв. Западне демократије које су махом перципиране као стабилна друштва, у којима национална идеологија представља ствар далеке прошлости. Концепт нације и националне државе, у којем национални идентитет заузима фундаментално место у самоодређењу људи, јавља се у модерном добу у којем се друштвено-политички поредак

¹⁹⁵ Owens, Baylis P and Smith, ed, *Globalization of World Politics*, OUP Oxford, 2020.

¹⁹⁶ Benz, A, Papadopoulos Y, *Covernance and Democracy, Comparing National, European and Transnational Experiences*, London, Routledge, 2006.

успоставља на принципима јасних територијалних, економских и идејних разграничења. С друге стране, а то је оно што Билиг настоји да покаже, тај концепт на снази је и даље, у постмодерном, децентрираном времену, на крају 20. и почетком 21. века, и поред тога што се на први поглед чини да су у том времену националне државе изложене ерозији, пре свега захваљујући деловању наднационалних али и субнационалних процеса, међу којима су најзначајнији интернационализација капитала, глобална хомогенизација културе, афирмација различитих политика идентитета (регионалних, етничких, родних, сексуалних), итд. Да није тако, испадало би да се националне еуфорије у консолидованим државама Запада испољавају тек као некакво пролазно расположење, које наступа мање-више стихијски, у складу с тренутним потребама или циљевима. Кризе попут Фокландског или Заливског рата у том случају деловале би као налети ратоборности који се распламсавају и гасе самостално, без било какве повезаности са идеолошким матрицама које леже у основи национализма, а које такве кризе заправо иницирају. Поменуте кризе, међу многим сличним, не стварају националне државе као националне државе, као институционализовани механизми власти. Оне су, према Билигу, последица посебног психолошког обрасца, заснованог на перманентном, неприметном истицању нације, која се свакодневно репродукује као таква, како кроз репродуковање властитих грађана као припадника нације, тако и у оквиру једног ширег света конкурентних нација. За остварење тог свакодневног репродуковања од кључног значаја је репродуковање и целог једног комплекса веровања, претпоставки, навика, представа и поступака, а којим се грађанство из дана у дан подсећа на своје национално место у светском поретку нација. Тај комплекс мора да се репродукује на банално обичан начин, скоро неприметно, будући да је свет нација свакодневни свет, позната савремена средина. Збир начина на које устаљене нације репродукују себе као нације, тј. збир идеолошких навика (укључујући навике у понашању и веровању) које се налазе у тој функцији, Билиг разликује од уобичајеног схватања национализма, по којем се он – како каже – јавља у малим величинама и јарким бојама, као друштвени покрети који теже прекрајању постојећих територијалних граница и који тиме угрожавају национални *status quo*. Билиг, другим речима, настоји да појам национализма, који се идентификује као проблем, и који се јавља тамо на периферији, а не овде у средишту, прошири тако да њиме буду обухваћена и сва она неименована, незапажена идеолошка средства помоћу којих се националне државе репродукују. С тим у вези, успоставља синтагму банални национализам, под којом подразумева интелектуалне навике које устаљеним нацијама омогућавају да се репродукују, односно рутину која је неодвојива од свакодневног живота, а која чини да национализам не буде само повремено расположење припадника нација, већ ендемско стање које припаднике нација држи у сталној приправности да онда када затреба мисле и поступају онакво како „интереси” њихових нација налажу. Нације нису древна тековина, већ продукт модерног доба, које при том нису утемељене на „објективним” структурним чиниоцима већ на појединим имагинарним конструкцијама. Једна од тих конструкција, свакако међу кључним у процесу конституисања нација, јесте национални језик, чије је замишљање као националног у мозаику различитих говора довело до његове хегемонизације и до широко распрострањеног схватања да он постоји као „природан”, као дат сам по себи. Такво схватање, по Билигу, спада у ред идеја које репродукују нацију и представља више него добар показатељ колико идеје национализма изгу дубоко да продру у савремени начин мишљења људи. Према Билигу, национализам је: начин мишљења или идеолошка свест која на нације, националне идентитете и националне домовине гледа као на „природне” појаве. Он није идеологија локалног карактера, која је усредсређена само на себе и на властито окружење. Реч је о глобалној идеологији са сопственим хегемонијским дискурсима, која да би била делотворна мора да буде ствар навике и увреженог мишљења, а не само плод маште и

исконструисане стварности.³ Национална држава припада модерном добу док у постмодерном, глобализованом свету она губи значај. Ако је то случај, банални национализам је идеологија која одумире, при чему нове политике идентитета замењују стару политику националне припадности. Билиг сматра да ствари не стоје баш тако. Показује да не само што се у неким теоријама постмодернизма често гледа на значај нације као на нешто што се само по себи разуме него да чак и неке од појава које наводно указују на крај нација и саме сведоче о непрекинутом утицају националистичких претпоставки. Посебан парадокс наведене тезе види у томе што се она формулише у време када једна моћна нација, САД, настоји да стекне глобалну хегемонију, услед чега и глобална култура добија димензију националне културе будући да се симболи САД јављају као општи симболи. Банални национализам није ограничен само на неприметне навике у мишљењу и понашању. Билиг сматра да је он далеко распрострањенији и да има чак и свој филозофски облик. Билиг нас уводи у универзум у којем се свакодневна стварност појављује у потпуно новом светлу, и на начин на који се о њој вероватно никада претходно није размишљало. Реч је о стварности бременитој кодовима који нimalо нису безазлени, а који савремену људску популацију константно држе у уверењу да је свет у којем живи свет стварних међусобно конкурентних нација и националних држава. То је иста она стварност у којој непрестано тиња моћ једне идеологије која је толико позната да се једва примећује, у којој подела на нације подразумева безрезервну поделу на нас и на њих, у којој, најзад, у бројним складиштима широм света и поред енормних људских страдања током 19-ог, нарочито током 20-ог века, мноштво оружја и даље чека у приправности да, кад затреба, буде употребљено у „одбрану“ највишег идеала данашњице – идеала нације. Наведене тврдње можемо посматрати и у контексту савремених сукоба, у Украјини или у појасу Газе.¹⁹⁷

5.4.3. Појас Газе

Рат Израела и Хамаса прелио се на глобалну сцену почетком октобра месеца 2023. године. Политичка поларизација се продубила далеко од сукоба. Глобална економија – укључујући цене нафте и хране – суочава се са поремећајима. Геостратешки, Кина је можда један од ретких победника. Што рат дуже траје, то су опасности све веће.

Последњи рат на Блиском истоку сукобљава земљу величине Њу Џерсија са територијом величине Филадельфије. Ипак, последице сукоба између Израела и Хамаса, покренутог 7. октобра у крвоједним таласима насиља – већ се таласају широм света. Глобалне опасности су економски поремећаји, растућа војна рањивост, дубља политичка поларизација, нови стратешки изазови и променљива природа ратовања због зараћених недржавних актера.

Прво, Светска банка је упозорила да би сукоб између Израела и Газе могао да изазове глобални економски „шок“, укључујући цене нафте које скоче до 150 долара по барелу и милионе који ће глатковати због виших цена хране. То би могло да одрази кризу током рата 1973. године, када су арапске чланице ОПЕК-а, предвођене Саудијском Арабијом, увеле ембарго на продају нафте Сједињеним Државама као одмазду за одлуку Вашингтона да поново снабдева израелску војску.

Ембарго на нафту из 1973. године „допринео је растућој спирали цена нафте са глобалним импликацијама“, према званичној историји кризе у Стејт департменту. „Цена нафте по барелу се прво удвостручила, а затим учетворостручила, наметнувши

¹⁹⁷ Павловић, А, Билиг, М, Банални национализам, Библиотека XX век, Београд, 2009. *Социолошки преглед* 44, no. 2 (2010): 352-56.

потрошачима велике трошкове и структуралне изазове за стабилност читавих националних економија. То је такође „акутно натегло“ америчку економију, која је све више зависила од стране нафте.

Нови извештај Светске банке описује импликације пола века касније. Последњи сукоб на Блиском истоку долази након највећег шока за тржишта роба од 1970-их — рата Русије са Украјином. Креатори политике ће морати да буду опрезни. Ако би сукоб ескалирао, глобална економија би се први пут после деценија суочила са двоструким енергетским шоком – не само због рата у Украјини већ и са Блиског истока.

Друго, Сједињене Државе се суочавају са већ опипљивом опасношћу да буду увучене у шири војни сукоб – стална опасност у ратним зонама – као ненамерна последица њиховог распоређивања на Блиском истоку. Пентагон је распоредио две ударне групе носача са ратним бродовима који носе више од 150 ратних авиона, као и обиље пројектила. Такође је припремио 2.000 војника да оду у најконзистентнији регион на свету. Циљеви су да се спречи ескалација која привлачи друге стране или нације и да се обезбеди заштита снага за сопствене трупе. Међутим, америчке снаге такође стварају мете за нападе.

Треће, у свету који је већ напето поларизован, рат се прелио на удаљене континенте, далеке престонице и подељене универзитетске кампусе. Подстакао је ружне поделе које се не описују само као произраелске или пропалестинске. Антисемитизам, укључујући претње смрћу јеврејским групама и организацијама у Сједињеним Државама, је у порасту. У међувремену, стотине хиљада људи изашло је на пропалестинске демонстрације широм света.

Идеја да би дипломатија могла да консолидује другачији Блиски исток, кроз Абрахамов споразум и нову повезаност између Израела и дугогодишњих арапских противника, сада се суочава са огромним препрекама, у најмању руку, усред супарничке јавности. Регионални лидери који су се бавили Израелом суочавају се са притиском да се повуку. Раскол у погледима на глобалном нивоу можда неће завршити престанком борби.

Четврто, један од „победника“, што је, у најбољем случају, сумњива идеја када се примени на тренутни сложени блискоисточни пожар је Кина. Скоро две године, Сједињене Државе су опседнуте помагањем и наоружавањем Украјине. Сада се суочава са сличним обавезама према Израелу. У међувремену, Русија троши своје војне ресурсе на исцрпљујући рат у Украјини. Кина се не суочава са сличним стратешким изазовима. Она је неометано у изградњи своје војске, ширењу свог утицаја далеко изван Азије и каналисању својих финансијских ресурса и дипломатске полуге у дугорочну агенду. У широј борби за глобални утицај у 21. веку, Кина је дубоко заронила у такозвани Глобални југ земаља у развоју. Многе земље глобалног југа саосећају са Палестином и рат је с тога питање које Кина може да искористи да мобилише подршку свом лидерству земаља у развоју. Што дуже траје рат у Гази, већи је потенцијал за шире последице далеко изван израелских или палестинских граница.¹⁹⁸

Палестина је доживела бурну историју, посебно у последњих 100 година. Британски мандат Палестине почео је 1917. године, након што су британске снаге заузеле регион од Отоманског царства током Првог светског рата. Током британског мандата, палестинска економија се значајно развила, а Палестину је карактерисало живо грађанско друштво. Рат 1948. године је довео до тога да су више од 800.000 Палестинаца постало избеглице. Они су протерани из својих домова и прибегли су првенствено на

¹⁹⁸ <https://www.wilsoncenter.org/article/five-global-dangers-gaza-war>

Западну обалу, Газу, Јордан, Либан и Сирију.¹⁹⁹ Агенција Уједињених нација за помоћ палестинским избеглицама на Блиском истоку (UNRWA) основана је 1950. године да би помогла овим палестинским избеглицама кроз програме директне помоћи и јавних радова. Процењује се да је број палестинских избеглица регистрованих у UNRWA достигао 5 милиона људи до 2015. Право ових избеглица да се врате је најспорније у целокупном конфликту који се води између Израела и Палестине.

Између краја рата 1948. и почетка Шестодневног рата 1967. године, области историјске Палестине које Израел није заузео стављене су под јорданску и египатску јурисдикцију. Јордан је имао потпуну контролу над Западном обалом (укључујући источни Јерусалим). Сво палестинско становништво са Западне обале добило је јорданско држављанство, али већина њих је наставила да живи у палестинским избегличким логорима. Египат је де факто управљао Газом између 1948. и 1959. преко углавном симболичне свепалестинске владе. Од 1959. до 1967. Египат је званично наметнуо војну власт над Газом, чекајући решење за „питање Палестине“.

Израел је 1967. године започео „Шестодневни рат“ покренувши опсежан ваздушни напад на египатске ваздушне базе. Рат се одвијао дуж три главна фронта. Палестинска ослободилачка организација (ПЛО) основана је 1964. године као кровна организација која представља цели палестински народ. Примарни циљ ПЛО-а био је да се оружаном борбом ослободи читава историјска Палестина, у циљу стварања демократске државе. Наведено се заснивало на тврдњама да је Палестина недељива територијална јединица, да чисто верска претензија на земљу не може представљати државност и да палестински народ има право на самоопредељење у својој домовини. Герилска активност је постала примарни облик борбе против израелске окупације од 1967. до 1982. године.

Временом циљ ПЛО се постепено померао са формирања јединствене демократске државе ка ослобођењу историјске Палестине у целини. Непосредни циљеви ПЛО-а постали су очување палестинског идентитета, очување међународног присуства Палестине и успостављање палестинске националне власти у делу Палестине. 1982. године, интензиван војни притисак Израела и одређених либанских фракција присилио је већи део ПЛО егзил у иностранство, првенствено у Тунис. Током 80-тих година XX века ПЛО је углавном деловао мирним средствима отпора. Наведено је укључивало друштвено-политичку мобилизацију и добровољни рад као што је формирање *ad hoc* медицинских, пољопривредних и других служби за помоћ како би се помогло палестинском становништву да превазиђе штетне ефекте израелске окупације.

Наводи се да је почетак Прве интифаде углавном био спонтан (1987. године), као израз растуће фрустрације палестинског народа услед израелске окупације. Без обзира на то, постојање организованог оквира за демонстрације је подржало устанак — Палестина је развила нова средства отпора и самопотврђивања. Прва интифада поставила је терен за кретање ка имплементацији палестинске државности. Прокламовано је успостављање независне палестинске државе на Палестинском националном већу у новембру 1988. године, а након проглашења, Палестину као државу су међународно признале 94 националне државе. Да би започео званичне мировне преговоре са Сједињеним Америчким Државама, покојни председавајући ПЛО-а Јасер Арафат признао је споразум о миру и безбедности, потврдио Резолуцију 242 Савета безбедности УН и осудио насиље над цивилним циљевима. Невладине организације (НВО) су се појачале у пружању услуга палестинском народу које нису могле да пруже још неупотпуне формиране владине институције, поготово током 90-тих година XX

¹⁹⁹ У Палестини се овај догађај назива „*Nakba*“ (катастрофа).

века. Потписивањем Споразума из Осла, израелско-палестински мировни процес званично је почео 1993.

Године 1993. ПЛО је признао Израел, а Израел признао ПЛО као јединог легитимног представника палестинског народа и партнера у мировним преговорима. Преговори су се заснивали на резолуцијама 242 и 338 Савета безбедности УН, а имали су за циљ испуњење права палестинског народа на самоопредељење. Мировни процес је настављен потписивањем Споразума из Осла 1995. Овај споразум је поделио Западну обалу на области А, Б и Ц. Подручје А требало је да подразумева пуну палестинску цивилну и безбедносну контролу; Зона Б, пуна палестинска цивилна контрола и заједничка израелско-палестинска безбедносна контрола; и зона Ц, потпуна израелска цивилна и безбедносна контрола. Ово је ефективно фрагментирало Западну обалу на енклаве и Палестинцима је забранило око 60% територије. Што се тиче најбитнијих фактора спора између две државе, они су: питање статуса границе, палестинске избеглице, статус Јерусалима, суверенитет над изворима воде, проблем илегалних израелских насеља и мере за одржавање међудржавне безбедности. Ова питања су и данас веома спорна.

Друга интифада је избила у септембру 2000. Године, изазвана посетом будућег премијера Израела Ариела Шарона цамији Ал-Акса. Започета је народним протестима и демонстрацијама палестинског народа против текуће израелске окупације, међутим, брзо је уследило интензивно насиље. Убрзо након избијања Друге интифаде, на Таба самиту 2001. године, Јасер Арафат и израелски премијер Ехуд Барак били су ближе постизању коначног решења него икада пре. Израел је 2002. покренуо велику војну операцију на Западној обали, уништавајући целокупну административну инфраструктуру Палестине и војно поново окупирајући Западну обалу (укључујући области А и Б). Убрзо након тога, израелска влада је започела изградњу зида за раздвајање између Израела и Западне обале. Такав развој догађаја навео је САД да инсистира на поновним покушајима посредовања у миру, што је резултирало Мапом пута за мир, представљеном 2003. То је био план у три фазе који је укључивао прекид непријатељстава, повлачење израелских снага из подручја окупираних од 2000. поновна изградња и преговори о коначном статусу који ће се завршити до 2005. План никада није прошао прву фазу. Иако је новоименовани премијер Палестине Махмуд Абас прихватио мировни споразум, израелски премијер Ариел Шарон прихватио га је тек након што је прогласио 14 резерви, укључујући и одбијање замрзавања нелегалне изградње насеља на Западној обали. Такве резерве су учиниле Мапу пута непрепознатљивом и биле су равне одбацивању плана за мир. Почетком 2005. године, нада је враћена демократским избором Махмуда Абаса за другог председника Палестине. У децембру 2008. Израел покренуо велики напад на Газу и мировни процес је пропао.

Овај напад је уследио као последица озбиљних питања унутар палестинске унутрашње политике. Две главне политичке партије, Фатах и Хамас — нису успеле да постигну споразуме о подели власти након победе Хамаса на парламентарним изборима 2006. године. Упркос опсежним покушајима помирења, укључујући Владу јединства из 2014. године, фундаментална неслагања између две стране тек треба да буду решена.

Даљи директни преговори између Палестине и Израела су били спроведени под покровитељством САД 2010-11. и 2013-14. Абасов предлог у 2014. години је захтевао замрзавање изградње израелских насеља и директних преговора са Израелом, након чега је уследило повлачење Израела на границе из 1967. године, остављајући Источни Јерусалим као главни град Палестине. Наводи се да више од четвртине палестинског

становништва живи у сиромаштву, а скоро половина становника Газе је у неизвесности у вези са храном. Све су то директни утицаји текуће израелске окупације.

Палестина се услед свих ових дешавања окренула интернационализацији. Ова стратегија упућује Палестину да тражи потпуне дипломатске односе са другим државама, да постане члан међународних институција и поднесе тужбе против Израела преко Међународног кривичног суда, Међународног суда правде и УН. Генерална скупштина УН је 2012. године великом већином гласала за унапређење статуса Палестине у државу која није чланица посматрач. Једна од главних препрека која се мора превазићи како би се ефикасно спровела изградња државе је тренутно нејединство између Газе и Западне обале. Палестинска влада се нада да ће њихове стратегије донети праведно решење окупације које је у складу са њиховим ставовима о фундаменталним питањима коначног статуса. Мора се успоставити територијална веза између Западне обале и појаса Газе која омогућава трајно и неограничено кретање људи и робе. Морају се договорити међусобни безбедносни аранжмани, под условом да се не пониште или наруше палестински суверенитет и територијални интегритет. Народ Палестине исказује свој отпор мирним путем, и такву поруку шаљу у свет – да желе да се исправи неправда нанета њима на праведан начин.

Наша свакодневница нам указује да је превише људи, превише злочина, превише ратова, премало времена – чини се готово немогућим лоцирати и сачувати заједничку основу на којој би се цивилно друштво могло развијати. Где можемо да будемо своји и да живимо своје животе, да арбитрирамо о нашим разликама, да будемо нешто више од обичних потрошача, да преузмемо контролу над стварима? Где год да погледамо постоји сукоб, отуђење, бирократија, необуздани маркетиншки капитализам, губитак индивидуалне контроле. Шта се десило са грађанском врлином и животом у заједници који су хранили истинску демократију? Барбер се директно бави овим питањима и, одговарајући на њих, преузима идеале „цивилног друштва“ од носталгичара који желе да поново створе старомодне (и дискриминаторске) мале заједнице и од оних који се баве слободним тржиштем, који га повезују са неспутаном комерцијалном делатношћу. Барбер предлаже практичне стратегије за стварање реалног грађанског друштва, за цивилизовање јавног дискурса и промовисање грађанске дебате.²⁰⁰

Израел мора да оконча окупацију Палестине како би престао да подстиче апартхејд и систематско кршење људских права. Израелска окупација Палестине је најдужа и једна од најсмртоноснијих војних окупација на свету. Деценијама га карактеришу распрострањена и систематска кршења људских права Палестинаца, као и међународног права.

Према међународном хуманитарном праву, окупација територије током сукоба је привремена. Од окупаторске власти се тражи да управља територијом у интересу окупираног становништва и да што је могуће више очува стање које је постојало на почетку окупације, укључујући поштовање постојећих закона и уздржавање од увођења демографских промена и петљања у територијални интегритет окупиране територије.

Трајање израелске окупације – која траје више од пола века – заједно са илегалном званичном анексијом окупираног источног Јерусалима од стране власти и де факто анексијом великих делова Западне обале кроз конфискацију земље и проширење насеља, пружају јасан доказ да је намера Израела да окупација буде трајна и у корист окупаторске власти и сопствених грађана.

²⁰⁰ Barber, B, R, *A Place for Us: How to Make Society Civil and Democracy Strong*, Hill and Wang, New York, 1998.

Палестинци који живе под израелском окупацијом изложени су безбројним кршењима људских права, које одржава институционализован режим систематске доминације и угњетавања. Дискриминаторни и репресивни закони, који су наводно усвојени као део окупације, али ефективно служе циљевима израелског система апартејда, фрагментирали су и сегрегирани Палестинце широм ОПТ-а, док су незаконито искоришћавали њихове ресурсе, арбитарно ограничавајући њихова права и слободе, контролишући скоро сваки аспект њиховог живота. Палестинци у ОПТ-у живе заробљени и потлачени под израелском бруталном окупацијом, подвргнути системској дискриминацији.

На Западној обали, укључујући окупирани источни Јерусалим, Палестинци се рутински суочавају са прекомерном употребом силе, противправним убиствима, произвољним хапшењем, административним притвором, присилним премештањем, рушењем домова, конфискацијом земље и природних ресурса и ускраћивањем основних права и слобода. Израелски вишеслојни систем затварања, ојачан масовним надзором, физичким баријерама и законским ограничењима, укључујући илегални зид/ограду, стотине контролних пунктова и блокада на путевима, и режим произвољних дозвола, умањено је слободу кретања Палестинаца и продужио њихово обесправљење. Међу најупечатљивијим примерима израелског потпуног непоштовања међународног права било је успостављање и непрестано ширење израелских насеља широм ОПТ-а и илегална анексија окупираног источног Јерусалима непосредно након рата 1967. године, што је уставом утврђено 1980. године.

Ова контрола је достигла ниво окрутности без преседана у Појасу Газе, где Израел одржава илегалну блокаду, која је додатно пооштрена од 9. октобра 2023. Блокада, заједно са сталним војним операцијама Израела, гурнула је појас Газе у једну од најтежих хуманитарна криза и криза људских права модерног доба. Као окупациона сила, Израел има обавезу да обезбеди заштиту и добробит свих оних који живе на територији коју контролише. Уместо тога, некажњено је вршила груба и систематска кршења људских права. Израел као разлог своје окупационе политике наводи потребу за одржавањем безбедности. Али безбедност никада не може оправдати апартејд, нелегалну анексију насеља, или ратне злочине против заштићеног становништва.

Генерална скупштина УН је 30. децембра 2022. усвојила резолуцију А/РЕС/77/247, у којој је од Међународног суда правде затражила саветодавно мишљење о кључним питањима у вези са правним последицама које проистичу из њене продужене окупације, насељавања и анексије, палестинске територије окупиране од 1967. године, како политика и пракса Израела утичу на правни статус окупације и које правне последице произлазе из овог статуса за све државе и УН.²⁰¹

Газа је огромна криза људских права и хуманитарна катастрофа. Постоји огромна несташница хране, воде, лекова, шатора и других основних потрепштина. Постојећа склоништа су скучена, а санитарни услови катастрофални. У Рафаху и Кан Иоунису, канализација тече на сваком углу. Ово је темпирана бомба за појаву епидемије. Живот цивила у Гази је мизеран. Хиљаде људи су стално у покрету са места за која им је речено да су безбедна, живе у сталном страху. Људи праве шаторе од пластичних кеса и дрвета које могу пронаћи. Људи живе од једног obroка дневно ако имају среће.

Када је криза почела, одмах смо се фокусирали на праћење и документовање кршења права, што већ годинама радимо под нашим мандатом Савета за људска права

²⁰¹ Amnesty International, 2024, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/02/israel-must-end-its-occupation-of-palestine-to-stop-fuelling-apartheid-and-systematic-human-rights-violations/>.

и Генералне скупштине. Други велики ток је Заштитни кластер. Правни тим ради на свеобухватан начин кроз тимове Кластера за праћење и извештавање и заштиту. За нас је изузетно важно да обезбедимо смернице и анализе међународног хуманитарног права и људских права. Сви ови токови рада доприносе нашем јавном заговарању и нашем сталном ангажману са Високим комесаром, помоћником генералног секретара у Њујорку и нашим редовним разговорима са државама чланицама. Рад на изградњи капацитета је успорен током кризе, али ће се ускоро вратити својим нормалним активностима.

202203204205206207208209210211

²⁰² ONHCR, 2024, <https://www.ohchr.org/en/stories/2024/01/gaza-massive-human-rights-crisis-and-humanitarian-disaster>.

²⁰³ Carnegie Endowment for international peace, Palestine: *Economic Challenges and Political Implications*, Washington, D.C., 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/03/27/palestine-economic-challenges-and-political-implications-event-3598>.

²⁰⁴ Hertzog, E, Abuhav, O, Goldberg, H, Marx, E, Greater Militarism: Conquest, Military Aid, and Industrial Change, *Perspectives on Israeli Anthropology*, Wayne State University Press, Detroit, Michigan, 2009.

²⁰⁵ Sayigh, Y, Inducing a failed state in Palestine. In *Survival* 49.3 (pp. 7-39). Routledge, 2023.

²⁰⁶ Shaban, O, International Aid to the Palestinians: *Between Politicization and Development*, 2022, <https://arabcenterdc.org/resource/international-aid-to-the-palestinians-between-politicization-and-development/>.

²⁰⁷ Suleiman, M, Abbadi, L, Economic Development Under Occupation: the Palestinian Case, American Research Institute for Policy Development, *Journal of International Business and Economics*, Vol. 4, No. 1, 2016.

²⁰⁸ The Palestinian Economy: *Macroeconomic and trade policymaking under occupation*, 2011, https://unctad.org/system/files/official-document/gdsapp2011d1_en.pdf.

²⁰⁹ WAFA. (2022), https://info.wafa.ps/ar_page.aspx?id=9256.

²¹⁰ <https://www.palestineportal.org/>

²¹¹ www.palestine-australia.com

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Глобализација има значајан утицај на унутрашњи поредак држава и њихове правне системе. То се може видети у многим аспектима живота, као што су економија, култура, технологија, политика, друштво, људска права, миграције и многи други. Примера ради, глобализација је довела до све већег броја прекограничних економских трансакција, што је довело до потребе за хармонизацијом и координацијом економских политика између држава. Ово је довело до успостављања међународних организација и споразума, као што су Светска трговинска организација (WTO) и споразуми о слободној трговини.

Процес глобализације поред чињенице да је објективно задат, он је и сложен контингентан, процес који траје, који има јасне нормативне, политичке и идеолошке али и правно-стандардизоване претпоставке, полазишта и оперативне стратегије деловања. Тај процес је у „трајању“, у процесу конкуренције глобалних актера за установљивање стабилног међународног поретка у коме су структурирани моћ, правила, улоге, процедуре, оперативне политике. Центар глобалне моћи је „изнад нације и државе“.

Савремена држава је у адаптивној и развојној кризи свих својих функционалних елемената: криза легитимности власти, релативизација њене територије и поларизовани плуралитет њеног становништва. Државна власт налази се у перманентној кризи поверења и подршке (легитимитета), јер не може да испуни разнородна очекивања која су диктирана глобалним домаћајима. Релативизација територије ствара двоструке последице: с једне стране, јачају идентитетске и сепаратистичке оријентације и покрети у којима се кида идентитетска, држављанска, политичка, правна и лична веза са централним државним институцијама, симболима и репрезентима државне власти, а са друге стране расту аспирације и очекивања сувереничког, националног, традиционалног блока да државна власт чак и силом реши питање одржања територијалног интегритета. Држава се у овом случају, налази у стању политичке и правне антиномије, јер с једне стране расту и манифестују се популистички изазови ван институција система државне власти, а, са друге стране сваки унутрашњи изазов државе и њен могући коерцитивни одговор се интернационализују и постају предмет утицаја великих сила. На овај начин, национална држава се налази у немоћи да одговори противречним изазовима унутрашње територијалне и културне дезинтеграције и мешања великих сила у унутрашња питања.

Са друге стране, глобализација је такође довела до изазова за националне правне системе. На пример, међународна трговина и инвестиције често доводе до сукоба између националних закона и међународних уговора. Осим тога, глобализација је довела до раста транснационалних корпорација које могу извршити притисак на државне власти да смање своје регулативе и смање трошкове пословања. То може довести до смањења заштите радних права, заштите животне средине и других права грађана.

С тога, глобализација има значајан утицај на унутрашњи поредак држава и њихове правне системе, и представља изазове и прилике за државе да успоставе ефикасан одговор на нове глобалне трендове и промене.

7. ЛИТЕРАТУРА

1. Аденији, А, Сувереност националне државе у ери глобализације: теоријско разматрање, *Политичка мисао*, Vol XLI, (2004.), бр. 3, стр. 132–142.
2. Albrow, M, *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*, Cambridge Univ. Press, 1996.
3. Amnesty International, 2024, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/02/israel-must-end-its-occupation-of-palestine-to-stop-fuelling-apartheid-and-systematic-human-rights-violations/>.
4. Аристотел, *Никомахова Етика*, ИК Зорана Стојановића, 2013.
5. Aron, R, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Doubleday, New York, 1966.
6. Barber, B, R, *A Place for Us: How to Make Society Civil and Democracy Strong*, Hill and Wang, New York, 1998.
7. Beck, U, *What is Globalization*, London Polity Press, London, 2002.
8. Beitz, C, *Sovereignty and morality in international affairs*, *Political Theory Today*, Cambridge Polity Press, 1991.
9. Benz, A, Papadopoulos Y, *Covernance and Democracy, Comparing National, European and Transnational Experiences*, London, Routledge, 2006.
10. Bobbio, N, *Država, vladavina, društvo - za opštu teoriju politike*. Podgorica: CID, 1995.
11. Бојанић, П, Расправа о суверенитету, *Социолошки преглед*, vol. XLII, no. 1, 2008, стр. 45–68.
12. Бранковић, С, Савремене концепције државе, *Нова српска политичка мисао*, 1-2, 7-21, 1997.
13. Bryeyinski, Z, *Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century*, New York, 1993.
14. Бжежински, З, *Америка-Кина и судбина света*, Албатрос Плус, Београд, 2013.
15. Gray, J, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, Granta Books, London, 2002.
16. Camilleri, J and Falk P, *The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Aldershot, Edward Elgar, 1992.
17. Carnegie Endowment for international peace, *Palestine: Economic Challenges and Political Implications*, Washington, D.C, 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/03/27/palestine-economic-challenges-and-political-implications-event-3598>.
18. Цирн, М, Управљање са оне стране националне државе: *Глобализација и денационализација као шанса*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
19. Choudhary, K, *Global Civil society, Globalization and Nation-state*, ISTR Conference 2004, Toronto, 2004.
20. Clark, I, *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*, Oxford Univ. Press, 1997.
21. Czempiel, E, Rosenau, J, *Governance Without Governant: Order and Change in World Politics*, Cambr. Univ. Pres, 1972.

22. Чомски, Н, *Неуспеле државе*, Рубикон-Беокиња, Рубикон Нови Сад. Беокиња Београд, 2010.
23. Ћифрић, И, Империја или заједница? Хомогенизација и разноликост култура у контексту глобализације и идентитета. *Друштвена истраживања* 17, бр. 4-5 (96-97), 2008: 773-797.
24. Димитријевић, Н, Србија као недовршена држава, *Реч*, 69/15. 2003, стр.6-20.
25. Дузинас К, Људска права и империја, *Службени гласник*, Београд, 2009.
26. Ђорђевић, S, *Sovereignty of Bosnia and Herzegovina*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 3, 329- 342, 2000.
27. Ђорђевић, С, Државна сувереност и нови светски поредак, *Правни живот*, бр. 12, 873-887, 2004.
28. Ђорђевић, С, Ступање на снагу и примена закона. *Правни живот*, књ. 534, бр. 14, 2009, стр. 989-1000.
29. Ђорђевић, С, Однос између Устава Србије и “косовског” Устава. *Правни Живот*, 542(12), 909-925, 2010.
30. Ђорђевић, S, Rapajić, M, Constitutional Future of Europe. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(9), 124–129, 2013.
31. Ђорђевић, S, Palević, M, Rapajić, M, Coalition Government and Possible Course of UK Political and Electoral System Reform after 2010 Parliamentary Elections. *Lex localis*, 2013, vol. 11, br. 2, str. 157-176.
32. Ђорђевић, S, Economic values in the constitutional preambles. *Ekonomika*, 2015, god. LXI, br. 1, str. 131-139.
33. Ђорђевић, С, *Савремена држава као услужни сервис грађана*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета, Институт за правне и друштвене науке, 2015, стр. 801-809.
34. Ђорђевић, С, Ивковић, Н, Босна и Херцеговина – уставна држава?, *Зборник радова „Двадесет година Дејтонског мировног споразума“*, Источно Сарајево, 2017, стр. 278–295.
35. Faguet, J. P, Decentralization and Governance, *World Development*, Volume 53, 2014, Pages 2-13.
36. Feeley, M. M, Law, Legitimacy, and Symbols: An Expanded View of Law and Society in Transition, 77 *MICH. L. REV.* 899, 1979.
37. Фридрих, К, Конституционализам, *ЦИД*, Подгорица, 1996.
38. Фукојама, Ф, *Крај историје и последњи човек*, *ЦИД*, Подгорица, 2002.
39. Гиденс, Е, *Европа у глобалном добу*, *Clio*, Београд, 2009.
40. Гиденс, Е, *Одбегли свет: како глобализација преобликује наше животе*, *Стубови културе*, Београд, 2005.
41. GLOBAL RESISTANCES,
<https://www.egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/76742/1/Unit-12.pdf>.
42. Голубовић, С, *Европска монетарна унија – институционални аспекти*, Пунта, Ниш, 2007.
43. Голубовић, З, *Поуке и дилеме минулог века*, Филип Вишњић, Београд, 2006.
44. Гранде, Е, Од националне државе до транснационалног режима политике – државна управљачка способност у глобализованом раздобљу, *Политичка мисао*, 2/2002.

45. Greengarten, T. H, *Green an the Development of Liberal Democratic Thought*, Toronto University Press, 1981.
46. Gray, J, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, The New Press, London, 2000.
47. Haass, R, *Sovereignty: Existing Rights, Evolving Responsibilities, Remarks to the School of Foreign Service and the Mortara Center for International Studies*, Georgetown University, Washington, DC, 2003.
48. Habermas, J, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.
49. Хабермас, Ј, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
50. Habermas, J and Cronin, C, The European Nation-State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship. *Public Culture* 10: 397-416, 1998.
51. Хелд, Д, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
52. Hertzog, E, Abuhav, O, Goldberg, H, Marx, E, Greater Militarism: Conquest, Military Aid, and Industrial Change, *Perspectives on Israeli Anthropology*, Wayne State University Press, Detroit, Michigan, 2009.
53. Heywood, A, *Political Theory: An Introduction*, Palgrave, MacMillan, 2004.
54. Хинсли, Ф, *Сувереност*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
55. Hirst, P and Thompson, G, *Globalization in Question*, Cambridge Polity Press, 1999.
56. Humbolt, V, *Granice delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad, 1991.
57. Isensee, J, *Država, ustav i demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
58. James P, *Turbulence in Word Politics: A Theory of Change and Continuity*, Harvester Wheatsheaf, London, 1990.
59. James, P, *Globalisam, Nationalisam, Tribalism: Bringing Theory Back*, Sage, 2006.
60. Jerotijević, Z., Đorđević, S., Stanković, E, Origin and Development of European Union, With Special Look at Traffic Policy of EU. *TTEM*, 7(3), 1343–1345, 2012.
61. Jessop, B, *Globalization and the National State*, Lancaster University, 2003.
62. Јованов, И, Повратак ка изворном значењу појма суверенитета, НБП. *Наука, безбедност, полиција* 20, no. 1: 149-61, 2015.
63. Јовановић, М, *Демократија без државе – случај ЕУ*, Зборник радова *Држава и демократија*, 2010.
64. Јовановић, М, Колективна права у мултиетничким заједницама, *Службени гласник*, Београд, 2004.
65. Јуришић, К, Глобализација и људска права, *Политичка мисао*, Vol XXXVI, бр. 1, стр. 70—82, 1999.
66. Канфора, Л, *Демократија*, Clio, Београд, 2007.
67. Keating, M, *Plurinational Democracy: Stateless Nations in a Post-sovereignty Era*, Oxford University Press, 2004.
68. Kelley, J, *Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives*, Princeton Univ. Press, 2004.
69. Келзен, Х, *Опита теорија државе и права*, Правни факултет Београд, 2010.
70. Келзен, Х, Проблем суверености и теорија међународног права, *Службени лист СЦГ*, Београд, 2003.
71. Kiss, J, Beyond National State, *Social Research*, Vol. 63, Spring, 1966, str. 190-245.

72. Кошутин, Б, Ракић, Б, Милисављевић, Б, *Увод у право европских интеграција*, ПФБ, Београд, 2014.
73. KÖTZ, H, UNIFICATION AND HARMONIZATION OF LAWS, *Encyclopedia of Disputes Installment* 10, Elsevier, 1987, Pages 513-519.
74. Kovacevic, S, Reflections on constitutional culture of transitional societies, *Iustinianus Primus Law Review*, Skopje, 9/2014.
75. Ковачевић, Б, *Држава и десуверенизација*, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2016.
76. Ковачевић, Б, *Скривени федерализам*, Албатрос Плус, Београд, 2013.
77. Ковачевић, С, *Наслеђе правне културе и европске интеграције Србије*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 861-874, 2014.
78. Ковачевић, С, *Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидација демократије*, Центар за публикације, Правни факултет Ниш, 2015.
79. Krieger, H, and Liese, A, A Metamorphosis of International Law?: Value Changes in the International Legal Order From the Perspectives of Legal and Political Science, *KFG Working Paper Series*, No. 27, 2019.
80. Кривокапић, Б, Перспективе међународног права, Зборник радова „Изазови правном систему“, Источно Сарајево 2021, стр. 18–47.
81. Kwiek, M, Globalisation: Re-Reading its Impact on the Nation-State, *The University, and Educational Policies in Europe CPP RPS Volume* 3, 2007.
82. Лаловић, Д, Суверена држава – темељни правнополитички пројект модерне (1), *Политичка мисао* 42, бр. 2: 33-49, 2005.
83. Лаловић, Д, У Хобсовој замци: појам суверености?, *Политичка мисао* 43, бр. 1: 3-26, 2006.
84. Lauth, H, J, Pickel, G, Pickel, S, *Vergleich politischer Systeme*, UTB, 2013.
85. Lauth, H, J, Wagner, C, *Politikwissenschaft: Eine Einführung*, UTB, 2020.
86. Липсет, С, Лејкин, Ц, *Демократски век*, Alexandria Press, Београд, 2006.
87. Liu, Y, *Effects on Global FDI*, World Bank, Washington DC, 2022.
88. Лозина, Д, *Глобализација и суверенитет националне државе*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 43, 1/2006., стр. 17-41.
89. Лукић Кошутин Митровић, *Увод у право*, Београд, 2001.
90. McCormick, N, *Sovereignty, Democracy and Subsidiarity*, Lothian Foundation, London, 1995.
91. Malets, O, Globalization, Governance and the Nation-state: An Overview, Make Your Publications Visible, *Econstor*, Volume 18, Number 2, 2017.
92. Mander, J, Goldsmit, E, *Globalizacija*, Clio, Beograd, 2003.
93. Marshall T. H, *Class, Citizenship and Social Development*, Greenwood; essays, Westport, 1973.
94. Marshall, T, *Die Macht der Geographie im 21. Jahrhundert*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2021.
95. Merkel, W, *Systemtransformation: Theorien and Analysen VS – Verlag für Sozialwissenschaften*, Wiesbaden, 2009.

96. McGrew, A, *Democracy Beyond Borders? Globalization and the reconstruction of democratic theory and practice, The Transformation of Democracy*, Cembr. Univ. Press, 1997.
97. Милорадовић, А (ед), *Глобализација*, Пан Либер, Осиејек/Загреб, 1999.
98. Mima, I, Vladyslav Yamkovyi, Ivan Kopyaygora, Nina Ivaniuk, *Legal Policy: The Latest Dimensions of Development*, Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence (ISC-SAI 2020), 2020.
99. Митровић, Д, *Увод у право, Центар за заштиту и издаваштво и информисање*, Правног факултета Универзитета у Београду, 2017.
100. Митровић, Д, *Теорија државе и права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2010.
101. Munck, M. L, *Democratic Transitions*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), 2015.
102. Муржон, Ж, *Људска права*, Плато, Београд, 1998.
103. Нозик, Р, *Држава, анархија, утопија*, ЦИД Подгорица, 2010.
104. Офе, К, Европа у замци, *Службени гласник*, Београд, 2016.
105. Офе, К, *Модерност држава*, Филип Вишњић, Београд, 1999.
106. Офе, К, *Der Tunnel am Ende des Lichts*, Frankfurt, Campus Verlag. 1994.
107. Ohmae, K, *The Borderless Word*, Harper-Collings, London, 1999.
108. Ohmae, K, *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, New York: Simon and Schuster Inc, 1995.
109. Oji, A. E, Effect of Globalization on Sovereignty of States, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence*, Vol. 2, 2011.
110. ONHCR, 2024, <https://www.ohchr.org/en/stories/2024/01/gaza-massive-human-rights-crisis-and-humanitarian-disaster>.
111. Overcoming the Risks and Contradictions of Globalization, Session Two, Chatham House, London Conference, <https://www.chathamhouse.org>.
112. Owens, Baylis P and Smith, ed, *Globalization of World Politics*, OUP Oxford, 2020.
113. Palević, M., Đorđević, S, Freedom of information and abuse of media in the process of globalization. *Webology*, 10(1), 2013.
114. Papyrakis, E, *COVID-19 and International Development*, International Institute of Social Studies, 2022.
115. Павићевић, Ђ (пр), *Људска права – преиспитивање једне идеје*, *Службени гласник*, Београд, 2012.
116. Павловић, В, Стојиљковић, З, *Савремена држава: структура и социјалне функције*, Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Центар за демократију, Београд, 2010.
117. Павловић, А, Билиг, М, Банални национализам, Библиотека XX век, Београд, 2009. *Социолошки преглед* 44, по. 2 (2010): 352-56.
118. Печујлић, М, *Глобализација: два лица света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.
119. Подунавац, Ђорђевић (ур.), *Устави у временима кризе*, Београд, ФПН-УПН, 2014.

120. Подунавац, М, Изградња модерне државе и нације - *Балканска перспектива*, Годишњак ФПН, 2007, 82-97.
121. Polani, A, Jarivis R, Reus-Smith, Ch (ed), *Between Sovereignty and Global Governance: The United Nations, The State, and Scoial Society*, Macmilan Press, London, 1998.
122. Popescul, D, *Information and Communication Technologies - One Engine of Globalization*, *CES Working Papers*, vol. 2/2009.
123. Posen, A, *The End of Globalization? What Russia's War in Ukraine Means for the World Economy*, *Foreign Affairs*, 2022.
124. Purić, S, Đorđević, S, *Economic system in the constitutional structure of the Republic of Serbia. Facta Universitatis. Series, Economics and Organization*, 2014, vol.11, br.1.
125. Радбрух, Г, *Филозофија права*, Правни факултет у Београду, 2016.
126. Радивојевић, З, *Усклађивање права Србије са правом ЕУ*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2018.
127. Radosavljević, M, Đorđević, S, *Die Autonomie der Vojvodina im verfassungsrechtlichen System der Republik Serbien*. U: GAMPER, Anna (ur.), et al. *Föderale Kompetenzverteilung in Europa*, (Nomos eLibrary), 2016, стр. 455-485.
128. Ракић, Б, Вучић, М, *Недогматски о европској интеграцији*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2015.
129. Ракић, М, *Десуверенизација националне државе, економије и безбедности у условима глобализације*, *Megatrend Ревија*, Vol. 11, No 4, 2014: 405-416.
130. Ralf, M, *Globalization and Law: Law Beyond the State*, in: *Law and Society Theory*, Duke Law School, 2013.
131. Robertson, R, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London Sage, 2000.
132. Ролс, Џ, *Право народа*, Александрија Прес, НСПМ, Београд, 2003.
133. Ролс, Џ, *Теорија правде*, ЦИД, Београд-Подгорица, 1998.
134. Rosenau, N, *Toward on Ontology for Global Governance*, State Univ. Press, New York, 1999.
135. Russel, D, *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, Oxford Univ.Pres, 2007.
136. Ruta, M, *Long-term effects of the war in Ukraine on global value chains*, in M Ruta (ed.), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*, World Bank, Washington DC, 2022.
137. Ruta, M, *How the war in Ukraine may reshape globalization*, CEPR, 2022.
138. Самарцић, С, *Наднационална уставност и устав као секундарни правни акт: глобалистичко окружење савременог конституционализма*, Зборник *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива*, Београд, 2014, 27-47.
139. Сантос, Б. С, *Процеси глобализације*, Реч по. 68/14, децембар 2002.
140. Сартори, Ђ, *Упоредни уставни инжењеринг*, Београд: Филип Вишњић, 1994.
141. Сасен, С, *Губитак контроле? Суверенитет у доба глобализације*, Београдски круг, 2004.
142. Saul, R, J, *Colapse of Globalism and the Reinvention of the World*, Penguin Canada, 2006.

143. Sayigh, Y, Inducing a failed state in Palestine. In *Survival* 49.3 (pp. 7-39). Routledge, 2023.
144. Schimmelfennig, F, *Internationale Politik*, Brill, Schöningh, 2017.
145. Sennett, R, *The Culture of the New Capitalism*, Yale Univ. Press, New Haven, London, 2006.
146. Shaban, O, International Aid to the Palestinians: *Between Politicization and Development*, 2022, <https://arabcenterdc.org/resource/international-aid-to-the-palestinians-between-politicization-and-development/>.
147. Shapiro, M, The Globalization of Law, *Indiana Journal of Global Legal Studies*: Vol. 1: Iss. 1, Article 3, 1993.
148. Shrestha, N, Yousaf Shad, M, Ulvi, O, Hossain Khan, M, Karamehic-Muratovic, A, Nguyen, D.T, Baghbanzadeh, M, Wardrup, R, Aghamohammadi, N, Cervantes, D, Nahiduzzaman, K. M, Ahmad Zaki, R, Haque, U, The impact of COVID-19 on globalization, *One Health*, Volume 11, 2020.
149. Sholte, J, A, *Globalization. A Critical Introduction*, Palgrave, Basingstoke/New York, 2000.
150. Simai, M, *The Future of Global Governance Managing, Risk and Change in the International System*, Institut of Peace Press, Washington, 1994.
151. Симеуновић, Д, Суверенитет као проблем у времену глобализације, *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, *Зборник радова са симпозијума одржаног 8. и 9. фебруара 2019. године* (стр. 25-46).
152. Sklair, L, *Globalization: Capitalism and its Alternatives*, Oxford Univ. Pres, 2002.
153. Sklair, L, Going global: Competing models of Globalization, August 1999, *Journal of World-Systems Research* 5(2).
154. Stahl, B, *Internationale Politik verstehen: Eine Einführung*, UTB GmbH, 2017.
155. Stiglitz, E, Globalization and Its Discontents, London-New York, *Economic Notes* 32(1):123-142, 2002.
156. Стојиљковић, З, Србија у лавиринтима транзиције, *Службени гласник*, Београд, 2011.
157. Streger, M, The Rise of the Global imaginary: *Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*. Oxford, 2009.
158. Ступар, М, *Појам европског грађанина*, Филозофија и друштво, 2006.
159. Ступар, М, Светски поредак, глобализација и питање суверенитета, *Филозофија и друштво XXII*, Београд, 2003, 273-294.
160. Suleiman, M, Abbadi, L, Economic Development Under Occupation: the Palestinian Case, American Research Institute for Policy Development, *Journal of International Business and Economics*, Vol. 4, No. 1, 2016.
161. Шолаја, М, Конституционални инжењеринг међународне заједнице и сувереност, *Зборник Устава у времену кризе: постјугословенска перспектива*, Београд, 2014, 448-469.
162. Тадић, Љ, *Држава и друштво у процесу мондијализације*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2001.
163. Тамир, Ј, Право на национално самоопредељење, *Зборник Нација, култура, грађанство*, Службени лист СРЈ, 2002.

164. Tatiy, Vasyl Ya, and Oleg G. Danilyan. The impact of globalization processes on the legal sphere. *Amazonia Investiga* 8.22, 2019, 580-586.
165. The Global State of Democracy, 2023, <https://www.idea.int/publications/catalogue/global-state-democracy-2023-new-checks-and-balances>.
166. The Palestinian Economy: *Macroeconomic and trade policymaking under occupation*, 2011, https://unctad.org/system/files/official-document/gdsapp2011d1_en.pdf.
167. Трамошљанин, Б, Глобализација и механизми његовог остваривања, *Социолошки дискурс*, бр. 3/2012, 37-50.
168. Тркуља, Ј (прир.), *Држава и транзиција*, Зборник радова, Кикинда, 2005.
169. Вајлер, Џ, *Устав Европе*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
170. Васић, Јовановић, Дајовић, *Увод у право*, Центар за издаваштво и информисање Правног факултета Универзитета у Београду, 2015.
171. Васовић, В, Глобализација, држава и демократија, Зборник радова, Држава и демократија, *Службени гласник*, ФПН, Београд, 437-458, 2010.
172. Видојевић, З, *Куда иде глобализација*, ИДН, Београд, 2005.
173. Винсет, Е, Теорије државе, *Службени гласник*, Београд, 2009.
174. Висковић, Н, *Теорија државе и права*, Биротехника ЦДО, Загреб, 2001.
175. Висковић, Н, *Појам права. Прилог интегралној теорији права*, Правни факултет у Сплиту, Логос, 1981.
176. Висковић, Н, *Теорија државе и права*, Биротехника ЦДО, Загреб, 2001.
177. Volk, С, The Problem of Sovereignty in Globalized Times, *Law, Culture and the Humanities*, Volume 18, Issue 3, 2019.
178. Врбан, Д, *Социологија права*, Голден маркетинг, Загреб, 2006.
179. Вукадиновић, Г, Илија, Р, Јованов, Д, *Правна држава и владавина права од зачетака до савремених изазова*, Зборник радова Правног факултета, Нови Сад 50, по. 3: 773-86, 2016.
180. Вукотић, В, *Глобализација националне државе. Како је не-освајање постало моћ?*, 2006, http://www.vukotic.net/files/publikacije/1243586748_5152.pdf.
181. Вулетић, В, *Глобализација – мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
182. Вулетић, В, Између националне прошлости и европске будућности, *Службени гласник*, Београд, 2008.
183. WAFA. (2022), https://info.wafa.ps/ar_page.aspx?id=9256.
184. Widmer, P, *Diplomatie*, NZZ Libro, 2018.
185. <https://www.g20.org/en/>
186. <https://www.wilsoncenter.org/article/five-global-dangers-gaza-war>
187. <https://www.palestineportal.org/>
188. www.palestine-australia.com

8. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Дејан Симић је рођен 04. 07. 1979. године у Нишу. Основну и средњу Правно-пословну школу завршио је у Нишу. Дипломирао на Економском факултету Универзитета у Нишу. Мастер рад на тему „Теорије и модели јавних политика“ одбранио на Правном факултету Универзитета у Нишу новембра 2015. године са највишом оценом. Докторске студије на Правном факултету уписао је 2015. године, положио је све испите са просечном оценом 9,6 и извршио све друге обавезе предвиђене студијским програмом и Правилником о докторским студијама. Живи у Нишу, ожењен је и има једно дете.

Радно искуство:

Од 2001. до 2010. године радио је као комерцијалиста и туристички водич у Туристичкој агенцији „Еуротурс“ Ниш. Говори енглески и немачки језик. Од 01.04.2011. године запослен је у предузећу „Електродистрибуција Србије“, д.о.о. Београд. Ради у Дирекцији за подршку тржишту и смањење губитака на месту Главног стручног сарадника за подршку тржишту и смањење губитака у Сектору за подршку тржишту и смањење губитака у Нишу. Од јуна 2012. до краја 2016. године бива именован за Представника руководства система менаџмента на пројекту увођења и успостављања стандарда SRPS ISO/IEC 17020:2012 и добијања акредитације и овлашћења од стране министарства Републике Србије за рад Контролног тела у Електродистрибуцији у Нишу. Поседује сертификате за екстерног проверача за стандарде ISO 9001:2015, ISO 14001:2015 и ISO 45001:2018.

Познавање рада на рачунару:

- MS office, (Word, Excel)
- Regular Internet user
- Corel draw

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

„УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНИ ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК“

представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Крагујевцу, 21.10.2024. године,

потпис аутора

***ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ***

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под насловом:

„УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНИ ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК“

истоветне.

У Крагујевцу, 21.10.2024. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Дејан Симић,

☒ дозвољавам

☐ не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

„УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНИ ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК“

и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

☒ дозвољавам

☐ не дозвољавам²¹²

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

²¹² Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²¹³

У Крагујевцу, 21.10.2024. године,

потпис аутора

²¹³ Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: <http://creativecommons.org.rs/>

Утицај глобализације на државно-правни поредак

ORIGINALITY REPORT

11%

SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	dais.sanu.ac.rs Internet	7352 words — 6%
2	www.jura.kg.ac.rs Internet	2947 words — 2%
3	scindeks-clanci.ceon.rs Internet	2850 words — 2%
4	odbrana.mod.gov.rs Internet	651 words — 1%

EXCLUDE QUOTES OFF

EXCLUDE BIBLIOGRAPHY OFF

EXCLUDE SOURCES < 1%

EXCLUDE MATCHES < 9 WORDS